

Nummer 1–2 2022 • Årgång 59

SOCIOLOGISK FORSKNING

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund
Journal of the Swedish Sociological Association

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning har givits ut sedan 1964 och är en facktidskrift som publicerar vetenskapliga arbeten inom sociologins fält. Tidskriften riktar sig mot sociologer och andra grupper inom och utom akademien som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom sociologin och samhällsvetenskaperna. Tidskriften har ett särskilt fokus på svenska och nordiska samhällsförhållanden. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt, recensioner av svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur, debattinlägg samt andra bidrag av relevans för svensk sociologisk forskning. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året.

Sociologisk Forskning publiceras med omedelbar öppen tillgång (*open access*) under Creative Commons-licensen CC BY-NC-ND 4.0. Tidskriften indexeras löpande i Web of Science, Scopus, Artikelsök, Social Science Premium Collection (inklusive Sociological Abstracts) och SocINDEX. Alla texter i Sociologisk Forskning från 1993 och framåt finns öppet tillgängliga på tidskriftens hemsida. Tidskriften finns också tillgänglig via textdatabasen JSTOR (inom paketet Arts & Sciences X).

Redaktörer & ansvarig utgivare

Redaktörer: Lena Sohl och Magnus Wennerhag
Ansvarig utgivare: Åsa Lundqvist

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping

Prenumerationshantering: Nätverkstan,

Göteborg

ISSN 0038-0342 (tryckt version)

e-ISSN 2002-066X (elektronisk version).

© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning
Magnus Wennerhag, ME225
Södertörns högskola
141 89 Huddinge
sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

Webbadresser

Tidskriftens hemsida: www.sociologiskforskning.se
Facebook: www.facebook.com/SociologiskForskning/
Instagram: www.instagram.com/sociologiskforskning/
Twitter: twitter.com/SociologiskF

Redaktion

Lena Sohl, Magnus Wennerhag,
Alexandra Bogren, Love Bohman,
Sara Ferlander, Paul Fuehrer,
Zhanna Kravchenko och Adrienne Sörbom.

Redaktionsråd

Ylva Brännström Almqvist, Stockholms universitet
Patrik Aspers, University of St. Gallen, Schweiz
Alireza Behtoui, Södertörns högskola
Hannah Bradby, Uppsala universitet
Christofer Edling, Lunds universitet
Katrine Fangen, Universitetet i Oslo
Peter Hedström, Linköpings universitet
Mikael Hjerm, Umeå universitet
Tora Holmberg, Uppsala universitet
Kerstin Jacobsson, Göteborgs universitet
Bengt Larsson, Linnéuniversitetet
Christine Roman, Örebro universitet
Stefan Svallfors, Institutet för framtidsstudier
Östen Wahlbeck, Helsingfors universitet
Malin Åkerström, Lunds universitet

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat nordiska sociologförbundets tidskrift *Acta Sociologica*, som utkommer fyra gånger per år, samt kan teckna en prenumeration på Sociologisk Forskning i tryckt form till reducerat pris.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Åsa Lundqvist, Lunds universitet

Vice ordförande: Åsa Wettergren, Göteborgs universitet

Sekreterare: Ann-Zofie Duvander, Stockholms universitet och Mittuniversitetet

Kassör: Jonas Bååth, Lunds universitet

Ordinarie ledamöter: Andreas Henriksson, Karlstads universitet; Magdalena Kania Lundholm, Högskolan Dalarna; Emilie Larsson, Mittuniversitetet; Ylva Wallinder, Göteborgs universitet; Magnus Persson, Linnéuniversitetet.

Suppleanter: Hernan Mondani, Stockholms universitet; Josef Ginnerkov, Uppsala universitet.

Innehåll

Redaktörerna har ordet	3
<i>Lena Sohl & Magnus Wennerhag</i>	
Theory as text or theory as activities?	5
<i>Richard Swedberg</i>	
Järnburen smids på nytt – Ett klassiskt sociologiskt perspektiv på new public management och dess konsekvenser	31
<i>Olof Hallonsten</i>	
Altruismens kollektiva former – Om altruistiska ”yrkeshjältar” utifrån Durkheim	55
<i>Daniel Persson Thunqvist</i>	
Ekonomisk form och den ömsesidiga konstitueringen av ojämlika sociala relationer	75
<i>Magnus Granberg</i>	
”Jag är inte prostituerad, jag lever normalt” – Sugardejtares språkliga och praktiska relationsarbete för att avgränsa sugardejting från prostitution	101
<i>Alessandro Johansson & Lena Gunnarsson</i>	
Arv, miljö eller både och? – En kritisk realistisk kritik av heritabilitetsmetodiken	127
<i>Johan Alfnsson</i>	
Shout out! – Ortenpoddar som folkbildning, motoffentlighet och underhållning	149
<i>Sara Uhnöo & Ove Sernhede</i>	
Den sociala meningen med barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser	177
<i>Angelica Wägby Gräfe</i>	
Teacher careers and professional dispositions in a diversified school market	203
<i>Per Dannefjord & Magnus Persson</i>	

Lisa Eklund & Bo Isenberg (red.)
Sociologins klassiker. Upptäckter och återupptäckter.
 Studentlitteratur, 2022.
 Recension av *Josef Ginnarskov*

Michael Young
2034 Meritokratins uppgång och fall.
 Atlas, 2021.
 Recension av *Göran Therborn*

Shoshana Zuboff
Övervakningskapitalismen. Vid maktens nya frontlinjer.
 Ordfront, 2021.
 Recension av *Alexandra Bogren*

Andreas Reckwitz
Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne.
 Suhrkamp, 2017.
Das Ende der Illusionen. Politik, Ökonomie und Kultur in der Spätmoderne.
 Suhrkamp, 2019.
 Recension av *Mats Franzén*

Florian Jatton
The constitution of algorithms. Ground-truthing, programming, formulating.
 MIT Press, 2021.
 Recension av *Isak Engdahl*

Sociologförbundet har ordet – Äntligen kunde vi mötas! 229
Åsa Lundqvist

Sociologförbundet informerar – Förbundets nya styrelse 231

Torgny T. Segerstedts pris för bästa artikel i Sociologisk Forskning
 2020 och 2021 232

Fyra generaliserade steg i lärandeprocessen – En vardagssociologisk
 betraktelse över gitarrspelande och sociolog 233
Kenneth Nelson

Återigen dags för Sociologisk Forskning att få nya redaktörer och en ny redaktion . . 245

Redaktörerna har ordet

SOCIOLOGI ÄR EN forskningsdisciplin som i dag präglas av stor mångfald, sett till vilka samhällsfenomen vi sociologer studerar eller vilka metoder och teorier vi använder. Kanske är det därför som föreställningen om en sociologisk teoretisk kanon fortfarande fyller en viktig roll, som en fast – men föränderlig – referenspunkt alla sociologer oavsett specialitet kan förhålla sig till. Detta dubbelnummer av Sociologisk Forskning innehåller många texter som på olika sätt kretsar kring sociologins klassiker och det sociologiska teoretiserandet.

I ”Theory as text or theory as activities?” diskuterar Richard Swedberg två olika sätt att använda sociologisk teori. Artikeln är hans keynote-föreläsning från Sociologidagarna i Uppsala 16 mars. Swedberg argumenterar för att teori främst bör ses som en aktivitet som är sammanvävd med forskningsprocessen, vilket gynnar både förståelsen och användandet av teori.

I ”Järnburen smids på nytt. Ett klassiskt sociologiskt perspektiv på *new public management* och dess konsekvenser” tar Olof Hallonsten utgångspunkt i framför allt Weber och Habermas teorier. Artikeln belyser fenomenet *new public management* (NPM), som alltmer kommit att belysas i forskning om arbetsliv som samhälle, och diskuterar brytpunkten mellan ”mellan rationalisering och hyperrationalisering”.

I ”Altruismens kollektiva former. Om altruistiska ’yrkeshjältar’ utifrån Durkheim” diskuterar Daniel Persson Thunqvist olika former av självupppoffrande altruism i dagens arbetsliv. Begreppen heroisk altruism och medborgerlig altruism används för att förstå de förväntningar som ställs på individer vid olika nödsituationer i samhället.

Även Magnus Granberg lutar sig mot sociologins klassiker i ”Ekonomisk form och den ömsesidiga konstitueringen av ojämlika sociala relationer”. I artikeln formuleras en teori ”om vara och arbete som förmedlare av sociala ojämlikhetsformer genom att diskutera hur varuform och lönearbete har utvecklats i samspel med bestämda rasifieringsprocesser”.

I Alessandro Johanssons och Lena Gunnarssons artikel ”’Jag är inte prostituerad, jag lever normalt’. SUGARDEJTARES språkliga och praktiska relationsarbete för att avgränsa sugardejting från prostitution” analyseras intervjuer med ”sugarbabes” och ”sugardaddys”. I artikeln analyseras de intervjuades ”relationsarbete” med att särskilja sugardejting från prostitution som sådan eller från vad de betraktar som *egentlig* prostitution, som ses som moraliskt klandervärd.

I artikeln ”Arv, miljö eller både och? En kritisk realistisk kritik av heritabilitetsmetodiken” undersöker Johan Alfonsson de ontologiska antaganden som görs inom forskning om betydelsen av genetiskt arv. Även denna forsknings ambition att förklara sociala utfall utifrån genetiskt arv kritiseras framhålls att ”[u]tfall i världen påverkas av hur samspelet mellan genvarianter och miljö ser ut”.

Sara Uhnoo och Ove Sernhede tar i artikeln ”Shout out! Ortenpoddar som folkbildning,

motoffentlighet och underhållning” upp den roll poddar spelar för ortens unga. Utifrån samtida sociologi och urbanteori menar de att ortenpoddar bör ses som ”en del av ett kollektivt identitetsskapande och motståndformer som växer fram i dagens segregerade storstäder”.

Angelica Wågby diskuterar i artikeln ”Den sociala meningen med barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser” olika tolkningar och förgivettaganden i aktuella policys om barns delaktighet. Hon menar att dessa förgivettaganden ”tjänar som osynlig mall för hur barn bemöts och hur deras delaktighet hanteras”.

I sin forskningsnotis ”Teacher careers and professional dispositions in a diversified school market” skriver Per Dannefjord och Magnus Persson om skolsegregation. Ökade skillnader mellan skolor påverkar inte enbart eleverna, utan även lärarnas arbetsmarknad och användbarheten av deras professionella kompetens.

I numrets recensionsdel skriver Josef Ginnerskov om *Sociologins klassiker*, en antologi under Lisa Eklunds och Bo Isenbergs redaktörskap i vilken 23 sociologer presenterar klassiker. I sin recension konstaterar Ginnerskov: ”Trots att urvalet kanske lämnar en del övrigt att önska i fråga om geografisk spridning, kulturell resonans och i mindre utsträckning historisk avgränsning, måste författargruppen få beröm för sin välbehövliga insats att vidga vår förståelse av sociologins klassiker.” Göran Therborn recenserar den svenska nyutgåvan av Michael Youngs 2034. *Meritokratins uppgång och fall*. Therborn drar slutsatsen att ”[d]en liberala jämlikheten räcker bara för en generation. Youngs kritik berör detta, men problemet har vuxit enormt sedan 1958 och på ett sätt som han inte kunde förutse”.

I sin recension av Shoshana Zuboffs *Övervakningskapitalismen. Vid maktens nya frontlinjer* lyfter Alexandra Bogren fram att ”bokens främsta styrka att den ger en inblick i några företags arbete med att ta fram smarta produkter samt i de framtidsvisioner och idéer som dessa företag presenterar för omvärlden”. I en dubbelrecension tar sig Mats Franzén an Andreas Reckwitz böcker *Die Gesellschaft der Singularitäten* och *Das Ende der Illusionen*. Han menar att det går att invända mot enskildheter men framhåller att Reckwitz med begreppet singulariteten ”förvånansvärt väl fångar in vår inte sällan motsägelsefulla samtid”. Slutligen skriver Isak Engdahl att Florian Jatons *The constitution of algorithms. Ground-truthing, programming, formulating* ”har särskild behållning för läsare som är intresserade av maskininlärning, artificiell intelligens, vetenskap- och teknikstudier (STS) och digital sociologi.”

Vi publicerar också Sociologförbundets avgående ordförande Kenneth Nelsons tal på Sociologidagarna i Uppsala, i vilket han reflekterar över likheterna mellan gitarrspelande och sociologi.

Som vanligt vill vi uppmana er att sända oss era artikelmanus, forskningsnotiser, förslag på recensioner och idéer för framtida temanummer. Sociologisk Forskning publicerar bidrag på svenska och övriga skandinaviska språk samt på engelska. Sociologisk Forskning tillämpar anonymiserad kollegial granskning (*double blind peer review*) och alla artiklar publiceras med omedelbar öppen tillgång (*open access*) på tidskriftens hemsida.

Lena Sobl och Magnus Wennerhag
Redaktörer för Sociologisk Forskning

Theory as text or theory as activities?

Abstract

In this article, which was delivered as a keynote address at the annual meeting of the Swedish Sociological Association on March 16, 2022 in Uppsala, the following argument is made. Two different approaches to theory in sociology are presented and discussed: *theory as text* and *theory as activities*. In the former, theory is seen as embodied in a text, and the focus is squarely on its content. Little attempt is made in the text to discuss how the theory was actually developed and how to use it. In theory as activities, in contrast, the main focus is on how to work with a theory in a concrete manner. The basic unit of analysis is here not just the theory, but the theory as part of the research process. Theory, method and facts are all linked together in this process and partly overlap. A number of activities that *precede* the publication of a theory as well as *come after* are also explored. The concluding pages contain a discussion of the advantages and disadvantages that come with working with each of the two views of theory.

Keywords: theory, activity, text, theorizing, fact-laden, writing, printing

THE WAY THAT theory is understood and used in sociology has been much criticized over the years. One common critique is that the term theory has several different meanings, another that there exists a huge gap between theory and facts (e.g. Merton 1945, 1968; Goldthorpe 1997; Abend 2008). The point of departure for the discussion in this paper is different. It starts from an elementary and somewhat trivial fact, namely that when sociologists refer to theory, they often have a written statement in mind, in the form of an article or a book. The text in these is treated as the very embodiment of the theory, not so different from the way that a literary text represents the goal and end product of the work by an author. This way of looking at theory, which will be referred to as *theory as text*, is problematic in several respects; and it is contrasted to the view of theory as sets of interconnected activities or, in short, *theory as activities*. The main focus here is on the practical ways in which theory is used and how it can be used, with the primary unit being the research process. This approach emphasizes the importance of helping the analyst to handle a theory so it can be used more effectively in research. From this perspective, there exist no sharp boundaries between theory, method and facts; these are instead seen as overlapping and to some extent also as part of one another.

The perspective of theory as activities has as its primary goal to be useful and prac-

tical. The notion of theory in this approach includes not only what Gilbert Ryle calls *knowledge-that* but also *knowledge-how* or, to use the terminology of cognitive science, not only *declarative knowledge* but also *procedural knowledge* (Ryle 2009[1949]; Pavese 2021).¹ The approach of theory as text, in contrast, is squarely focused on *knowledge-that* or *declarative knowledge*.

Theory as text

It is not clear what the term theory exactly refers to in modern sociology. *Suicide* by Durkheim, is for example often regarded as a suitable text for a theory class (Durkheim 2002[1897]). Other works with interesting theories are, say, *The protestant ethic and the spirit of capitalism* by Weber (2001[1905]) and *Distinction* by Pierre Bourdieu (1986[1979]). Or, to mention a few articles that may be used in a theory class: “Culture in action” by Ann Swidler (1986) and “How population structure shapes neighborhood segregation” by Elizabeth Bruch (2014).² There also exist a number of popular readers and textbooks in theory (e.g. Coser 1977; Benzecry, Krause & Reed 2017; Ritzer & Stepinsky 2018; Calhoun, Gerteis, Moody *et al.* 2022).

Even if works in theory are of many different types, they nonetheless all have one thing in common; and that is that they all take the form of *written and published statements*. Theory is embodied or incarnated in a published text; and it usually comes to its most clear and full expression towards the end of the work. In the approach of theory as text, what counts is what is in the text.

What can be found in a text and what is excluded from a text has, however, much to do with the development of two crucial technologies, *writing* and *printing*; and it is therefore helpful to start with a brief discussion of these. Since the shape and content of sociological theory has also been influenced by various norms for what a scientific article or book should look like, this needs to be discussed as well.

For a brief presentation of the technologies of writing and printing, a short historical detour is needed. This detour takes its beginning in Greece in the 8th century BC, when the modern alphabet was introduced which made it possible to read and write in an easy manner. The invention of printing took place in the 1400s, something that helped reading and writing to spread much more widely in society. It also led to several

---

1 From an epistemological viewpoint, the main perspective in this paper is that of sociologists in the act of doing research, including working with theory. An interesting discussion of the differences between practice, on one hand, and the theory of practice, on the other, can be found in *The logic of practice* by Pierre Bourdieu (1990[1980]:80–97; see also Bourdieu 1987). It is here argued that “all practical logic can only be grasped in action”, and that “the practical relation to practice” differs from “the theoretical view of practice” (Bourdieu 1990[1980]:81, 92).

2 It is not clear if it is more common for discussions of theory in sociology to take the form of articles or books. In sociology as a whole, articles are considerably more common than books (the ratio for books to articles, as recorded in the Web of Science during 2000–2015, was 0.61; see Qian 2015). For a discussion of the different ways in which a book versus an article gets accepted and published, see e.g. Clemens, Powell, McIlwaine *et al.* 1995; Stark 2019.

other important changes in people's ways of reading, writing and thinking. In short, even if sociology did not emerge until the 1800s, the form that it took at this time was deeply influenced by events that had taken place several centuries earlier.

By the 8th century BC the modern alphabet or the so-called Greek alphabet had just been invented and was beginning to be used. Its appearance represents a momentous event in human history, which has been much investigated and discussed by philosophers, anthropologists and literary scholars, but not by sociologists (e.g. Goody & Watt 1963; Eisenstein 1979; Ong 1982; Goody 1987; Olson 1994). The idea of having a letter stand for a sound led to a simple and precise way of writing and reading, compared to, say, using symbols that stand for objects and events. And when the Greeks came up with the idea of adding the notion of vowels to an earlier form of a letter-based alphabet, an alphabet that was very easy to use became for the first time available.

That people from now on could use written words, and not have to exclusively rely on spoken utterances, was to be of enormous importance for the development of Western culture and society. The technology of writing deeply affected people's memory, their way of communication, and their capacity to manipulate and work with the content of written texts. Habits of thinking were also influenced. All of this, it can be added, would be of great importance for the development of science, including the social sciences, many centuries later.

The capacity to remember increased in a dramatic way with the invention of writing. Precise records could now be kept that were easily consulted in areas such as commerce, legal affairs, philosophy and more. Writing also made it possible to know more about the past and to produce historical accounts. Communication between people changed dramatically as well. You could from now on "talk" to people who were further away than your voice carried; you could even address people who were not yet born. And when you were dead, what you had written would still be alive.

Another seminal effect of writing was that it allowed the reader to carefully inspect what had been written and work on it. This made it easier to carry out much more complex analyses than had been possible in an oral culture, to further develop logic, and to work with concepts. In *Orality and literacy*, which is a standard work on the transition from an oral culture to a script culture, Walter Ong writes as follows,

All thought, including that in primary oral cultures, is to some degree analytic: it breaks its materials into various components. But abstractly sequential, classificatory, explanatory examination of phenomena or of stated truths is impossible without writing and reading. Human beings in primary oral cultures, those untouched by writing in any form, learn a great deal and possess and practice great wisdom, but they do not "study". (Ong 1982:8–9)

The positive effects of the technology of writing that now came into existence were clearly immense. But there were also those who pointed to the drawbacks that come with writing; and they included Plato and Socrates. In *Phaedrus* several arguments against writing are presented by Socrates (Plato 1997a:551–553/275–276; see also Plato

1997b:1658–1660/340–341; Havelock 1963). One of these has to do with the negative effect of writing on your memory. It was no longer necessary to remember everything you considered important; you could just write it down and access it when needed. But as Socrates pointed out, what is not in your mind, is not available to think about.

Socrates also likened a text to a painting which you can look at but which cannot talk back. While you can have a dialogue with a person, this is not possible with a text; a piece of writing is and remains silent. Finally, Socrates noted that it is difficult to give directions in writing for how to do things. If you want to learn something really well, say a craft, you need to interact with people, study how they do things, ask them questions, and so on.

Writing and reading were very slow to spread throughout society; and they did not start to do so on a major scale until some time after the invention of the printing press in the 15th century. The pioneering work on the huge impact of printing on Western culture is *The printing press as an agent of change* by historian Elizabeth Eisenstein (1979; see also e.g. Eisenstein 2005; Cavallo & Chartier 1997; Hudson 2002; Burke 2015:89–91). Just as sociologists have shown little interest in the transition from an oral culture to a script culture, however, they have not paid much attention to the transition from a script culture to a print culture (but see e.g. Merton 1965a, 1980:2–4; Leed 1982). The reason for this is presumably the same, namely it occurred several centuries before sociology came into being.

It seems that the invention of printing was nearly as momentous for the development of human culture as the invention of writing. Printed material now began to replace manuscripts as the main depository for thoughts and ideas. The kind of handwritten manuscripts that had been used up till now were both very expensive and only existed in a few copies. The text in each of these was also a bit different, since it was impossible to make a perfect copy of a text by hand.

While manuscripts were expensive and could only be found in monasteries, private collections and the like, printed books were both much cheaper and more accessible. That an author from now on could make money and gain status by publishing also led to a quick increase in the production of printed texts on traditional as well as new topics. The invention of intellectual property rights, which came some time later, shows the economic importance of certain printed material.

Scientists benefitted from printing in several ways. It made it possible for them to keep exact records of their observations; it also facilitated their access to the works of other scientists. Learning by reading grew in importance; and cross-references soon became common in scientific works. According to Eisenstein, “[p]owers of calculation and abstraction were sharpened by access to printed materials [and] new imaginative and sympathetic faculties were also brought into play” (Eisenstein 1979:150).

Many new words came into being after the invention of printing. The term “observation”, for example, started to be used by scientists in the 1600s (e.g. Pomata 2011). At around the same time the modern meaning of the term “theory” also emerged (e.g. Wootton 2015:394–399). While this term had earlier referred to the contemplation of truth, it now increasingly began to refer to the effort to investigate and understand

specific phenomena.³ Printing, in brief, played an important role in the development of the scientific revolution; and this goes both for its terminology and the new ways to do research that now emerged.

If we now leave the history of writing and printing, and return to today's social theory, we find that what happened in the change from an oral culture to a print culture, is also relevant for the way sociology and other social sciences developed. Some of these changes are institutional in nature, while others are of a different kind. As an example of the former, one can mention the transformations that the economy and education went through, and which are unthinkable without the technologies of writing and printing. It is often noted that sociology emerged together with the industrial revolution or, more precisely, with the social changes that it brought about. The history of sociology is also closely related to the emergence of the research university, which took place in the latter half of the 1800s.

Some of the changes that were caused by the invention of writing and printing have also had an effect on the ways in which sociologists work and carry out their analyses. Observation, for example, is central not only to the natural sciences but also to sociology; and it is deeply affected by what happens when the experiences of a person are expressed in written form. These experiences have now to be translated into words, according to the conventions of writing. This is true for impressions of the senses as well as for emotions, gestures and body language (e.g. Paul 2021). Tacit knowledge represents another serious challenge for a writer, not to mention the unconscious (e.g. Polanyi 1966).

The difficulty of getting all of these experiences onto paper without losing too much of their content, or adding too much new content, is obvious. This difficulty increases sharply when you not only attempt to translate what goes on in your own mind into a written form, but also what goes on in the mind of others, something that is common in sociological research. The same can be said for the element of meaning, which is hard both to conceptualize and record, and which is central to sociology (as in the concept of social action, defined as behavior invested with meaning; Weber 1978[1921]:4–24).

Beyond what has just been said about the general impact on sociology of writing as a technology, there also exists another factor that has deeply influenced the way in which theory is presented in a sociological text. This is that during the 1900s norms were developed for what a publishable text in sociology should look like, just as norms had earlier developed in this respect for scientific articles (e.g. Zuckerman & Merton 1971, Suppe 1998; see Table 1). Theory, methods and facts must according to these

---

3 In all brevity, the original Greek meaning of the term *theoria* emphasizes contemplation of reality and wisdom; there also existed an early institution with this name. In the notion of theory, as used by Bacon, Boyle and some others during the Scientific Revolution, the focus was more on the active search for knowledge. For the concept of theory in ancient Greece, see e.g. Nightingale 2004; and for the notion of theory that emerged with the Scientific Revolution, see e.g. Wootton 2015:394-99; Klein & Gigliani 2020.

norms be presented in a special way in a sociological article. To just present empirical facts is, for example, not accepted; these should be analyzed with the help of a theory and also be produced with the help of reliable methods in a documented way.

Table 1. The structure of a scientific article

- A. Abstract
- B. Introduction
- C. Theoretical Background
- D. Methods (Experimental or Observational Techniques, Samples, Data Analysis)
- E. Results or Observations
- F. Discussion
- G. Summary/Conclusions
- H. Acknowledgments
- I. References
- J. Appendices

Comment: While the scientific article has its origins in publications in the 1600s, such as *Journal des sçavans* (France) and *Philosophical Transactions of the Royal Society* (England), “it was in the hundred years following the French Revolution that scientific practitioners began to perceive the existence of a single, cohesive-enough genre – the scientific paper – as the chief avenue by which to make the results of their research into public knowledge claims” (Csiszar 2018:4; see also e.g. Zuckerman & Merton 1971). Source: Suppe (1998:383).

To cast the result of sociological research, including its theoretical part, in the form of a text for a scientific journal can be both difficult and painful, as indicated by the existence of manuals on how to write for sociology students (e.g. Becker 2007[1986]; Abbott 2014:201–218; Edwards 2015; Smith-Lovin & Moskovitz 2016; Collins 2019).

The process of writing can also be hard for professional sociologists. Weber, for example, complained bitterly about his “struggle to get [my ideas] onto paper” and basically experienced scholarly writing as a form of “torture” (Weber 2012:586; cf. Radkau 2008:15–16, 2009:98). It was in his view extra hard to write in moments of creativity, when it feels like “everything flows” (Weber 2012:586).

Something else also happens when you sit down to write a scientific article; and this is that quite a bit of what happened during the research must be left out. This has been known for a long time; and already in the 1930s Hans Reichenbach suggested that there is an important difference between what he termed the context of discovery and the context of justification (Reichenbach 1938). The former refers to the way in which a discovery is made, and the latter to the way in which you need to present your findings to your scholarly peers. This presentation, it can be added, is typically done in writing.

Since most studies do not result in a major discovery, it may be preferable in this paper to use the related but slightly different terminology of context of research and context of presentation. Merton writes, for example, in *Social theory and social structure*

that there is a “rock-bound difference between the finished versions of scientific work as they appear in print and the actual course of inquiry followed by the inquirer. [...] Typically, the scientific paper or monograph presents an immaculate appearance which reproduces little or nothing of the intuitive leaps, false starts, mistakes, loose ends, and happy accidents that actually cluttered up the inquiry” (Merton 1968:4).

That there exists a clear difference between the way in which research is presented in a publication, and how it takes place in reality, has also been noted by researchers in several disciplines (e.g. Schickore 2008). If we stick to recent sociology, especially Bourdieu has drawn attention to this fact. Like Merton, he has pointed out that if you want to describe “*how research work is actually carried out*” you need to “include all the false starts, the wavering, the impasses, the renunciations, and so on” (Bourdieu & Wacquant 1992:220; emphasis in text). This is usually not done in sociological writings; and as a result, Bourdieu notes, “there is something deceptive about finished texts” (Bourdieu 2002:193).

There also exist quite a few other activities that sociologists engage in but do not include in their texts, and which neither Merton nor Bourdieu mention. This is especially true for some of the more technical activities that are part of theorizing, such as attempts to make changes in concepts, work with categories, and try out different explanations. All references to creativity are also excluded from the standard article in sociology. One consequence of this is that readers are prevented from learning about the creativity that went into a study.

There also exist some other oddities about a printed text that are relevant for an understanding of the problems that come with seeing theory primarily as a text. One of these is that once a text has been published, it cannot be changed; it will continue to have exactly the same content whatever happens after publication. Writing, as Bourdieu has put it, is in this respect an “instrument of eternization” (Bourdieu 1990[1980]:83). A published text is so to speak frozen; it remains the same, word for word, section for section, and page for page. The author and the world, on the other hand, change as time goes by.

Usually many drafts are produced before a text is ready for publication; and their content can vary quite a bit. Some of the changes in the various drafts are made by the author on her own initiative, while others are the result of comments by reviewers, editors and publishers. As one draft replaces another, the earlier one is typically discarded and thereby lost for good. All of the material produced during the research is eventually disposed of and only one thing remains: the printed work.

Because of the high value that is placed on the version of the text that is finally published, as being the one and true version of what the author *really* wants to say, it should be pointed out that it can be somewhat arbitrary which version actually gets published. Several factors play a role in this process. Some scholars have, for example, great difficulty in deciding that a manuscript is ready for publication, while others are much too quick (e.g. Becker 2007[1986]:121–135). There is also the so-called itch to publish which has a dynamic of its own (Merton 1965b:83–85, 1976:46). And again, other actors than the author are involved in the decision when a paper or book

is accepted for publication. The version that ends up being chosen and “eternalized” through print is in other words often a bit of a patch work.

One can also use a stronger word and say with Bourdieu that a published article is to some extent deceptive (similarly Merton 1976:239–240). In the interview where he made this statement, Bourdieu says that to counter this, he has since 1980 tried *not* to have as a goal to produce a flawless version of a text before sending it off to press. Instead he has tried to preserve the character of a draft also in the version that goes into print:

The principal virtue of the logic of “the draft” [*brouillon*] is that it allows you to avoid the effect of closure that is characteristic of certain very worked-through texts. The latter makes all the traces of the work disappear and makes the text look definitive and finished. (Bourdieu 2002:197–198)

Bourdieu adds that as an editor of *Actes de la Recherche* he has tried to make the content of the articles follow “the logic of the draft” (Bourdieu 2002:198).

According to scholarly norms, articles cannot be changed once they have been published, while a new edition of a book is often a possibility. Giving the complexity of making changes in a long text, however, many authors make only a few changes or add a new preface. This also makes things easier for the publisher, whose role in producing an “eternalized text” should not be forgotten.

It is clear that there are several drawbacks to the version of a theory that appears in a printed text. One of these is that quite a bit of material from the research process have been left out, something that makes the theory harder to understand and make sense of. This tendency is strengthened by other factors, such as the general aura of finality, serenity and completeness that surrounds a printed text.

Because of the omitted material, the theory also becomes harder to use. The fact that a realistic picture has not been given of how the theory came into existence, makes it harder to see why its author ended up by focusing on some problems while others were avoided. The aura of finality that was just mentioned, can also have an intimidating effect; nothing more seems left to say on the topic. More generally, the current norms for how a theory should be presented, do not encourage a discussion of how to use a theory in practice.

The third negative effect of viewing theory as a text, is that it makes it harder to teach it to students. These are often just given a list of books and articles to read, without much instruction for how to proceed. To some extent this is bound to be a disorienting experience, not least since this way of learning theory is usually presented as perfectly natural. The fact that exercises are not used in most theory classes (as opposed to how methods are taught), also increases the difficulty for students to get a good grip on a theory so they can use it in their own thinking and research.

To exaggerate a bit, one can say that when sociological theory comes in a published form, it has been squeezed into a box and lost much of its natural form as well as vigor. The question that arises is then the following: can this be avoided and if so, how? If the alternative is to rely oral material and unpublished texts of different kinds, it is clearly worse. So what can be done?

How to get out of the box: Theory as activities?

An alternative to treating theory as text, which will now be presented, is to look at it as a number of special activities. From this viewpoint, theory is primarily understood as something that you do and not just as a statement in a text. At its core, theory is seen as part of the activities people engage in when they conduct research. In this sense theory is similar to methods and facts, which also they can be seen as activities that are embedded in the process of research. It is also collective in nature, even if research is conducted by individuals. Some people propose the theory, others check it, add to it, shoot it down and so on.

As the earlier account of the inventions of writing and printing has shown, sociology and the texts sociologists produce are also affected by activities that have taken place in the past. The notion of activities that will be used in this paper also includes activities that happen *after* a sociological theory has appeared. As will be discussed later in this paper, the type of research that sociologists produce after some work has appeared will affect the meaning of the theory as well as its importance.

The basic unit of analysis in the perspective of theory as activities is, to repeat, the research process. This has a number of consequences, one of which is the following. Just as it has been argued that facts are “theory-laden”, one can say that theory is “fact-laden” (Hansen 1958; see also e.g. Kuhn 1962:119 ff.; Cartwright 2020:278–280). That facts are theory-laden means that they are not just given, but that an element of interpretation is always involved when something is observed. The reason for saying that theory is “data-laden” is to point out that a theory is linked to facts in essential ways and cannot be conceptualized without their help. For one thing, a theory has its origin in certain facts; a theory is always about something. Fact of a different type also need to be collected and analyzed for a theory in sociology to keep its status as a useful theory.

To give an example, Marx’s theory of class struggle is linked in its origin to a certain type of facts, namely the social conflicts in 19th century Europe. When this theory is used in research, a method has also to be chosen that can locate and pull out the kind of facts that go with the category of “class” as well as “class struggle”. Since class consciousness is also part of Marx’s concept of class, the method in this particular case should also be able to pick out the kind of facts that make up this type of consciousness.

Theory in social science is from this perspective directly linked to method and facts or more precisely, these three overlap and are part of one another.⁴ This argument does

---

⁴ Methods can also be seen as activities in several other senses (e.g. Cartwright & Runhardt 2014). For one thing, they are the result of inventive activities, such as the ones that, say, Galton engaged in when he discovered regression analysis (for a history of sociology that emphasizes the innovative element in sociological methods, see e.g. Goldthorpe 2021). Once a method has been invented, it will be used; and this obviously constitutes another type of activity. For an account of some other activities that the use of a method may entail, see the helpful work of Erin Leahey (e.g. 2008).

not say that a theory text somehow consists of activities, beyond the activities that went into its creation. A text is decidedly not an activity. It does, however, suggest that it is helpful for the researcher to conceptualize a theory, in a text or not, as having a potential for engaging in certain activities.

The argument about potential activities is also supported by the fact that by virtue of being general in nature, a theory can be used to analyze a number of new situations (e.g. Braithwaite 1953:50–87; Blau 1997:xiv–xxiii). It should be pointed out that an element of uncertainty is also involved when it comes to this type of potential activities, since it is impossible to know in advance what will happen when a theory is applied to a new situation. The theory can be confirmed or refuted, but it may also end up by being improved in some way.

If we now leave the topic of potential activities and instead turn to concrete activities, it is clear that a published theory is also the result of some theoretical activities that are not spelled out in the published text, such as developing and working with concepts, categories, the explanation, and so on. This type of activities are usually quite complex and deserve more attention than they have so far received in sociology.

Take, for example, the very idea of a concept, which was discovered in ancient Greece and is the result of activities in the following sense (Weber 1917:141). When a word is spoken in a conversation, it is simply a sound in a stream of sounds that conveys a particular content, say the word “cat” in the statement “my cat is lying on the rug”. A word can however become a concept as the result of a specific activity, namely if the focus is redirected from being on the full (specific) statement to the general meaning of a particular sound or word (say “cat”).

A sociological concept is created through a similar kind of activity, with the difference being that the concept now also has to be grounded in sociological theory, say by being linked to the notion of social action. For some examples of how this can be done, see Chapter 1 in *Economy and society* by Weber (“Basic sociological terms” in Weber 1978[1921]:3–62, 2019[1921]:77–142).

It is, however, far more common to add to an existing sociological concept than to create a new one from scratch; and this represents another type of activity (reconceptualization). To simply use an existing concept in an analysis, as opposed to create a new one, or add to one, represents yet another type of activity. This can be done in different ways. You may for example simply use a concept as a first step in an analysis, to zoom in on some phenomenon, and in this way get a better handle on it. A sensitizing concept operates in this way; an ideal type can also be used for this purpose (e.g. Blumer 1954; Weber 1978[1921]:19–22).

The central notion in the alternative view of theory that is now being discussed is that of *activity*. This term refers approximately to an action that is mentally directed at some specific task and includes the element of meaning, being in this sense similar to the notion of action in Weber’s interpretive sociology. Some of our thoughts, in Descartes’ formulation, are “actions of the soul” (Descartes 1649:335). There is typically also a creative dimension to an activity since things are always a

little bit different and therefore demand a new response from the actor.⁵ Activities, it should be added, can either be manual or mental, and are often a bit of both.

The reason for saying that an activity *approximately* stands for a certain type of action, is simply to avoid presenting a formal definition, which can be helpful when a new term is introduced. A formal definition may give the reader a feeling that no more work is needed to specify the term; and this is not the case here. Nonetheless, a first sketch can be supplied.

The term activity as used in this paper is close to that of practice. The reason for not using the latter is that it is already well established in the social science literature, something that makes it less suitable for being used in a different context and for a different purpose (e.g. Bourdieu 1977[1972], 1990; Giddens 1984; for a critique see Turner 1994). Practice also tends to cover many different kinds of activities in one big swoop rather than single them out individually, which is preferable when you look at them from a theoretical-practical perspective.

The current notion of practice in social science is also often equated with the concept of rules; and has in addition difficulties to incorporate the notion of creativity (e.g. Pickering 1992; Lynch 1997; Knorr Cetina 2001; Soler, Zwart, Lynch *et al.* 2014). The failure to deal with creativity is important since one of the advantages with the idea of theory as activities is precisely that it assigns a central place to creativity. A theory is used to address a new situation and tie things together in a new way; it also makes it possible to understand a phenomenon in a new way. To cite Peter Blau, “[a]t the core of a theory [...] is a creative insight” (Blau 1979:107).

It is sometimes helpful to use a new name for a phenomenon that is very similar or even identical to some other phenomenon that already has a name. The reason for this, as Bourdieu points out, is the following: “by giving different names to an identical operation of institution, a number of obstacles to systematic thinking caused by the fact that each word operates in a separate semantic field can be eliminated; substituting one word for another is an important research technique that often leads to progress” (Bourdieu 2018:80).

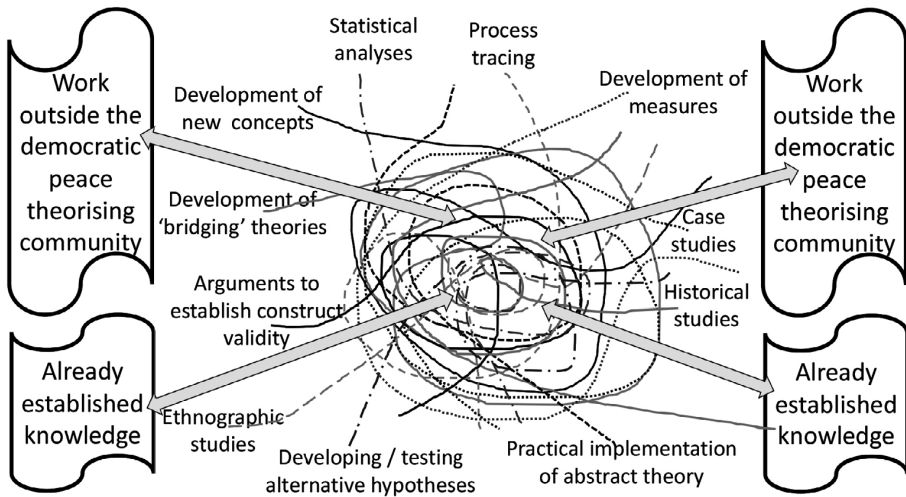
Keeping what has just been said in mind, it is of course also possible to express the idea of theory as a set of activities by using the term practice, as long as it is properly specified. This can be illustrated by the work of Nancy Cartwright, a philosopher of science who for a long time has been interested in the nature of theory. In an important article on social science from 2020 she argues that “[t]heory is not a set of propositions, nor a set of models, nor anything of that ilk. It is [...] *a rich set of interlocking practices*. (Cartwright 2020:278; emphasis added).

---

5 I here follow the arguments of Descartes and Chomsky on the diversity of human action, as indicated by the individual’s use of language. What Descartes says on this point can be found in *Discourse on method*; and what Chomsky says, in *Cartesian linguistics* (Descartes 1637:73–74; Chomsky 1966:1–33). In Chomsky’s formulation, “the diversity of human behaviour, its appropriateness to new situations, and man’s capacity to innovate” is indicated by “the creative aspect of language use” (Chomsky 1966:6). The idea of linking creativity to situations (and actions) can also be found in *The creativity of action* by Hans Joas (1997). Joas, however, bases his argument squarely on sociology and does not refer on this point along the lines of Descartes and Chomsky.

As examples of such practices (or activities, in the terminology of this paper) Cartwright mentions “development of new concepts”, “development of measures for these concepts”, “testing of alternative hypotheses”, “process tracing”, and quite a bit more (Cartwright 2020:312–313).⁶ She also argues that when work on some topic has developed over a period of time, the practices involved form into “a thick tangle” (see Figure 1). With this term Cartwright also gives an expression to the collective dimension of the notion of theory as practices.

Figure 1. Theory as interconnected sets of practices (Nancy Cartwright)

Comment: To illustrate her argument that theory can be conceptualized as sets of interconnected practices, Nancy Cartwright uses the example of democratic peace theory (DPT) or the notion that democracies do not go to war with each other. Source: Cartwright (2020:312–319), reprinted in accordance with the licence CC BY 4.0. The figure is made by John Pemberton.

If we now leave the philosophy of science and return to sociology, it can be pointed out that several sociologists have developed ideas about theory that go well with the perspective of theory as a set of activities, even if they do not use this terminology nor have pushed their ideas all the way in this direction. Merton speaks, for example, of “theory work” and gave during many years a pioneering course in “theorizing”; Dietrich Rueschemeyer advocates working with “theory frames”; Michael Burawoy

⁶ For more on Cartwright’s ideas on theory as interconnected sets of practices, see e.g. Cartwright, Shomar & Suárez 1995 (and for some earlier work along similar lines in the philosophy of science, e.g. Hacking 1992).

speaks of “living theory”; and Eviatar Zerubavel of “generic theorizing” (e.g. Merton 1968, Rueschemeyer 2009, Burawoy 2021, Zerubavel 2021). There also exist a number of sociologists who have engaged in “theory construction”, especially during the 1960s and 1970s (e.g. Stinchcombe 1968; Mullins 1971; Smelser 1971; Zhao 1996, Markovsky 2008). The concept of theory that is used here comes however from logical positivism, which means that theory is portrayed as a set of verbal propositions that are logically interrelated. Little attention, in addition, is paid to sociological practice and how theories are actually developed and used in research.

The sociologist, however, who may have come the closest to argue that it is helpful to view theory as a set of activities, is Pierre Bourdieu. Many suggestive and original ideas along these lines can be found in his work, for example in his discussion of classification struggles and how theory should be taught in the so-called Paris Workshop (e.g. Bourdieu 2018; Bourdieu & Wacquant 1992:216–260).

Much can be learned from Bourdieu’s ideas on these and related topics. What ultimately separates his view from the perspective advocated in this paper, however, is the following. This is that for Bourdieu theory is primarily a question of habitus, not of activities (e.g. Brubaker 1993). While the concept of habitus is centered around the disposition to act, that of activities refers to specific and concrete ways of acting which need to be spelled out and discussed. It is similar to the notion of cognitive skills in psychology, in the sense that these too refer to a number of separate activities, such as reasoning, remembering, visual processing, and so on (e.g. Reisberg 2013).

If metaphorically speaking the viewpoint of theory as a text tends to squeeze theory into a box, how can we get it out of the box and set theory free? There are several ways to proceed, each of which goes some way in this direction. One is to approach and read a theory text in a different way, primarily by focusing on the way in which it portrays the research process and, as part of this, how theory is linked to method and facts. There is also the fact that some of the information about the way in which the research was actually carried out, is not included in the published text but can be retrieved, and in this way add to the usefulness of the theory. Finally, not only some of the activities that *precede* the publication of a text can be taken into account when you want to get a concrete handle on a theory in a text, but also some of the activities that *come after* its publication.

Each of these three ways to approach a theory text and read it in a different way needs some brief explication. First, in the perspective of theory as activities the basic unit is, to repeat, the research process in a broad sense; and this means that one should look at theory, methods and facts in a special way when an article or a book is read. These must not be seen as separate and isolated from one another, but rather as activities that often overlap and are part of one another. By viewing a written text in this manner, its theory part is re-embedded in concrete activities and appears in a different light.

Second, in reading an article or a book from the perspective of activities it is also helpful to make use of some of the material that did *not* end up in the text. From statements by Merton and Bourdieu, we know that some of the ways in which research

is actually conducted are left out from what ends up in the published text. This includes some of the activities that precede the writing up of a theory for publication and often goes under the name of theorizing. Examples are activities such as creating the research object, working with concepts and categories, naming the phenomenon, and more (e.g. Swedberg 2014). Some of this material can with some luck be found in other publications by the author, in interviews, archival material and so on. With its help, a theory in a text can become fuller, easier to understand and easier to use in research.⁷

Some of the skills that go into theorizing are also part of what can be called tacit knowledge and do not get recorded by definition (e.g. Bourdieu 2004[2002]:37–44). The same is true for presuppositions, which also they need to be spelled out by the researcher to get a better handle on a theory. Something similar is true for a number of other factors that influence the production of a work. Like everybody else, sociologists are, for example, deeply affected in their ways of thinking, acting and feeling by the society in which they live as well as by politics and more.

Also conversations with colleagues may influence the way a theory turns out, but are rarely mentioned in publications; and the same is true for what happens at conferences. To this one can add the role of so-called oral publications or the kind of insights that are announced during a lecture or in class, but do not take the form of a printed publication. In some cases these may lead to ordinary publications, as was the case with Merton who also coined the term (Merton 1980, 1998; Merton & Persell 1984). When this is the case, however, their history is not mentioned.

There exist many variations of each of the activities that have just been mentioned and also of some similar activities. In discussing the role of oral discourse in academia, for example, Merton has noted that it can take several different forms (Merton 1980). You can, for example, lecture, mentor, participate in seminars, engage with others in a research organization, and so on; and all of these activities may be part of what becomes a theory.

The number of activities that make up a research project is large indeed; and it becomes even larger when the focus switches to research in a broad sense. Besides the activities that have already been mentioned, there is, for example, the immediate context as well as influences of society at large and of history, all of which to a certain extent can be understood as activities.

And there is more. Some activities that are part of the production of a theory are also influenced by the personality of the researcher. While the role of personality would seem to belong to the area of psychology, it is clear that theoretical activities are always carried out by single individuals. Since the focus of this article is practical in nature, the personality of the researcher is of importance also for this reason; while the issue of what belongs to the discipline of psychology or to that of sociology is less so. To give

---

7 Bourdieu refers to the attempt by some social scientists to describe earlier research as a “retrospective illusion” (Bourdieu 2020:3). There is some obvious truth to this statement. Still, accounts of this type often contain information that is very helpful for the perspective of theory as activities; see e.g. Hammond (1964), Whyte (1993), Vaughan (2004).

an example, someone with a bold personality as opposed to a more restrained one, may react quite differently to what kind of theory to use.

There are also some activities that take place *after* the publication of an article or a book that will affect the theory. The very first activity that someone has to engage in who is interested in an article or book, is to read it. A text only becomes words and sentences with a meaning when it is read by a person; before this it is just some dots on pieces of paper or on a computer screen. And to read a scientific text is, as we know, a complex activity; you have to interpret the content, single out what is important, lay bare the theory, and quite a bit more.

Some sociologists have realized the importance of teaching students how to read a sociological text and typically do so in an informal manner (e.g. Krippner 2000; Detering 2011; Abbott 2014:129–141; Wacquant n.d.). What is said in this type of instructions is often helpful but two points are rarely made. One is that reading the theory part in an article or book is quite different from reading the other parts and also demands its own set of skills (for exceptions, see e.g. Ekegren 1999; Abbott 2014:135–140). Another point is of a more general nature, namely that it is impossible to come up with *the* correct interpretation of a theory, an illusion that most sociologists are well aware of but which nonetheless is hard to get rid of (e.g. Ogden & Richards 1989:9–10).

There is also the fact that even if the act of reading constitutes an activity of a special type, it is not necessarily also the time when the content of a text is understood and its implications become clear. It is, for one thing, often thanks to activities that take place *after* you have read a text that makes you absorb it; say by closing the book and thinking about some special point or by going back to the text to study your underlinings. Some of the ideas you pick up when reading a text also work a bit like a time release capsule; the effect comes a bit later.

Every sociologist has also to relate to the tradition of sociology; and this involves certain activities as well. It is true that a tradition primarily refers to activities in the past and by others, but the works and insights that make up the tradition also have to be kept alive today (through activities such as study, teaching, consolidation of contemporary research findings, and so on). Theories that are totally new do not exist; a theory always draws on works of the past.

As the sociological tradition develops and changes, so do the meaning of the activities it describes. To read, say, *Suicide* in 1897 (the year it appeared in France), in 1951 (the year of the first English translation), or today, is to read slightly different studies, which suggest somewhat different activities for the sociologist. Durkheim's theory of integration, for example, has changed and will continue to change with research on this topic. It is also clear that a complex study such as *Suicide* has a theory that can be taken in many directions. It has, for example, not only resulted in research on integration, but also on suicide, deviance and anomie.

Note also that the kind of tradition that exists today in sociology is primarily based on published texts, something that is troublesome for several reasons. One is that quite a bit of useful information has been excluded from these texts; another that the

room for arbitrary interpretations increases. One way to counter this would be to try to recover some of the material that has been excluded, another to consult work in the history of sociology, history of science, and so on.

Much of what has been said in this paper so far may give the impression that the activities that make up a theory are carried out by a single person. Much space has been devoted to the way that the individual sociologist engages in various theoretical activities as part of her research, such as developing concepts, changing categories, and the like. This, however, only accounts for one part of the activities that produce a theory; a theory, to repeat, always has a collective dimension in the sense that it is the result of the activities of many people.

It is also clear that the individual sociologist herself is part of a collective, whether she actively participates in one or not. Students of practice have developed the notion of communities of practice, and one can perhaps in an analogous fashion speak of communities of activities (e.g. Wenger 1998). Nancy Cartwright's term for this phenomenon, to recall, is a thick tangle; and it nicely captures the complex and confusing network of activities that make up a productive scientific community (see Figure 1).

Again, no theory is the product of a single individual; this is an illusion that belongs to the mythology of theory as a text. All studies are linked to other studies in various ways; this is not only true backward in time but also forward in time. Theory, like scientific work more generally, can be described as a broad stream of activities, coming from the past, going on just now, and in all probability continuing tomorrow.

To view theory as a collective phenomenon also helps to get a better grip on what kind of activities are needed to become good in theorizing. Not only in the sense of Herbert Simon, when he says that “[t]o make interesting scientific discoveries, you should acquire as many good friends as possible, who are as energetic, intelligent, and knowledgeable as they can be” (Simon 1991:387). More to the point here, theoretical progress basically consists of additions to or modifications of some existing theory. In terms of activities, this means that the researcher first of all has to learn how to absorb a theory, and preferably in such a way that it also can be used. A researcher who is good at theory is one who both knows its content and how to use it.

One can perhaps go one step further and say that for true excellence in theory you need in addition to be trained in the right kind of theory and tradition. As examples of this in sociology, one can mention the works that make up its core tradition (by Weber, Durkheim, Merton, Bourdieu and so on). Working with works that draw on a weak tradition makes it very hard to produce good studies, including theory; and working with works that are not linked to a tradition in sociology at all leads nowhere.

Discussion

You cannot step into the river twice.

Heraclitus

The quote above refers to an important feature of the notion of activity, namely its dimension of time. Activities take place in time, and time is in constant motion forward. This also means that all activities are ultimately different. What you do as part of some research has, for example, already changed by the time you decide to write it down. And once a work has been completed and published, its content will soon change as well, since all studies in a discipline are at some level related to each other and in a movement forward. This was earlier illustrated with the example of reading *Suicide* at different points in time. In brief, theory is not stationary; like everything else that people do, it is in constant motion, since people are always in motion.

Let us now turn to the main argument of the paper, which consists of a discussion of two different approaches to theory: theory as text and theory as activities. Theory as text was discussed first; and to get some perspective on why theory in the first place can take the form of a written statement, a short account of the impact of the invention of the Greek alphabet as well as of printing was given. In addition, it was pointed out that sociologists have developed special norms for what should be included in a publication and what should be excluded.

Several reasons were given why the notion of theory as a text is not very helpful. One of these is that this perspective is much too fixated on the idea that a theory takes the form of a verbal formulation in a published text. Another is that it tends to present theory, method and facts as self-sufficient and essentially separate from each other. It leaves out quite a bit of material of what takes place during the research process. And no effort is made to discuss how the theory can be used. All of this makes it difficult to understand a theory, to teach it, and to use it.

It has also been suggested in this paper that it is more useful to view theory as activities; and that the most important of these activities are those that are part of the actual research process. From this perspective, research constitutes the basic unit of which theory is an organic part, just as methods and facts. Theory, it has also been suggested, can be seen as “fact-laden”, in the sense that it is based on some facts and also directs the attention of the researcher to certain facts. In this sense, a theory can be said to imply a number of activities, what may be seen as potential activities.

The fact that a theory is general in nature also means that it can be applied to a number of new topics or situations. This constitutes another form of potential activities; it also presents an opportunity for the researcher to be creative. These activities can, for example, lead to an improved version of the theory, a new concept, and so on.

It should be made very clear that the view of theory as activities does not mean that published texts should be moved to the side or somehow regarded as unimportant. Texts in social theory are central also in this perspective. The main reason for this is

that a text is able to preserve quite a bit of what the writer thinks; and that others can easily inspect as well as work with this material. This is true even if some information is always lost in the transition from actual experience to experience expressed in a text; and also if some important parts of the research process are typically excluded because of the way that scientific articles should look like. A final argument for the continued centrality of texts is that it is possible to read a sociological text in a different way than is often done, by emphasizing that theory, method and fact are linked to each other and partly overlap.

Given the argument in this paper, it would seem that a kind of gestalt switch is called for in sociology, from viewing theory as a text to viewing it as activities. A change in perspective of this type does not mean that earlier research in theory should be rejected but rather that it can be seen in a new light. It also means that a new research agenda becomes possible, one that has as its goal to work out in detail what it means to view theory as activities.

But even if a gestalt switch of this type would represent a positive change, there also exist some drawbacks to the activities approach which should be pointed out. It is, for example, clear that this approach covers such a multitude of activities that it is just not possible to take all of them into account. They overflow, to put it mildly, in a number of directions.

It is also hard to see how some of the activities that have been discussed in this paper are linked to or part of a theory. Take, for example, the role of the context, the historical background of some text, and the personality of the researcher. The boundaries between the various activities that are part of a theory are also often vague, something that makes it easy to misunderstand them or miss them completely.

A further drawback is that the term activity is an everyday term that has not yet been tested over a period of time, nor specified to the extent that one might want. It is finally also true that the focus on practicality in the activities approach is not always something positive; that something works well does not necessarily mean that is correct.

But even if it is clear that there exist some problems with looking at social theory as a set of activities, this perspective is also very helpful in a number of respects. Some of the most important of these are the following: it is an approach that makes it much easier to work with theory in research, to teach theory, and to understand what theory is about. This approach also draws attention to some interesting material that is excluded from published texts. And perhaps what is most positive of all, the activities approach makes it easier to both discuss and engage in theoretical creativity, a topic on which the approach of theory as text is silent.

When theory is primarily seen as a practical enterprise, it becomes easier to both read and work with texts; it also becomes easier to teach what theory is and how to use it. The traditional way of teaching theory by just having students read a number of texts, would be much improved if it was combined with practical exercises. Learning by reading works better if combined with learning by doing. It should be added that in constructing and using exercises, it is possible to draw on a long tradition in the West of using exercises. This tradition is not just about teaching and learning in a narrow

sense; it has also some very interesting things to say on the topic of how exercises have been used to work on one's self (e.g. Hadot 2002; Foucault 1985[1984]).

Another benefit of the activities perspective is that it allows you to add to the information in theoretical texts, and in this way make these fuller, easier to understand, and easier to use. According to this perspective, you will also want to establish the exact ways in which a theory is linked to methods and facts. Some information that is often dealt with only in history of sociology, history of science, sociology of science and similar fields, may also be added to the theory and thereby facilitate the way it can be used.

There is finally the crucial issue of creativity which needs to be mentioned once again, since it is ultimately through the human capacity for creativity that new and interesting theory comes into being. If you look at the way that a theory is presented in a text, what you see is the result of creativity, not how the act of creativity originated nor how it was played out. To borrow a metaphor from Wittgenstein: the ladder that was used to climb up has been kicked away.

To view theory as a set of activities allows creativity to be taken into account; it also makes it easier to become creative. For one thing, it now becomes easy and natural to unite an interest in theory with the desire to be creative. While it may not be possible to learn how to be creative, you can at least invite creativity by opening yourself up to it. Charles Sanders Peirce was, for example, very interested in developing various ways to court scientific creativity or abduction as he called it (e.g. Peirce 1929, 1992[1898]:181–196). Someone like Max Weber, on the other hand, was less sure that this was possible; “[i]deas occur to us when they please,” as he noted, “not when it pleases us” (Weber 1917:136). While Peirce experimented with a number of activities to court creativity, such as improving your capacity to guess, taking solitary walks at dawn and dusk, lifting weights, and quite a bit more; the only activity of this type that Weber mentions was of a more passive nature: to relax on a couch after dinner, while enjoying a cigar (Weber 1917:136).

This paper started out by noting that theory in sociology is often criticized on two grounds: that it is often separated from facts, and that it is unclear what the term theory means (does it refer to propositions, empirical generalizations, specific explanations or what?). The view of theory as activities suggests some answers to both of these critiques. While it does not solve the problems involved, it does cast some new light on them and also proposes a different way to deal with them.

Take the critique that the word “theory” has several different meanings in sociology, such as concrete explanations of single cases, empirical generalizations, single factor explanations and so on (e.g. Merton 1945; Abend 2008). Many of these can however also be seen as activities that it makes sense to try out and play around with during the research process, as part of the attempt to come up with an explanation. Again, while this way of looking at the problem of theory having multiple meanings does not solve all the problems involved, it does cast a new light on this issue and show that the issue may not be as severe as is generally thought.

Also the argument that there exists a huge gap between theory and facts in modern

sociology looks a bit different when viewed from the perspective of theory as activities (e.g. Goldthorpe 1997). The reason for this is that the basic unit in this approach is not theory, separate from facts and method, but the research act. And theory, method and facts are united in this act, not separate. This means that it makes little sense to speak of a study that has facts but no theory or one that has a theory but no facts. What you do have in the former case is a study with many facts, where the theory that was used to produce these is not made explicit in the published text; and in the latter, a study where the facts that inspired the theory in the first place are not included in the text, just as the potential facts are not mentioned. Again, while these arguments do not solve the problem with the gap between theory and facts, they do present a different perspective on it.

Finally, does the theory that comes into being by using the perspective of activities also make it easier to make a contribution to sociology? Some factors would seem to work in this direction; and they have already been mentioned. For one thing, theory is now more closely linked to actual research as well as to the facts and the method. It is also more practical in nature when viewed from the perspective of activities than from that of theory as a text. Nonetheless, when it comes to concrete cases of research it is impossible to answer a question such as this in advance. Serious research, as Weber points out in “Science as a vocation”, is in this sense always a “gamble” (*Hasard*; Weber 1988[1922]:590).

References

- Abbott, A. (2014) *Digital paper: A manual for research and writing with library and internet materials*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abend, G. (2008) "The meaning of 'theory'", *Sociological Theory* 26 (2):173–199. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2008.00324.x>
- Becker, H. (2007[1986]) *Writing for social scientists*. Chicago: University of Chicago Press.
- Benzecry, C., M. Krause & I. Reed (2017) *Social theory now*. Chicago: University of Chicago Press.
- Blau, P. (1979) "Elements of sociological theorizing", *Humboldt Journal of Social Relations* 7 (1):103–127.
- Blau, P. (1997) "Introduction to the Transaction edition", ix–xxiii in P. Blau & J. Schwartz, *Crosscutting social circles*. New Brunswick: Transaction Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781351313049>
- Blumer, H. (1954) "What is wrong with social theory?", *American Sociological Review* 19 (1):3–10. <https://doi.org/10.2307/2088165>
- Bourdieu, P. (1977[1972]) *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812507>
- Bourdieu, P. (1986[1979]) *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1990[1980]) *The logic of practice*. London: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1987) "Reading, readers, the literate, literature", 94–105 in P. Bourdieu (1990), *In other words*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2002) "Sur l'esprit de la recherche," 175–239 in Y. Delsaut & M.-C. Rivière. *Bibliographie des travaux de Pierre Bourdieu*. Pantin: Le Temps des Cerises.
- Bourdieu, P. (2004[2002]) *Science of science and reflexivity*. London: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2018) *Classification struggles: General sociology, vol. 1. Lectures at the Collège de France 1981–82*. London: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2020) *Habitus and field: General sociology, vol. 2. Lectures at the Collège de France 1982–83*. London: Polity Press.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant (1992) *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Braithwaite, R. (1953) *Scientific explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, R. (1993) "Social theory as habitus", 212–234 in C. Calhoun, E. Lipuma & M. Postone (Eds.), *Bourdieu: Critical perspectives*. London: Polity Press.
- Bruch, E. (2014) "How population structure shapes neighborhood segregation", *American Journal of Sociology* 119 (5):1227–1278. <https://doi.org/10.1086/675411>
- Burawoy, M. (2021) "Living sociology: Being in the world one studies", *Annual Review of Sociology* 47:17–40.
- Burke, P. (2015) *The French historical revolution: The Annales school 1929–2014*. Stanford: Stanford University Press.

- Calhoun, C., J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff & I. Virk (Eds.) (2022) *Contemporary sociological theory*. Fourth edition. Chichester: Wiley Blackwell.
- Cartwright, N. (2020) "Middle-range theory: Without it what could anyone do?", *Theoria* 35 (3):269–323. <https://doi.org/10.1387/theoria.21479>
- Cartwright, N. & R. Runhardt (2014) "Measurement", 265–287 in N. Cartwright & E. Montuschi (Eds.), *Philosophy of social science*. New York: Oxford University Press.
- Cartwright, N., T. Shomar & M. Suárez (1995) "The tool box of science: Tools for the building of models with a superconductivity example", *Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and Humanities* 44:137–149.
- Cavallo, G. & R. Chartier (Eds.) (1997) *A history of reading in the West*. London: Polity Press.
- Chomsky, N. (1966) *Cartesian linguistics: A chapter in the history of rationalist thought*. New York: Harper & Row.
- Clemens, E., W. Powell, K. McIlwaine & D. Okamoto (1995) "Careers in print: Books, journals and scholarly reputation", *American Journal of Sociology* 101 (2):433–494. <https://doi.org/10.1086/230730>
- Collins, R. (2019) "Writing with force and ease", <https://www.drRANDALLcollins.com/creativity-via-sociology/2019/7/3/writing-with-force-and-ease> (Accessed 22 February 2022)
- Coser, L. (1977) *Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context*. Second edition. New York: Waveland Press.
- Csiszar, A. (2018) *The scientific journal: Authorship and the politics of knowledge in the nineteenth century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Descartes, R. (1637) "Discourse on the method of rightly conducting one's reason and of seeking truth in the sciences", 25–91 in R. Descartes (1968) *Discourse on method and the meditations*. London: Penguin.
- Descartes, R. (1649) "The passions of the soul", 325–404 in R. Descartes (1985) *The Philosophical Writings of Descartes, vol. 1*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805042.010>
- Detering, N. (2011) "How to read a sociology article", <https://ablconnect.harvard.edu/book/how-read-sociology-article> (Accessed 12 January 2022).
- Durkheim, É. (2002[1897]) *Suicide: A study in sociology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203994320>
- Edwards, M. (2015) *Writing in sociology*. Second edition. Thousand Oaks: SAGE.
- Eisenstein, E. (1979) *The printing press as an agent of change*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107049963>
- Eisenstein, E. (2005) *The printing revolution in early modern Europe*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511819230>
- Ekegren, P. (1999) *The reading of theoretical texts*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203021828>
- Foucault, M. (1985[1984]) *The history of sexuality, vol. 2: The use of pleasure*. New York: Pantheon.

- Giddens, A. (1984) *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Goldthorpe, J. (1997) “The integration of sociological research and theory: Grounds for optimism at the end of the twentieth century”, *Rationality and Society* 9 (4):405–426. <https://doi.org/10.1177/104346397009004002>
- Goldthorpe, J. (2021) *Pioneers of sociological science: Statistical foundations and the theory of action*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108933254>
- Goody, J. (1987) *The interface between the written and the oral*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goody, J. & I. Watt (1963) “The consequences of literacy”, *Comparative Studies in Society and History* 5 (3):304–345. <https://doi.org/10.1017/S0010417500001730>
- Hacking, I. (1992) “The self-vindication of the laboratory sciences”, 29–64 in A. Pickering (Ed.) *Science as practice and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hadot, P. (2002) *What is ancient philosophy?* Cambridge: Belknap Press.
- Hammond, P. (1964) *Sociologists at work: The craft of social research*. New York: Basic Books.
- Hanson, N.R. (1958) *Patterns of discovery*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Havelock, E. (1963) *Preface to Plato*. Cambridge: Belknap Press.
- Hudson, N. (2002) “Challenging Eisenstein: Recent studies in print culture”, *Eighteenth-Century Life* 26 (2):83–95. <https://doi.org/10.1215/00982601-26-2-83>
- Joas, H. (1997) *The creativity of action*. Chicago: University of Chicago Press.
- Klein, J. & G. Giglioli (2020) “Francis Bacon”, in E.N. Zalta (Ed.) *The Stanford encyclopedia of philosophy. Fall 2020 edition*. Stanford: Stanford University.
- Knorr Cetina, K. (2001) “Objectual practice”, 175–188 in T. Schatzki, K. Knorr Cetina & E. von Savigny (Eds.) *The practice turn in contemporary theory*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203977453>
- Krippner, G. (2000) “How to read a (quantitative) journal article”, <https://www.asanet.org/sites/default/files/savvy/introtosociology/Documents/MethodsDocuments/KrippnerReadingQuantArticle.html> (Accessed 12 January 2022).
- Kuhn, T. (1962) *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leahey, E. (2008) “Methodological memes and mores: Towards a sociology of social research”, *Annual Review of Sociology* 34:33–53. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134731>
- Leed, E. (1982) “Review essay: Elizabeth Eisenstein’s *The printing press as an agent of change* and the structure of communications revolutions”, *American Journal of Sociology* 88 (2):413–429. <https://doi.org/10.1086/227682>
- Lynch, M. (1997) “Theorizing practice” (review of S. Turner, *Social theory of practices*), *Human Studies* 20 (3):335–344. <https://doi.org/10.1023/A:1005336830104>
- Markovskiy, B. (2008) “Graduate training in sociological theory and theory construction”, *Sociological Perspectives* 51 (2):423–445. <https://doi.org/10.1525/sop.2008.51.2.423>

- Merton, R.K. (1945) "Sociological theory", *American Journal of Sociology* 50 (6):462–473. <https://doi.org/10.1086/219686>
- Merton, R.K. (1965a) "Correspondance with Elizabeth Eisenstein", box 23, folder 5 in the Robert K. Merton collection at the Rare Book and Manuscript Library, Columbia University Library.
- Merton, R.K. (1965b) *On the shoulders of giants: A Shandean postscript*. New York: The Free Press.
- Merton, R.K. (1968) *Social theory and social structure*. Enlarged edition. New York: The Free Press.
- Merton, R.K. (1976) *Sociological ambivalence and other essays*. New York: The Free Press.
- Merton, R.K. (1980) "On the oral transmission of knowledge", 1–36 in R.K. Merton & M.W. Riley (Eds.) *Sociological traditions from generation to generation*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Merton, R.K. (1998) "Afterword", 295–318 in C. Mongardini & S. Tabboni (Eds.), *Robert K. Merton and contemporary sociology*. New Brunswick: Transaction Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781351291361>
- Merton, R.K. & C. Persell (1984) "An interview with Robert K. Merton", *Teaching Sociology* 11 (4):355–386. <https://doi.org/10.2307/1317796>
- Mullins, N. (1971) *The art of theory: Construction and use*. New York: Harper & Row.
- Nightingale, A.W. (2004) *Spectacles of truth in classical Greek philosophy: Theoria in its cultural context*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511482564>
- Ogden, C.K. & I.A. Richards (1989) *The meaning of meaning*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Olson, D.R. (1994) *The world on paper: The conceptual and cognitive implications of writing and reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ong, W. (1982) *Orality and literacy: The technologizing of the world*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203103258>
- Paul, A.M. (2021) *The extended mind: The power of thinking outside the mind*. Boston: Houghton Mifflin.
- Pavese, C. (2021) "Knowledge how", in E.N. Zalta (Ed.) *The Stanford encyclopedia of philosophy. Summer 2021 edition*. Stanford: Stanford University.
- Peirce, C.S. (1929) "Guessing", *The Hound & Horn* 2 (3):267–282.
- Peirce, C.S. (1992[1898]) *Reasoning and the logic of things: The Cambridge conferences lectures of 1898*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pickering, A. (1992) "From science as knowledge to science as practice", 1–28 in A. Pickering (Ed.) *Science as practice and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Plato (1997a) "Phaedrus", 506–556 in J. Cooper (Ed.) *Complete works*. Cambridge: Hackett.
- Plato (1997b) "Letters", 1634–1676 in J. Cooper (Ed.) *Complete works*. Cambridge: Hackett.
- Polanyi, M. (1966) *The tacit dimension*. New Haven: Yale University Press.

- Pomata, G. (2011) "Observation rising: Birth of an epistemic genre, 1500–1650", 45–80 in L. Daston & E. Lunbeck (Eds.) *Histories of scientific observation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Qian, G. (2015) "Books or articles: Which are more important in the scientific evaluation of the different sciences?", *Current Science* 109 (11): 1925–1928.
- Radkau, J. (2008) "Max Weber between 'eruptive creativity' and 'disciplined transdisciplinarity'", 13–30 in F. Adloff & M. Borutta (Eds.), *Max Weber in the 21st Century*. EUI Working Paper MWP 2008/356. Florence: European University Institute.
- Radkau, J. (2009) *Max Weber: A biography*. London: Polity Press.
- Reichenbach, H. (1938) *Experience and prediction: An analysis of the foundations and the structure of knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Reisberg, D. (Ed.) (2013) *The Oxford handbook of cognitive psychology*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195376746.001.0001>
- Ritzer, G. & J. Stepinsky (2018) *Contemporary sociological theory and its classical roots: The basics*. Fifth edition. London: SAGE.
- Rueschemeyer, D. (2009) *Usable theory: Analytic tools for social and political research*. Princeton: Princeton University Press.
- Ryle, G. (2009[1949]) "Knowing how and knowing that", 16–20 in G. Ryle, *The concept of mind*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203875858>
- Schickore, J. (2008) "Doing science, writing science", *Philosophy of Science* 75 (3):323–343. <https://doi.org/10.1086/592951>
- Simon, H. (1991) *Models of my life*. New York: Basic Books.
- Smelser, N. (1971) *Sociological theory: A contemporary view: How to read, construct and do theory*. New York: General Learning Press.
- Smith-Lovin, L. & C. Moskowitz (2016) *Writing in sociology*. New York: Oxford University Press.
- Soler, L., S. Zwart, M. Lynch & V. Israel-Jost (Eds.) (2014) *Science after the practice turn in the philosophy, history, and social studies of science*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315857985>
- Stark, D. (2019) "What is your publication strategy?", *Sociologica* 13 (1):1. <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/9377>
- Stinchcombe, A. (1968) *Constructing social theories*. Chicago: University of Chicago Press.
- Suppe, F. (1998) "The structure of a scientific paper", *Philosophy of Science* 65 (3):381–405. <https://doi.org/10.1086/392651>
- Swedberg, R. (2014) *The art of social theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Swidler, A. (1986) "Culture in action: Symbols and strategies", *American Sociological Review* 51 (2):273–286. <https://doi.org/10.2307/2095521>
- Turner, S. (1994) *The social theory of practices: Tradition, tacit knowledge and presuppositions*. Oxford: Polity Press.
- Vaughan, D. (2004) "Theorizing disaster: Analogy, historical ethnography, and the Challenger accident", *Ethnography* 5 (3):315–347. <https://doi.org/10.1177/14666138104045659>

- Wacquant, L. (n.d.) “Practical tips for reading sociology” (handout for students in sociology, UC Berkeley), <http://gsi.berkeley.edu/media/Practical-Tips-for-Reading-Sociology.pdf> (Accessed 12 January 2022)
- Weber, M. (2001[1905]) *The protestant ethic and the spirit of capitalism*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203995808>
- Weber, M. (1917) “Science as a vocation”, 129–156 in H.H. Gerth & C. Wright Mills (Eds.) (2009[1946]) *From Max Weber*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203452196>
- Weber, M. (1978[1921]) *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (2019[1921]) *Economy and society: A new translation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Weber, M. (1988[1922]) *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, M. (2012) *Briefe 1918–1920. Max Weber-Gesamtausgabe*, volume II/10,1. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Wenger, E. (1998) *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803932>
- Whyte, W.F. (1993) “On the evolution of *Street corner society*”, 279–373 in W.F. Whyte (1993[1943]) *Street corner society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wootton, D. (2015) *The invention of science: A new history of the scientific revolution*. New York: Harper.
- Zerubavel, E. (2021) *Generally speaking: An invitation to concept-driven sociology*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197519271.001.0001>
- Zhao, S. (1996) “The beginning of the end or the end of the beginning? The theory construction movement revisited”, *Sociological Forum* 11 (2):305–187. <https://doi.org/10.1007/BF02408369>
- Zuckerman, H. & R.K. Merton (1971) “Institutionalization, structure and functions of the referee system”, *Minerva* 9 (1):66–100. <https://doi.org/10.1007/BF01553188>

Author

Richard Swedberg is Professor emeritus at the Department of Sociology at Cornell University and affiliated with the Department of Sociology at Stockholm University. His two specialties are economic sociology and social theory.

Corresponding author

Richard Swedberg
 Cornell University, Department of Sociology
 109 Tower Rd, Ithaca NY 14853, USA
 rs328@cornell.edu

Järnburen smids på nytt.

Ett klassiskt sociologiskt perspektiv på new public management och dess konsekvenser

The iron cage reformed. A classical sociological perspective on New public management and its consequences.

New public management (NPM) is a prevalent feature of current sociological study of work life and society, but attempts to give the concept theoretical consistency are scarce. In this article, NPM is placed in a longer historical perspective that includes the rationalization and “disenchantment” of modern society. The impact of NPM on work life and society is discussed with the help of classical sociological theory that characterizes society as composed of value spheres with internal lawful autonomy (*Eigengesetzlichkeit*). This idea originated with Max Weber and was developed within sociological functionalism, and by Jürgen Habermas. In this article it is used together with latter-day critique against the management of professional activities that partly conflicts with the particularity of professions, which can also be understood as *Eigengesetzlichkeit*. By applying this framework, the article discusses the conflict that arises when NPM meets society’s value spheres, especially professions. The ambition is to explore the potential of using classical sociological theory to analyze a contemporaneous and controversial subject.

Keywords: New public management, professions, Weber, Habermas, managerialism

REFORMERNA SOM BRUKAR kallas *new public management* (NPM) och som i korta drag innebär att kundorientering och marknadslogik görs till mall för organisering av offentliga välfärdstjänster har fått iögonfallande konsekvenser i Sverige, främst inom vård och skola (se t.ex. Bornemark 2020; Hjärpe 2020; Meijling 2020). De kan sättas i samband med en längre och mer övergripande samhällsutveckling mot allt större likriktning, vilken begränsat samhällets institutionella pluralism och försvagat professioners egenart och självorganisering.

Max Webers berömda beskrivning av samhällets modernisering som ”avförtrollning” (*Entzauberung*) rymmer mer än bara mänsklighetens frigörelse från vidskepelse och religiös doktrin och dess bemästrande av naturen. Weber identifierade en samhällsutveckling som innebar stora tekniska och sociala framsteg, men också risker och önskade konsekvenser på individ-, gemenskaps- och samhälls nivå. Jürgen Habermas tog fasta på Webers beskrivning av denna historiska tendens och analyserade hur

”obalanserad rationalisering” av samhället fick marknadsekonomins ideal och den byråkratiska myndighetsutövningen att ta över andra samhällssektorer och livsområden och göra dem ”genomförvaltade” (Habermas 1981a:258–259; Habermas 1988:158).

Denna artikel diskuterar det organisationssociologiska antagandet att arbetsliv och professionella verksamheter genomgick en rationalisering och likriktning som en del av det moderna samhällets utveckling. Artikeln argumenterar för att denna utveckling har fortsatt och eventuellt förstärkts genom de politiska reformer av offentlig sektor som brukar kallas NPM. Diskussionen är teoretiskt orienterad och söker kombinera klassisk sociologisk teori med senare kritisk analys av styrning och ledning i organisationer utifrån fyra teoretiska utgångspunkter: för det första Webers teori om moderniteten, och särskilt idén om samhällets ”värdesfärer”, som är en utvecklade del av hans sociologi men som kan tjäna som sammanhållande länk i makrosociologiska arbeten med funktionalistisk prägel och vars användbarhet som analytiskt verktyg är underskattad; för det andra Habermas tolkning av Weber och hans viktiga användning av rationaliseringsbegreppet och idén om värdesfärer i hans analys av det sena 1900-talets samhällsutveckling; för det tredje kritiken av *managerialism* som ideologisk doktrin inom styrning och ledning av allt större delar av arbetsliv och samhälle hos brittiska och amerikanska organisationssociologer och organisationsteoretiker; och för det fjärde den professionsociologiska teoriutveckling som i viss likhet med Webers värdesfärsbegrepp (men utan direkt hänvisning till detta) beskriver *den professionella logiken* som egenartad och avgränsad från (bland annat) ekonomisk och byråkratisk logik.

Artikeln avslutas med den delvis normativa slutsatsen att konsekvenserna av NPM inom organisationer, och särskilt med tanke på professioner och deras logik, kan förstås som en *hyperrationalisering*. Argumentet vilar på den nyinstitutionella organisationsteorins begrepp ”rationalitetsmyter”, som är ett medel för organisationer och professionella verksamheter att etablera och bibehålla social legitimitet genom att kopiera synbart gångbara strukturer och modeller inom de fält där de verkar. Artikeln lanserar begreppet hyperrationalisering för att pröva dess giltighet och användbarhet och konstaterar med stöd i den nyinstitutionella organisationsteorin (och särskilt dess mest kända urkund DiMaggio & Powell 1983) att den innebär en ny weberiansk ”järnbur” eller att samma ”järnbur” smids om under senmoderna villkor.

Argumentet kan sammanfattas på följande sätt: I arbetsliv och samhälle finns en potentiell mångfald av verksamheter som är ändamålsenligt organiserade och styrda med utgångspunkt i professionalitet, yrkesskicklighet (*craftsmanship*), värderingar och andra personliga och kollektiva drivkrafter. I konflikt med dessa står en likriktning av arbetsliv och socialt liv i enlighet med förment rationalisering och effektivisering utifrån en begränsad och kortsiktig förståelse av måluppfyllelse som utgår från mätbarhet och standardisering, och som särskilt tagit sig uttryck i det som kallas NPM. Denna konflikt mellan å ena sidan pluralism och egenart och å andra sidan standardisering och rationalisering är central för att förstå organisationer i dag. Men konflikten kan också kopplas till en längre historisk utveckling som har med själva den sociologiska innebörden av moderniteten att göra. Artikeln är ett teoretiskt och delvis normativt

bidrag till en djupare förståelse av NPM och dess konsekvenser med hjälp av numera klassiskt men i Sverige relativt undanskymt tankegods från Weber och Habermas i kombination med sentida organisationssociologisk teori. Artikeln försöker att så noggrant som möjligt (inom ramen för en översiktlig artikel) redogöra för de centrala idéerna i de teorier som återopas i ett försök att påvisa deras relevans och tänkbarhet. Artikelns övergripande syfte är nämligen att utforska hur en historiskt präglad (klassisk) sociologisk analys kan bidra till den samhällsvetenskapliga debatten i ett aktuellt och kontroversiellt ämne, eller annorlunda uttryckt att försöka visa att delar av den klassiska sociologin är relevant som analysverktyg också i dag.

Samhällets värdesfärer

I sin opretentiösa men fascinerande ”mellanreflektion” (*Zwischenbetrachtung*) mellan avsnitt 2 och 3 i sina samlade uppsatser i religionssociologi (*Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*) lanserar Max Weber sin idé om sex ”värdesfärer” (*Wertsphäre*) eller ”levnadsordningar” (*Lebensordnungen*) som bildar det moderna samhället och som har utvecklats som ett led i dess modernisering och rationalisering (Weber 1996[1920]).¹ Schemat med sex sfärer är avsett att vara ett ”idealtypiskt orienteringsmedel” för analys av hur religionen (som är en av sfärerna) ändrar karaktär under moderniteten och därmed hamnar i konflikt med andra delar av samhället, representerat av de övriga fem sfärerna – ekonomi, politik, estetik, erotik och den intellektuella sfären. Sfärerna har alla en ”inre lagbunden autonomi” (*Eigengesetzlichkeit*)² vilket skapar ömsesidiga spänningar mellan dem. Den ekonomiska sfären karaktäriseras av marknadstransaktioner som regleras av pengar, ”det mest abstrakta och ’opersonliga’ som finns i människans liv”. Den politiska sfären styrs av regulativ och byråkratisk auktoritet och har som mål att ”upprätthålla (eller förändra) den inre och yttre maktfördelningen” genom ”monopol på legitimt bruk av våld”. De estetiska och erotiska sfärerna utgör konkurrerande, sekulära alternativ till religiös frälsning och distraktioner från samhällets rationalisering, och den intellektuella sfären utgör det enda sättet att bygga en världsåskådning som vilar på rationell, empirisk kunskap, vilket ger den en särställning i världens avförtrollning (Weber 1996[1920]:79, 83, 92, 96, 105). Värdesfärens respektive *Eigengesetzlichkeit* kan förstås som ett resultat av deras kontinuerliga rationalisering, vilket innebär att de olika sfärerna ger uttryck åt *olika sorters rationalitet*, och som Habermas senare konstaterade kan de därför uppfattas som ”irrationella” från varandras respektive synpunkt (Habermas 1981a:258). Det är rimligt att sortera värdesfärerna i olika kategorier på basis av Webers välkända former av rationalitet

1 Den svenska översättning som finns att tillgå omfattar endast inledningen (*Einleitung*) och mellanreflektionen (*Zwischenbetrachtung*) av *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Originalen i sin helhet finns i Weber 1920.

2 ”Inre lagbunden autonomi” är Agne Lundquists översättning, och kan upplevas som tautologisk, eftersom en autonomi knappast kan vara yttre. Tydligt är att begreppet är svårt att översätta till både svenska och engelska (för en längre diskussion om detta, se Hallonsten 2020:36–37) och det kommer hädanefter att användas oöversatt.

(även om han själv inte gör så i *Zwischenbetrachtung*): de ekonomiska och politiska sfärerna är målrationella (eller instrumentellt rationella; det oöversatta begreppet är *Zweckrational*) och begrips därför utifrån (förväntade och beräknade) konsekvenser av handlande och organisering, medan de andra är värderationella (*Wertrational*) och alltså i sig själva anses producera eller reproducera vissa värden.

Weber motiverar heller aldrig vare sig i *Zwischenbetrachtung* eller i något annat sammanhang varför han pekar ut just dessa sex sfärer. Weberkännare har konstaterat att framställningen av värdesfärerna är ”förvånansvärt nonchalant” (Oakes 2003:29) och spekulerat i om det ligger någon slags oredovisad empiri bakom, eller om beskrivningen av värdesfärerna i stället ska ses som ett ideologiskt ställningstagande (Brubaker 1984:82–83). Andra har menat att den omständigheten att de ekonomiska, politiska, religiösa och intellektuella sfärerna är ganska omfångsrikt studerade i Webers övriga arbeten, medan han nästan inte ägnar någon uppmärksamhet alls åt de erotiska och estetiska sfärerna, bör tas till intäkt för att de sistnämnda är mindre viktiga och att de fyra andra ska anses utgöra en kärna i Webers sociologi, till vilken man kan foga ett obestämt antal andra sfärer beroende på perspektiv och förklaringsambition (Schroeder 1992:32; Schluchter 1992[1979]:39–81). Det tycks råda visst samförstånd om att det inte är lämpligt att försöka åstadkomma en slutgiltig klassificering av värdesfärer eller en slutgiltig och universell definition av essensen hos någon av dem, utan att idén om värdesfärer i stället, med benäget stöd av Webers metodologiska uppsatser, bör användas som ett ”flexibelt heuristiskt verktyg” (Terpe 2020:24).

De många oklarheter som råder kring värdesfärerna har också fått Weberkännare att konstatera att deras sociologiska status är ”oklar” (Swedberg & Agevall 2016[2005]:369), och att typologin i sig till och med är ”fundamentalt asociologisk” (Martin 2003:20). Icke desto mindre menar vissa att värdesfärerna och deras *Eigengesetzlichkeit* är ett av Webers främsta bidrag till sociologin (Scaff 1989:91–92), att de kan användas för att skapa sammanhang i Webers sociologiska gärning (Alexander & Giesen 1987:16; Swedberg & Agevall 2016[2005]:165), att de bör betraktas som Webers ”verkliga prestation” (Münch 1988[1982]:488), och att den lite märkliga *Zwischenbetrachtung* är en av Webers ”viktigaste och mest spektakulära essäer” (Swedberg & Agevall 2016[2005]:399).

Även om idén om värdesfärerna är outvecklad som teoretiskt ramverk i Webers egna arbeten, så finns mycket annan samhällsvetenskap som stödjer den grundläggande tanken och ger anledning att lyfta fram värdesfärer som en teoretisk utgångspunkt för sociologisk analys. Enligt en tolkning, främst företrädd av Münch (1988[1982]), kan Webers värdesfärer tjäna som sammanhållande länk eller ram för den annars ganska spretiga sociologiska differentieringsteorin. På 1800-talet präglades makrosociologin av en av naturvetenskapen starkt inspirerad syn på samhället som organism, med ett antal sammanbundna men funktionellt differentierade organ som i harmoni och samverkan skapar ett integrerat men pluralistiskt samhälle (Spencer 2015[1862]; Simmel 2015[1890]; Durkheim 1969[1893]). Innan dess hade epokgörande arbeten i ekonomi etablerat arbetsdelning som en nyckelaspekt av framsteg och välstånd både på mikro- och makronivå (Smith 2012[1776]; Ricardo 2004[1817]). När systemteorin

fick en samhällsvetenskaplig gren på 1900-talet skedde detta med inspiration från både biologin och datavetenskapen (Buckley 1967; Stichweh 2011), och *integrering genom differentiering* blev en av dess huvudsakliga förklaringsmodeller i analysen av det moderna samhället och hur det vuxit fram.

Sociologisk funktionalism i Webers och Durkheims spår byggde på grundantagandet att olika delar av samhället är funktionellt differentierade och specialiserade och därmed komplementära, och att det finns normsystem och gemensamma organisatoriska principer – det som Durkheim kallar ”sociala fakta” och ”värdegemenskaper” – som skiljer sig mellan olika delar av samhället och som reglerar individuellt beteende inom olika sfärer eller subsystem. Detta teoretiska perspektiv dominerade sociologin under första hälften av 1900-talet till den grad att vissa samtida kommentatorer hävdade att funktionalism var synonymt med sociologi (se t.ex. Davis 1959:757–760). Vid 1900-talet mitt kompletterades det av andra teoretiska perspektiv och kom i stor utsträckning att ersättas av strukturalism och poststrukturalism, kritisk teori, symbolisk interaktionism, etnometodologi med mera. Trots att de funktionalistiska idéerna förde en undanskymd tillvaro och trots att de nära nog kategoriskt avvisades i senare sociologi (se Alexander & Colomy 1990), levde de kvar hos teoretiker som Giddens, Bourdieu och Luhmann. Grundtanken om funktionell differentiering och enighet genom pluralism dök också upp på oväntade ställen: en sentida utväxt på den nyinstitutionella organisationsteorin identifierar olika *institutionella logiker* som samspelar eller konkurrerar och som bygger upp samhället i vad som kallas ett ”interinstitutionellt system” (Friedland & Alford 1991; Thornton, Ocasio & Lounsbury 2012; se även Alvehus & Hallonsten 2022).

Att det moderna västerländska samhället är funktionellt differentierat är i en mening ett trivialt påstående. På övergripande nivå gäller att den liberala demokratiska staten vilar på fundamentala principer om majoritetsval via allmän och lika rösträtt, medborgerliga fri- och rättigheter och oväldig myndighetsutövning under lagarna. Den antas ha våldsmonopol och fungera som ett system för fördelning och utövande av offentlig makt. I kontrast och som komplement därtill är (marknads)ekonomin ett system för att producera och fördela välstånd, där prismekanismen styr utbud och efterfrågan och entreprenörers kreativitet och risktagande utgör motorn tillsammans med konsumentmakt. Staten och marknaden är givetvis inte helt åtskilda utan påverkar och överlappar varandra i en rad avseenden, vilket vi ska återkomma till. Detsamma gäller andra funktionellt differentierade subsystem som vetenskap, konst, religion, familj, sport, massmedia och journalistik, utbildning samt medicin och sjukvård. De har egna grundläggande normsystem som i olika grad kontrasterar mot exempelvis majoritetsval och byråkratisk myndighetsutövning i staten, eller vinstintresset och prismekanismens balanserande av utbud och efterfrågan på marknaden. Men gränserna är likväl inte skarpa, och både de flesta individer och de flesta organisationer rör sig mellan sfärer och system. Dessa konstateranden återkommer i många olika teoretiska och empiriska betraktelser över samhället under det sena 1900-talet och tidiga 2000-talet, med skilda utgångspunkter och delvis skilda slutsatser, men med samma grundläggande tankemodell (Zetterberg 2002[1962];

Walzer 1993[1983]; Luhmann 1984; Boltanski & Thévenot 2006[1991]; Thornton, Ocasio & Lounsbury 2012).

Allt detta gör idén om ett antal differentierade subsystem eller värdesfärer användbar som tankefigur och sociologisk teoriram i en grundläggande mening. För att den ska få större giltighet och användbarhet krävs emellertid att några oklarheter i Webers idé undanröjs eller i varje fall dämpas. Det gäller relationen mellan sfärer; frågan om hur många sfärer som ska identifieras och på basis av vad; den egentliga betydelsen av *Eigengesetzlichkeit*; flexibiliteten hos idén om värdesfärer och funktionell differentiering som teoretiskt verktyg; och framför allt huruvida den kan tillämpas på andra nivåer än den övergripande samhällsliga nivån.

Frågan om relationen mellan sfärer återkommer vi till i nästa avsnitt. Vad gäller identifieringen av ett bestämt antal sfärer nämndes ovan att ingenting hos Weber tyder på att just de politiska, ekonomiska, intellektuella, religiösa, estetiska och erotiska sfärerna skulle bygga upp samhället eller bör vara fokus för en analys av dess funktionella differentiering. Tvärtom finns stor anledning att ifrågasätta och/eller komplettera schemat och lyfta fram andra sfärer, som exempelvis utbildning eller journalistik, eller etablera en mera flexibel förståelse där sfärerna också är internt differentierade, till exempel genom maktdelningsprincipen som integrerar rättssystemet i staten som en differentierad och autonom del. Det finns förvisso stöd hos Weber för att *inte* peka ut ett visst antal sfärer och försöka åstadkomma en definition av deras *Eigengesetzlichkeit* men att i stället använda begreppen flexibelt, som analytiska verktyg. Intressant nog finns nästan ingen funktionalistisk teoretiker som ensidigt identifierat en uppsättning sfärer och hävdad deras primat och specifika betydelse för samhället – Hans Zetterberg är faktiskt den ende som gjort detta, men han redde aldrig riktigt ut grunderna för det (Zetterberg 2002[1962]; Hallonsten 2021). Inte heller funktionalismens stora förgrundsgestalter, Talcott Parsons och Robert Merton, som båda kritiserades för en alltför mekanistisk och konservativ syn på samhället (av t.ex. Dahrendorf 1958 och Mills 1997[1959]), identifierade en finit mängd. Deras publikationer, som på lite olika sätt infogar sig i en weberiansk tradition, uppvisar en imponerande bredd av perspektiv och tillhandahåller en flexibel analys av samhället och dess olika delar som fördes vidare av funktionalister och neofunktionalister under 1900-talets senare hälft (Alexander 1985; Münch 1988[1982]; Alexander & Colomy 1990).

Merton lämnade en del substantiella bidrag till förståelsen av *Eigengesetzlichkeit*. Utifrån noggranna empiriska undersökningar av olika *institutioner*, vilket var hans benämning på de differentierade sfärer eller subsystem som han urskilde i samhället, identifierade han deras *latenta och manifesta funktioner* och *normativa struktur* (Merton 1968[1949]:73–138, 186–187) och hur de kan hamna i konflikt med varandra på grund av olikheterna. Merton beskrev och analyserade olika institutioners mål, hur dessa ligger till grund för normsystem som reproduceras av individer inom institutionernas ramar och hur detta i sin tur leder till en balans av självorganisering och utbyte med andra institutioner. Viktiga exempel på detta är hans begreppsliiggörande av vetenskapens normsystem och självorganisering, som sammanfattas i den berömda akronymen CUDOS (Merton 1973[1942]), och hans historiskt orienterade analys av

hur vetenskapen växte fram som en egen institution eller sfär med egen normstyrighet och självorganisering genom att uppfylla förväntningar i ekonomin och hos statsmakterna – den så kallade ”Merton-tesen” (Cohen 1990).

Hos både Parsons och Merton och även hos en del andra funktionalister och neofunktionalister finns därför grunden för en flexibel användning av idén om värdesfärer, deras funktionella differentiering, deras *Eigengesetzlichkeit* och deras ömsesidiga relationer. Detta innefattar bland annat sociologiska studier av olika *professionella logiker*, som i flera fall vilar på solid funktionalistisk grund (t.ex. Abbott 1988; Freidson 2001; Brante 2014), men också studier av hur sfärer eller livsområden kan hamna i konflikt med varandra inom ramen för enskilda individers eller organisationers beslutsfattande och leda till ”sociologisk ambivalens” (Merton 1976). Som redan nämnts har senare analyser av hur hybridformer uppstår, också på mikro- och mesonivå, på det område som kommit att kallas ”institutionella logiker” (t.ex. Lounsbury & Boxenbaum 2013; Battilana, Besharov & Mitzinneck 2017), ett starkare släktskap med funktionalismen än vad deras författare erkänner eller känner till (se Alvehus & Hallonsten 2022).

Värdesfärer och *Eigengesetzlichkeit* är således mycket flexibla verktyg för sociologisk analys, som kan tillämpas på många företeelser och på många olika nivåer. Om Webers lansering av värdesfäerna är ”förvånansvärt nonchalant” (Oakes 2003:29), och om värdesfäerna och deras *Eigengesetzlichkeit* har ”oklar” sociologisk status (Swedberg & Agevall 2016[2005]:369), så är alltså därmed inte sagt att begreppens användbarhet är begränsad. Tvärtom: som Terpe (2020:24) påpekar efter grundlig genomgång av tidigare analyser och diskussioner i ämnet är värdesfäerna ett ”flexibelt heuristiskt verktyg”, som således kan bidra till att beskriva och begripliggöra den funktionella differentieringen mellan övergripande samhällsfunktioner (som hos Parsons, Luhmann och Walzer), mellan kontrasterande logiker inom ett samhällsområde eller inom organisationer (som hos Merton) eller i senare arbeten om institutionella logiker (*institutional logics*) och mellan logiker av mer allmängiltigt slag, i specifika kontexter, exempelvis för att kontrastera professionell logik mot byråkrati och marknadslogik (som hos Freidson).

Obalanserad rationalisering

Som konstaterades i förra avsnittet har idén om värdesfäerna inte någon framträdande plats i Webers övriga arbeten, åtminstone inte på något direkt sätt. I en essä om etik och neutralitet i samhällsvetenskapen konstaterar han att värdesfärer kontinuerligt ”korsar och genomtränger” varandra (Weber 2018[1917]:459) vilket somliga tolkat så att Weber skulle mena att värdesfäerna kan samexistera i harmoni (Harrington 2000:96–100). Men i *Zwischenbetrachtung* är Weber tämligen tydlig med att värdesfäernas *Eigengesetzlichkeit* och inre rationalisering skapar ”spänningsförhållanden” mellan dem (Weber 1996[1920]:76).

I *Theorie des kommunikativen Handelns* gjorde Habermas en ambitiös tolkning av Webers modernitetsbegrepp och hur det kan förstås historiskt och teoretiskt. Habermas tar värdesfäernas ömsesidiga spänningsförhållanden som utgångspunkt, frågar sig om dessa beror på ”abstrakta världens oförenlighet” eller om det är fråga om ”obalanserad

rationalisering” av sfärerna som ger upphov till somligas dominans på bekostnad av andra och kommer fram till att detta måste undersökas empiriskt. Habermas egen tolkning, inom ramen för hans analys av moderniteten och inte minst samhällets genomförvaltning, blir att spänningsförhållandena mellan sfärer till stor del beror på att vissa sfärer ”dominerar på andra sfärens bekostnad”. En särskild risk gäller just att ”den kapitalistiska ekonomin och den moderna byråkratin” expanderar och tar över andra sfärer som egentligen är värderationella, och därmed ”pressar in dessa i ekonomisk och administrativ rationalitet” (Habermas 1981a:258–259).

Denna del av Habermas sociologi är välkänd, men betoningen brukar (helt vederbörligt) ligga på beskrivningen av modernitetens kontinuerliga rationalisering som ”systemets kolonisering av livsvärlden” (Habermas 1981b:173–293). Den bygger på Habermas egen dialektiska begreppsapparat, som i hans sociologi ersätter den marxistiska distinktionen mellan borgerlighetens kapitalism och arbetarklassens proletariat i en övergripande analys av samhällsutvecklingen under det moderna tillståndet. Detta är intressant, eftersom livsvärldens förmåga till motstånd mot systemets destruktiva expansion enligt Habermas ligger i det kommunikativa förnuftets intellektuella och moraliska kraft, som åtminstone traditionellt burits upp av borgerligheten. Systemets medel för expansion är makt och pengar, i detta sammanhang bäst beskrivet som just den ekonomiska och administrativa rationalitet (hos Weber målrationalitet) som präglar de ekonomiska och politiska/byråkratiska värdesfärerna. Systemets kolonisering av livsvärlden innebär att den kommunikativa rationaliteten, en djupt mänsklig och social förmåga till utveckling och intellektuell förkovran som enligt Habermas förkroppsligas i upplysningsprojektet, trängs undan.

Habermas samhällsteori är i det närmaste allomfattande och behandlar moderniteten som ”ofullbordat projekt”, som ett tillstånd i mänsklighetens historia med konsekvenser på alla livsområden. Inom ramen för diskussionen i denna artikel är det därför nödvändigt att använda Habermas tes om ”systemets kolonisering av livsvärlden” selektivt och snarare ta fasta på samhällets *genomförvaltning*, eftersom detta begrepp är mera ändamålsenligt i analysen av hur professionella värden och normer trängs undan i en organisatorisk kontext – trots att det inte har någon framträdande plats i Habermas arbeten. Samma typ av selektion har redan gjorts i förhållande till Weber (ovan) och är nödvändig också för de filosofiska, sociologiska och historiska analyser och argumentationslinjer som på olika sätt beskriver samhällsutveckling med ungefär samma innebörd som ”obalanserad rationalisering” eller vissa värdesfärens (ekonomins, politikens, byråkratin) expansion på bekostnad av andra – liknande tankar återfinns redan hos Hegel (2019[1821]) och har återkommit hos många olika teoretiker och empiriker (t.ex. Polanyi 2012[1944]; Bourdieu 1999[1998]; Stiglitz 2003[2002]; Graeber 2016[2015]).

Det ska dock understrykas att värdesfärens ömsesidiga inflytande över varandra inte måste vara destruktivt. De komplementära och samverkande krafterna hos marknadsekonomi och stat, med visst inflytande av vetenskaplig och teknisk utveckling och med en uppsättning starka och självständiga institutioner (rättsväsende, massmedia och så vidare), har av vissa särskilt optimistiska skildrare av historia och

samtid pekats ut som en av de huvudsakliga drivkrafterna i den utveckling som åtminstone vår del av världen genomgått de senaste hundra åren. I denna utveckling ingår exploatering och kontroll av naturen till förmån för liv och hälsa, tämjande av kapitalismens krafter och omfördelning av det välstånd den skapar, utveckling och spridning av den liberala, demokratiska samhällsmodellen inklusive allmän och lika rösträtt, jämlikhet och jämställdhet samt likhet inför lagen (se t.ex. Ridley 2010; Pinker 2018). Delar av den funktionalistiska sociologin har använt begreppet *interpenetration* för att förklara hur värdesfärer på detta sätt samverkar: interpenetration är ”en process där ett system påverkar sin omgivning, och omgivningen påverkar systemet, på ett sådant sätt att de förändrar varandra på marginalen utan att deras respektive kärna förändras” (Münch 1988[1982]:112). Enligt en neofunktionalistisk tolkning bör interpenetration uppfattas som den viktigaste mekanismen för utveckling av ett pluralistiskt men integrerat samhälle: genom interpenetration mellan den politiska sfären och sociala rörelser, vetenskap, etik och så vidare har staten utvecklats från auktoritär eller totalitär till dagens demokratiska och regelstyrda och därmed *legitima* apparat för fördelning av makt. Genom interpenetration mellan den ekonomiska sfären och etiken har också socialt och etiskt ansvarstagande företag och företagskulturer utvecklats (Münch 1981, 1982).

De som argumenterar för att ett harmoniskt samhälle kännetecknas av en pluralism av värdesfärer med ömsesidig balans gör det oftast delvis från en ideologisk utgångspunkt – synsättet står ju i särskilt stark kontrast till en hegeliansk eller marxistisk samhällsanalys som endast betonar stat och civilsamhälle, och som ser det sistnämnda som något suspekt, eller där man menar att allt är ekonomi eller att allt är politik. Det finns dock en logisk styrka i argumentet att ett välmående och fritt demokratiskt samhälle bäst uppnås genom att en mångfald av starka institutioner balanserar varandra och begränsar varandras makt och inflytande: ett oberoende domstolsväsende håller statens repressiva tendenser i schack. Politiken kan genom lagstiftning begränsa de skadliga konsekvenserna av industriell exploatering av naturresurser och arbetskraft. All maktutövning kan granskas och hållas ansvarig av fria medier. Om det allmännas byråkratiska tillhandahållande av service till medborgarna och marknadsekonomin konsumism inte förmår att skapa mening för människor, så finns det andra sfärer som kan göra det i deras ställe: religion, kultur, utbildning, sport, annan rekreation och så vidare. Den avgörande frågan är naturligtvis hur denna balans ska upprätthållas, och hur sfärer kan fås att interpenetrera med konstruktiva följder, i stället för att ”obalanserad rationalisering” tar över och vissa sfärer tillåts dominera på andras bekostnad.

Resonemanget äger stark giltighet också i ett organisations sociologiskt sammanhang, eftersom organisationer existerar för att hantera transaktionskostnader och skapa förutsägbarhet och ordning i uppfyllandet av olika mer eller mindre väldefinierade och tydliga mål (se t.ex. Coase 1937; Alchian & Demsetz 1972; Mintzberg 1979). Detta innebär både samordnad arbetsfördelning som metod för övergripande effektivitet och funktionell specialisering som metod för förädling och utveckling på basis av kompetens och kreativitet (något som för övrigt Weber utvecklade i sina icke-normativa och helt centrala beskrivningar av byråkratins väsen i *Ekonomi och samhälle*; Weber

1983[1922]:147–154). Den genomförvaltning som Habermas beskriver torde i denna kontext kunna läggas till grund för en diskussion av hur olika organisationer eller delar av organisationer underkastas målrationalitet och pressas in i ekonomisk och administrativ rationalitet, på tvärs emot den ursprungliga ändamålsenligheten i olika styrformer och strukturer hos organisationer med viktiga samhällsuppdrag där verksamheten bygger på professionella eller hantverksmässiga kunskaper, kompetenser och normer för självbestämmande på basis av kollegialitet och omdöme.

Managerialism

Alldeles i slutet av Max Webers kanske mest kända verk, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*, finns hans berömda järnbursmetafor (Weber 1978[1905]:164), som av många har tolkats som en beskrivning av hur modernitetens skyddande mantel av materiell och social trygghet och förutsägbarhet genom ödet förvandlats till ett fängelse för människan, där hon inordnas i kapitalismens och rationalitetens stränga ordning och från vilken hon inte kan bryta sig ut. Järnburen är ett resultat av världens avförtrollning, som innebär att människan lär sig bemästra naturen och sin omgivning och därmed förmår att förbättra sina livsvillkor dramatiskt, men som alltså snabbt börjar fungera inlåsande och begränsande, kanske till och med förslavande. Avförtrollningen, eller ”den tilltagande intellektualiseringen och rationaliseringen”, innebär dock ”inte en tilltagande allmän kännedom om de livsvillkor man lever under” utan ”en kunskap om eller tro på, att om man bara vill” så kan man ”i princip behärska alla saker genom beräkning” (Weber 1977[1919]:20).

Roland Paulsen placerar arbetslivet och dess ”tilltagande rationalisering” i centrum för avförtrollningen och påpekar att arbete, för den enskilde, har en avförtrollande funktion inte bara idémässigt utan också rent praktiskt – ”det befriar oss från frågorna vad vi ska göra, och varför vi ska göra det”. I Paulsens beskrivning är arbetslivet dränerat på mening eftersom arbetet invagar människan i en säkerhet som består i att någon annan (arbetsgivaren) tar ansvar så länge vi följer reglerna och passar in. Arbetsdelning, som är en förutsättning för tillväxt och ekonomisk utveckling, innebär hos Paulsen att arbetet ”kräver allt mindre av våra förmågor” och ”anpassas till redan etablerade regler och mönster” ”till priset av egen kreativitet och utforskning” (Paulsen 2020:134, 140). Mekanisering och rutinisering innebär att arbetaren övergår från att använda verktyg till att sköta maskiner, och arbetaren reduceras till vad Marx och Engels kallade ”ett bihang till maskinen” (Marx & Engels 1903[1848]:16). Men detta är inte en betraktelse enbart giltig för det förgångna industrisamhället, utan tvärtom en förändring som också drabbat den stora och ökande tjänstesektorn och den så kallade kunskapsekonomin, liksom naturligtvis den offentliga sektorns kärnverksamheter: byråkratisering, standardisering, resultatstyrning, utvärdering och uppföljning med kvantitativa indikatorer och en föreställning om att alla verksamheter – oavsett innehåll och mål – kan och bör styras av en särskild kategori chefer som har tillgång till specifik chefskunskap och därmed anses särskilt lämpade att leda (Paulsen 2020:143–151; se också Braverman 1985[1974]; Sennett 1999[1998]).

Detta är inte heller nytt. Tiden kring sekelskiftet 1800/1900 var taylorismens höjdpunkt, alltså höjdpunkten för den ”vetenskapliga” lära om rationell arbetsledning enligt vilken professionella färdigheter och omdömen borde ersättas av styrning och samordning på chefs- och ledningsnivå utifrån standardisering och mätning. Men fastän det växande ämnesområdet management- och organisationsstudier (MOS) under 1900-talet mer eller mindre fullständigt avfärdade taylorismen, så har idén om en förment exakt och objektiv form av ledning och styrning av verksamheter i syfte att undanröja den professionella självorganiseringens inbyggda ineffektivitet levt kvar och antagit nya former – ett slags *muterad taylorism* eller ”hypertaylorism” (Klikauer 2013:49) som en del av det vad som kommit att kallas *managerialism*, vilken har beskrivits och kritiserats i en rad studier (Enteman 1993; Parker 2002; Locke & Spender 2011; Wooldridge 2011). Managerialismen kan sägas ha fyra huvudsakliga komponenter: (1) *effektivitet* som det huvudsakliga målet för management;³ (2) en stark tro på managementverktyg och managementmetoder som överlägsna alla andra styrformer; (3) ett ”klassmedvetande” hos chefer, eller närmare bestämt en uppsättning gemensamma referensramar som vidmakthålls och reproduceras genom formell utbildning, gemensam litteratur, gemensamt språkbruk och andra identitetsmarkörer; och (4) en syn på chefer som ”moraliska aktörer”, alltså att de gör sin arbetsinsats inte bara för organisationen de verkar inom, utan i förlängningen för det allmänna bästa, för samhället som helhet (Edwards 1998).

En av managerialismens främsta kritiker är organisationssociologen Martin Parker, som menar att management kan förstås som en ideologi och att dagens samhälle är ett ”managementsamhälle”, eftersom just mer och bättre management betraktas som ”en universallösning” som bringar ordning i ett stökigt samhälle genom att ”skydda oss mot kaos och ineffektivitet” och ”garantera att organisationer, människor och maskiner gör det som de är satta att göra” (Parker 2002:2). Han ser denna starka ställning för management i vårt samhälle som en konsekvens av modernitetens bemästrande av naturen, människan och samhällslivet – där ordning, insikt och kontroll besegrar oordning, okunskap och slump inte bara på det tekniska området utan också när det gäller den enskilda människan som produktivkraft och samhällsmedborgare och de sociala strukturer och institutioner som utgör samhället. Medan förmoderna samhällen byggde på vidskeplighet, godtycklighet och grymhet, vilket speglades i deras organisationsformer, gör modernitetens management anspråk på att vara demokratiskt och transparent genom likformighet, opartiskhet och rationalitet. Management är med andra ord ett medel för avförtrollning och rationalisering. Men dess tillskyndare betraktar det framför allt som en universallösning för måluppfyllelse och effektivitet som kan och bör tillämpas överallt, på allt och på alla (Parker 2002:5). Management är också något som organiseras och struktureras separat från själva verksamheten som det tillämpas på, vilket alltså innebär att kontroll, samordning och styrning flyttas

3 Det saknas fullgod svensk översättning av begreppet management, och dessutom finns ordet numera i *Svenska Akademiens ordlista* (fjortonde upplagan 2015). Därför används det i fortsättningen översatt.

från den praktiska nivån till en mer abstrakt och generell ledningsnivå (Parker 2002:7). Därmed blir management också ett eget yrke och chefer en egen "klass" (Edwards 1998) med egna utbildningar, egna karriärvägar, egen kunskapsbas och egen professionell identitet och självbild.

Parker är noga med att framhålla att målet för hans kritik inte är management i allmän bemärkelse, utan just management som universallösning som ersätter mångfalden av personliga omdömen och personliga kompetenser hos professions- och hantverkskollektiv som är ändamålsenligt formade efter olika verksamheter och branscher (Parker 2002:11). Detsamma gäller andra kritiker och uttolkare av managerialism, som påpekar att management i sig är en nödvändig del av en ekonomi och ett arbetsliv som kännetecknas av arbetsdelning och specialisering och där samordning och styrning förvisso har viktiga roller att fylla. Managerialism utgör dock ett slags övertro på management som ger den företrädesrätt och en position över allt annat beslutsfattande i organisationer och som i slutändan skapar demokratiska underskott och alienerad arbetskraft (Locke & Spender 2011).

Managerialism kan därför ses som "överideologi" (Enteman 1993) till en ganska stor samling företeelser som alla har att göra med styrning, ledning och utvärdering i organisationer, arbetsliv och samhälle och som alla på ett eller annat sätt handlar om att tillämpa förment objektiva och neutrala verktyg för styrning och organisering samt för uppföljning av ändamålsenlighet, effektivitet och måluppfyllelse, oavsett verksamheternas innehåll och syften. De modeller för styrning och utvärdering som lanseras som objektiva, värdenutrala och transparenta förkroppsligar tron på en universallösning som kan fullända rationaliseringen av samhället i alla dess delar och undanröja allehanda risker. Priset är dock mångfald och egenart, eftersom styrningen och utvärderingen just separeras från verksamheternas syften, från deras inre organisatoriska logiker, deras sammanhang, skickligheten och omdömet hos professionella utövare och de kulturellt och socialt betingade egenskaper som särskiljer verksamheter. Detta kan analyseras med utgångspunkt i Webers begrepp *Eigengesetzlichkeit* och Mertons uppmaning att empiriskt kartlägga och analysera normsystem och latent och manifesta funktioner. Managerialismen kan på så sätt uppfattas som ett medel för eller en form av Habermas genomförvaltning av samhället i organisatoriska sammanhang.

Bakom *new public management*

Vid sidan av managerialism har en rad andra begrepp lanserats för att beskriva förändringar och fenomen som syftar till att införa förment objektiva, värdenutrala och transparenta styrnings- och utvärderingsmodeller för ökad effektivitet, måluppfyllelse, transparens och ansvarsutkrävande. Bland dem märks *utvärderingssamhället*, som kännetecknas av ett hegemoniskt genomslag för kontinuerlig granskning och uppföljning med hjälp av synbart neutrala och precisa kvantifieringar och rankingar (Power 1997; Dahler-Larsen 2012), något som också har benämnts "måttfixering" (*metric fixation*) (Muller 2018). Utöver att kvantitativa mått är ytliga och kortsiktiga och varken beskriver kvalitet och måluppfyllelse i djupare mening eller fångar in alla aspekter av kvalitet

och målpuffyllelse, så finns det inneboende problem med att fokusera på det mätbara. Verksamheter tenderar att anpassa sig efter utvärderingar och prioritera de aktiviteter som utmärker dem positivt i mätningar, vilket gör själva utvärderingarna missvisande samtidigt som de i vissa fall tycks kunna få etiskt tvivelaktiga följder och leda till övergripande ineffektivitet. Detta beskrivs som ”Campbells lag” och ”Goodharts lag” (Muller 2018:19–20) och är ytterst en fråga om att alla sociala handlingar har oförutsägbara eller oönskade konsekvenser (Merton 1936:903–904; Ravetz 1971:295–296). Fenomenet är välstuderat inom den så kallade ”kvantifieringens sociologi” (*sociology of quantification*) (Espeland & Sauder 2007; Espeland & Stevens 2008). Mätbarheten blir sin egen universallösning, som anpassar verkligheten till kartan snarare än tvärtom.

Utvärderingssamhället och genomförvaltningen av organisationer får också till följd att den byråkratiska överbyggnaden i olika verksamheter expanderar, eftersom utvärderingarna kräver omfattande administration. I en självförstärkande process ökar byråkratin i volym, vilket medför att den också utökar sin räckvidd och börjar delta i hanteringen av allt fler processer. Organisationssociologer har följaktligen kallat detta ”världens byråkratisering” (Jacoby 1973), ”den totala byråkratiseringens tidevarv” (Graeber 2016[2015]), och ”administrationssamhället” (Forssell & Ivarsson Westerberg 2014), med argument som ligger mycket nära både Webers ängslan inför byråkratins inneboende expansiva kraft och Habermas tes om samhällets genomförvaltning.

Ett centralt begrepp i kritiken mot den successiva omorganiseringen av välfärdstjänster och annan offentlig service i Sverige och utomlands (främst Storbritannien) under 1980-talet och framåt har varit *new public management* (NPM), vilket brukar betyda ett knippe mer eller mindre samordnade reformer som syftar till ökad effektivitet, transparens och målpuffyllelse genom implementering av styr- och utvärderingsmodeller inspirerade av det privata näringslivet. Släktskapet med utvärderingssamhället är tydligt: en central del i det som kallas NPM har varit implementering av mätningar för uppföljning av i vilken mån verksamheter uppnår de tydliga, mätbara och oftast kortsiktiga mål som ställts upp för dem. Detta gör också resultaten, så som de definierats på förhand, viktigare än process eller kvalitet i djupare och omätbar mening. På sätt och vis är konkurrensutsättning av verksamheter en naturlig följd av detta, eftersom man därvid ställer upp tydliga (mätbara) mål för mindre enheter inom samma förvaltning. Med hjälp av strikt ansvarsfördelning, upphandlingsliknande transaktioner mellan enheter och större användning av *outsourcing* och inköp eller hyra av externa tjänster förväntas också uppföljningen och kvalitetssäkringen bli tydligare och enklare (Hood 1991; Christensen & Lægred 2005; Bornemark 2020).

Oavsett de specifika formerna för omorganisering och reformer av styr- och utvärderingssystem och deras praktiska uttryck kännetecknas NPM i likhet med utvärderingssamhälle och måttfixering av det slags tro på universallösningar som i diskussionen ovan sammankopplades med managerialism. Eventuellt bör tillfogas det som har kallats marknadsfundamentalism (Polanyi 2012[1944]; Bourdieu 1999[1998]; Stiglitz 2003[2002]), även om det kan diskuteras huruvida det verkligen är marknadsökonomi som stått modell för NPM och dess synbart ideologiska upphöjande av ekonomisk tillväxt till överordnat mål för hela samhället, eller om det i själva verket

rör sig om planekonomiska böjelser hos klåfingriga beslutsfattare som tror att deras roll innefattar inordning av en allt större samling verksamheter under universallösningar för styrning och utvärdering.

Det finns naturligtvis alternativ. Professioner har studerats ingående inom sociologi och arbetsvetenskap, och gängse uppfattningar av vad professioner är brukar rymma konstaterandet att olika specialiserade arbetsuppgifter i ett samhälle utförs av ändamålsenligt specialiserade yrkesgrupper med gemensamma professionella kompetenser och förkunskaper (som reproduceras och traderas genom specialiserade och formaliserade utbildningar), samförstånd kring kvalitetsstandarder som förhandlas fram inom professionens kollektiv och större lojalitet mot professionen och kollegorna i professionen än mot arbetsgivaren (Abbott 1988; Freidson 2001; Brante 2014). Olika professioner har olika specialiteter, och deras verksamheter har olika mål och funktioner. Följaktligen utvecklar de egen rationalitet, egna normsystem, egna ändamålsenliga principer och rutiner för självorganisering. Detta kan förstås med hjälp av begreppet *Eigengesetzlichkeit*.

Specialiseringen inom professioner innebär också *kunskapsasymmetri* gentemot klientel eller kundkrets – annorlunda uttryckt: kunskapen och kompetensen hos medlemmarna i en profession är *definitions*mässigt större än hos dem utanför, annars skulle helt enkelt inte professionen finnas. Detta betyder att det i själva grunden för professioner finns en konflikt eller ett spänningsförhållande inte bara gentemot exogena kvalitetsmått och universallösningar för styrning och utvärdering, utan också gentemot själva tanken på att någon annan än professionen själv skulle kunna styra den, eller utvärdera dess effektivitet och måluppfyllelse, annat än på ett mycket rudimentärt eller övergripande sätt (Oppenheimer 1973; Scott 2008; Alvehus 2021). Förstådda som värdesfärer med *Eigengesetzlichkeit* kan alltså professioner och deras samband med managerialism och beslätade fenomen analyseras inom ramen för Webers och Habermas teorier om obalanserad rationalisering och vissa sfärers dominans över andra. Släktskapet är stort mellan å ena sidan både Webers värdesfärer med *Eigengesetzlichkeit* och de funktionalistiska teorierna om differentierade sfärer eller institutioner med normsystem och autonomi och å andra sidan den analysram som bland andra Freidson (2001) utvecklat i sin studie av den professionella logikens potentiella konfliktförhållande till marknadens och byråkratins logik inom organisationer. Tankefiguren är densamma, och flexibiliteten i *Eigengesetzlichkeit*, liksom detaljerna i begreppen differentiering och interpenetration, ger ytterligare teoretisk stadga åt en undersökning av professioners roll i ett genomförvalt samhälle.

Men inom professioner finns mer än bara självbestämmande – inte minst hängivenhet eller passion inför en arbetsuppgift av det slag som ryms i det engelska begreppet *vocation* (och det tyska *Beruf*) och som på svenska troligen ska benämnas ”kall”. Ett närbesläktat begrepp och fenomen är det som på engelska kallas *craftsmanship*, som kan översättas med hantverksskicklighet eller yrkesskicklighet. Studier av *craftsmanship* utgår från en mycket enkel och intuitiv förståelse: det är en grundläggande mänsklig drivkraft att utföra en arbetsuppgift väl för dess egen skull (Sennett 2008:9). Det finns en viss överlappning mellan begreppen profession och *craftsmanship* i det att det senare

också innefattar samhörighet mellan yrkesutövare som tillsammans med kompetens och gemensam kunskapsbas starkt bidrar till en meningsfull yrkesutövning (Crawford 2009). I Roland Paulsens analys har den praktiska avförtrollningen av världen inneburit en tillbakagång för *craftsmanship* eftersom mekaniseringen och rutiniseringen av arbetslivet omvandlar arbetaren från användare av verktyg till skötare av maskiner till den grad att människan blir ”ett bihang till maskinen”. Men som Paulsen också visar måste analysen gå bortom den marxistiska idén om arbetarnas alienation, eftersom avförtrollningen under det senaste halvsekle även drabbat tjänstesektorn och kunskapsekonomin genom managerialism och andra universallösningar.

Egenarten i professioner och *crafts* skapar alltså med nödvändighet en pluralism, och universallösningar för styrning och utvärdering rimmar naturligtvis illa med denna. Samtidigt ska man inte bortse från rationaliseringens och byråkratins förtjänster och alltför ensidigt avfärda styr- och utvärderingsförsök som destruktiva. Det finns en inneboende kulturell auktoritet hos professioner som under den moderna historien antagit mycket ensidiga former (hos läkare, prästerskap, lärare och så vidare) och som troligen behöver balanseras genom ett visst mått av transparens och universell regelefterlevnad genom byråkratiskt överinseende. Här finns åter skäl att diskutera begreppet interpenetration mellan en byråkratisk logik – i positiv mening, alltså just regelefterlevnad, opartiskhet, transparens – och professionernas egen logik. En sådan interpenetration, om den alltså innebär att sfärer ”förändrar varandra på marginalen utan att deras respektive kärna förändras” (Münch 1988[1982]:112), kan vara ett analytiskt sätt att beskriva hur exempelvis vården blivit mera patientorienterad, eller för all del hur kyrkans roll i människors liv övergått från att vara en moraliserande kraft som håller tro och praktiskt leverne inom mycket snäva ramar till att bli en tillflyktsort för djupare mening i tillvaron och praktisk själavård – eller hur utvecklingen på andra områden gått från ensidig och delvis destruktiv (professionell) auktoritet till mera demokratiserad, kundorienterad eller medborgarnära professionsutövning. På samma sätt finns naturligtvis också skäl att mer ingående diskutera hur byråkratisering och särskilt konsekvenser av NPM gestaltat sig inom olika professioner, vilket givetvis inte ser likadant ut överallt. På det allra mest grundläggande planet har ju samhällets värdesfärer olika professioner knutna till sig (lärare, jurister, läkare, präster och så vidare) och blir därför differentierade i en mycket fundamental bemärkelse. Men även i en mera finmaskig analys framträder säkerligen skillnader mellan hur olika professioner påverkats av NPM. Vissa professioner har sannolikt också kunnat utsträcka sin jurisdiktion och/eller sina karriärspår just genom att bli förvaltare av de styr- och utvärderingssystem som implementerats i spåren av NPM. Frågan är både teoretiskt och empiriskt komplex, och för att göra den rättvisa krävs empiriska undersökningar som ligger långt utanför vad som får plats i denna artikel.

Om man ska försöka sig på att analytiskt särskilja behovet och nyttan av styrning och utvärdering för måluppfyllelse, effektivitet och transparens från sådana fall där styrning och utvärdering tycks motverka sina syften genom tillämpning av universallösningar på disparata verksamheter, så kanske nyckeln ligger i den huvudsakligen empiriska undersökning av rationalisering som Habermas förespråkar och som enligt

hans mening lett till ett genomförvalt samhälle. Detta begrepp antyder nämligen att en gräns passerats någonstans i rationaliseringen, där den senare upphört att innebära förbättring och i stället fått destruktiva följder.

Järnburen smids på nytt

Arbetslivet och samhället uppvisar en betydande mångfald av professioner, *crafts* och något mera förgängliga eller löst sammansatta verksamheter som är ändamålsenligt organiserade och styrda med utgångspunkt i mål och funktioner som är specifika för dem. En anpassning av begreppsapparaten hos Weber med hjälp av senare uttolkare och teoretiker som verkat i Webers anda möjliggör en analys av professioner och verksamheter som värdesfärer eller institutioner med *Eigengesetzlichkeit*. Merton teoretiserade normstyrtheten i institutioner och gav därmed ytterligare djup och innehåll åt *Eigengesetzlichkeit*, vilket gör det möjligt att vidareutveckla begreppet. Habermas iakttagelse av det genomförvaltade samhället kan kombineras med senare arbeten som identifierar likriktning av arbetsliv och samhälle genom förment rationalisering och effektivisering utifrån mätbarhet och standardisering som vittnar om en begränsad och kortsiktig förståelse av måluppfyllelse och effektivitet. Managerialism, administrationssamhälle, utvärderingssamhälle och NPM är några av de mer välkända begrepp som använts i denna analys, och som allra senast också kompletterats med ”avförtrollning av arbetslivet” hos Paulsen (2020). Med Weber och Habermas i bakgrunden konstateras således denna likriktning stå i närmast oförsonlig konflikt med egenarten hos professioner och pluralismen i samhället.

Konfliktytan som sådan kan alltså analyseras med hjälp av delar av den klassiska sociologin, som därmed får förnyad aktualitet. Modernitetens rationalisering och byråkratisering, som dessa klassiska verk kartlade och analyserade, har uppenbarligen fortsatt under 1900-talet och det hittillsvarande 2000-talet, och analysen av dem är därför fortsatt relevant, även om såväl teori som empiri behöver uppdateras.

I detta sammanhang måste naturligtvis också konstateras att *modernitet* inte är något enhetligt eller entydigt sociologiskt begrepp – långt därifrån. Frågan har aktivt undvikits i de föregående avsnitten för den nödvändiga avgränsningens skull, men måste beröras åtminstone kort. Viktigast under de senaste tre–fyra decennierna av sociologisk teori- och empiriutveckling tycks vara frågan om huruvida moderniteten fortfarande pågår eller om den ersatts av postmodernitet eller senmodernitet eller kanske både och (alltså att postmodernitet eller senmodernitet skulle vara en form av modernitet) och frågan om huruvida det i själva verket finns flera parallella moderniteter. Denna artikel handlar inte om moderniteten som helhet eller den övergripande samhällsförändringen och lägger inte heller fram en fullödlig teori om social ordning under det moderna tillståndet, utan tillämpar klassisk sociologisk teori på aktuella problem i ett försök att återuppväcka idéer och analytiska verktyg som delvis gått förlorade under de senaste decenniernas sociologiska utveckling, särskilt i Sverige. Det innebär att diskussionen bortser från många rika och insiktsfulla utvecklingar av modernitetsbegreppet utifrån en mångfald av moderna perioder eller epoker (t.ex. Gid-

dens 1996[1990], 1999[1991]; Beck, Giddens & Lash 1994; Wagner 1994) eller utifrån idén om flera parallella moderniteter (t.ex. Eisenstadt 1998). Det finns inget uppenbart hinder för att söka kombinera de nämnda teoretiska utvecklingarna med argumenten och analysen i denna artikel, men detta får av praktiska skäl anstå till andra och senare arbeten. Detsamma gäller empiriska exempel på sammanhang, verksamheter och organisationer där konfliktytor mellan professioners *Eigengesetzlichkeit* och ekonomins och byråkratins instrumentella rationalitet uppstår och utvecklas. Ambitionen i denna artikel är teoretisk.

För även på ett rent teoretiskt plan är ju den levande sociologiska diskussionen kring modernitetsbegreppet användbar. Webers berömda tes om att modernitetens främsta kännetecken är rationalisering har både begränsningar och möjligheter. Som inte minst Habermas visat är Webers samhällsteori och analys av samhällets modernisering nästan helt fokuserad på målrationaliteten och hur den tar sig uttryck i en institutionalisering av kapitalismens ekonomiska rationalitet och statens administrativa rationalitet. Habermas kritik handlar till stor del om att Weber inte förmår att med sin teori beskriva sociala relationer utan bara instrumentella relationer (Habermas 1981a:321–331; jfr Carleheden 1996:168–169). Samtidigt innebär Webers fokusering på målrationaliteten, och därmed på de ekonomiska och politiska värdesfärerna, att han pekar ut hur just den kontinuerliga renodlingen av deras rationalitet och dessa sfärers tillväxt blir särskilt viktiga processer i modernitetens fortskridande. Habermas tycks ju argumentera för den motsatta tolkningen då han beskriver det moderna som ett ofullbordat projekt med en stark inneboende emancipatorisk kraft, och därmed går det på basis av Habermas att hävda att Webers järnbur ”inte är en nödvändig följd av det moderna, utan enbart av Webers konception av det moderna” (Carleheden 1996:171). Men även om Habermas därmed så att säga erbjuder en väg ut ur Webers järnbur, genom att hävda livsvärldens autonomi och inflytande över systemet, då det är de demokratiska processerna som ytterst legitimerar systemet (se Carleheden 1996:69–73), så finns järnburen förvisso kvar i form av systemets obändiga instrumentella rationalitet och den inneboende expansionen hos de båda instrumentellt rationella sfärerna enligt både Weber och Habermas – särskilt om de finner nya former för sin expansion och ökade kontroll över människan och det sociala livet, vilket denna artikel argumenterat för med stöd av samtida analyser som anförts i tidigare avsnitt.

Här kommer den inflytelserika sociologiska nyinstitutionalismen väl till pass. I det som brukar betraktas som denna teoretiska skolbildnings ursprungsartikel lanseras en ny utgångspunkt för analys av formell struktur hos organisationer, nämligen deras strävan efter legitimitet, där det finns institutionaliserade mönster som signalerar legitimitet och rationalitet som dock inte kan påverkas av individer och organisationer utan som är myter vilka sprids och kopieras inom branscher och samhällssektorer (Meyer & Rowan 1977:343). I den andra mycket inflytelserika artikeln som kan anses ha grundat den sociologiska nyinstitutionalismen framträder ett samhälle sammansatt av organisationer som redan är byråkratiserade och rationaliserade i egentlig mening, och vilkas fortsatta strukturella omvandling utgör rationalisering endast till namnet: rationalisering är inte längre knutet till substantiell förbättring utan till signalvärdet.

Detta gör organisationer inom samma fält ”mera lika utan att nödvändigtvis göra dem mer effektiva” (DiMaggio & Powell 1983:147). Artikeln har titeln ”The iron cage revisited” (”Återbesök i järnburen”) och tar avstamp i behovet av att uppdatera Webers rationaliserings- och byråkratiseringstes, men förklarar inte ytterligare på vilket sätt den ”återbesöker” den weberianska järnburen.

Kanske vore det möjligt att med utgångspunkt från den sociologiska nyinstitutionalismen identifiera en brytpunkt mellan verklig rationalisering och ytlig rationalisering, mellan substantiell rationalisering och rationalisering som myt och ceremoni eller mellan rationalisering och hyperrationalisering. Var exakt denna brytpunkt ligger rent tidsligt är troligen omöjligt att peka ut, men likväl är den troligen teoretiskt användbar.

Hyperrationalisering, främst använt i studier av skelsektorn (Wise 1977:56; Feuerstein 2001), är ett begrepp med vars hjälp man velat etablera ett antagande om att rationalisering kan gå så långt att den upphör att vara ”funktionell” och övergår i ett ytligt försök att skyla över någon påstådd eller upplevd ineffektivitet eller orättvisa. Det finns två betydelser av ordet ”rationalisering” – inom sociologin i den weberianska traditionen betyder det kontinuerlig optimering av processer för att öka måluppfyllelse i organisationer och verksamheter (på mikro- och mesonivå) och avförtrollning av samhället (på makronivå). I denna betydelse är ”rationalisering” och ”byråkratisering” i stort sett synonyma. Men det finns också en annan betydelse av ordet ”rationalisering”, nämligen den att (i efterhand) ge förklaringar och motiveringar till handlingar och handlingsmönster som är synbart rimliga och giltiga, men som saknar koppling till den egentliga förklaringen och motiveringen (Wise 1977:43).

Hyperrationalisering innebär att den senare betydelsen får överhanden under förespegling att det fortsatt är den förra betydelsen – ökad måluppfyllelse och effektivisering – som det är fråga om. Hyperrationalisering betyder därmed att en gräns har passerats, där rationaliseringen övergått från att verkligen förbättra, effektivisera och demokratisera samhällets olika sfärer till att göra rationalitet till en fasad bakom vilken ineffektivitet och brist på måluppfyllelse kan döljas. Bakom denna fasad försvagas professionerna och deras enskilda utövare. Samhället som helhet berövas många möjligheter att berikas av kompetens, professionellt omdöme, yrkesskicklighet och flera andra värden – allt i transparensens och effektivitetens namn. Rationalisering kan naturligtvis fortfarande uppfattas som positivt, konstruktivt och bidragande till att professioner kan nå sin potential, men den kan också helt uppenbart få destruktiva följder, nämligen om egenarten och pluralismen kvävs och gör människan till styr- och utvärderingssystemens bihang eller till slav under managerialism och dess förmenta världsförbättrarsträvan genom likriktning för den kortsiktiga effektiviseringens skull. Så smids järnburen på nytt.

Tack

Författaren vill gärna tacka de tre anonyma granskare som kraftigt bidragit till att förbättra denna artikel under arbetet fram till publicering.

Litteratur

- Abbott, A. (1988) *The system of professions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Alchian, A. & H. Demsetz (1972) "Production, information costs, and economic organisation", *American Economic Review* 62 (5):777–795.
- Alexander, J.C. (1985) (red.) *Neofunctionalism*. Chicago: University of California Press.
- Alexander, J.C. & B. Giesen (1987) "From reduction to linkage. The long view of the micro-macro debate", 1–42 i J.C. Alexander, B. Giesen, R. Münch & N. Smelser (red.) *The micro-macro link*. Berkeley: University of California Press.
- Alexander, J.C. & P. Colomy (red.) (1990) *Differentiation theory and social change. Comparative and historical perspectives*. New York: Columbia University Press.
- Alvehus, J. (2021) *The logic of professionalism*. Bristol: Bristol University Press.
- Alvehus, J. & O. Hallonsten (2022) "Institutional logics and functionalist differentiation theory. Challenges and pathways forward", *Organization Theory*, under utgivning.
- Battilana, J., M. Besharov & B. Mitzineck (2017) "On hybrids and hybrid organizing. A review and roadmap for future research", 128–162 i R. Greenwood, C. Oliver, T. Lawrence & R. Meyer (red.) *The SAGE handbook of organizational institutionalism*. London: Sage.
- Beck, U., A. Giddens & S. Lash (1994) *Reflexive modernization. Politics, tradition, and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press.
- Boltanski, L. & L. Thévenot (2006[1991]) *On justification. Economies of worth*. Princeton: Princeton University Press.
- Bornemark, J. (2020) *Horisonten finns alltid kvar. Om det bortglömda omdömet*. Stockholm: Volante.
- Bourdieu, P. (1999[1998]) *Moteld. Texter mot nyliberalismens utbredning*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Brante, T. (2014) *Den professionella logiken. Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapsamhället*. Stockholm: Liber.
- Braverman, H. (1985[1974]) *Arbete och monopolkapital. Arbetets degradering i det tjugonde århundradet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Brubaker, R. (1984) *The limits of rationality. An essay on the social and moral thought of Max Weber*. London: George Allen & Unwin.
- Buckley, W. (1967) *Sociology and modern systems theory*. New York: Prentice-Hall.
- Carleheden, M. (1996) *Det andra moderna. Om Jürgen Habermas och den samhällsteoretiska diskursen om det moderna*. Göteborg: Daidalos.
- Christensen, T. & P. Lægread (red.) (2005) *New public management. The transformation of ideas and practice*. London: Ashgate.
- Coase, R. (1937) "The nature of the firm", *Economica* 4 (16):386–405. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>
- Cohen, B. (red.) (1990) *Puritanism and the rise of modern science*. Brunswick: Rutgers University Press.
- Crawford, M.B. (2009) *Shop class as soulcraft. An inquiry into the value of work*. London: Penguin.

- Dahler-Larsen, P. (2012) *The evaluation society*. Stanford: Stanford University Press.
- Dahrendorf, R. (1958) "Out of utopia. Toward a reorientation of sociological analysis", *American Journal of Sociology* 64 (2):115–127. <https://doi.org/10.1086/222419>
- Davis, K. (1959) "The myth of functional analysis as a special method in sociology and anthropology", *American Sociological Review* 24 (6):757–772. <https://doi.org/10.2307/2088563>
- DiMaggio, P. & W.W. Powell (1983) "The iron cage revisited. Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields", *American Sociological Review* 48 (2):147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Durkheim, É. (1969[1893]) *The division of labor in society*. New York: The Free Press.
- Edwards, J.D. (1998) "Managerial influences in public administration", *International Journal of Organization Theory and Behavior* 1 (4):553–583. <https://doi.org/10.1108/IJOTB-01-04-1998-B007>
- Eisenstadt, S. (1998) *Antinomien der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Enteman, W.F. (1993) *Managerialism. The emergence of a new ideology*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Espeland, W.N. & M. Sauder (2007) "Rankings and reactivity. How public measures recreate social worlds", *American Journal of Sociology* 113 (1):1–40. <https://doi.org/10.1086/517897>
- Espeland, W.N. & M. Stevens (2008) "A sociology of quantification", *European Journal of Sociology* 49 (3):401–436. <https://doi.org/10.1017/S0003975609000150>
- Feuerstein, A. (2001) "'Hyper-rationalization' revisited", *The Educational Forum* 65 (2):108–118. <https://doi.org/10.1080/00131720108984476>
- Forssell, A. & A. Ivarsson Westerberg (2014) *Administrationssambället*. Lund: Studentlitteratur.
- Freidson, E. (2001) *Professionalism. The third logic*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Friedland, R. & R.R. Alford (1991) "Bringing society back in. Symbols, practices, and institutional contradictions", 232–263 i W.W. Powell & P.J. DiMaggio (red.) *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Giddens, A. (1996[1990]) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- Giddens, A. (1999[1991]) *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Graeber, D. (2016[2015]) *Reglernas utopi. Om teknologi, enfald och byråkratins hemliga fröjder*. Göteborg: Daidalos.
- Habermas, J. (1981a) *Theorie des kommunikativen Handelns. Band I. Handlungsrationaltät und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1981b) *Theorie des kommunikativen Handelns. Band II. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1988) "Handlungsrationaltetens aspekter", 149–174 i *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Hallonsten, O. (2020) *Klämd mellan marknad och stat. Om samhällets värdesfärer och vetenskapens roll*. Stockholm: Timbro förlag.

- Hallonsten, O. (2021) "Weber's value spheres, functional differentiation, and Zetterberg's Many-Splendored Society", *Max Weber Studies* 21 (2):151–170.
- Harrington, A. (2000) "Value-spheres or 'validity-spheres'? Weber, Habermas and modernity", *Max Weber Studies* 1 (1):84–103.
- Hegel, G.F. (2019[1821]) *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Norderstedt: Vero Verlag.
- Hjärpe, T. (2020) *Mätning och motstånd. Sifferstyrning i Socialtjänstens vardag*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Hood, C. (1991) "A public management for all seasons?" *Public Administration* 69 (1):3–19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x>
- Jacoby, H. (1973) *The bureaucratization of the world*. Berkeley: University of California Press.
- Klikauer, T. (2013) *Managerialism. A critique of an ideology*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Locke, R. & J.-C. Spender (2011) *Confronting managerialism*. London: Zed Books.
- Lounsbury, M. & E. Boxenbaum (2013) (red.) *Institutional logics in action, Part B*. Bingley: Emerald.
- Luhmann, N. (1984) *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Martin, J.L. (2003) "What is field theory?", *American Journal of Sociology* 109 (1):1–49. <https://doi.org/10.1086/375201>
- Marx, K. & F. Engels (1903[1848]) *Kommunistiska manifestet*. Stockholm: Socialdemokratiska Arbetarepartiets Förlag.
- Meijling, J. (2020) *Marknadisering. En idé och dess former inom sjukvård och järnväg 1970–2000*. Doktorsavhandling. Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan.
- Merton, R.K. (1936) "The unanticipated consequences of purposive social action", *American Sociological Review* 1 (6):894–904. <https://doi.org/10.2307/2084615>
- Merton, R.K. (1968[1949]) *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Merton, R.K. (1973[1942]) "The normative structure of science", 267–278 i *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton, R.K. (1976) *Sociological ambivalence and other essays*. New York: The Free Press.
- Meyer, J.W. & B. Rowan (1977) "Institutionalized organizations. Formal structure as myth and ceremony", *American Journal of Sociology* 83 (2):340–363. <https://doi.org/10.1086/226550>
- Mills, C.W. (1997[1959]) *Den sociologiska visionen*. Lund: Arkiv förlag.
- Mintzberg, H. (1979) *The structuring of organizations. A synthesis of the research*. New York: Prentice-Hall.
- Muller, J. (2018) *The tyranny of metrics*. Princeton: Princeton University Press.
- Münch, R. (1981) "Talcott Parsons and the theory of action. I. The structure of the Kantian core", *American Journal of Sociology* 86 (4):709–739. <https://doi.org/10.1086/227314>

- Münch, R. (1982) "Talcott Parsons and the theory of action. II. The continuity of the development", *American Journal of Sociology* 87 (4):771–826. <https://doi.org/10.1086/227522>
- Münch, R. (1988[1982]) *Theorie des Handelns. Zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Oakes, G. (2003) "Max Weber on value rationality and value spheres", *Journal of Classical Sociology* 3 (1):27–45. <https://doi.org/10.1177/1468795X03003001693>
- Oppenheimer, M. (1973) "The proletarianization of the professional", *The Sociological Review* 20 (1 suppl.):213–227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1972.tb03218.x>
- Parker, M. (2002) *Against management*. Cambridge: Polity Press.
- Paulsen, R. (2020) *Tänk om. En studie i oro*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Pinker, S. (2018) *Upplysning nu! Ett manifest för förnuft, vetenskap, och humanism*. Stockholm: Fri tanke.
- Polanyi, K. (2012[1944]) *Den stora omdaningen. Marknadsekonomins uppgång och fall*. Lund: Arkiv.
- Power, M. (1997) *The audit society. Rituals of verification*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198296034.001.0001>
- Ravetz, J.R. (1971) *Scientific knowledge and its social problems*. Oxford: Oxford University Press.
- Ricardo, D. (2004[1817]) *On the principles of political economy and taxation*. New York: Dover.
- Ridley, M. (2010) *The rational optimist. How prosperity evolves*. London: Harper.
- Scaff, L.A. (1989) *Fleeing the iron cage. Culture, politics, and modernity in the thought of Max Weber*. Berkeley: University of California Press.
- Schluchter, W. (1992[1979]) *The rise of western rationalism. Max Weber's developmental history*. Berkeley: University of California Press.
- Schroeder, R. (1992) *Max Weber and the sociology of culture*. London: Sage.
- Scott, W.R. (2008) "Lords of the dance. Professionals as institutional agents", *Organization Studies* 29 (2):219–238. <https://doi.org/10.1177/0170840607088151>
- Sennett, R. (1999[1998]) *När karaktären krackelerar. Människan i den nya ekonomin*. Stockholm: Atlas.
- Sennett, R. (2008) *The craftsman*. London: Penguin.
- Simmel, G. (2015[1890]) *Über sociale Differenzierung*. Berlin: Holzinger.
- Smith, A. (2012[1776]) *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. London: Wordsworth.
- Spencer, H. (2015[1862]) *First principles*. London: Forgotten Books.
- Stichweh, R. (2011) "Systems theory", 2579–2582 i B. Badie, D. Berg-Schlosser & L. Morlino (red.) *International Encyclopedia of Political Science*, vol. 8. London: Sage.
- Stiglitz, J.E. (2003[2002]) *Globaliseringen och dess kritiker*. Stockholm: Leopard.
- Swedberg, R. & O. Agevall (2016[2005]) *The Max Weber dictionary. Key words and central concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- Terpe, S. (2020) "Working with Max Weber's 'spheres of life'. An actor-

- centred approach”, *Journal of Classical Sociology* 20 (1):22–42. <https://doi.org/10.1177/1468795X18789328>
- Thornton, P., W. Ocasio & M. Lounsbury (2012) *The institutional logics perspective. A new approach to culture, structure and process*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199601936.001.0001>
- Wagner, P. (1994) *A sociology of modernity. Liberty and discipline*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203418574>
- Walzer, M. (1993[1983]) *Pluralism och jämlikhet. En teori om rättvis fördelning*. Göteborg: Daidalos.
- Weber, M. (1920) *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1977[1919]) *Vetenskap och politik*. Lund: Bokförlaget Korpen.
- Weber, M. (1978[1905]) *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos.
- Weber, M. (1983[1922]) *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder. I*. Lund: Argos.
- Weber, M. (1996[1920]) *Religionen, rationaliteten och världen*. Lund: Argos.
- Wise, A.E. (1977) ”Why educational policies often fail. The hyperrationalization hypothesis”, *Journal of Curriculum Studies* 9 (1):43–57. <https://doi.org/10.1080/0022027770090105>
- Wooldridge, A. (2011) *Masters of management. How the business gurus and their ideas have changed the world – for better and for worse*. New York: Harper Business.
- Zetterberg, H. (2002[1962]) *Social theory and social practice*. Brunswick: Transaction Publishers.

Författarpresentation

Olof Hallonsten är fil. dr i forskningspolitik och docent i sociologi. Han är verksam vid Ekonomihögskolan vid Lunds universitet och har tidigare arbetat vid universiteten i Bamberg och Wuppertal i Tyskland. Hans forskning rör främst historiska utvecklingslinjer i styrning och ledning av professionella verksamheter samt vetenskapens roll i samhället.

Kontaktuppgifter

Olof Hallonsten
Företagsekonomiska institutionen, Lunds universitet
Box 7080, 220 07 Lund
olof.hallonsten@fek.lu.se

Altruismens kollektiva former

Om altruistiska ”yrkeshjältar” utifrån Durkheim

Collective forms of altruism. On Durkheim’s “vocational heroes”

The present article applies Émile Durkheim’s perspective on altruism as a collective phenomenon in today’s working life. By so doing, the article re-actualizes the classic sociological problem of how altruism and working life can be reconciled. Auguste Comte and Herbert Spencer laid the foundation for two competing solutions to that question: moral regulations versus altruistic competition. Based on Durkheim’s thinking, two overlooked collective forms of altruism are elaborated: civic altruism (professional etic and civic morals) and heroic altruism (ancient virtues and military spirit). These forms of self-sacrificing altruism are relevant to the changing ideals and conditions of working life. Vertical differentiation is another factor that matters in producing altruistic heroes, such as the cosmopolitical hero, the local patriotic hero, the brave or immoral citizen in emergencies.

Keywords: Altruism, Durkheim, heroic altruism, civic altruism, critical links.

Överallt där det finns samhällen finns det altruism, därför att det finns solidaritet (Durkheim 1984[1893]:145).

VAD ÄR DET som gör att människor i arbetslivet sätter sina liv på spel, eller äventyrar sin hälsa och sitt välmående, för att hjälpa andra? Föreliggande artikel belyser den frågan genom en tillämpning av Émile Durkheims perspektiv på altruism som ett kollektivt fenomen. Sambandet mellan altruism och solidaritet, som antyds av det inledande citatet, kom att bli allmänt accepterat i den sociologiska förståelsen av altruism. Men Durkheims mångsidiga författarskap rymmer också andra mer förbisedda former av altruism. Artikeln uppmärksammar *medborgerlig altruism* och *heroisk altruism*, där altruism knyts till hjältemod med ursprung i antika dygder.

Alltsedan den klassiska sociologin myntade begreppet altruism har termen brukat återkomma i samband med samhällskriser av olika slag. Exempel är pandemin covid-19 (se *Sociologisk Forskning* volym 58, nr 1–2 [2021]), där altruism förbinds med solidaritet och medborgerliga samhällsplikter, som att leva i karantän och upprätthålla social distansering för att inte sprida smitta. Durkheims idéer om hur vi kan leva isär men ändå vara tillsammans ställs på sin spets. Parallellt uppmärksammas ”altruistiska yrkes-

hjältar”, exempelvis vårdpersonal, butikspersonal, socialarbetare och lärare, för deras självupppoffrande och riskfyllda arbete under pandemin (Chinmayee & Navaneeta 2020; Matthewman & Huppertz 2020).

Numera märks ett växande forskningsintresse för altruism inom olika discipliner. Termen ”psykologisk altruism” används inom forskning om individuella motiv som driver människor att handla altruistiskt (för en översikt, se van der Wath & van Wyk 2020). Ekonomisk forskning fokuserar ”effektiv altruism”, där effekten av exempelvis välgörenhet och sociala investeringar för att motverka fattigdom och dåliga arbetsvillkor värderas i rationella termer (MacAskill 2015). Till detta kan läggas evolutionär forskning om altruism som studerar de utvecklingsprocesser som leder till egenskaper som främjar altruism. Evolutionsteorierna aktualiserar ideologiska frågor om vad vi kan lära av naturen för att utveckla ett mer hållbart samhälle och arbetsliv baserat på altruism som motvikt till egoism, statusjakt och otyglad konkurrens (De Waal 2019; Tomasello 2019). Men altruism är inte alltid liktydigt med det goda. Utifrån Durkheims teorier om självmord och religion framträder en sammansatt bild av vad altruism kan innebära. Kanske är det möjligt att tala om en återupprättad *social altruism* på klassisk grund?

Problemet: Hur kan altruism förenas med dagens arbetsliv?

Artikeln fokuserar det klassiska sociologiska problemet hur altruism kan förenas med arbetslivet. Syftet är att illustrera hur Durkheims idéer kan bidra till vår förståelse av förutsättningar för altruism i dagens arbetsliv. Durkheim presenterar inte en systematisk teori om altruism och gör inte heller anspråk på det. Han anlägger olika perspektiv på altruism i olika studier beroende på vilken problematik som studeras. Varför då återvända till Durkheim i stället för att vända blicken mot mer sentida teorier?

Under 1950-talet återupplivades det klassiska sociologiska begreppet altruism inom amerikansk strukturfunktionalism. Altruism knöts till professionsetik i ett försök att kombinera systemteori med Max Webers handlingsteori (Parsons 1964). En forskningsöversikt om altruism publicerad i början av 1990-talet (Allyn Piliavin & Chagnon 1990) beskriver ett ”paradigmskifte” i synen på altruism: under 1960- och 1970-talen blev altruism föremål för maktkritiska studier där den sågs som förtäckt egoism eller narcissism, men en motreaktion följde på 1980-talet. Sociologisk forskning om altruism förenades med psykologiska synsätt; motivation blev ett framträdande fokus i kombination med ett socialt dilemma-perspektiv, där individen måste göra avvägningar mellan olika handlingsalternativ.

Etableringen av senmoderna och postmoderna teorier är en parallell teoretisk rörelse under 1980- och 1990-talen. Termen *altruistisk individualism* (Beck & Beck-Gernsheim 2002) sammanlänkar psykologisk altruism med antaganden om kulturell modernisering och individualisering. Individen förmodas bli mer frikopplad från kollektiva bestämmningar som social klass, genus och etnicitet, åtminstone på identitetsplanet. Exempel på *postmodern altruism* framträder i teorier som integrerar socialpsykologi och modernitetsteori. Zygmunt Baumanns (1996[1993]) postmoderna etik bygger på

tesen att upplösningen av det moderna samhällets strukturella och moraliska grunder öppnar för en ny moral baserad på mer individuella ställningstaganden och mer individuellt ansvar för medmänniskor. Ett slags ansvarets närhetsmoral aktualiseras i mötet med den Andres ansikte och tvingar oss att vara moraliska. Gemensamt för Bauman och Durkheim, alla skillnader till trots, är frågan om hur solidaritet och medkänsla kan utvidgas till ett storskaligt samhälle. Men den klassiska sociologins fokus på altruismens förutsättningar på arbetsmarknaden skiftar successivt till ett större intresse för civilsamhällets etik och moral i det nya millenniets *flytande modernitet*, där altruism framstår som en nostalgisk idé (Bauman 2018[2017]).

I sammanhanget kan argumenteras för att Durkheims sociologi öppnar för ett annorlunda perspektiv på altruism som ett *kollektivt fenomen* i samhälle och arbetsliv. Nyckelfrågan utifrån Durkheims tänkande är: Vad karakteriserar de sociala dynamiker som skapar altruism såsom en moralisk kraft vilken får individen att göra de självuppoffringar som krävs för att knyta de starka band som är grunden för solidaritet? Durkheims texter om altruism inbjuder till en sekundäranalys med målet att om möjligt utvidga innebörden av kollektiva former av altruism med anknytning till arbetslivet förr och framgent. Inriktningen på Durkheims syn på altruism innebär en selektiv läsning, som dock förenas med en hermeneutisk ambition att relatera enskilda textavsnitt om altruism till de teser som Durkheim driver och knyta an till arvet från Auguste Comte och Herbert Spencer, för vilka begreppet altruism var centralt. En vanlig läsning av Durkheim är att hans tidiga sociologi kan sättas i samband med det klassiska funktionalistiska och positivistiska arvet, medan hans sena sociologi utgör en vändning mot kulturella och symboliska perspektiv. Den läsningen har sina förtjänster, men också sina brister. Den rika sekundärlitteraturen har bidragit till en mer differentierad bild av Durkheims sociologi (t.ex. Giddens 1997; Boglind, Eliäson & Månson 2000; Stedman Jones 2001).

Altruism som klassiskt begrepp: att leva för andra, att leva för sig själv

Framväxten av det sociologiska begreppet altruism kan i vid bemärkelse ses som en reaktion på det framväxande industrisamhället. Begreppet knöts till stridsfrågan om vilka samhällsideal och *sätt att leva* som skulle ersätta den gamla världens former. Auguste Comte och Herbert Spencer formulerade de kanske mest inflytelserika teorierna om altruism inom den klassiska sociologin. De utgör ett korrektiv till Durkheims syn på altruism. Som framgår nedan fick teorierna om altruism konsekvenser för synen på samhälle och arbetsliv: den heroiske och självuppoffrande individ som lever för andra kom att ställas mot den som söker skapa sig ett liv för egen del och som på vägen kostar på sig att göra altruistiska kompromisser med andra.

Auguste Comte: att leva för andra

Auguste Comte myntade begreppet altruism i mitten av 1800-talet. För honom handlade altruism om ”att leva för andra” (*vivre pour autrui*):

Individen måste underordna sig en existens utanför sig själv för att där finna källan till sin inre stadga. Men ett sådant tillstånd kan endast realiseras under inflytande av böjelser som gör var och en benägen att framför allt leva för andra. Den individ, människa eller djur, som inte älskar någonting utanför sig själv, och som i själva verket bara lever för sig själv, är dömd till en olycklig tillvaro växlande mellan föraktlig dvala och överdriven upphetsning [...]. Härav följer att lycka och förtjänst, individens såväl som samhällets, ankommer på de sympatiska instinkternas rätta inflytande. Således är uttrycket *lev för andra* den naturliga sammanfattningen av hela den positiva moralen [...] (Comte 1973[1851]:565–566).

Att leva för andra blev en moralisk grund för den nya positivistiska vetenskapen, som i förlängningen skulle införas i samhället. En dikotomi frammanades mellan altruism och *den tragiska uppfattningen* om människans egoistiska natur. Den senare brukar förknippas med Thomas Hobbes, som menade att livet i naturtillståndet var ”ensamt, fattigt, plågsamt, djuriskt och kort” (Hobbes 2004[1651]:128) och att mänsklighetens räddning var att underkasta sig en stat alternativt en auktoritär despot. Mot egoismen ställde Comte idén om altruism i form av *sympatiska instinkter* som kan utvecklas genom fostran. Comte, och senare Durkheim (se nedan), instämde i det avseendet med den tidiga socialisten Henri Saint-Simon, som menade att det nya kapitalistiska arbetslivet inte med nödvändighet måste bygga på egoism, ”den ekonomiska människan”. Altruism blev den grundbult som behövdes för att skapa en ny samhällsmoral.

Idén om altruism fick politiska implikationer. I första bandet av *Système de politique positive* (Comte 1973a[1851]) fördömde Comte den framväxande liberalismen som en ”modern anarki”. Han argumenterade emot alla individuella rättigheter som gick emot kollektiva plikter och formulerade ett tidigt utkast till en samhällsmoral byggd på en ny sekulär religion, *la religion de l’Humanité*. Programmet skulle utarbetas av en kår av bland andra professionella sociologer samt etableras av staten vars funktion var att träna medborgarna i altruism (1973a[1851]:356–357). Altruismen sågs som könsbestämd: kvinnor, som var emotionellt överlägsna männen, skulle ha makten över familjelivet och fostra barn till altruistiska människor, medan männen skulle utföra sina plikter som familjeförsörjare (1973[1851]:371). Vidare föregick Comte Talcott Parsons (1964[1939]) idéer om altruistiska professioner genom att uppmärksamma olika villkor för altruism inom olika samhällssektorer. Klassiska altruistiska yrkesutövare som läkare och präster, vilka enligt kristen etik har yrket som kall, skiljer sig ju från företagare och affärsmän som konkurrerar på en marknad (Comte 1973[1851]:378–390). Altruismen gör således halt vid det ekonomiska livet. I Comtes program ingick dock förslag på statlig reglering av arbetsmarknaden med minimilöner och bättre kompensation av arbetare utifrån deras arbetsprestation.

Herbert Spencer och den altruistiska konkurrensen

Comte kunde inte förutse att hans begrepp altruism skulle spridas bland brittiska liberala ekonomer (Steiner 2017). Den brittiske sociologen Herbert Spencers bok *The data of ethics* (Spencer 1900[1879]) blev inflytelserik i vida kretsar genom att förbinda

altruism med ekonomiskt välstånd. I likhet med Comte betonade Spencer kärlekens betydelse och familjens fostrande roll för att altruism skulle fortplantas mellan generationerna. Spencer definierade altruism som ”alla handlingar som under normala omständigheter främjar andra och inte en själv” (1900[1879]:233). Definitionen öppnar för möjligheten att också inkludera omedvetna former av altruism, exempelvis när kvinnor använder sina kroppar för att föda barn och därigenom minskar sina egna kroppars styrka (1900[1879]:234).

Comte såg altruismen som historiskt betingad, men Spencer utvecklade en evolutionär teori om altruism. I korthet postulerade teorin en samhällets rörelse utmed fyra stadier: från konkurrens mellan egoistiska aktörer (”att ta sin del”; stadie 1) till egoistiska kompromisser (”inte mer än hans del”; stadie 2) och slutligen, på två högre utvecklingsnivåer, en blandning av egoism och altruism. Han urskilde två altruistiska hybridformer grundade i ett ekonomiskt synsätt, en pris- och kostnadskalkyl: *altruistisk konkurrens* (”inte mer än hans vederbörliga andel altruism”; stadie 3) och *altruistisk kompromiss* (”att se till att andra har sin andel altruism”; stadie 4) (Spencer 1900[1879]:296–305). De senare formerna av altruism låg i linje med Spencers idéer om att den liberala marknadsekonomi gynnade individuell frigörelse från den kollektivism som präglade traditionella samhällen. Därigenom skulle en högre utvecklingsnivå inträda som möjliggjorde altruistisk konkurrens och altruistiska kompromisser. Spencers hybridformer satte i fråga Comtes dikotomi mellan altruism och egoism, vilket hade följder för synen på samhälle och arbetsliv: för Comte var altruism centralt i hans kritik av den politiska ekonomin, men Spencers altruism legitimerade den liberala ekonomiska doktrinen om konkurrens och individuell frihet. Samtidigt låg Spencers teori till grund för frågor om altruismens förutsättningar inom arbetslivet.

Émile Durkheim: altruismens kollektiva former

Till skillnad från Comte och Spencer utvecklade inte Durkheim någon systematisk teori om altruism. Det utförligaste resonemanget om altruism återfinns i *Självmordet* (1983[1897]), där extraordinära former av altruism behandlas. Den yttersta självuppoffringen, självmordet, följer av alltför stark konformism (det ”altruistiska självmordet”) eller alltför mycket individualism (det ”egoistiska självmordet”), alternativt av alltför lite moral och social kontroll (det ”anomiska självmordet”). Mellan dessa ytterligheter finns dock en bred medelväg i individens förhållande till samhället där altruismen tar sig andra kollektiva uttryck. Durkheims idéer om altruism formuleras särskilt i samband med 1) kritiken av Spencers syn på altruism, 2) analyser av solidaritetens olika former samt av medborgerlig solidaritet och professionsetik, 3) diskussioner om altruism som orsakad av självuppoffringar och ”produktionen av tro” (religion); 4) komparativa analyser av altruistiska självmord och den militära andan.

I en utvidgad tolkning kan två kollektiva former av altruism urskiljas och benämnas: *medborgerlig altruism* och *heroisk altruism*. Den förra är väl förankrad i Durkheims samhällsideal om en medborgerlig solidaritet där medborgare i ömsesidig samverkan gör de självuppoffringar som krävs för att hjälpa andra och bidra till samhällsgemenskapen. Den senare går tillbaka på uråldriga religiösa bruk och idéer om krigföring.

Modet som förr krävdes av krigare har måhända ersatts av professionalism. Men den heroiska självupppoffrande altruismen finns kvar som en underström i Durkheims sociologi och dyker upp här och var i hans böcker.

Medborgerlig altruism

I *De la division du travail social* (1984[1893]) anknyter Durkheim till Comtes syn på altruism som en grundförutsättning för solidaritet, men han tillför en kollektiv dimension. Samtidigt synliggör kritiken av Spencer radikalt olika sätt att förstå altruismens *utveckling*.

Liksom Comte och Spencer förde Durkheim evolutionära resonemang i sina diskussioner om samhällets förändring. Men medan Comte (och Karl Marx) främst intresserade sig för kontrasten mellan feodalsamhället och det kapitalistiska samhället, anlade Durkheim ett längre tidsperspektiv för att spåra *diskontinuiteter*, det vill säga icke-linjära och ryckvist skeende historiska förändringar av förhållandet mellan individ och samhälle. Durkheim fokuserade särskilt på *kriser* i betydelsen radikala förändringar av den sociala ordningen. I det långa tidsperspektivet är sådana förändringar sällsynta men viktiga. I *De la division du travail social* ville Durkheim synliggöra förändringar av *grunden* för social sammanhållning. Utgångspunkten är att dessa förändringar uppträder redan i antika samhällen. De tidiga civilisationerna lägger enligt Durkheim grunden för en *mekanisk solidaritet* baserad på attraktion genom likhet (social homogenitet). När befolkningen växer och tättnar ökar den sociala interaktionens intensitet, vilket leder till större samhällelig komplexitet; arbetsdelningen accelererar och de individuella skillnaderna blir större. Konfliktnivån i samhället höjs. Samtidigt visar Durkheim hur arbetsdelningens framåtskridande parallellt frambringar starkare ekonomiska och yrkesmässiga beroendeförhållanden mellan människor. Allt sammantaget läggs grunden för en *organisk solidaritet* präglad av värdepluralism och individuell mångfald. Den organiska solidariteten blir ett svar på bokens inledande gåta hur individen samtidigt kan bli friare och mer beroende av samhället. De två olika formerna av solidaritet implicerar olika räckvidd för altruismen; den ena premierar osjälviska handlingar baserade på social likhet, den andra överskrider sociala gränser. Den organiska solidariteten öppnar för möjligheten att uppfatta medborgerlig altruism som en fråga om medborgares ömsesidiga samverkan och självupppoffringar för att främja välfärd och välbefinnande inte bara i nära relationer, det vill säga inom familj och sociala nätverk (Durkheim 1984[1893]:146).

Ett led i kritiken av Spencer gäller synen på altruism som ett sentida fenomen. Durkheim argumenterar tvärtom för att altruismen uppkommer i "mänsklighetens gryning" i form av vidskepelse som får vilden på savannen att göra de mest extrema självupppoffringar för religionens skull (1984[1893]:145). Altruismens och moralens uppkomst sammanfaller. Durkheim gör en distinktion mellan abstrakt moral (moralfilosofi) och den praktiska, levda moral som *utöver* Immanuel Kants rationella pliktetik, vilken även Durkheim omhuldade, också rymmer medkänsla och sensibilitet. Vetenskapen ser vidskepelsen som irrationell och förlagd i förfluten tid. Men var börjar och slutar vidskepelsen? Är det inte också vidskepelse, undrar Durkheim

retoriskt (1984[1893]:146), när vi känner anknytning till den plats där vi levt och till de människor vi haft en varaktig relation med, och är det inte just moral att känna anknytning till något? I själva verket, menar Durkheim, är hela sinneslivet byggt på vidskepelse eftersom det föregår och styr det moraliska omdömet snarare än bestäms av detsamma.

Ytterligare en kritik gäller Spencers sätt att söka likheter mellan biologi och samhälle i fråga om *de mekanismer som för utvecklingen framåt*. Durkheim kritiserar Spencers sätt att analysera människans utveckling i analogi med arternas utveckling i termer av *survival of the fittest* i betydelsen den starkastes seger. Överfört till människans värld: den bäst utrustade eller anpassade överlever. Durkheim vänder sig emot att samhällstänkare tillämpar 1800-talets auktoritativa biologi på moralens område. Därigenom bortser de från alla de grundläggande drag i det moraliska livet som dämpar och neutraliserar de brutala effekterna av selektion i kampen för överlevnad (1984[1893]:143).

Altruismen är således inte ägnad att bli ett slags trevlig prydnad i vårt sociala liv, så som Spencer önskar, utan kommer alltid att utgöra dess fundamentala bas. Ja, hur skulle vi någonsin kunna klara oss utan den? Människor kan inte leva samman utan att komma överens, och följaktligen utan att göra ömsesidiga uppoffringar som sätter dem i stånd att förena sig med varandra på ett starkt och varaktigt sätt. Varje samhälle är ett moraliskt samhälle (1984[1893]:144).

Medborgerlig altruism som samverkan och konfliktlösning

Durkheim är onekligen mer intresserad av den altruism som utvecklas genom gränsöverskridande samverkan än av den enskilde individens personliga motiv till att agera altruistiskt. Motiven är inte det viktiga, det är handlingen som räknas. En skeptisk inställning till tendenser att blanda in psykologi och vardagsförståelse när man söker förklara varför människor beter sig oegennyttigt märks i *Sociologins metodregler*:

Vi tror att vi är oegennyttiga när vi tvärtom handlar som egoister, vi tror att vi plågas av hat när vi tvärtom ger efter för kärleken, eller att vi underkastar oss förnuftet när vi tvärtom är slavar under vettlösa fördomar. (Durkheim 1978[1895]:10)

Durkheims budskap är tydligt: i kritisk rationalistisk anda och genom empirisk forskning kan vi upptäcka de materiella, institutionella och kulturella krafter som kanaliserar vårt sätt att vara och vårt sätt att handla, som ofta är dunkla och motsägelsefulla i våra inre liv. Samtidigt antyder citatet ovan en dragkamp mellan altruism och egoism som återkommer i Durkheims böcker. Altruism har en tydlig koppling till socialisation. Idén om en grundläggande dynamisk konflikt mellan människans dubbla natur, *homo duplex*, det vill säga att människan både har en egoistisk kroppslig natur och en social natur (förkroppsligade vanor och moral), är mest utvecklad i den postumt utgivna boken *Education and society* (1957) baserad på Durkheims föreläsningar mellan åren 1887 och 1902. Endast gruppens makt över individen kan begränsa egoismen (genom

socialisation) och endast ett storskaligt samhälle med ett modernt utbildningssystem som innefattar mindre grupper kan begränsa gruppens makt över individen. Durkheim tillämpar sitt socialisationsperspektiv (tillsammans med Buisson) i en analys av barnets successiva moraliska utveckling från egoism till ökad samarbetsförmåga som inbegriper en orientering mot andras behov samt *självkontroll* (1979:149–155). Att tidigt göra barnet harmoniskt och inpräglad medkänsla och självbehärskning, känsla och förnuft, förefaller viktigt för altruism och socialisation enligt Durkheims synsätt. Följaktligen är både altruism och egoism utmärkande för det mänskliga livet och egoismen inte begränsad till ekonomin.

Den medborgerliga altruismen har också en politisk dimension. Durkheims idéer om en medborgerlig solidaritet och hans förslag på institutionella arrangemang för konfliktlösning i arbetslivet implicerar en *väg förbi* Spencers ekonomiska altruism. I den postumt utgivna boken *Le Socialisme, sa définition, ses débuts. La doctrine saint-simonienne* (1958[1928]) behandlar Durkheim den franska socialismen, där solidaritet är ett kampbegrepp. Kampen beskrivs som altruistisk i den meningen att den inbegriper osjälviska handlingar som syftar till att uppnå vad gruppen uppfattar som sina sociala och moraliska rättigheter. Altruismen är självupppoffrande genom kampen för en större sak i form av arbetarklassens frigörelse i ett nytt samhälle. Men kampen är samtidigt exkluderande. Den utesluter dem som inte tillhör rörelsen. Durkheim argumenterar för en medborgerlig solidaritet som innefattar alla samhällsmedlemmar oberoende av gruppstillhörighet (1958[1928]:60–61). Arbetarrörelsen skulle i det sammanhanget utgöra en vital kraft för att stärka arbetarnas delaktighet som fullvärdiga medborgare i det övergripande demokratiska samhället.

En springande punkt inom klassisk sociologi är som redan nämnts altruismens plats i arbetslivet. För både Comte och Durkheim är moralisk reglering framträdande i diskussioner om altruism i arbetslivet. I *De la division du travail social* går Durkheim utöver Comtes moralsyn genom den historiska samhällsanalysen. Analysen identifierar en ny organisk gruppöverskridande solidaritet som inbegriper tesen om *moralisk individualisering* och *medborgerlig kult*: individens medborgerliga rättigheter blir det högsta värdet i det moderna samhället (genom förändringar i lagstiftning, politik och kulturmönster). I sista delen av boken analyserar Durkheim de strukturella orättvisorna i arbetslivet i termer av *anomi*, det vill säga som en fråga om bristande moralisk och institutionell reglering. Durkheim föreslår införandet av modeller för konfliktlösning på arbetsmarknaden i form av samverkansorgan mellan arbetsgivarnas organisationer och arbetarnas fackföreningar. Förslagen vidareutvecklas i postumt utgivna *Leçons de sociologie. Physique des moeurs et du droit* (2013[1950]:28–40) till att omfatta fler *mellanliggande* institutioner, däribland olika korporativa organisationer, mellan staten och medborgarna, som skulle syfta till att skapa mer jämlika villkor mellan arbetsgivare, chefer och anställda. Moralisk reglering knyts också till professionsetik som påminner om Comtes altruistiska yrkesprincip. Enligt Durkheim innebär professionsetik en samhällsligt sanktionerad moralisk reglering av yrken, samtidigt som professionerna får ökad autonomi att utforma yrkesspecifika etiska riktlinjer. Etiken legitimerar således yrken både internt och externt i förhållande till samhällets förväntningar.

Slutligen kan man föreställa sig att utformningen av professionella etiska riktlinjer liksom nya samverkansformer för konfliktlösning i arbetslivet inbegriper ömsesidiga självupppoffringar, vilket förutsätter en ”samförståndsanda” i vilken kompromisser kan nås och tilltro till att formella kontrakt efterlevs. Det rör sig således om ett konsensusperspektiv, där konflikter är till för att övervinnas gemensamt. Gentemot Spencers dilemma – hur ska osjälviska handlingar balanseras mot idén att de ändå ska ”återbetala sig”? – blir individens ”vinst” enligt Durkheims reformförslag att solidariteten och jämlikheten stärks.

Den heroiska altruismen

Vad får människor att göra de självupppoffringar som krävs för att skapa solidaritet och gemensamma ideal? Den frågan anknyter till syftet med Durkheims sista bok *Les formes élémentaires de la vie religieuse*: att synliggöra de sociala processer som bidrar till att lägga grunden för religiös tro. Genom sekundäranalyser av etnografiska studier i primitiva samhällen söker Durkheim identifiera typiska religiösa drag som social praktik vilka förmodas äga giltighet för alla religioner. Exempel är distinktionen mellan heligt och profant och religionens sammanhållande kraft. Den självupppoffrande altruismen är knuten till *negativa* ritualer (Durkheim 2008[1912]:221–242). Därmed avser Durkheim ritualer som hindrar individen från att göra något eller som kräver någon form av avhållsamhet (exempelvis i fråga om mat, könsumgänge, interaktion). Negativa ritualer skapar asketiskt beteende, men ökar samtidigt individernas makt att gå utöver sig själva och komma närmare samhället som helhet. Den negativa ritualen sätter oss i stånd att symboliskt uttrycka och bekräfta vad vi har gemensamt (2008[1912]:322). Den *positiva* ritualen däremot representerar det mer lustfyllda och lekfulla eller lugnet och harmonin, kort sagt det som människor eftersöker i det heliga, såsom festivaler och ledighet i samband med religiösa helgdagar (2008[1912]:242–285).

Religionsstudien aktualiserar frågor om altruismens roll under samhällskriser. Här kan urskiljas två interaktionsdynamiker som skapar *altruistiska hjältar*. Den första dynamiken är sociala strömningar i spåren av en kritisk händelse: det uppstår en kollektiv reaktion som får människor att förutsätta att det privata intresset måste stå tillbaka för det allmännas bästa. Samhällskriser förändrar människan. Den mest anspråkslöse eller mediokra person kan kliva fram som en hjälte, eller som en bödel liksom under franska revolutionen (2008[1912]:158). Samma typ av influenser som skapar kollektiv hänförelse kan under kriser också ta sig uttryck i *kollektiv ledsamhet* eller *kollektiv rädsla*. Då prövas människans mod och altruism.

Den andra dynamiken är en *situationsbunden interaktionsdynamik* som uppstår då människor är samlade på samma fysiska plats. Härvid kan uppstå en emotionell energi och kreativitet som individen inte är i stånd till ensam. Durkheim påminner om den historiska natten den fjärde augusti år 1789 (2008[1912]:157–158). Under den nattens samtal fattade en grupp välsituerade personer ett avgörande altruistiskt beslut som församlingen hade förkastat natten innan och som överraskade dem morgonen efter. De beslutade att offra alla sina egna privilegier och röstade för avskaffandet av de flesta orättvisa privilegier i det franska samhället. Händelsen ledde till en kedjereaktion

av möten mellan aktörer i det politiska och ekonomiska etablissemanget och spreds snart till de breda folklagren. Massmöten och samtal i mindre grupper var viktiga för att bringa människor med samma ideal samman och föra dem närmare varandra så att de kunde forma en mer aktiv relation. Samhällets förmåga att skapa nya gudar, skriver Durkheim, var aldrig så synlig som under den franska revolutionens första år (2008[1912]:161).

Sammantaget kan alltså altruism förstås som kollektiva självupppoffringar knutna till produktion av tro och som någon form av interaktionsdynamik i spåren av en kritisk händelse.

Den heroiska altruismen och den militära andan

Den heroiska altruismen är en förbisedd aspekt av Durkheims generella teori om självmord. I *Själv mordet* (1983[1897]) utgör heroiska altruistiska självmord en underkategori till ”altruistiska självmord” i kapitlet med samma namn. Sådana självmord, som uppträder i konforma miljöer där individen värderas lågt, kan inplaceras på en skala mellan obligatoriska (påtvungade) och frivilliga självmord. Det heroiska självmordet implicerar en spänning mellan frivillighet och gruppträck.

Durkheim behandlar den heroiska altruismen i samband med sin analys av den militära andan (1983[1897]:183–196). Inom militären finns en tradition av heroisk altruism som kan ge medaljer, hedersbetygelser och prestige. Den militära andan skapar idealiserade kollektiva identiteter, vem man vill eftersträva att bli. Militärer tillhör samhällets elit i fråga om fysisk styrka och hälsa. Ändå var självmordsfrekvensen inom militären i fredstid betydligt högre i sju europeiska länder samt i USA än bland civilbefolkningen i dessa länder under åren 1876–1890 (1983[1897]:184–186). Durkheim visar att självmorden ökar i proportion till tjänstgöringstiden, särskilt bland lägre officerare och elitsoldater snarare än bland unga rekryter, som var den gängse uppfattningen. Durkheims förklaring är att självmordsbenägenheten varierar med intensiteten och omfattningen av den militära kårandan, vars huvudkomponenter är självförnekelse och åsidosättande av den egna personen. Högre officerare har dock en vidare social referensram och värderar sin karriär och sitt liv högt. Vidare kännetecknas den militära andan av en särskild organisationsform: träningen och socialisationen ökar stridsmoralen inom plutoner som rymmer mindre primärgrupper, ett slags konforma samhällen i miniatyr. I de små primärgrupperna utvecklas en robust grupployalitet byggd på tät interaktion, samarbete och stark emotionell tillgivenhet.

Durkheims analys har överförts till förhållanden under krig och strid. En amerikansk studie (Riemer 1998) undersöker altruistiska självmord bland amerikanska soldater som postumt tilldelats hedersmedalj, *Congress Medal of Honor*, för hjältemodiga insatser i strid innefattande drygt fyra tusen fall under första och andra världskriget samt de amerikanska krigen i Korea och Vietnam. Riemer analyserar fallbeskrivningar (som underlag till beslut om hedersmedalj) av soldater som enligt minst två ögonvittnen offrade sina liv för att skydda sina kamrater i strid, exempelvis genom att använda den egna kroppen som sköld när en granat briserar. Det framkommer att soldater som fått rollen som gruppledare utgjorde drygt hälften av fallen. Deras moraliska

ansvar för gruppen förmodas spela in i deras altruistiska självmord. Gemensamt för fallbeskrivningarna är enligt Reimer följande: Självmordshandlingen bygger på den enskildes tolkning av situationen. Soldaten uppfattar en händelseutveckling som utgör ett omedelbart hot mot högt värderade kamrater där han väljer att offra sitt liv så att de andra kan fullfölja sitt uppdrag. Det finns knappast tid för rationella överväganden. Med hänvisning till Durkheim menar Reimer att det måste vara ytterst intensiva känslor som får en människa att komma fram till att det egna livet är mindre värt än de andras liv som räddas genom handlingen. En del av beslutet kan förklaras av erfarenheter av träning som betonar konform sammanhållning, täta sociala band och självupppoffring, men i grunden är det ett frivilligt beslut att ge sitt liv för andra.

Durkheims analys av den militära andan i fredstid uppmärksammar en spänning, mellan individualisering och konformism, två motsatta tendenser som påverkar militären både som organisation och enskild individ i det moderna samhället. När soldaten tar på sig uniform blir han inte en helt ny människa, skriver Durkheim (1983[1897]:195–196), utan fortsätter att vara präglad av sin uppfostran och sina relationer i det civila. Också militärmakten professionaliseras och moderniseras i samklang med det civila samhällets utveckling. Därigenom kan det uppstå konflikter mellan olika normer som skapar ambivalens till heroisk altruism i brytpunkten mellan det militära arvet och den nya världen. Den typen av brytpunkter där gamla och nya strukturer interfolieras är en återkommande fråga i Durkheims strukturella analyser av institutionell förändring.

Tillämpning: medborgerlig och heroisk altruism i dagens arbetsliv

I det följande illustreras hur begreppen medborgerlig altruism och heroisk altruism kan komma till nytta för forskning om dagens arbetsliv. Utifrån den klassiska sociologiska termen *kritiska länkar* problematiseras avslutningsvis huruvida altruism kan förenas med olika logiker i arbetslivet.

Altruism som moralisk reglering och medborgerlig kult

För arbetslivsforskningen i vid bemärkelse kan det vara intressant att överföra Comtes och Durkheims syn på moralisk reglering till den nordiska arbetslivsmodellen. I internationella jämförelser brukar arbetsmarknaderna i de nordiska länderna karakteriseras som välreglerade: centrala förhandlingar, samförståndsanda mellan arbetsmarknadens parter, relativt robusta lagstadgade skydd för arbetares rättigheter samt historiskt sett starka fackföreningsrörelser (Jørgensen, Olsen & Persson Thunqvist 2018). Sådana institutionella arrangemang ligger i linje med Durkheims syn på moralisk reglering i arbetslivet. I Durkheims sena arbeten om religion och professionsetik vidareutvecklas idén om gruppöverskridande solidaritet så att den kommer att uppfattas som en *medborgerlig kult*. Den medborgerliga kulturen innefattar både moralen knuten till medborgarskapet och den professionella yrkesetiken. Utmaningen för arbetslivet i det perspektivet blir att bidra till en samhällssolidaritet som samtidigt bejakar respekten för individen och strävar efter att göra alla

människor delaktiga. Arbetslivet kan med andra ord inte uppfattas isolerat från de demokratiska värden och normer som gäller i det övergripande samhället. Den fortlöpande specialiseringen av professionella etiska riktlinjer som följer av arbetsdelningen är enligt Durkheim viktig att beakta. Men samtidigt implicerar hans holistiska samhällssyn att det blir problematiskt om avståndet blir för stort mellan universella respektive partikulära normer i olika segment av arbetslivet. Om så sker kan det uppstå en moralisk *frikoppling* mellan olika samhällssektorer, inklusive det civila samhället, som underminerar solidariteten och en livskraftig medborgaranda.

Med Durkheim kan vi uppmärksamma hur den medborgerliga kulturen mobiliseras i samband med samhällskriser. Ett belysande exempel är de prövningar som den svenska arbetslivsmodellen ställdes inför i samband med den globala viruspandemin covid-19. Durkheims teoretiska term heroisk altruism finner sina empiriska motstycken i de självupppoffringar som krävdes av personal inom flera välfärdsprofessioner. Enligt Durkheim tenderar kristillstånd att öka människors medvetenhet om gemensamma värden. Det kan diskuteras huruvida coronakrisen bidrog till att öka medvetenheten om och stödet för den svenska arbetslivsmodellen, förknippad med värden som samhällssolidaritet, trygghet och likabehandling. Samtidigt tydliggör samhällskriser konflikter i arbetslivet. Den svenska arbetslivsmodellen hotas av en alltmer tudelad arbetsmarknad som också blev synlig i gatubilden under pandemin. Bekanta exempel är de prekära arbetsvillkoren hos de delvis nya daglönarna (cykelbud med mera) i den ”flytande” gigeekonomin (Bauman 2018[2017]). Covid-19-pandemin tydliggjorde samtidigt vilka yrken som är viktigast för att upprätthålla grundläggande samhällsfunktioner. På det symboliska planet skedde en tillfällig omkastning av stathierarkier. I många länder fick vårdpersonal, butikspersonal, lärare och många fler yrkesgrupper ett offentligt erkännande för att de utförde sitt arbete trots smittorisk (Matthewman & Huppatz 2020).

Altruismens solidariska former: lokalpatriotism och kosmopolitism

Durkheims begreppspar organisk solidaritet och mekanisk solidaritet kan vara riktningsgivande för en analys av två solidaritetsformer som samexisterar i olika delar av arbetslivet och som genererar kollektiva former av altruism med olika räckvidd. Två idealtyper kan betecknas enligt följande: lokalpatriotisk altruism och kosmopolitisk altruism. Karakteristiskt för den lokalpatriotiska altruismen är engagemanget för att främja lokalsamhällen och yrkesgemenskaper. Karakteristiskt för den kosmopolitiska altruismen är att den är gruppöverskridande med potentiellt internationell räckvidd.

Lokalpatriotismens altruism kan illustreras av *kollektiv mobilisering* i lokalsamhällen vid exempelvis hot om nedläggningar av industrier. Studier av tre mindre svenska industriorter (Persson, Thunqvist & Gustavsson 2021) visar hur problem som initialt berör enskilda industriföretag kan bli en gemensam angelägenhet för de boende på orterna. Med Durkheims termer uppstår en kritisk händelse som kan leda till *självförstärkande dynamiker*: under en kort men intensiv period sker en kraftsamling på orten som innefattar interaktioner mellan många aktörer utöver de närmast berörda – kommuner, skolor, arbetsförmedlingar och lokalpress hjälps åt för

att rädda industrierna för ortens bästa. Samverkan kan ske i olika former: informationskampanjer på skolor för att locka fler unga till ortens industrier; stormöten och förhandlingar mellan representanter för kommuner, industriföretag, fackföreningar och yrkesutbildningar; artiklar i lokalpress som uppmärksammar ortens historiska identitet som industrisamhälle. Privata intressen får ge vika för lojaliteten med lokalsamhället. Lokalpatriotismen kan vidare illustreras av forskning om altruistiska yrken där arbetare kan idealiseras som arbetarklassens hjältar. Exempel på detta är brandmän som med risk för livet bekämpar skogsbränder i den bygd där de vuxit upp (Desmond 2006) och utövare av andra farliga och fysiskt krävande yrken såsom byggnadsarbetare (Persson Thunqvist & Hallqvist 2020), vilka också kan uppvisa vad Durkheim skulle kalla en korporativt altruistisk anda (solidariskt ledarskap och solidarisk lönesättning).

Den kosmopolitiska altruismen kan med Durkheim förstås som uttryck för en universell medborgerlig moral. Moralen överskrider enligt Durkheim alla sociala band och blir aldrig så påtaglig som när respekten för människors liv sätts i fråga. Han exemplifierar med moraliska folkstormar vid offentligt uppmärksammade grova kränkningar av enskilda individer (2013[1950]:110–111). Enskilda medborgares agerande i nödsituationer på offentliga platser kan med Durkheim analyseras utifrån en idé om *moralisk differentiering* och förstås utmed ett kontinuum av medborgare som å ena sidan förblir passiva och som å andra sidan rent av saboterar hjälpinsatser. Den mest omskrivna situationsbundna dynamiken i äldre litteratur om altruism är *åskådareffekten*. Vetskapen om närvaron av andra personer som kan hjälpa till i en nödsituation avhåller en från att ingripa i förhoppningen att någon annan ska ta ansvar (Allyn Piliavin & Chagn 1990). I de digitala mediernas tidevarv framträder en annan variant, där folksamlingar filmar människor i nöd och lägger upp sina inspelningar på nätet, alternativt aktivt hindrar ambulanser under utryckning (Kohen, Langdon & Riches 2019). Samtidigt kan sådana fall, där människorna bakom inläggen inte har någon som helst personlig koppling till de drabbade eller deras anhöriga, väcka kollektiv avsky i sociala medier.

Den kosmopolitiska altruismen kan vidare illustreras av den organiska solidaritetens öppenhet för individuell mångfald: välvillig inställning till och tolerans för olika kulturella yttringar uppmuntras. Tidigare forskning (Alberto Diaz 1995) visar emellertid att altruistiska attityder till flyktingar kan variera mellan olika samhällsklasser; den intellektuella eliten var mer öppen för en generös flyktingpolitik under 1990-talets flyktingvåg än de som levde i de lokala sammanhang som direkt berördes av integrationspolitikens tillkortakommanden. Sociala avstånd kunde i det avseendet främja kosmopolitisk altruism.

Ytterligare en dimension av den kosmopolitiska altruismen är att den kan göra sig gällande i gränsöverskridande sociala rörelser. Dagens massrörelse för *effektiv altruism* i näringslivet (MacAskill 2015) uppmuntrar engagemang i världsförbättrande projekt och sociala investeringar i hållbar utveckling oavsett om det handlar om klimatsmarta lösningar eller lindring av lidande och nöd i fattiga områden. Den effektiva altruismen bygger på en tradition av välgörenhet och filantropi, men

rättfärdigas därtill av strävan att uppnå effektiva och varaktiga resultat genom rationellt förnuft, evidensbaserad kunskap och transparens. Rörelsen har sina idémässiga rötter i utilitarismen och kan föra tankarna till Spencers altruistiska konkurrens som skapar altruistiska hjältar. Durkheim var som bekant kritisk mot utilitarismen som idé. Det hindrar dock inte att den ekonomiska altruismen kan studeras som en social rörelse efter Durkheims linjer.

Den ekonomiska altruismen har också en kollektiv förankring i delar av arbetslivet. Enligt Rickard Sennett (2007[2006]) verkar entreprenörer i en ny kapitalistisk kultur där kreativitet kan ingå i anställningskontraktet och där entreprenörer insocialiseras i organisationskulturer. Utvecklingsprojekt ramar in och avgränsar arbetslivets altruistiska strävanden gentemot välfärdsorganisationernas reguljära rutinarbete. Emanuel Åhlfeldt (2017) granskar i sin sociologiska avhandling *Hållbart utvecklingsarbete i vård och omsorg* expansionen av utvecklingsprojekt för hållbart utvecklingsarbete inom vård och omsorg. Projektgrupperna kan få möjlighet att förena entreprenörskapets skaparlust med samhällsnytta samtidigt som projekten är beroende av gränsöverskridande samverkan där motsättningar mellan olika konkurrerande intressen kan uppstå. Externa krav på insyn kan förmodas skapa ambivalens till altruism i den mån som projektgrupper anmodas att reflektera över personliga motiv. Med redovisningsskyldighet följer misstro mot osjälviska motiv.

Kritiska länkar: att förena altruism med arbetslivets logiker

Med grund i den klassiska sociologin kan termen kritiska länkar läggas till grund för en problematisering av hur altruism kan interfolieras med olika intressen i arbetslivet. För att rekapitulera: Gemensamt för Comte, Spencer och Durkheim var att de insåg att altruism i praktiken inte behöver ha entydiga motiv. Comte diskuterade kritiska länkar mellan egoism och altruism, som ansågs oförenliga. För Spencer var individens frigörelse från kollektivet däremot en förutsättning för utvecklingen av altruistiska hybridformer som ansågs förenliga med arbetslivets marknadslogik utifrån ekonomiska överväganden.

Dagens samhällsdiskussion om altruism i arbetslivet förefaller i viss mån följa denna polarisering: å ena sidan en individualiserad syn på altruism med fokus på individens motiv, å andra sidan synsätt där kopplingen mellan altruism och individualisering ses som problematisk. Exempel på det senare är forskning om sjuksköterskors inställning till altruism (Slettmyr, Schandl & Arman 2019; van der Wath & van Wyk 2020), som sammantaget visar att den altruistiska yrkesetiken är intakt, men att altruismen undermineras av individualisering som kan leda till ambivalenta attityder till altruism. Dock framgår av studierna att sjuksköterskor över lag visar särskilt sårbara patienter extra omsorg.

Durkheim upprättar som sagt inte någon dikotomi mellan egoism och altruism eller mellan individualism och altruism. Snarare kan både individualism och altruism förstås inom spänningsfältet mellan individ och samhälle och därmed inplaceras i ett kontinuum mellan två ytterligheter: den från kollektivet isolerade individen kontra den i kollektivet absorberade individen. Utmaningen blir då att hitta en delikat

balans där medborgare handlar altruistiskt mot de grupper som de ingår i, men utan att bli *alltför* integrerade så att deras egenart går förlorad. Motsvarande resonemang gäller för social kontroll: det får inte bli för mycket och inte för lite. Utifrån den logiken kan man delvis förstå varför yrkesgrupper inom välfärdsprofessioner har tillskrivits ambivalenta attityder till altruism. Den medborgerliga altruismen handlar om att hitta en balans mellan altruism och individualism.

Men spänningsfältet mellan egoism och altruism kan förstås på ett mer filosofiskt plan. Den heroiska altruismen handlar ytterst om *försakelse*, att begränsa sina egna behov för att leva för andra. Enligt Durkheim är människan till sin natur obegränsad: Vi vill alltid ha mer än vad som är möjligt att få. Tanken fördjupas i *Självmordet* (1983[1897], kapitlet om anomiska självmord) när han kritiserar de ekonomer som tror att samhället kan hålla samman genom en egoistisk moral, som alltså tror att slutresultatet blir det bästa för alla om alla söker största möjliga lycka för egen del. Utifrån en genomgång av offentlig självmordsstatistik under ekonomiska högkonjunkturer försökte Durkheim visa hur prestationsideologin i arbetslivet, den otyglade strävan efter karriär, status och materiell välfärd, medförde en *rikedomens kris* snarare än främjade människans välbefinnande. Durkheims tänkande om anomi och moralisk reglering är kanske mest relevant för diskussionen om det goda arbetslivet.

Ytterligare en kritisk punkt gäller relationen mellan altruism och rationalism. Det svenska välfärdsbygget brukar förknippas med en formaliserad solidaritet baserad på medborgerliga rättigheter och med kompensatoriska ambitioner. I den postumt utgivna boken om professionsetik och medborgerlig moral (2013[1950]) betonar Durkheim vikten av att staten skyddar individens medborgerliga rättigheter och betydelsen av tillit till de institutioner som administrerar medborgerliga plikter. Men en sådan pliktetik (arbeta, betala skatt, följa regler) framstår som snäv i relation till visionen om en medborgerlig kult. Problemet är enligt Durkheim att staten ligger så långt bort från medborgarna att de kan uppfatta ovanifrån pålagda plikter som något påtvingat. Därför behöver medborgarna också ingå i olika sociala sammanhang i arbetslivet som inte bara bygger på ekonomiska fördelar, utan också på samhörighetskänslor. Det handlar då framför allt om att balansera två visioner och hålla dem levande på samma gång: solidaritet baserad på objektiva beroendeförhållanden (arbetsdelning, regelverk) och solidaritetens sociala grunder. Människans moral behöver fungera som en förmedlande länk mellan dessa båda visioner; både förnuft och känsla behövs.

Sammanfattning och slutsats

Tabellen nedan summerar olika utvecklingslogiker kopplade till altruistiska ideal inom klassisk sociologi.

Tabell 1

Utvecklingslogiker	Heroisk altruism	Medborgerlig altruism
Moralisk reglering (Comte och Durkheim)	Att leva för andra	Professionsetik
Konkurrens (Spencer)	Individuellt hjältemod	Utilitarism
Solidaritet och arbetsdelning (Durkheim)	Lokalpatriotism Självpoffring	Kosmopolitism Medborgerlig kult

Nyckelfrågan inom den klassiska sociologin var huruvida altruismen kan utvidgas till att omfatta ett storskaligt modernt industrisamhälle. Svaret var att detta är möjligt, men *hur* det skulle gå till berodde på samhällssynen. Gemensamt för Comte, Spencer och Durkheim var att socialisation sågs som avgörande för att altruismen skulle fortplanta sig över generationerna i ett snabbt föränderligt samhälle. Deras samhällsvisioner skilde sig dock åt markant. Spencers altruistiska konkurrens kontrasterar mot Comtes och Durkheims uppfattning att solidaritet är viktigast. Deras diagnoser av arbetslivets kristendenser (anomi) låg till grund för deras slutsats att moralisk reglering i arbetslivet krävs för att främja altruism. Begreppen medborgerlig kult och organisk solidaritet sammanfattar kanske bäst skillnaden mellan Comtes och Durkheims syn på altruism. Durkheim betraktade Comtes ambitiösa program för att skapa en ny sekulär humanistisk religion som en konstgjord moral. I stället måste en ny samhällsmoral utgöra en levande rörelse, en ”kult”, som kommer inifrån samhället. Durkheims begrepp organisk solidaritet implicerade en moralisk individualisering i vardande med potential att lägga grunden för en ny samhällssolidaritet (genom arbetsdelning) som samtidigt bejakade individens medborgerliga rättigheter. Den medborgerliga gruppöverskridande altruismen innefattar och binder samman medborgerlig moral och professionsetik. Altruismen får därigenom en bred kollektiv förankring. För Comte och Durkheim handlade altruism om självpoffring: att leva för andra. I självmordsstudien drar Durkheim ut de yttersta konsekvenserna av den heroiska altruismen genom fall där människor offerar sina liv för andra. Även i fråga om religion handlar det om att göra avkall på egna behov för att stärka solidariteten.

Vilken relevans har då begreppen medborgerlig altruism och heroisk altruism för dagens arbetsliv? Den heroiska altruismen kan illustrera förväntningar på stora självpoffringar som kan aktualiseras i samband med samhällskriser. Den medborgerliga altruismen kan samtidigt tjäna som ett *motstånd* mot gruppens makt över individen; den kosmopolitiska altruismen värnar respekten för den enskilda människan.

Durkheims solidaritetsbegrepp kan med fördel tillämpas i komparativa analyser av altruism i olika delar av arbetslivet. De exempel på lokalpatriotism och kosmopolitism som lyftes fram i diskussionen kan vidareutvecklas med sikte på att bättre förstå hur altruism betingas av både horisontell och vertikal arbetsdelning. Vertikal differentiering (däribland social klass och genus) kan påverka altruismens uttrycksformer. Teoretiskt sett handlar det om att utvidga den konfliktdimension som ryms i Durkheims konsensusperspektiv. Altruism kan studeras i samverkan mellan olika yrkesgrupper och professioner som kan utmärkas av både sammanhållning och hierarki. Även socialisationsprocesser i arbetslivet utgör ett centralt studieobjekt. Kåranda, utbildning, yrkessocialisation och skapande av yrkesidentiteter förefaller främja kollektiva former av altruism. Därtill kan heroisk altruism förstås i spänningsfältet mellan tvång och frivillighet beroende på hur relationen mellan individ och grupp regleras.

Ytterligare en dimension av den heroiska altruismen är hur den *erkänns* i samhället. Den klassiska sociologiska termen ”kritiska länkar” kan bidra till att uppmärksamma konkurrerande attityder till och normer om altruism. Den heroiska altruismen kan erkännas under kriser, men kan även skapa ambivalens i välfärdssamhällen. Rationalistiska samhällsideal kan också bidra till omgivningens ambivalenta syn på dem som lever för andra och hänger sig åt heroisk altruism vid sidan av populärkulturens hjältedyrkan. Spencers altruistiska hybridformer är intressanta att lyfta fram med tanke på dagens rörelse för effektiv altruism. Effektiv altruism utgör en altruistisk hybridform så till vida att den interfolierar ekonomisk rationalism med altruism. Det förra kan skapa misstro mot individuella altruistiska motiv. Begreppet effektiv altruism löser delvis det psykologiska dilemman på så vis att det i slutändan är resultatet som räknas. Ändå framstår altruism som kärnan i den sociala rörelsen: att med hjälp av rationalism och kapitalism söka förbättra världen och just därigenom framhålla att altruism, konkurrens och karriär kan förenas både i arbetslivet och i den personliga självframställningen.

I religionsstudien för Durkheim resonemanget om sociala altruistiska rörelser ett steg längre: analysen av människans förmåga att skapa komplexa symbolvärldar och en gemensam tro på det heliga avslöjar det moderna ”rationella” samhällets icke-rationella grundvalar. Den heroiska altruismen går tillbaka på människans kamp för ett värdigt moraliskt liv i naturtillståndet. Men altruism är ingen konstant variabel. Graden av altruism kan snabbt växla i intensitet, styrka och moralisk täthet under olika (”kalla” och ”varma”) perioder och följa självförstärkande dynamiker som ingen enskild individ kan styra över eller överblicka. Genom den analysen framträder ett varaktigt dilemma: Hur bejaka sociala altruistiska rörelser orienterade mot det goda utan att hemfalla åt den exkludering och det förtryck av individen som också är potentiellt inneboende i konceptionen av det heliga? Altruism kan med andra ord vara en mobiliserande kraft såväl i revolutionära som i emancipatoriska och filantropiska rörelser, på gott och ont.

Referenser

- Alberto Diaz, J. (1995) ”Flyktingvännerna’ – altruism, attitydconsistens och sociala profil”, *Sociologisk Forskning* 32 (1):56–73. <https://doi.org/10.37062/sf.32.18580>
- Allyn Piliavin, J. & H.-W. Chagn (1990) ”Altruism. A review of recent theory and research”, *Annual Review of Sociology* 16:27–65. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.16.080190.000331> <https://doi.org/10.1146/annurev.so.16.080190.000331>
- Bauman, Z. (1996[1993]) *Postmodern etik*. Göteborg: Daidalos.
- Bauman, Z. (2018[2017]) *Retrotopia*. Göteborg: Daidalos.
- Beck, U. & E. Beck-Gernsheim (2002) *Individualization. Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781446218693>
- Boglund, A., S. Eliäson, & P. Månson (2000) *Kapital, rationalitet och social sammanhållning. En introduktion till klassisk samhällsteori*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Chinmayee, M. & R. Navaneeta (2020) ”Social solidarity during a pandemic. Through and beyond Durkheimian lens”, *Social Sciences & Humanities Open* 2 (1):1–7. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100079>
- Comte, A. (1973[1851]) *System of positive polity, volume 1. Containing the general view of positivism and introductory principles*. New York: Burt Franklin.
- Desmond, M. (2006) ”Becoming a firefighter”, *Ethnography* 7 (4):387–421. <https://doi.org/10.1177/1466138106073142>
- De Waal, F. (2019) *The age of empathy. Nature’s lesson for a kinder society*. Croydon: Souvenir Press.
- Durkheim, É. (1958[1928]) *Socialism and Saint-Simon*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203092811>
- Durkheim, É. (1979) *Essays on morals and education*. London: Routledge.
- Durkheim, É. (1956) *Education and sociology*. Glencoe: Free Press.
- Durkheim, É. (1983[1897]) *Självmordet*. Lund: Argos.
- Durkheim, É. (1984[1893]) *The division of labor in society*. London: McMillan.
- Durkheim, É. (2008[1912]) *The elementary forms of religious life*. Oxford: Oxford University Press.
- Durkheim, É. (2013[1950]) *Professional ethics and civic morals*. Glencoe: The Free Press.
- Giddens, A. (1997) *Durkheim*. London: Fontana Press.
- Hobbes, T. (2004[1651]) *Leviathan*. Göteborg: Daidalos.
- Jørgensen, C.H., O.J. Olsen & D. Persson Thunqvist (red.) (2018) *Vocational education in the Nordic countries. Learning from diversity*. Abington: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315414492>
- Kohen, A., M. Langdon & G. Riches (2019) ”The making of a hero. Cultivating empathy, altruism, and heroic imagination”, *Journal of Humanistic Psychology* 59 (4):617–633. <https://doi.org/10.1177/0022167817708064>
- MacAskill, W. (2015) *Doing good better. Effective altruism and a radical way to make a difference*. London: Guardian Faber.
- Matthewman, S. & K. Huppertz (2020) ”A sociology of Covid-19”, *Journal of Sociology* 56 (4):675–683. <https://doi.org/10.1177/1440783320939416>

- Parsons, T. (1964[1939]) *Essays in sociological theory*. New York: The Free Press.
- Persson Thunqvist, D. & M. Gustavsson (2021) "Lokala industriers betydelse för yrkesutbildningen på orten", *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 27 (1):26–46.
- Persson Thunqvist, D. & A. Hallqvist (2020) "Kan högre utbildning lyfta yrkesgymnasiet?", 127–158 i A. Panican (red.) *Yrkesutbildning på undantag? Att bryta den låga attraktionskraften*. Lund: Studentlitteratur.
- Reimer, J.W. (1998) "Durkheim's 'heroic suicide' in combat", *Armed Forces & Society* 25 (1):103–120. <https://doi.org/10.1177/0095327X9802500106>
- Sennett, R. (2007[2006]) *Den nya kapitalismens kultur*. Stockholm: Atlas.
- Slettmyr, A., A. Schandl & M. Arman (2019) "The ambiguity of altruism in nursing. A qualitative study", *Nursing Ethics* 26 (2):368–377. <https://doi.org/10.1177/0969733017709336>
- Stedman Jones, S. (2001) *Durkheim reconsidered*. Oxford: Polity Press.
- Steiner, P. (2017) "Religion and the sociological critique of political economy. Altruism and gift", *European Journal of the History of Economic Thought* 24 (4):876–906. <https://doi.org/10.1080/09672567.2017.1332664>
- Spencer, H. (1900[1879]) *The data of ethics*. New York: Collier.
- Tomasello, M. (2019) *Becoming human. A theory of ontogeny*. Cambridge: Harvard University Press.
- van der Wath, A. & N. van Wyk (2020) "A hermeneutic literature review to conceptualise altruism as a value in nursing", *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 34 (3):575–584. <https://doi.org/10.1111/scs.12771>
- Åhlfeldt, E. (2017) *Hållbart utvecklingsarbete i vård och omsorg. Ett institutionellt perspektiv på projekt i en professionell och byråkratisk kontext*. Linköping: Linköpings universitet.

Tack

Författaren vill särskilt tacka redaktion och anonyma granskare för konstruktiva kommentarer.

Författarpresentation

Daniel Persson Thunqvist är biträdande professor i sociologi på Institutionen för beteendevetenskap och lärande vid Linköpings universitet. Han forskar om social interaktion och yrkessocialisation i spänningsfältet mellan utbildning och arbetsliv samt undervisar i klassisk och modern sociologisk teori.

Kontaktuppgifter

Daniel Persson Thunqvist

Institutionen för beteendevetenskap och lärande (IBL), Linköpings universitet

581 83 Linköping

daniel.persson.thunqvist@liu.se

Ekonomisk form och den ömsesidiga konstitueringen av ojämlika sociala relationer

Economic form and the mutual constitution of social inequalities

The analysis in this article develops a theory of the mediation of social inequalities by economic forms. It is argued that economic forms are co-constituted with unequal social relations (e.g., race, class and gender) and that economic forms bring such relationships together. The theory is developed with reference to the co-constitution of determinate constructions of race and the commodity form (including its legal construction as an abstract form of property) and the form of wage labor. These processes of co-constitution entail the reproduction and modification of dualist modes of thought traceable to the prehistory of the commodity form; their interconnections to economic forms relate otherwise dissimilar inequalities to this characteristically modern duality. In turn, these common symbolic features facilitate the mutual articulation and reinforcement of different inequalities. This theoretical argument is illustrated by the mutual articulation and reinforcement of race and class in the disjunction of free and unfree labor which defines modern wage labor.

Keywords: class, economic form, inequality, mutual constitution, race

Introduktion

I denna text utvecklar jag en teori om vara och arbete som förmedlare av sociala ojämlikhetsformer genom att diskutera hur varuform och lönearbete har utvecklats i samspel med bestämda rasifieringsprocesser. Diskussionen illustrerar det allmänna påståendet att moderna ojämlikhetsformer (däribland ras, klass och kön) tenderar att konstitueras tillsammans med ekonomiska former, vilket ger särskilda och på många sätt olikartade ojämlikhetsformer vissa gemensamma drag så att de samuttrycks i relation till en karakteristiskt modern dualism mellan å ena sidan abstraktion och universalitet, motsvarande varans bytesvärdesaspekt, och å andra sidan konkretion och partikularitet, motsvarande varans bruksvärdesaspekt. Dessa gemensamma drag bidrar i sin tur till olika sätt på vilka ojämlikhetsformer sammanfogas och förstärker varandra.

Begreppet ekonomisk form härrör från den så kallade nya Marxläsningen (Elbe 2013) och särskilt från en strömning som relaterar västerländska former av abstrakt tänkande till varuformens historiska utveckling, däribland monetariseringsprocesser (Sohn-Rethel 1978; se också Thomson 1955; Seaford 2004). ”Form” syftar på de bestämningar som återstår om vi abstraherar bort innehållet i ekonomiska aktiviteter och objekt. Vi kan således tala om ”varuform” oberoende av det specifika bruksvärde som bildar varans fysiska innehåll och om ”lönearbete” oberoende av de specifika kapaciteter som arbetaren säljer. Men denna form är samtidigt ingen tidlös, rent analytisk produkt utan en social realitet; en ”reell abstraktion”, en form som blir ”praktiskt sann” i och med framväxten av monetära och kapitalistiska praktiker (Marx 1973[1857–1858]:104; Sohn-Rethel 1978).

I denna artikel kopplas detta begrepp om ekonomisk form till frågor om den ömsesidiga konstitueringen av sociala ojämlikhetsformer, frågor som tagit stor plats inom ett forskningsfält där ”intersektionalitet” utgör ett nyckelbegrepp (Crenshaw 1989; Lutz, Herrera Vivar & Supik 2011; Hill Collins 2020). Denna artikel är inte en intervention i detta fält, men i syfte att vidga den marxistiska kritiken av ekonomisk form kommer min diskussion att tangera vissa resonemang inom *svart feminism*, en rörelse som utgjorde en av intersektionalitetsbegreppets präglade kontexter. Texten ansluter till den svarta feminismen genom att integrera en analys av äganderätt och ras som utvecklades av svarta feminister med en teori om relationen mellan ekonomisk form och ojämlikhet. Närmare bestämt bygger texten på Brenna Bhandars (2014) arbete, som i sin tur utvecklar teman som togs upp i Cheryl L. Harris (1993) studie av relationen mellan vithet och egendom. Därutöver anknyter jag till antikoloniala teorier om hur rasifiering är förbunden med specifika former av exploatering och en dialektik mellan fritt och ofritt arbete (Singh 2016; Olaloku-Teriba 2018).

Det har politisk betydelse om ojämlikhetsformer uppfattas som väsentligen separata. De kan då hanteras inom ett liberalt rättighetsparadigm utan att de politiserande effekterna sträcker sig alltför långt. Avsaknad av analyser av ojämlikhetsformers ömsesidiga konstituering bidrar till att marginalisera den här framförda idén att ojämlikhetsformer är förbundna med vissa grundläggande moderna institutioner, vilka ur ett liberalt perspektiv framstår som förpolitiska förutsättningar för socialt liv över huvud taget (Clarke 1991). Därmed framstår individer och aggregat av individer som de enda aktörer som kan utöva inflytande på samhällslivet. I kontrast till detta perspektiv innebär den teori som jag utvecklar i denna artikel att ojämlikhetsformer ses som ömsesidigt konstituerade sociala krafter, vilka bland annat bidrar till att skapa just det individuella subjekt som liberal teori tar som transhistorisk utgångspunkt.

Det råder ingen konsensus kring vad ”ömsesidig konstituering” konkret innebär. Forskare brukar anta att intersektionalitet relaterar till hur en bestämd ojämlikhet konstitueras tillsammans med en eller flera andra entiteter (ofta men inte alltid en eller flera andra ojämlikhetsformer), vilket Ken och Helmuth (2021) har visat i en studie av 379 artiklar i genusvetenskapliga tidskrifter som behandlar termerna ”intersektionalitet” och ”ömsesidig konstituering”. Ett mindre antal forskare skiljer mellan intersektionalitet och ömsesidig konstituering, bland annat med hänvisning till Elisa-

beth Grosz (1994:19) iakttagelse att det bildspråk som termen intersektionalitet härrör från (en ”rutnätsmodell” [*gridlock model*]) ger vid handen prekonstituerade entiteter som kolliderar där deras vägar möts.¹ Denna åtskillnad mellan intersektionalitet och ömsesidig konstituering görs utifrån en kritik av intersektionalitet som en ”additiv” form av tänkande (jfr Hoffart 2021), som paradoxalt nog är precis vad de forskare som anammade intersektionalitetsbegreppet kontrasterade begreppet mot för att vaska fram dess genuina innebörd.

Min förståelse av begreppet ömsesidig konstituering har tagit intryck av hur intersektionalitet introducerades utanför den amerikanska juridiska kontext där begreppet myntades (se t.ex. Brah 1996; Reyes & Mulinari 2005). Ömsesidig konstituering syftar på hur entiteter *blir till tillsammans*, så att en del av en entitet bildar en omistlig del av en annan entitet, vilket innebär att tidigare processer av ömsesidig konstituering påverkar senare processer. Entiteterna möjliggör varandras uppkomst och medför gemensamma egenskaper från denna samtillblivelse som påverkar senare processer av ömsesidig konstituering (jfr Ken & Helmuth 2021:581).

I denna text får utvecklingen av egendom, som bidrog till framväxten av den specifikt kapitalistiska varuformen, samt lönearbetets bestämmande tudelning i fritt och ofritt arbete illustrera ömsesidiga konstitueringsprocesser. I fallet med varan ingår en form av ojämlikhet (en konstruktion av ras) i en konstituerande relation till en annan typ av entitet (ekonomisk form) – och denna relation möjliggör, som jag diskuterar i avsnittet om lönearbete, i sin tur en relation där konstruktionen av ras symboliskt och praktiskt sammanfogas med en annan ojämlikhet (klass). Kort sagt innebär ojämlikhetsformers ömsesidiga konstituering med varuformen att de relateras till en karaktäristiskt modern dualism, vilket möjliggör deras sammanfogning i det moderna lönearbetet.

För att tydliggöra innebörden av denna dualism ska jag att inleda det följande avsnittet, som illustrerar hur varan som modern egendom konstitueras i anslutning till rasifieringsprocesser knutna till den transatlantiska slavhandeln, med att beskriva hur monetarisering (en fas i varuformens förhistoria) föranledde begreppsliga innovationer under antiken som sedan upptogs i den västerländska filosofins kanon. Detta kan tyckas vara ett långt sidospår, men västerlandets bestämmande dualism har ansetts vara central för konstruktioner av ras och kön (Irigaray 1985; Wittig 1992; Silva 2007; se t.ex. Beauvoir [1995[1949]:133–134] för en beskrivning av dualismen i fråga). Den ömsesidiga konstitueringen av egendom och en bestämd raskonstruktion innebär, som jag ska visa, att denna dualism reproduceras. Därefter kommer jag att diskutera hur lönearbete utmärks av en dialektik, där konstruktioner av ras avgränsar former av ”fritt” och ofritt lönearbete. Jag kommer att diskutera hur detta reproducerar nämnda dualism och sammanfogar konstruktioner av ras och klass. Slutsatserna sammanfattas i ett avslutande avsnitt.

1 Lykkes (2005) bruk av Barads begrepp *intraaction*, med vilket begreppet ”interagera” alltså ersattes med ”intraagera”, får ses i ljuset av denna aversion mot föreställningen att entiteter föregår sina inbördes relationer. Se Gunnarsson (2017) angående hur sammanhängande frågor om separation och uppbindenhet har präglat diskussioner om intersektionalitet.

Vara som ojämlikhetsförmedlande form

Angela Davis (2016:86–87) har i ett sammanhang talat om ”det universellas tyranni” för att beskriva hur vissa människor utestängs från kategorier som betecknar det universellt mänskliga, och omvänt hur det universella i det fördolda har ett visst kön, en viss hudfärg, en viss klasstillhörighet och flera andra partikulära attribut. Just därför tycks en vit manlig borgare sakna kön, hudfärg och klasstillhörighet; han är ”människa”. Detta beror på att just denna människa anses äga det rena förnuftet, vara i besittning av det universella. ”Det universellas tyranni” är i denna mening en uttrycksfull variant av en kritik av moderna former av abstraktion – politisk och vetenskaplig – som har formulerats många gånger inom feministisk, antikolonial och marxistisk teori (t.ex. Beauvoir 1995[1949]; Césaire 2000; Pasjukanis 2002[1924]).

Enligt en strömning inom kritisk teori som utgår från Alfred Sohn-Rethel (1978; se också Thomson 1955; Seaford 2004) har detta tillstånd – det universellas tyranni – sin upprinnelse i en idéutveckling i det antika Grekland under den kapitalistiska varuformens förhistoria. Moderna former av abstrakt tänkande, politik och estetik har enligt detta synsätt utvecklats i nära anslutning till reella abstraktioner i det ekonomiska livet (se t.ex. Seaford 2012; Moreno 2019). I detta avsnitt ska jag beskriva hur konturerna av dessa tankeformer uppstod under antiken och hur de reproducerades, i ett annat historiskt skede, genom den ömsesidiga konstitueringen av varuformen och konstruktioner av ras i samband med den transatlantiska slavhandeln.

Konturer av antik kosmologi

Det kan vara på sin plats att börja med en läsning av George Thomsons *The first philosophers*, eftersom detta tydliggör föremålet för den kritik som Sohn-Rethel och Seaford utvecklade. Thomson bestred åsikten att det så kallade grekiska undret – den intellektuella utveckling inom bland annat matematik som skedde under antiken – skulle ha varit sin egen orsak, att grekerna skulle ha varit begåvade med inneboende förmåga till abstrakt tänkande (Thomson 1955:165–172). Delvis handlade Thomsons kritik av detta synsätt om att lyfta fram förelöpare till idéutvecklingen i Grekland för att visa att det så kallade undret inte var isolerat och exempellöst. Men den handlade desto mer om att analysera de samhälleliga orsakerna till den antika filosofins framväxt. Innan dessa orsaker diskuteras är det lämpligt att bekanta sig lite med bilden som Thomson tecknade av denna filosofi.

Utmärkande för det tänkande som tog form i det antika Grekland är att naturen började uppfattas som objektivt given, skild från människan och styrd av egna lagar. I kontrast till detta synsätt stod den tidigare uppfattningen att människors samhällsliv är intimt förbundet med den naturliga omgivningen, så att naturfenomen, till exempel en storm eller en torka, tolkades som följdverkningar av sociala skeenden och vice versa (ibid.:91–93, 154–155). Denna avgränsning av naturen och abstrahering (externalisering) av människan resulterade i en uppdelning som genomsyrade den framväxande filosofin. Uppdelningen mellan natur och kul-

tur inbegrep en åtskillnad mellan kropp och själ och en serie analoga dualismer (ibid.:260–261). Den dualistiska tendensen berodde dock inte bara på nämnda objektifiering av naturen. Den berodde också på en mer generell kosmologisk innovation (idén om en allomslutande substans) och en motsvarande epistemologi/kunskapssyn (*lógos*).

Thomson visar att det inom försokratisk filosofi växte fram en föreställning om en universell och allomslutande substans. Universum var således inte heterogent. Olika saker (enheter) skilde sig åt endast kvantitativt på så vis att de rymde mer eller mindre av nämnda substans (ibid.:165, 262–263). I detta perspektiv är kvalitativa skillnader bara sken. Detta förnekande av det kvalitativa förtog dock inte den grundläggande uppdelningen mellan natur och mänskligt kulturliv, eftersom det genuint mänskliga (och det som fulländas i det gudomliga) var förmågan att tolka denna abstrakta verklighet, *lógos*. Men denna ”tolkning” var olik varje form av sinnligt vetande (ibid.:279, 293). Den utgjorde ett rent förnuft som motsvarade den universella – odifferentierade, ”rena” – substansen.

Idén om *lógos* innebar att människans unika förmåga sågs som en medfödd kapacitet att tolka det abstrakta, det vill säga att tolka de kvantitativa enheternas rörelser och därigenom komma till vetande om den substans som verkligheten kunde reduceras till. Vad utmärker dessa kvantitativa enheter? Här är analysen av skillnader mellan Herakleitos och Parmenides tänkande särskilt viktig, enligt Thomson (ibid.:291–295). Hos Parmenides har nämligen de inbördes och motstridiga relationerna mellan enheter, som Herakleitos betonade och som Thomson beskriver som en kvarleva från ett äldre dialektiskt tänkande, upplösts i ett konfliktfritt universum. Enheternas rörelser beror alltså inte på deras relationella natur utan, i fråga om människor, på deras autonoma drivkraft som individer. Den individualism som utvecklades under antiken – idén om en potentiellt självvårdande individs inre medvetande – hade alltså en kosmologisk motsvarighet i den så kallade atomismen, idén att varje enhet är en självständig atom.

Med atomismen fjärmade sig den försokratiska filosofin från tidigare idéer om materia som något dynamiskt. Materian i sig var orörlig eftersom den inte längre sågs som uttryck för motsättningar (som präglad av inre motstridiga relationer). Materians faktiska rörelse behövde alltså tillskrivas en yttre kraft. Denna ”första rörare” var det abstrakta – återigen *lógos*, antingen i form av en medfödd kapacitet till självmedvetande och självstyre (i fråga om människan) eller i form av en yttre naturlag som inverkar på en passiv materia (ibid.:313, not 25). Denna föreställning om substansens suveränitet i förhållande till alla konkreta existenser är viktig för hur det abstrakta tänkandet, som härrör från antiken, har utvecklats hand i hand med olika former av social ojämlikhet, vilket jag återkommer till strax.

Thomson utvecklade samtidigt som Alfred Sohn-Rethel argumentet att idéutvecklingen i antikens Grekland var nära förbunden med socioekonomiska förändringar, närmare bestämt med varuutbyte och uppkomsten av pengar. Herakleitos berömda allegori för den abstrakta och allomslutande substansen var eld, men hans analogi var det som marxister kallar den universella ekvivalenten, näm-

ligen pengar i form av guld: ”Allt i utbyte mot eld och eld mot allt, liksom varor mot guld och guld mot varor” (Herakleitos citerad i Rehnberg & Ruin 1997:185). Inget existerande fenomen var universellt utbytbar före monetariseringen.

Sohn-Rethel (1978:19) menar att *rena kvantiteter* – ett fenomen utmärkande för den rena (icke-tillämpade) matematik som utvecklades under antiken – blev en social realitet först med uppkomsten av pengar, och att denna sociala realitet föregick och var förutsättningen för själva idén. Idén uppstod alltså först *efter* det att dess princip hade förverkligats i vardagliga aktiviteter. Rena kvantiteter skulle med andra ord ha uppstått som *relativpriser* innan rena kvantiteter uppstod som idé. Detta slags argument togs inte upp igen, åtminstone inte i någon större utsträckning, förrän ett halvsekel efter publiceringen av *The first philosophers*.

Pengar, dualism och ojämlikhet

Det kan vara lämpligt att lämna Thomson här för att mera grundligt beskriva kopplingar mellan den grekiska idéutvecklingen och socioekonomisk förändring. Richard Seaford (2004) har på senare tid visat att den antika idéutvecklingen följde tätt i spåren av monetariseringen av de olika samhällen som bildade det antika Grekland. Vidare menar han att andra områden som tidigt genomgick en viss monetarisering (om än inte lika genomgripande som den i Grekland, det gäller delar av nuvarande Indien och Kina) såg en i viktiga avseenden likartad idéutveckling.

Seafords argument är att pengar bidrog till idén om en allomslutande substans, att den grekiska filosofin reflekterade en omedveten registrering, projicering och således översättning av pengars mening (abstrakt arbete) som substans. Pengars enskilt viktigaste egenskap i detta sammanhang är enligt Seaford en förmåga att symbolisera – eller snarare beteckna – det homogena och numeriska värde som via pengar abstraheras från varorna. Pengar betecknar med andra ord inte alla reella varor (varje faktiskt existerande vara) som de kan utväxlas mot, utan varuvärde i allmänhet; pengar är därmed ett maktmedel över varor som kommer att produceras och arbete som kommer att utföras i framtiden. Detta värde är alltför abstrakt för att pengar ska kunna ”symbolisera” det i en metaforisk mening; pengar betecknar varuvärde men är inte en metafor för detta värde såsom ett lejon symboliserar styrka. Styrka är liksom värde en abstraktion, men eftersom styrka har en relativt hög grad av bestämning och kan urskiljas från andra fenomen, medan värdet anger varornas ”vara” – själva existensen av varor, den reella såväl som den potentiella – och eftersom varuformen i teorin kan utsträckas till alla tänkbara existenser (alla möjliga objekt och aktiviteter), är värdet en abstraktion av en helt annan art, en totaliserande abstraktion (se särskilt *ibid.*:16–20, 231–232).

Moderna pengar förkroppsligar denna abstraktion då deras funktion skiljs från deras material och då deras meningsinnehåll inte varierar i olika kontexter. Förmoderna pengar däremot hade i regel ett inneboende värde (om än ibland bara estetiskt). Dessutom var de sällan universellt utbytbara och ofta förknippade med meningsinnehåll som varierade med kontexten för deras användning. Införandet av myntföt och det allmänna bruket av pengar innebar att antikens Grekland troligen

var det första monetariserade samhället i modern bemärkelse.² Seaford betonar att de grekiska myntens inneboende värde (deras värde som ädelmetall) i regel understeg deras konventionella eller nominella värde. Trots att deras inneboende metallvärde innebar att de inte var fullt moderna överskuggades alltså detta av myntens funktion som bytmedel, liksom deras estetiska, sociala och statusrelaterade aspekter överskuggades av denna rent monetära funktion. Myntsystemets uppkomst och det omfattande bruket av pengar främjade enligt Seaford en begreppslig innovation i det antika Grekland som ledde till att dess kultur ter sig besläktad med moderna, kapitalistiska samhällen, trots att det grekiska samhället i andra avseenden var långt ifrån modernt och kapitalistiskt. Denna ”tänkandets” förvandling hade sin upprinnelse i omvandlingen av intersubjektiva gemenskapsförhållanden till abstrakta och opersonliga interaktioner förmedlade av pengar.

Pengar är opersonliga och därmed promiskuösa, utbytbara mot vad som helst i en transaktion med vem som helst, likgiltiga inför varje icke-monetär och intersubjektiv relation [...] Även när det gäller produkter som tillverkats för marknaden brukar byteshandel förutsätta personkännedom och personlig tillit och därmed vara beroende av varaktiga [...] intersubjektiva relationer och utbytessammanhang, medan den försäkran som myntsystemet tillhandahåller tenderar att möjliggöra flyktiga transaktioner med fullkomliga främlingar. (Ibid.:155–156)

Karaktäristiskt för moderna pengar är alltså den intersubjektiva och kontextuella innebördens borttytande till förmån för rent monetära funktioner. Därmed läggs grunden för västerländsk filosofi och dess besläktade tankeformer. Det utbredda bruket av pengar var enligt Seaford (ibid.:102–124) en förutsättning för den försokratiska metafysiken, där universell makt tillskrevs den abstrakta substans som diskuterades ovan. Denna substans ansågs uppstå ur och kunna omvandlas till allt existerande, en abstrakt rörelse som förebådas i pengar. Idén om substansen inbegrep (även om den inte kan reduceras till) en omedveten kosmologisk projicering av pengars universella utbytbarhet och inflytande (ibid.:224–230).

Det är viktigt att något precisera denna substans. Principen om att mångfald,

---

2 Här är det viktigt att skilja mellan varuproducerande och monetariserade samhällen. Thompson och Sohn-Rethel tenderade att uppfatta den antika grekiska ekonomin som en form av enkel varuproduktion, där självständiga producenter sålde sina produkter som varor. Men även om enkel varuproduktion förekom, tillsammans med former av lönearbete och slaveribaserad marknadsproduktion, var den dominerande formen av produktion en klassisk slaveribaserad agrar ekonomi där de besuttna klasserna undandrog sig arbete och delegerade kontroll till särskilda kategorier av slavar och frigivna. De besuttna tillägnade sig överskottet i kraft av den politiska överhöghet som inbegreps i relationen mästare/slav, inte huvudsakligen via marknaden (Milios 2020). Seaford har dock betonat att antikens Grekland var ett *monetariserat* om än inte generellt varuproducerande samhälle samt att de besuttna klasserna präglades av tankeformer som monetariseringen bidrog till, trots att de själva drog sig undan ekonomisk aktivitet. Seaford (2012) menar därför att monetariseringen under antiken bidrog till att skapa det ”västerländska subjektet” över huvud taget.

olikhet, multiplicitet etcetera utvecklas ur enhet är förmonetär och förekom inom hesiodisk mytologi innan element av filosofi utvecklades i Grekland. Men idéen om att denna enhet bildar en generell, abstrakt och opersonlig (icke-mytisk) substans, som all mångfald kan reduceras till, uppstod tillsammans med monetariseringen av de antika grekiska samhällena. På liknande sätt kan feodala föreställningar kontrasteras mot den abstrakta egalitärism som utgår från pengar: alla kan använda pengar och i monetära utbyten likställs parterna, som Aristoteles noterade. Inom den feodala eliten fanns en fientlighet mot pengar som tydligt skilde sig från den ambivalenta inställning som enligt Seaford påträffas hos de grekiska filosoferna. Den feodala ordningen var inte grundad på medborgarskap utan på en hierarki av statuspositioner, och denna ojämlikhet lät sig inte förenas med pengarnas egalitärism. Den abstrakta egalitärism som uppstod under antiken slumrade under en lång mellanliggande period och vaknade till liv i det moderna, borgerliga samhället (ibid.:12, 15; Seaford 2012).

I Grekland förenades formell likställdhet med principer om mänsklig skillnad som ytterst pekade mot slaveriet som underbyggde den medborgerliga antika gemenskapen. Det uppstod en världsåskådning där ett inslag av universalism, och därmed jämlikhet, förenades med principen om substansens suveränitet i förhållande till varje konkret existens (ojämlikhet). Denna världsåskådning har reproducerats i olika skepnader i västerländskt kulturliv, och dess två poler – den abstrakta substansen och de konkreta existenserna – har kommit att omsättas i olika former av ojämlikhet.

Världsåskådningen i fråga bygger på en dualistisk tankeform, en dualism mellan det abstrakta och det konkreta, där det abstrakta omsluter och ontologiskt överordnas det konkreta. Dualismen kan dock inte rättvisande beskrivas endast med begreppsparret abstrakt och konkret, för även det konkreta antar här en abstrakt karaktär. Om vi låter ”det universella” beteckna den ontologiskt överordnade substansen och ”det partikulära” de konkreta delarna i denna helhet, kan vi kanske lättare förstå varför även dessa delar är abstrakta. De är nämligen vad de är endast i kraft av sin existens inom denna helhet.

Som Fanon (1997[1952]:87–106) skriver: den svarte mannen måste vara svart i förhållande till den vite mannen. Eller Beauvoir (1995[1949]): kvinnan måste vara ”den andre” i förhållande till mannen. Dessa stereotyper är i själva verket konstituerande kontraster till det universella. Men deras konstituerande karaktär undanträngs och stereotyperna föreställs endast som ensidiga uttryck inom ramen för en helhet som bara vissa existenser (under moderniteten: den vite borgerlige mannen) anses förkroppsliga i dess universella aspekt. Liksom pengar vilka blivit autonoma som kapital i praktiken lever av ett visst bruksvärde, arbetskraft, men undantränger detta beroende i sin skenbara suveränitet, behöver det universella kontrastförhållandet till det som har gjorts partikulärt, vilket det undantränger i sin skenbara suveränitet. Mot denna bakgrund blir det också logiskt varför vissa positioner på ett märkligt sätt exkluderas från den konkreta verkligheten: mannen är inte ett genus utan ”människa”; vithet är inte en ras(konstruktion) utan ”mänsklighet”. Vithet och manlighet identifieras med det universella och förläggs paradoxalt nog utanför den värld som befolkas av konkreta existenser.

Samma tudelning mellan det universella och det partikulära återfinns i moderna

klassrelationer i den mån dessa har kommit att beteckna en tudelning där intellektuellt arbete, det vill säga ”andligt” eller symbolorienterat arbete, står emot kroppsarbete eller manuellt arbete. Sohn-Rethel menade att det abstrakta tänkande som varuutbytet inbegriper spelar en omistlig roll i denna tudelning mellan intellektuellt och manuellt arbete. Han betraktade taylorismen som detta tänkandes minutiösa tillägnelse av den *know-how* som var förbehållen yrkesskickliga arbetare, en grupp arbetare som kapitalet därmed tenderar att reducera till maskinoperatörer (Sohn-Rethel 1978:139–174).

Det manuella arbetet är i realiteten värdets källa. Men Sohn-Rethel visar att borgaren i den klassymbolik som återspeglar varuformens dualism knyts till varans bytesvärdesaspekt och förkroppsligar ett abstrakt förnuft, medan arbetaren förkroppsligar varans rent kroppsliga bruksvärdesaspekt. Andra teoretiker har kopplat kön till varuformen på liknande sätt. Här är Roswitha Scholz teori om värdeavspaltning den kanske mest välkända. Enligt Scholz (2014) medför det abstrakta värdets uppkomst och successiva utkristallisering, det vill säga utvecklingen av kapitalet som självständig-gjord abstrakt kraft och dess varufiering av världen, samtidigt en avspaltning av det konkreta, naturliga och kroppsliga. Liksom Marx (1973[1857–1858]:190, 269) visade att bruksvärdet fordrar det abstrakta värdets självständiga existens i penningform för att kunna framträda som just bruksvärde, menar Scholz att kapitalets abstraktion innebär en tudelning som överlappar och ömsesidigt konstitueras med könsdualismen, där kvinnan reduceras till kropp i motsats till den andlige mannen.

Jag har diskuterat hur varuformens monetära förhistoria bidrog till att etablera moderna former av abstrakt och dualistiskt tänkande och antytt hur dessa tankeformer kan uttrycka ojämlikhetsformer. I nästa underavsnitt ska jag diskutera hur den specifikt kapitalistiska varuformen konstituerades tillsammans med en bestämd konstruktion av ras och hur denna samkonstituering reproducerade dualismen i fråga.

Död materia och slaveri

Jag återvänder ett ögonblick till Thomson och den sociala bakgrunden till idéutvecklingen i antikens Grekland. Thomson förknippas med teorin om varuutbytet inflytande på denna idéutveckling, men han framhåller också betydelsen av antikens dominerande produktionsförhållande slaveriet. Särskilt intressanta är de kopplingar han gör mellan slaveri och det naturbegrepp som utvecklades inom försokratisk filosofi, inte minst då denna problematik är framträdande inom postkolonial teori i vår tid (Silva 2007). En tydligare uppfattning om hur ras relaterar till varan som ojämlikhetsförmedlande form kan vi få genom att föra Thomsons idéer i dialog med sentida forskning om konstruktionen av ras och det slaveri som utvecklades under kapitalismens begynnelse i anslutning till triangelhandeln med råvaror, förädlade varor och slavar som förband Nordamerika, Västeuropa och Afrika under århundradena som ledde fram till systemets definitiva genombrott under tidigt 1800-tal.

Thomson menar alltså att materia efter Parmenides kom att ses som något icke-dynamiskt. En uppenbar samhällelig parallell till detta naturbegrepp var slaven, som utgjorde en handelsvara i sin egen person. Naturens rörelse behövde utifrån detta begrepp förklaras med hänvisning till en yttre kraft, och liksom andra underordnade

medlemmar av hushållet ansågs slaven behöva sättas i rörelse av en husbonde utrustad med *lógos* (Thomson 1955:308). I detta resonemang går det att utläsa delar av en teori om rasifiering så som den formuleras inom samtida postkolonialism.³

Enligt Denise Ferreira da Silva (2007) är den moderna rasismen förbunden med den klassiska förståelsen av naturen som ett ”nödvändighetens rike”, en förståelse som i likhet med det antika naturbegreppet postulerar att naturen i sig är förnuftslös, styrd av abstrakta, formellt logiska lagar (jfr Thomson 1955:341–344). Denna natur kontrasteras mot det mänskliga kulturliv där förnuft och frihet råder, eller åtminstone borde råda enligt upplysningsfilosofin. Människan tillskrivs förmåga till rationellt självstyre och undantas därmed från naturlivets blinda nödvändighet. Men detta begrepp om människan kunde inte formuleras utan kontrasten till ”nödvändighetens rike”. Silvas innovation är att hon i detta rike ser en apoteos av en geopolitisk domän, det globala syd. Samhällena i det globala syd kom med andra ord att representera ett slumpens och kaosets rike, där förnuft råder endast i form av blinda naturlagar, medan däremot i Västerlandet självmedvetande och rationellt självstyre ansågs prägla det individuella, sociala och politiska livet. Kolonialism uppfattades därför som förnuftets utsträckning till den icke-västerländska världen.

Därmed framgår att begreppet mänsklighet är förbundet med vithet och med de västerländska stater som gjorde det antika Grekland till ursprungsmyt. Kolonialism legitimerades genom att uppfattas som rationalitetens utbredning i domäner där det visserligen fanns människor men inte juridiskt och politiskt erkända mänskliga subjekt; människor som i motsats till de europeiska kulturernas människor inte levde upp till det sant mänskliga (*lógos*). Silva menar vidare att denna tudelning av världen (i en rationell och självstyrande civilisation med en irrationell och kaotisk utsida) bildar själva förutsättningen för idén om en universalistisk kultur byggd på det rena förnuftet, idén om Västerlandet. *Lógos* behöver passiv materia liksom den vita identiteten behöver idén om underlägsna raser; utan dessa motsatser kan de själva inte framträda. Därför kan utsidan, med andra ord det globala syd, aldrig inlemmas i nord. Det abstrakta tänkande som västerländska samhällen definierar sig utifrån kan inte existera utan att postulera ett jag som undantas från blinda naturlagar som en naturbetingad del av mänskligheten. Människan föreställs vara kultur i nord och natur i syd.

Jag vänder mig nu till en teori som har inspirerats av Silva men som också utvecklar den marxistiska kritiken av varuformen. Brenna Bhandar (2014) utforskar relationen mellan ras och modern egendom så som den utvecklades i samband med den transatlantiska slavhandeln. Hon menar att former av privategendom utvecklades tillsammans med koloniala ontologiska föreställningar om rasskillnad, och att ras är förbundet med egendom genom en bestämd abstraktionsprocess, som leder vidare till samtida former av spekulativ egendom där ägarbevis autonomiseras som fiktivt kapital (ibid.:211–212).

3 Moderna föreställningar om ras uppstod inte i antikens Grekland utan långt senare med kolonialismen och triangelhandeln. Men detta mönster i grekiskt tänkande om slaveri och materia uttrycktes på nytt i den koloniala kontexten och bildade därmed en komponent i den moderna konstruktionen av ras (jfr Sorentino 2019).

Bhandar visar att det i anslutning till slavhandeln utvecklades en abstrakt form av äganderätt skild från bruk och besittning. Detta moderna ägande knöts i stället till en förväntan om möjligheten att i framtiden dra nytta av egendomen. Slavhandeln utgjorde paradigmet för denna form av ägande. Ägarbevis för slavar fungerade som monetariserade och räntebärande värdepapper; afrikanska slavar som skeppades över Atlanten var en försäkrad form av kapital, ett derivat som också fungerade som medel för kreditgivning (ibid.:215). Slavar hade visserligen ett konkret värde i form av sin arbetsförmåga, men detta värde sågs som ett bihang till deras kapitalstatus.

Slaven förkroppsligade alltså ett värde med två skilda ursprung. Värde i form av arbetsförmåga stod jämte slavens abstrakta värde, som reflekterade ekonomiska aktörers förväntan om att kunna förädla det spekulationskapital som överflödade i den koloniala kontexten. Detta visar enligt Bhandar att en konstruktion av ras uppstod i nära anslutning till sådana spekulativa egendomsformer; inom dessa ekonomiska relationer härrörde slavens primära värde inte från slavens konkreta arbetskraft utan från en spekulativ form av ackumulation som bidrog till att definiera vithet som en förmåga till ägande och förädling. Omvänt visar det också hur varuformen och den juridiska formalisering av abstrakt varuvärde som resulterade i specifikt kapitalistiska egendomsformer, däribland former av finanskapital, utvecklades tillsammans med och förutsatte en bestämd konstruktion av ras, vilket jag ska beskriva närmare genom att återge viktiga led i Bhandars analys.

Ras och egendom sammansvetsades alltså enligt Bhandar av sociala abstraktionsprocesser. I detta sammanhang följer Bhandar den sovjetiske rättsforskaren Jevgenij Pasjukanis. Pasjukanis (2002[1924]) menade att den grundläggande juridiska formen i moderna samhällen härrör från cirkulationssfären (från varuutbytet) och att denna form inbegriper en bestämd subjektivitet, en bestämd idé om mänsklighet. Den juridiska formen grundas på abstrakt likställdhet, så som denna kommer till uttryck i varje enskild varuägares rätt till självstyre inom de gränser som bestäms av andra egendomsinnehavares rätt att fritt disponera över sin egendom. I takt med att varuutbytet generaliseras och alla former av arbete likställs (genom avskaffandet av särskilda regelverk för arbete, till exempel forna tiders skrå- och klosterväsanden) abstraheras samhällslivet och en ny definition av mänsklighet uppstår. Vi upphör att betrakta människan som en zoologisk varelse, som en biologisk medlem av djurriket, och börjar betrakta "människan" som en opersonlig juridisk individ, en individ som enligt Pasjukanis reflekterar varuägarens formella egenskaper.

Till Pasjukanis analys fogar Bhandar en förståelse av hur moderna egendomslagar uppstod i samspel med föreställningar om ras. Den idé om abstrakt mänsklighet som Pasjukanis beskriver formades av kolonialismen och bildade grundvalen för den västerländska världsåskådningen. I denna åskådning framstod distinktioner mellan civilisation och kaos, kulturliv och naturliv, modernitet och primitivitet etcetera som en geopolitisk gräns mellan å ena sidan rationella samhällen, organiserade på den moderna egendomens grund, och å andra sidan ociviliserade områden där egendomens princip inte var verksam, där grunden för rationellt liv saknades och där rationalitet behövde införas.

Det globala syd sågs därmed som oförmöget till självstyre och kunde underkastas kolonialmakterna utan att rättsmedvetandet i det globala nord kränktes. Om detta var effekter på makronivå så skedde en parallell utveckling på mikronivå, där vithet knöts till ägande och därigenom till fullvärdigt medborgarskap. Denna utveckling inbegrepp förändringar i egendomsbegreppet som reflekterades hos liberala tänkare som John Locke och Jeremy Bentham. Ägande frigjordes från faktiskt innehav och bruk och förknippades i stället med spekulativ förväntan och ambition att förädla. Filosofiskt förstods denna förädling så att människor lade ner sin själ i objektet. Ägande framstod därmed som ett slags självägande: att äga det objektiverade resultatet av ens aktivitet var liktydigt med att äga det objekt som man lagt ner sin själ i (Bhandar 2014:210). Detta blir ännu tydligare om vi betraktar det begrepp som tjänade som motsats till det moderna egendomsbegreppet: *terra nullius*. *Terra nullius* byggde på en föreställning om ouppodlad, icke-förädlad och i denna mening ”själlös” mark som man rättmätigt kunde tillägna sig då den inte ansågs utgöra egendom. *Terra nullius* var alltså en abstraktion vilken tjänade som konstituerande motsats till en modern privategendom som bar spår av sin uppkomst i ett kolonialt erövringsammanhang.

Ur Bhandars historiska argument framgår en teori om hur ras fungerar i samtiden. Ras anger egenskaper som visserligen förknippas med hudfärg, men som handlar om modernitetens grundläggande och strukturerande handlingsformer och tänkesätt, kort sagt dess subjektivitet. Ras uppstår i detta sammanhang på grund av hur människor positioneras olika i förhållande till egendom: att rasifieras som vit innebär att förknippas med förmågor att förvalta och förädla egendom och därmed vara självägande, därmed vara fullt ut mänsklig, medan att exkluderas från vitheten innebär att positioneras som oförmögen att förvalta och förädla och därför inte heller vara självägande. Vithet blir därmed liktydigt med subjektivitet, medan att exkluderas från vithet innebär att positioneras som pseudoobjekt. Denna logik utmärker, till exempel, historiska och samtida bosättarkoloniala processer av markexpropriering där ett begrepp om *terra nullius* mobiliseras för att diskvalificera ursprungsbefolkningars landrättigheter (Bhandar 2018). Dessa rasifieringsprocesser går inte att reducera till rasism som ideologi; de är objektivt givna i strukturerande praktiker och former av reifikation. Ras är med andra ord en social relation som antar tingliga och till synes objektiva former. Ett exempel på detta är hur prisökningar på fastigheter och principer för kreditgivning samverkar med rasifieringen av bostadsområden som vita och icke-vita på den amerikanska bostads- och bolånemarknaden (Bhandar & Toscano 2015). Dessa prisrörelser och principer har visserligen med rasism som ideologi och subjektiv föreställning att göra, men rasistiska föreställningar motsvarar och framträder här som ekonomins automatiska och neutrala funktionssätt. Det reella orsaksförhållandet kastas om: prisrörelser och kreditvärdighet verkar reflektera inte konstruktionen och premierandet av vithet utan vithetens magiska inneboende förmåga att åstadkomma tillväxt.

Inom ramen för den teori som utvecklas i denna text har Bhandars analys av relationen mellan egendom och konstruktionen av ras åskådliggjort två saker. Hennes analys av den ömsesidiga konstitueringen av kapitalistisk egendom och den moderna

konstruktion av ras som uppstod genom den transatlantiska slavhandeln visade för det första att varan i dess specifikt kapitalistiska form är avhängig av en historisk rasifieringsprocess. För det andra visade hennes analys att denna rasifieringsprocess, som på en symbolisk nivå alltjämt reproduceras i värdeförmerings- och värdeminskingsprocesser, innebär att varuformens dubbelnatur fördelas så att den ena sidan, där bytesvärdets universalitet förknippas med förädling och tillväxt, fogas till vithet uppfattad som rent förnuft, medan den andra sidan, där bruksvärdet föreställs som en död materia utan inneboende förmåga till förädling, fogas till människor som exkluderas från vitheten och därmed positioneras som förnuftslös natur.

Lönearbete som ojämlikhetsförmedlande form

I syfte att utveckla en teori om varan som ojämlikhetsförmedlande form beskrev jag i föregående avsnitt hur varans juridiska form konstituerades tillsammans med konstruktioner av ras i anslutning till den transatlantiska slavhandeln. I detta avsnitt kommer jag att utveckla teorin om ekonomiska former som ojämlikhetsförmedlande former genom att beskriva hur lönearbete konstitueras genom en dialektik mellan fritt och ofritt arbete som inbegriper samkonstruktioner av ras och klass. Liksom i föregående avsnitt ska vi se att den ömsesidiga konstitueringen av ekonomisk form och ojämlikhet innebär att den dualistiska tankeform som uppstod under varuformens förhistoria reproduceras och modifieras. Men vad som därutöver kommer att framgå är att de olika ojämlikhetsformer som främst fokuseras i denna artikel (ras och klass) samuttrycks och förstärker varandra på grund av denna dualistiska form, så att ras symboliserar gränsen för vad som över huvud taget räknas som enkelt mänskligt arbete och därmed inramar det manuella arbetet som klassposition. Hur denna gränsdragning och inramning går till kommer att stå i fokus i följande underavsnitt.

Här är det viktigt att skilja mellan arbete och klass. Både arbete och klass är omistliga begrepp i en teori om det kapitalistiska samhället, men arbete spelar en exceptionell roll i detta samhälle (Postone 1993). Det abstrakta arbetet, som manifesteras i prisförhållanden, bildar en förmedlande instans med bland annat en mekanism för allokering av arbetskraft och kan sägas uppväga frånvaron av dialog och medvetet förmedlad mänsklig interaktion under kapitalismen. Om vi med klass avser vissa ägandeförhållanden och en tudelning mellan intellektuellt och manuellt arbete samt en differentierad hierarki byggd på dessa förhållanden, förstår vi att klassrelationer inte omfattar utan tvärtom bildar en underkategori till arbete som förmedlande instans.⁴

Om vi mot denna bakgrund undviker att sätta likhetstecken mellan arbete och klass kan vi förstå hur arbete konstitueras tillsammans med olika ojämlikhetsformer. Om vi ser till hur arbete förmedlar inte bara ekonomiska värden, utan också specifika politiska och geopolitiska markörer, vilket jag gör nedan, framgår hur lönearbete

⁴ En utvecklad definition av klassbegreppet skulle bland annat skilja mellan former av intellektuellt arbete som utgör "kapitalfunktioner" och former som utgör "arbetsfunktioner" (se Carchedi 1987), men detta är inte nödvändigt för min diskussion här.

konstitueras tillsammans med bestämda klasspraktiker och rasifierande praktiker, en komplex samkonstituering som både utgår från och reproducerar den dualistiska form som utforskades i föregående avsnitt.

Utbyte och tillägnelse

För att förstå relationer mellan lönearbete och ras måste vi betona det makabra men förgivettagna och naturaliserade i moderna produktionsförhållanden och det kontrakt som sluts mellan köpare och säljare av arbetskraft, nämligen arbetarens paradoxala status som subjekt-objekt. Lönearbetaren ingår anställningskontraktet som en formellt sett självständig och med andra ekonomiska aktörer likställd individ; arbetaren agerar här som ett modernt subjekt. Men vad kontraktet stipulerar är inget mindre än negationen av denna subjektivitet. Kontraktet som ingicks frivilligt innebär att arbetaren gör avkall på frihet och självbestämmande i det faktiska arbetet. Marx skriver att kapitalet ”tillägnar sig” arbetet: till skillnad från den förmåga till arbete som arbetaren faktiskt säljer är själva arbetet ingenting som kapitalet köper. Kapitalet köper arbetskraft men tillägnar sig levande arbete utan ersättning och förfogar godtyckligt över det, vilket förblir sant även om fackföreningar och skyddslagstiftning begränsar godtycket. Arbetaren som figurerade som subjekt på marknaden i egenskap av arbetskrafts säljare reduceras till objekt i produktionen, till en insatsvara bland andra. Anställningskontraktet skiljer sig alltså inte helt från den juridiska motsägelse som består i undantagstillståndet; en paradox, en legal negation av legalitet.

Varför tas denna paradoxala och brutala relation så ofta för given? Eller: Vilka är de sociala processer som naturaliserar lönearbetet? Marx förklarar att den utbytesrelation som förmedlar interaktionen mellan arbete och kapital är mystifierande. Utbytet är för det första en del av varucirkulationen i allmänhet och därmed insvept i den borgerliga ideologi som präglar alla monetariserade aktiviteter. Marknaden är liberalismens ursprung, dess ”sannskyldiga Eden”:

Cirkulationen eller varuutbytet, innanför vars gränser köp och försäljning av arbetskraften äger rum, var i själva verket ett sannskyldigt Eden för de nedärva mänskliga rättigheterna. Det som här endast och allenast härskar, är frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Frihet! ty köpare och säljare av en vara, t.ex. arbetskraft, handlar endast i enlighet med sin egen fria vilja. De ingår avtal såsom fria, juridiskt jämbördiga personer [...] Jämlikhet! ty de träder i relation till varandra endast som varuägare och byter lika värden. Egendom! ty var och en bestämmer bara över sitt. Bentham! ty var och en av dem bägge har endast att ta vara på sig själv. Den enda makt, som sammanför de två parterna och ställer dem i relation till varandra, är deras egen nytta, deras särskilda fördel, deras privatintresse. Och just emedan var och en bara tänker på sig själv och ingen på den andre, fullbordar de till följd av en tingens förutbestämda harmoni eller under en alltigenom slipad försyns beskärm endast ett verk till ömsesidig fördel, ett verk av samhällsnytta och samhällsintresse. (Marx 1997[1867]:152)

Ironi är en omistlig del av detta stycke. Ironin är inte någon retorisk fernissa utan en del av den metod som Marx utvecklade för att tydliggöra kapitalets outtalade symbolik. Ironin efterliknar den mening som ryms i den kapitalistiska praktikens form. Vad Marx beskriver är autoideologi, en automatisk skönmålning av exploatering. Det är inte fråga om någon medveten propaganda, utan det handlar om hur verkligheten så att säga bedrar sig själv. För på marknaden uppträder vi verkligen som ”individer” i ordets liberala mening. Innan liberaler åberopar denna individualitet har den redan gestaltats i varuutbytets praktiker, och vi som dagligen deltar i dessa praktiker har betingats att känna igen oss i den. Eftersom kapitalism på ytan inte är något annat än just marknadsrelationer – dessa relationer är systemets ”framträdelseformer”, skriver Marx – verkar systemet utesluta varje form av ofrihet, varje kränkning av denna individualitet. Redan när vi betraktar varuutbytet i allmänhet (det vill säga innan vi betraktar utbytet av arbetskraft) kan vi se att marknaden undantränger att lönearbete är liktydigt med tillägnelse och exploatering.

För det andra förmedlas interaktionen mellan arbete och kapital av ett specifikt marknadsfenomen: arbetslönen. Det tål att upprepas att arbetaren får betalt för sin förmåga att arbeta och inte för själva arbetet (vilket innebär att köp och försäljning av arbetskraft inte strider mot principen om utbyte av lika värden). Mervärde uppstår då värdet av den ersättning som kapitalet betalar för att under en tid använda arbetskraften understiger det värde som arbetet skapar under samma tid. Arbetskraften säljs med andra ord till ett lägre pris än det värde som arbetet skapar under den tid som kapitalet betalar för att använda arbetskraften. Men – och nu kommer poängen – eftersom arbetskraftens pris antar formen av betalning för arbetad tid eller uppnått resultat (till exempel ackord), det vill säga eftersom detta pris framträder som arbetslön, ter sig detta pris som betalning för utfört arbete. Eftersom arbetskraft säljs för en begränsad tid och inte avyttras permanent, ter sig timlönen, månadslönen, betinget eller ackordslönen inte som ersättning för arbetsförmåga, utan som ersättning för själva arbetet.

Vi har därmed berört två olikartade men sammanhängande aspekter av det moderna lönearbetet: en aspekt av *utbyte* och en aspekt av *tillägnelse*. Utbytesaspekten är grunden för liberal ideologi och moderna föreställningar om individualitet och individuella rättigheter. Utbytet fördunklar ett omistligt inslag av tillägnelse: det faktum att arbetet som sådant inte betalas, mervärdets källa. Det formellt sett fria utbyte som sker vid köp och försäljning av arbetskraft är förvisso någonting helt annat än själva produktionsprocessen, där kapitalet tillägnar sig arbetet. Den senare är inte alls någon fråga om utbyte. Men utbytet kastar sin skugga över produktionsprocessen och erfarenheten av lönearbete. Arbetarens erfarenhet av arbete, där hen är objekt, skiljer sig på ett schizofrent sätt från arbetarens status som marknadssubjekt, där hen är en självrådande aktör som säljer sin arbetskraft eller köper konsumtionsvaror.

Genom den specifika prisform som är arbetslönen värjer sig alltså systemet (inte avsiktligt utan som en följd av dess spontana sätt att fungera) mot anklagelser om orättvisa och ofrihet. Men, och det som följer kan ses som en kritik av Marx framställning i *Kapitalet* (jfr Singh 2016), denna konfiguration av lönearbete – denna kombination av

utbyte och tillägnelse – är inte representativ för den reellt existerande, historiska likaväl som samtida, kapitalismen i dess helhet, vilket jag nu ska argumentera för.

Diskussionen ovan visade hur utbytesaspekten fördunklar tillägnelsen av lönearbete och ger den moderna arbetaren status som fri och jämlik individ, som modernt subjekt. Eftersom de bägge aspekterna noga skiljs åt kan det liberala utbytet tydligt framträda och delvis överskugga den brutala tillägnelseaspekten. Denna konfiguration av lönearbete har bildat norm åtminstone i det globala nord. Denna norm kan kallas för ”fritt” lönearbete, det vill säga ”fritt” i Marx ironiska mening som inte förnekar dess exploatering. Lönearbetets ”frihet” är tudelad: arbetarna är fria att sälja sin arbetskraft till vem de vill, men de är å andra sidan också ”befriade” från produktionsmedel. Arbetarna är inte knutna till bestämda produktiva verksamheter, kontrollerar inte längre medlen att självständigt bedriva någon produktiv verksamhet och är därmed prekära. I denna ”frihet” ligger alltså den utsatthet som tvingar arbetare att sälja sin arbetsförmåga och som gör att de inte kan sälja den för mer än vad som krävs för att reproducera dem som just arbetare. Denna utsatthet förstärks av kapitalets inbyggda tendens till arbetsbesparande rationalisering, som förpassar en stor del av mänskligheten till en tillvaro som överskottsbefolkning.

Trots det ”fria” lönearbetets exploatering har normen om ett sådant lönearbete delvis harmonierat med liberal ideologi. Men det ”fria” lönearbetet har aldrig varit al-lenarådande. Andra former av lönearbete bildar normens skuggsida i det globala nord, och i det globala syd överskuggar former av lönearbete där tillägnelsen är uppenbar det ”fria” lönearbetet (jfr Fanon 1971[1961]:40–41). Kapitalets begränsade förmåga att absorbera arbetskraft – och omvänt dess förmåga att skapa överflödlig mänsklighet – återskapar dagligen, som en omistlig del av den samtida, globala kapitalismens struktur, det ursprungliga mötet mellan europeisk kapitalism och en ”förmodern” värld som alltid tycks stå inför att införlivas med den moderna kapitalismen men som aldrig lämnar detta tröskeltillstånd. Kapitalet postulerar sin egen utsida i form av en utblottad arbetskraftsreserv koncentrerad till det globala syd (Chen 2013). Det ”fria” lönearbetet och den ordnade tillgången till drägliga arbetsvillkor omgärdas av ett expansivt fält av ofritt lönearbete, fattigdom och absolut otrygghet.

Former av exploatering

Det ”fria” lönearbetet åtföljs och omges som sagt av ofritt lönearbete, som kombinerar utbyte och tillägnelse på icke-normativa sätt, men som icke desto mindre är att betrakta som lönearbetsformer och som bör skiljas från samtida former av slaveri. Utmärkande för olika former av ofritt lönearbete är att inslaget av utbyte grumlas, ibland utplånas, och att tillägnelseaspekten ådagaläggs.

Innebörden av detta kan konkretiseras genom en jämförelse med slaveri. Det är nödvändigt att betona slaveriets avgörande historiska betydelse och fortsatta existens under kapitalismen. Slaveriet är inte bara en del av kapitalismens tidiga historia, utan också en form av exploatering som reproduceras inom den samtida kapitalismen, även om dagens former av slaveri inte är lika omfattande som lönearbetsformerna. Slaveri ska alltså inte ses som en förmodern kvarleva och ställas mot modernt lönearbete.

Men det finns så klart avgörande skillnader: slaven har inte som lönearbetaren rätt att agera på marknaden som fri och likställd individ. Det finns inget sådant inslag av marknadsutbyte i slaveriet, vilket gör den till en särskild form av exploatering.

Gränsen mellan lönearbete och slaveri grumlas i olika hybridformer, däribland skuldslaveri. Migrantarbetare och prostituerade utnyttjas ofta på detta sätt, en nutida motsvarighet till hur bruksarbetare och statare kunde stå i livslång skuld till brukspatroner och godsherrar. Här figurerar löneformen men illusoriskt; nominella löner betalas inte ut eftersom avdrag görs som avbetalning på arbetarens ”skuld”. Det förespeglas ett rättsförhållande trots att arbetaren *de facto* är rättslös, bland annat genom hot om våld. Skuldslaveri är därmed ett gränsfall mellan slaveri och ofritt lönearbete, men hör alltså inte till de former av exploatering som jag för till den senare kategorin.

Exempel på former av ofritt lönearbete är produktionsförhållanden som uppstår i nära anslutning till migrationsprocesser, där partiella medborgarskap, begränsade uppehållstillstånd och papperslöshet tjänar som hävstänger för fördjupad exploatering (till exempel Parreñas 2012). Vad som skiljer dessa förhållanden från det jag har kallat ”fritt” lönearbete är alltså en politisk faktor, utomekonomiska tvångsmedel som förstärker den utsatthet som präglar varje form av lönearbete (det vill säga att arbetare är hänvisade till ägare av produktionsmedel som hyr deras arbetsförmåga). Dock skiljer sig former av ofritt lönearbete från former av slaveri, däribland skuldslaveri, eftersom ofritt lönearbete har kunnat förenas med moderna former av arbetsrätt; den utsatthet som följer av begränsade medborgarskap och uppehållstillstånd har den indirekta effekten att arbetets exploateringsgrad ökar utan att detta fordrar anställningskontrakt som avviker från den moderna juridiska form som reglerar lönearbete (Brunhoff 1978:19–36; Pasjukanis 2002[1924]).

Nämnda utomekonomiska tvångsmedel grumlar inslaget av utbyte och frivilligt ingångna avtal. Ofria lönearbetare tenderar att bindas till bestämda kapitalägare och kan inte längre agera som självständiga marknadsaktörer. Inom sådana förhållanden legitimeras exploatering på väsentligen annorlunda sätt. Till skillnad från det ”fria” lönearbetet, som legitimeras genom att utbytesaspekten betonas, legitimeras ofritt lönearbete vanligen genom att själva tillägnelsen av arbete beskrivs som fördelaktig för arbetaren själv: det heter att kapitalisten gör arbetaren nyttig, ett argument som en gång i tiden också anfördes till stöd för slaveriet i USA (Marx 1978[1894]:351). I och med kapitalets användning (tillägnelse) av arbetskraften ”skolas” arbetaren in i lönearbetet. Detta uttrycks i termer av modernitet i enlighet med en symbolik om ras. Lönearbete formuleras som ett ”modernitetsprojekt” (jfr McGlinn 2018) där människor som förknippas med kulturer och regioner som har exkluderats från vitheten integreras i det moderna samhället och bildas i dess konventioner, ideal och färdigheter, vilket inkluderar skolning in i lönearbete men också en föreställning om lönearbete som förmedlare av disciplin, ordning, förnuft, civilisation och andra västerländska värden.

Ett svenskt exempel på denna typ av legitimering är så kallade enkla jobb. ”Enkla jobb” sammanblandar tillägnelse och utbyte: jobben anses skola in arbetaren i lönearbetet som sådant och bidra till att integrera individen; själva tillägnelsen av arbetskraften är vad arbetaren anses få i utbyte, anses vara den huvudsakliga nytta som arbetaren

har av anställningen.⁵ Individens beroende av löneinkomster för att beviljas fortsatt uppehållstillstånd tjänar ofta som extra tvångsmedel i sammanhanget. Därmed ställs det liberala utbytet, som framträder tydligt inom normativa typer av ”fritt” lönearbete, åt sidan. Ofritt lönearbete underminerar den rumsrena kapitalismens ideologi om frihet och jämlikhet och iscensätter en logik om absolut skillnad, som i sin tur göder rasistiska föreställningar och ideologier.

Ofritt lönearbete kan också jämföras med vissa former av könscodat arbete. En delvis likartad logik återfinns nämligen inom kvinnligt kodade omsorgsarbeten som legitimeras utifrån en dygdediskurs. Att vårda och ”göra gott” antas vara sin egen belöning. Kamp för bättre arbetsvillkor utmålans inom denna diskurs som oförenligt med den egna yrkesetiken och som ett agerande utanför respektabilitetens ramar (Granberg 2016). Återigen: tillägnelsen av arbetet, själva utförandet av jobbet, anses vara en del av utbytet; de två aspekterna grumlas. Men en väsentlig skillnad gentemot rasifieringen av lönearbete, i form av till exempel ”enkla jobb”, är antagandet att de vårdande kvinnliga subjekten äger vissa resurser före inträdet i arbetet (inte så mycket utbildning och kunnande som vissa förment medfödda förmågor). Så är inte fallet när en anställning konstrueras och symboliseras som skolning i lönearbete som sådant. I detta fall utplånas utbytesaspekten eftersom den presumtiva ”enkla arbetaren” föreställs som en formlös materia (jfr Silva 2017) som inte medför några bestämda resurser och färdigheter in i arbetet.

Utvecklingen av diskurser och anställningsformer som de kring ”enkla jobb” kan, ur ett perspektiv som ser ekonomiska former som implicit språkliga (Sohn-Rethel 1978; Vaughan 1980), sägas återspegla varuutbytets konstruktion av enkelt arbete. I nästa avsnitt analyserar jag hur enkelt arbete fungerar som ett slags nedre gräns för vad kapitalet räknar som arbetskraft och tillskriver människovärde. Ofritt lönearbete – betraktat som en relation mellan rasifiering, klasspraktiker och ekonomisk form – innebär att människor graderas under detta tröskelvärde och därmed, som jag har berört i detta avsnitt, anses vara i behov av inskolning i lönearbete för att över huvudet taget kunna inta den klassposition som det manuella arbetet motsvarar och därmed framträda som utbytesidkande subjekt.

Enkelt arbete och människovärde

Marx analys av hur enkelt arbete konstrueras ger en inblick i den implicita ekonomiska symbolik som kommer till uttryck i ofritt lönearbete. Denna konstruktion uppstår ”bakom ryggen” på människor genom den reella abstraktion som består i likställandet av kvalitativt olika arbetsprodukter som varor och därmed som värden:

---

5 Enkla jobb i betydelsen särskilda arbeten med avtalad lön som understiger minimilön i branschen är ännu inte en realitet på svensk arbetsmarknad. Dock förekommer påtryckningar i den riktningen (till exempel Myrén 2017), vilket innefattar en dragkamp mellan fackförbund och arbetsköpare rörande utformningen av offentligt subventionerade anställningar genom så kallade anställningsbidrag (Frödin & Kjellberg 2019).

Som värden är rock och linneväv ting av samma substans, objektiva uttryck för likartat arbete [...] [I] vårt kapitalistiska samhälle [tillförs omväxlande] en given mängd mänskligt arbete, alltefter arbetsefterfrågans växlande inriktning, [...] i form av skrädderi eller i form av väveri. Denna arbetets formväxling försiggår måhända inte utan friktion, men den måste försiggå. Det produktiva arbetet utgör egentligen, om man bortser från dess bestämda nyttokaraktär, endast förbrukning av mänsklig arbetskraft. Skrädderi och väveri är, ehuru kvalitativt olika produktiva verksamheter, dock bägge produktivt utnyttjande av mänsklig hjärna, muskler, nerver, händer, osv., och i denna mening är bådadera mänskligt arbete. [...] Visserligen måste den mänskliga arbetskraften själv vara mer eller mindre utvecklad för att kunna utnyttjas i den ena eller andra formen. Varans värde representerar emellertid helt enkelt mänskligt arbete, förbrukning av mänskligt arbete över huvud taget. I det borgerliga samhället spelar en general eller en bankir en stor roll, en vanlig enkel människa däremot en struntroll. På samma sätt är det också med det mänskliga arbetet. Detta innebär förbrukning av den enkla arbetskraft, som varje normal människa utan särskild utbildning äger i sin kropps organism. *Det enkla genomsnittsarbetet* självt växlar karaktär i olika länder och under olika kulturrepoker men är dock i varje existerande samhälle något givet. Komplicerat arbete betecknar endast *potentierat* eller snarare *multiplicerat* enkelt arbete. [...] Att denna reduktion beständigt försiggår, visar erfarenheten. [...] De olika proportioner, i vilka olika slags arbete reduceras till enkelt arbete som måttsenhet, fastställs genom en konventionell process bakom producenternas rygg och förefaller dem därför bestämda av sedvänja. (Marx 1997[1867]:38–39)

Genom varuutbytet likställs kvalitativt olikartade produkter. Därmed likställs också arbetsinsatserna som är produkternas upphov. Detta likställande är inte i första hand en mental operation utan en omedveten och praktisk sådan. Det är inte i första hand ekonomer, konsulter eller analytiker som bortser från arbetsinsatsernas egenart och specifika nyttokaraktär utan marknaden själv. Marknaden reflekterar därigenom kapitalets ensidiga fokus på arbetets värdeskapande förmåga och dess likgiltighet inför arbetets egenart. Marx (1973[1857–1858]:104–105) menar att abstraktionen ”arbete i allmänhet” fick fäste i medvetandet och blev en vanligt förekommande mental abstraktion eftersom den blev till praktisk sanning i den framväxande kapitalismen. Det är med andra ord i varuvärdet som föreställningen om ”mänskligt arbete, förbrukning av mänskligt arbete över huvud taget” har sitt ursprung. Våra föreställningar om vad det innebär att vara en ”normal människa” härrör från en process som försiggår ”bakom ryggen på oss”, från en implicit symbolik uppbunden med en social form (värdet) som är en indirekt och oavsedd följd av våra egna handlingar, där vi förblir omedvetna om varifrån dessa föreställningar kommer.

Inom denna implicita symbolik spelar en normal, minimalt värderad, människa en ”struntroll” – utför enkelt genomsnittsarbete. Denna människa står i kontrast till överordnade funktionärer i den ekonomiska och politiska hierarkin (”en general eller

en bankir”). Dessa privilegierade grupper utför intellektuellt arbete och fullgör kapitalfunktioner, däribland arbetsledning och kapitalförvaltning. Kapitalets likgiltighet inför arbetets specifika karaktär och dess omläggning av produktionen i syfte att minska arbetarnas självständighet pressar även utbildade och yrkesskickliga arbetare nedåt i hierarkin, vilket leder till arbetsmarknadens tendentiella klyvning i manuellt och intellektuellt arbete (Ivanova 2018).

Lite längre fram i *Kapitalets* första kapitel återvänder Marx till relationen mellan människovärde och varuvärde. Han hänvisar till Aristoteles och tillräknar honom upptäckten av varornas identitet som värden. Men Aristoteles kunde enligt Marx inte se att denna identitet följde av varornas likhet som uttryck för mänskligt arbete i allmänhet. Aristoteles tillkortakommande berodde på att ”det grekiska samhället var baserat på slavarbete och därmed hade olikheten mellan människorna och deras arbetskrafter till naturlig grund”. En dechiffriering av varornas identitet blir möjlig först när varuformen blivit arbetsproduktens allmänna form och ”den mänskliga jämlikhetens begrepp redan äger en folkfördoms fasthet” (Marx 1997[1867]:52).

Fastän en analys av relationen mellan varuvärde, människovärde och ras inte står i fokus i dessa passager i *Kapitalet*, framträder här konturerna av just en sådan analys. Analysen kan sammanfattas i några sammanhängande påståenden. 1) Föreställningar om mänsklig jämlikhet växer fram ur olika arbetsinsatsers likställande genom varuproduktion. 2) Inom ramen för detta jämlikhetsbegrepp finns ändå plats för radikal differentiering: det finns ”struntroller” och privilegierade funktioner. Skillnaderna motsvarar i stora drag tudelningen i manuellt och intellektuellt arbete, och Marx använder ironiskt uttrycket ”händer” om arbetare, som i uttrycket ”hans [kapitalistens] händer” (se till exempel Marx 1997[1867]:588 om brittiska kolgruvearbetare, där dock originalets ”seine Hände” försvinner i översättningen), vilket antyder att kapitalisten och hans kadrer av intellektuella funktionärer är hjärna och medvetande. Denna dualism känner vi igen: dualismen mellan ande och kropp, universalitet och partikularitet, som uppstod under varuformens förhistoria formuleras på nytt.

Men Marx diskussion antyder också 3) att om enkelt genomsnittsarbete bildar en nedre gräns i den moderna jämlikhetstanken, kan människor också positioneras *under* denna gräns. För även den enkla arbetskraften måste vara ”mer eller mindre utvecklad för att kunna utnyttjas”, annars värderas den inte som fullt ut mänsklig. ”Händerna” måste vara skolade i det moderna lönearbetets disciplin och foglighet. Kapitalets symbolik, så som Marx analyserar den, utvisar alltså existensen av en kategori under och utanför det partikulära, som saknar värde och som bara är värde *in potentia* (jfr Silva 2017). Denna kategori, föreslår jag, sammanfaller med den konstruktion av ras som inbegrips i former av ofritt lönearbete. Ras utgör i detta sammanhang en tröskel för att över huvud taget räknas som mänsklig och minimalt värdefull. Klass och ras samuttrycks här i relation till den moderna dualismen: ras bildar gränsen mellan det minimalt värderade – det partikulära, konkreta, manuella arbetet – och en formlös, oförelädd materia som inte har upptagits i kapitalets universella rörelse av självförmering. Kapitalismens liberala symbolik kan därmed förenas med och legitimeras ofritt

lönearbete när kapitalägare anställer människor som förknippas med regioner som anses stå utanför moderniteten.⁶

Performativitet och exploatering

Marx menade att Aristoteles inte kunde se att varuvärdet identifierar och likställer alla arbeten som ett och samma mänskliga arbete eftersom ”det grekiska samhället var baserat på slavarbete och därmed hade olikheten mellan människorna och deras arbetskrafter till naturlig grund” (Marx 1997[1867]:52). Mänsklig olikhet framstod och föreställdes som den antika ekonomins ahistoriska fundament, som dess naturliga grund. Slaveriet gav upphov till denna idé om olikhet eftersom slaveri, liksom andra former av exploatering, har performativa effekter: vissa människor tycks vara slavar eftersom de inte är fullt ut mänskliga, medan det verkliga förhållandet är att slaveriet självt framställer förslavade människor som undermänniskor.

På motsvarande sätt gav den transatlantiska slavhandeln och det nordamerikanska slaveriet upphov till självlegitimerande föreställningar om ras. Denna handel uttryckte principer som blev till juridisk kodex, som förband vithet med ägande och med en status som självständigt och fullvärdigt subjekt (Bhandar 2014). Den moderna konstruktionen av subjektivitet byggde på varuutbytet och värdeformens rationalism och knöts genom det transatlantiska slaveriet till vithet. Så skapades en association mellan vithet och rationalitet som underblåser rasistiska idéer än i dag.

Likaså har lönarbetet performativa effekter. ”Fritt” lönearbete naturaliserar och fördunklar det manuella arbetets underordning och tillägnelse som om det vore ett dött ting. Betoningen av det liberala utbytet innebär att lönarbetets brutalitet överskuggas i denna form. I det ofria lönarbetet framträder kapitalets tillägnelse i öppen dager men förvrängs som att den syftade till att gagna arbetaren. Denna tudelning av det moderna lönarbetet i normativa och icke-normativa former utgör en konstruktion av både klass och ras. Klass och ras samkonstrueras som olika aspekter av det moderna lönarbetet och dess självlegitimering, rationaliseringen av det faktum att arbetskraften ibland behandlas och ibland inte behandlas som ett modernt, utbytesidkande subjekt; och att arbetskraftens tillägnelse, dess behandling som en formlös insatsvara, ibland framträder och ibland inte framträder i öppen dager. Här går det att skönja samspelet mellan ras som differentierat människovärde – ras som en praktik där vissa människor tillskrivs partiell mänsklighet – och den liberala jämlikhetstanke som uppstår ur varuutbytet. Här kan vi med andra ord se hur denna jämlikhetstanke låter sig förenas med en ”senare tanke” (*afterthought*) som W.E.B. Du Bois förknippade med ett visst *tertium quid*, ett tredje något:

6 Jag har därför i denna text skrivit att ojämlikhetsformer uttrycks ”i relation till” den dualism som uppstod under varuformens förhistoria. Att använda det något mindre omständliga ”inom” vore felaktigt: ras uttrycks nämligen i det fall jag talar om här i relation till men samtidigt *utom och nedom* nämnda dualism.

Bakom denna tanke [jämlighetstanken] döljer sig förvisso en senare tanke om våld och herravälde – om att låta mörkhyade män arbeta när frestelsen efter pärlor och rött kattun blir övermäktig [...] den uppriktiga och brinnande övertygelsen att någonstans mellan människa och boskap skapade Gud ett *tertium quid* och kallade det neger – en tölpaktig och enkel varelse, emellanåt rent av älskansvärd i sina begränsningar. (Du Bois 1993:74.)

Slutsats

I denna artikel har utvecklats en teori om hur ekonomiska former förmedlar samspelet mellan sociala ojämlikhetsformer. Denna teori innebär att ojämlikhetsformer konstitueras tillsammans med ekonomiska former. Samkonstitueringen begreppsliggjordes i två steg i relation till två centrala ekonomiska former: varuform och lönearbete. Ojämlikhetsformer tenderar att konstitueras tillsammans med varuformen, vilket innebär att de uttrycks i relation till en karaktäristiskt modern dualism. I övrigt särskilda ojämlikhetsformer får därigenom vissa gemensamma drag. Detta möjliggör i sin tur deras symboliska sammanfogande och ömsesidiga förstärkning när de konstitueras tillsammans med andra ekonomiska former. Dessa bägge processer av samkonstituering illustrerades för det första av den raskonstruktion som tillsammans med en abstrakt form av egendom uppstod i anslutning till den transatlantiska slavhandeln. Varuformens dualism formuleras här i rastermer, så att vithet knyts till självägande och förmåga att förädla, medan att exkluderas från vitheten förknippas med en oförmåga till ägande, självägande och rationellt självstyre. Denna samkonstituering av vara och ras bidrar för det andra till sammanfogandet av ras och klass som konstituerande delar av det moderna lönearbetet. Ras bildar i detta sammanhang gränsen mellan minimalt värderad arbetskraft – partikulärt, konkret, manuellt arbete – och en formlös materia som inte har upptagits och som för alltid står i färd med att upptas i kapitalets universella rörelse av självförmering.

Tack

Jag vill tacka de tre anonyma granskarna för ovärderlig kritik och flera avgörande inspel i de olika faserna i arbetet med detta manuskript. Jag vill också tacka redaktörerna för tidskriften *Sociologisk Forskning* och av tidskriften anlita språkgranskare. Jag vill tacka min kollega Katarina Giritli Nygren. För fel och brister i föreliggande text ansvarar endast jag.

Referenser

- Beauvoir, S. (1995[1949]) *Det andra könet*. Stockholm: PAN/Norstedt.
- Bhandar, B. (2014) "Property, law, and race. Modes of abstraction", *UC Irvine Law Review* 4 (1):203–218.
- Bhandar, B. (2018) *Colonial lives of property. Law, land, and racial regimes of ownership*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822371571>
- Bhandar, B. & A. Toscano (2015) "Race, real estate and real abstraction", *Radical Philosophy* 194:8–17.
- Brah, A. (1996) *Cartographies of diaspora. Contesting identities*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203974919>
- Brunhoff, S. (1978) *The state, capital and economic policy*. London: Pluto Press.
- Carchedi, G. (1987) *Class analysis and social research*. Oxford: Basil Blackwell.
- Césaire, A. (2000) *Discourse on colonialism*. New York: Monthly Review Press.
- Chen, C. (2013) "The limit point of capitalist equality. Notes towards an abolitionist anti-racism", *Endnotes* 3.
- Clarke, S. (1991) *Marx, marginalism and modern sociology*. London: Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-21808-0>
- Crenshaw, K.W. (1989) "Demarginalizing the intersection of race and sex. A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics", *University of Chicago Legal Forum* 1989 (1):139–167.
- Davis, A.Y. (2016) *Freedom is a constant struggle. Ferguson, Palestine, and the foundations of a movement*. Chicago: Haymarket.
- Du Bois, W.E.B. (1993) *The souls of black folk*. New York: Random House.
- Elbe, I. (2013) "Between Marx, Marxism and Marxisms. Ways of reading Marx's theory", <https://viewpointmag.com/2013/10/21/between-marx-marxism-and-marxisms-ways-of-reading-marxs-theory/> (hämtningsdatum 4 februari 2022).
- Fanon, F. (1997[1952]) *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos.
- Fanon, F. (1971[1961]) *Jordens fördömda*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Frödin, O. & A. Kjellberg (2019) *Anställningsbidragens roll i handeln. En jämförelse mellan branscherna hotell- och restaurang, städ och bemanning*. Forskningsrapport 2019:6. Stockholm: Handelsrådet.
- Granberg, M. (2016) *Care in revolt. Labor conflict, gender, neoliberalism*. Sundsvall: Mittuniversitetet.
- Grosz, E. (1994) *Volatile bodies. Towards a corporeal feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Gunnarsson, L. (2017) "Why we keep separating the 'inseparable'. Dialecticizing intersectionality", *European Journal of Women's Studies* 24 (2):114–127. <https://doi.org/10.1177/1350506815577114>
- Harris, C.I. (1993) "Whiteness as property", *Harvard Law Review* 116 (8):1707–1791. <https://doi.org/10.2307/1341787>
- Hill Collins, P. (2020) "Defining black feminist thought", 278–290 i C.R. McCann,

- S.-k. Kim & E. Ergun (red.) *Feminist theory reader. Local and global perspectives*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003001201>
- Hoffart, A.R. (2021) *Intersectional intersectionality? Interpretative politics in metacommentaries on intersectionality*. Örebro: Örebro universitet.
- Irigaray, L. (1985) *This sex which is not one*. New York: Cornell University Press.
- Ivanova, M.N. (2018) "On the peculiarity of class reproduction in the society of exchange and the popular subject of rising inequality in the United States", *Capital & Class* 42 (1):23–41. <https://doi.org/10.1177%2F0309816817692121>
- Ken, I. & A.S. Helmuth (2021) "Not additive, not defined. Mutual constitution in feminist intersectional studies", *Feminist Theory* 22 (4):575–604. <https://doi.org/10.1177/1464700120987393>
- Lutz, H, M.T. Herrera Vivar & L. Supik (red.) (2011) *Framing intersectionality. Debates on a multi-faceted concept in gender studies*. Farnham: Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315582924>
- Lykke, N. (2005) "Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 2–3:7–17.
- Marx, K. (1973[1857–1858]) *Grundrisse. Foundations of the critique of political economy*. London: Penguin.
- Marx, K. (1978[1894]). *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*, bok 3, *Den politiska ekonomins totalprocess*. Lund: A-Z.
- Marx, K. (1997[1867]) *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*, bok 1, *Kapitalets produktionsprocess*. Lund: A-Z.
- McGlinn, M. (2018) *Translating neoliberalism. The European Social Fund and the governing of unemployment and social exclusion in Malmö, Sweden*. Malmö: Malmö universitet.
- Moreno, G. (red.) (2019) *In the mind but not from there. Real abstraction and contemporary art*. London: Verso.
- Myrén, K. (2017) "Bryt tabut kring enkla jobb", https://www.svensktnaringsliv.se/sakomraden/arbetsmarknadspolitik/bryt-tabut-kring-enkla-jobb_1002272.html (hämtningsdatum 8 februari 2022).
- Olaloku-Teriba, A. (2018) "Afro-pessimism and the (un)logic of anti-blackness", *Historical Materialism* 26 (2):96–122. <https://doi.org/10.1163/1569206x-00001650>
- Parreñas, R.S. (2012) "Partial citizenship and the ideology of women's domesticity in state policies on foreign domestic workers", i H.G. Soeffner (red.) *Transnationale Vergesellschaftungen*. Wiesbaden: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-531-18971-0_108
- Pasjukanis, E. (2002[1924]) *The general theory of law and Marxism*. New Brunswick: Transaction Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781315132181>
- Postone, M. (1993) *Time, labor, and social domination. A reinterpretation of Marx's critical theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511570926>
- Rehnberg, H. & H. Ruin (1997) *Herakleitos fragment*. Lund: Propexus.
- Reyes, P. & D. Mulinari (2005) *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.

- Scholz, R. (2014) "Patriarchy and commodity Society. Gender without the body", 123–140 i N. Larsen, M. Nilges, J. Robinson & N. Brown (red.) *Marxism and the critique of value*. Chicago: MCM' Publishing.
- Seaford, R. (2004) *Money and the early Greek mind. Homer, philosophy, tragedy*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511483080>
- Seaford, R. (2012) "Monetization and the genesis of the Western subject", *Historical Materialism* 20 (1):78–102. <https://doi.org/10.1163/156920612x632782>
- Silva, D. Ferreira da (2007) *Toward a global idea of race*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Silva, D. Ferreira da (2017) "1 (life) ÷ 0 (blackness) = ∞ - ∞ or ∞ / ∞: On matter beyond the equation of value", *E-flux Journal* 79:1–11.
- Singh, N.P. (2016) "On race, violence, and so-called primitive accumulation", *Social Text* 34 (3):27–50. <https://doi.org/10.1215/01642472-3607564>
- Sohn-Rethel, A. (1978) *Intellectual and manual labour. A critique of epistemology*. London: Macmillan. <https://doi.org/10.1163/97890044444256>
- Sorentino, S.-M. (2019) "Natural slavery, real abstraction, and the virtuality of anti-blackness", *Theory & Event* 22 (3):630–673.
- Thomson, G. (1955) *Studies in ancient Greek society*, band 2, *The first philosophers*. London: Lawrence & Wishart.
- Vaughan, G. (1980) "Communication and exchange", *Semiotica* 29 (1–2):113–144. <https://doi.org/10.1515/semi.1980.29.1-2.113>
- Wittig, M. (1992) *The straight mind and other essays*. Boston: Beacon.

Författarpresentation

Magnus Granberg arbetar som lektor i sociologi vid Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet. Han disputerade 2016 på avhandlingen *Care in revolt. Labor conflict, gender, neoliberalism*. Hans forskning berör frågor om kritisk teori, arbetskonflikter och relationen mellan olika former av social ojämlikhet.

Kontaktperson

Magnus Granberg
 Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet
 Holmgatan 10, 851 70 Sundsvall
magnus.granberg@miun.se

”Jag är inte prostituerad, jag lever normalt”

Sugardejtares språkliga och praktiska relationsarbete för att avgränsa sugardejting från prostitution

“I’m not a prostitute, I live a normal life”. Sugar daters’ linguistic and practical relational work to separate sugar dating from prostitution

Sugar dating is a by and large new and growing phenomenon within the sex and intimacy industry, centred on web sites tailored to facilitating the practice. The phenomenon overlaps significantly with prostitution but is marketed as something else. In this article, based on interviews with 15 “sugar babies” and 9 “sugar daddies” with experience of heterosexual sugar dating, we investigate the strategies that sugar daters use to demarcate their experiences from prostitution. We show that both the women and the men carry out a linguistic and practical “relational work” serving to dissociate sugar dating either from prostitution as such or from what the interview participants regarded as real prostitution. The relational work pivots around five central themes: how the compensation is labelled, how the compensation is carried out, the woman’s sexual voluntariness, mutual pleasure, and dating similarity. We contend that the interview participants’ distancing from prostitution may be interpreted not only as a way of fending off associations with a stigmatized practice, but also as an expression of the fact that the interview persons have charged conceptions of prostitution that they have difficulties aligning with their own experiences.

Keywords: prostitution, sex work, transactional sex, sugar daddy relationships, sugar dating

Inledning

Sugardejting är ett till stora delar nytt och växande fenomen inom sex- och intimitetsindustrin. Främst söks möten och ”arrangemang” inom sugardejting via för ändamålet nischade webbsidor, där Seeking.com i skrivande stund är störst på en global nivå medan Sugardaters.se dominerar i Sverige. Sugardejtingsidorna själva definierar sugardejting som ett ömsesidigt förmånligt arrangemang mellan en ”sugarbabe” och en ”sugardaddy” (eller ibland ”sugarmama”), där ”intimitet, sällskap och andra former av uppmärksamhet” utbyts mot ”finansiellt, yrkesmässigt eller andra former av stöd” (Wade 2009:11). Medan sugardejtingsidorna förnekar att sugardejting har någonting med prostitution att göra, kom från polis och socialtjänst tidigt varningar om att sugardejting ingalunda handlar om någonting annat än sexköp – och därmed prostitu-

tion – om än förpackat i tjugigare form och kringgärdat av ett beslöjande språkbruk (Berger 2018; Olsson 2019).

Framväxten av sugardejtingsajter kan ses som uttryck för senmoderna samhällstendenser understödda av nyliberala processer mot ökad marknadisering och ekonomisk ojämlikhet (Nayar 2017; Gunnarsson & Strid 2021, 2022). Det handlar dels om en expansion och differentiering av sex- och intimitetsindustrin i riktning mot teknologisering, mainstreaming och mer komplexa former av arrangemang (Bernstein 2007a, 2007b; Brents & Sanders 2010; Månsson 2019), dels om en omstrukturering av sökandet efter och utformandet av sociosexuella relationer, som kommit att präglas av tillagande marknadsmässighet, instrumentalisering och flyktighet (Bauman 2003; Illouz 2007, 2020). Därutöver underbyggs sugardejting av utpräglat traditionella föreställningar om kön och heterosexuella uppvaktningsmönster, där kvinnors utseende och sexualitet är en fråga om köpsläende och där manlig makt, status och ”gentlemannaskap” upphöjs och erotiseras. Sugardejtingarrangemang och dito praktiker kan därför också sägas symbolisera – och riskerar i förlängningen att reproducera – patriarkala maktasymmetrier baserade på en kombination av köns-, ålders- och klasskillnader.

I och med lanseringen av sugardejtingsajten RichMeetBeautiful 2017 kom sugardejting till Sverige, något som väckte starka reaktioner och gav upphov till medial debatt. Mest uppmärksammas blev antagligen den händelse där en sugardejtingsajt valde att utanför Chalmers tekniska högskola i Göteborg annonsera stort med texten: ”Hej studenter! 0 :- i studielån? Dejta en sugardaddy” tryckt på en högupplöst bild av en kvinna i underkläder. Företaget bakom annonsen anmäldes till reklamombudsmannen av Chalmers studentkår och för koppleri till polisen av Socialdemokratiska kvinnoförbundet, men friades (Björk 2018).

Tidigare studier om sugardejting i en nordvästlig kontext har sökt reda ut ifall sugardejting verkligen är att betrakta som prostitution (Miller 2011; Deeks 2013; Motyl 2013; Hier 2017; Scull 2020). Meningarna har här gått isär, inte minst då prostitutionsbegreppet i en strängt juridisk mening är en fråga om strikta definitioner samt rättslig och policymässig praxis, samtidigt som sugardejting är synnerligen heterogent till sin karaktär. Det generella mönster som emellertid kan skönjas i tidigare forskning i Sverige och internationellt är att medan sugardejting i de flesta fall utgör en form av sexhandel, så har den också vissa särdrag som särskiljer den från den ”konventionella”, mer explicita prostitution som äger rum utanför sugardejtingsammanhanget (Chu & Laidler 2016; Scull 2020; Gunnarsson & Strid 2021). Ett mönster som framträder i tidigare forskning är också att personer inblandade i sugardejting ofta är starkt motiverade att särskilja det de gör från prostitution (Nayar 2017; Upadhyay 2021) och att sugardejting attraherar personer som vill undvika prostitutionsstigmat (Gunnarsson & Strid 2022).

Den här artikeln, som bygger på intervjuer med femton ”sugarbabes” och nio ”sugardaddys” med erfarenhet av heterosexuell sugardejting i Sverige, undersöker vilka strategier sugardejtare själva använder för att avgränsa det de gör från prostitution. Syftet är formulerat dels mot bakgrund av tidigare forskning som visat att sugardejting kraftigt överlappar med prostitution samtidigt som fenomenet marknadsförs

som något annat än prostitution, dels mot bakgrund av våra egna intervjuer som visar på en spänning mellan å ena sidan en faktisk prostitutionsartad karaktär hos de erfarenheter deltagarna berättar om och å andra sidan en tendens att försöka tona ner denna karaktär. Med *prostitution* avser vi handel med (försäljning och köp) av sex, där den ekonomiska ersättningen (pengar eller andra materiella värden) utgör en förutsättning för den sexuella tjänsten (jfr Regeringen 1995). Sedan 1999 års internationellt banbrytande svenska sexköpslagslagstiftning är prostitutionens ena ”sida” – sexköpet – brottsligt i Sverige, då detta ”att män kan köpa tillträde till kvinnors kön för att tillfredsställa sina egna sexuella behov” enligt det betänkande som låg till grund för lagen ”strider mot uppfattningen om alla människors lika värde och strävandena mot full jämställdhet mellan kvinnor och män” (ibid.). I den mån sugardejtingarrangemang utgör en form av prostitution, är de alltså både potentiellt kriminella och något som stora delar av den svenska befolkningen ser som moraliskt tvivelaktigt (Jonsson & Jakobsson 2017).

I det följande gör vi först en genomgång av tidigare forskning om övergripande utvecklingstendenser dels i sex- och intimitetsindustrin, dels vad gäller intimitetens och sexualitetens vidare kulturella mönster, vilket följs av en översikt över forskning om sugardejting. Vi presenterar därefter Zelizers teori om relationen mellan intimitet och ekonomi och hennes begrepp *relationsarbete*, som vägleder vår analys. Därefter presenterar vi studiens material och tillvägagångssätt. Den därpå följande analysen struktureras utifrån fem teman som vi urskiljer som centrala i intervjupersonernas ansatser att avgränsa det de gör från prostitution.

Tendenser i sex- och intimitetsindustrin

Som den svenske prostitutionsforskaren Sven-Axel Månsson (2019) visat präglas sex- och intimitetsindustrin av både kontinuitet och förändring. Flera grunddrag är intakta även om politiska, sociala och kulturella förändringar påverkar dess förutsättningar och karaktär. Vad beträffar prostitutionen är det fortsatt så att en majoritet av säljarna av sex är kvinnor och en majoritet av köparna män. Under de senaste decennierna har sexhandeln expanderat och är i dag mer omfattande än någonsin (Brents & Sanders 2010). I och med ekonomins globalisering har den dessutom kommit att bli transnationell. Kvinnor från exempelvis Östeuropa och Nordafrika tvingas – både handgripligen och av brist på materiella resurser – till prostitution i rikare länder i väst (Månsson 2019). Att sexhandeln blivit mer global visas också i att den så kallade sexturismen har ökat; det fenomen där män från rikare länder, såsom Sverige, semesterar i fattigare länder, såsom Thailand, med ambitionen att lägga en betydande del av sin semesterkassa på konsumtion i sex- och intimitetsindustrin (Medin 2019; Månsson 2019).

Bland flera tendenser som prostitutionsforskare pekar på märks rörelser mot teknologisering, gentrifiering och ökad efterfrågan på mer komplexa arrangemang (Bernstein 2007a, 2007b; Plummer 2010). Dessa förändringar är i sammanhanget värda att understryka, då de på ett tydligt sätt knyter an till framväxten av fenomenet sugardejting. Den tekniska utvecklingen har för det första lett till att nya områden av

sexuell handel sett dagens ljus. Ett relativt färskt exempel står att finna i fenomenet OnlyFans, där framför allt unga kvinnor och hbtq-män på den Instagram-liknande plattformen med samma namn producerar och publicerar ofta amatörpornografiskt material för betalande (manliga) prenumeranter (Rouse & Salter 2021; Wang 2021). Ett annat är appen Ohlala, i dag tillgänglig för användare i Tyskland, Österrike och USA, som förmedlar ”betalda dejter” i gråzonen mellan dejting och konventionell prostitution (Ljungberg 2021). För det andra har digitaliseringen inneburit att en betydande del av den gängse prostitutionen nu flyttat bort från gatumiljön och i stället förmedlas på internet och via mobilapplikationer (Bernstein 2007b; Månsson 2019).

Vidare argumenterar vissa forskare för att prostitutionen på det hela taget genomgått en statushöjning och ”mainstreaming”, där en del i denna process är att gränsen mellan kommersiell och icke-kommersiell sexualitet alltmer luckrats upp (Brents & Sanders 2010; Grönvall, Holmström & Plantin 2022). I större utsträckning än vad som tidigare varit fallet befinner sig kvinnor i prostitution utan att vara på fattigdomens rand i ekonomiskt hänseende (Bernstein 2007a) och de segment av sexindustrin där så är fallet, till exempel eskortverksamhet, har en relativt hög status jämfört med till exempel gatuprostitution (Bernstein 2007a; Carbonero & Gómez Garrido 2017). Prostitutionsens heterogena karaktär visar sig också i att kvinnor i skilda delar av sexindustrin utvecklar olika taktiker för att hantera sådant som stigma och risken för att utsättas för våld samt förhåller sig aktivt till identiteten ”prostituerad” (Hulusjö 2013).

Forskningen pekar därutöver på att män som söker sig till kvinnor i prostitution kommit att efterfråga något mer komplext. Även om det aldrig varit fallet att män i prostitutionen enbart sökt den rent fysisk-sexuella njutningen, är trenden en ökad efterfrågan på mer ”genuina” sexuella möten – ofta kallade *flickvänsupplevelser* – där en upplevelse av ömsesidig attraktion och njutning erbjuds, främst i eskortsektorn (Bernstein 2007b; Sanders 2008; Milrod & Monto 2012; Carbonero & Gómez Garrido 2017; Grönvall, Holmström & Plantin 2022). Komplexiteten kan även gälla arrangemangets själva form. Som ett exempel på komplexitet avseende både form och innehåll kan här nämnas vad som i forskningen benämns *open-ended prostitution*, vilket beskriver en relation som inleds med köp av sexuella tjänster och socialt umgänge men som har potential att utvecklas i riktning mot en konventionell kärleksrelation (Cohen 1996).

Sexualitet och intimitet i senkapitalismen

Framväxten av sugardejtingsidor behöver också sättas i samband med mer övergripande utvecklingstendenser i fråga om den samhälleliga organisationen av sexualitet och intimitet under senkapitalismen. Övergången från det traditionella och explicit patriarkala till det moderna och formellt jämställda samhället innebar en starkare betoning av individuell frihet och romantisk kärlek samt en viss uppluckring av tidigare starka sexuella normsystem. I och med övergången till det senmoderna eller senkapitalistiska samhället kan en accentuering av dessa samhällstendenser sägas ha skett (Attwood 2006). Giddens (1995) menar att människor i dag skapar vad han beskriver som *rena relationer*. Utmärkande för denna typ av kärleksrelation är enligt hans mening att den

bygger på individernas egna viljor och preferenser i stället för att vara ett resultat av yttre social påverkan eller tvång. Parterna är jämlika och fria att närhelst de känner för det avsluta relationen, alternativt förhandla om villkoren inom ramen för den. Andra har hävdad att denna av Giddens påstådda frihet riskerar att göra de band som knyter samman människor svaga och själva kärleksrelationerna bräckliga. Bauman (2003) menar till exempel att kärlek och sexualitet i senmodern tid kommit att struktureras av en individualistisk och konsumistisk logik som framför allt har bidragit till att göra individerna osäkra, relationerna instabila och kärleken *flytande* (för en mer optimistisk tolkning, se Beck & Beck-Gernsheim 1995).

Den teoretiker som kanske mer träffande än någon annan blottlagt intimitetens och sexualitetens villkor i den senkapitalistiska eran är Illouz (2007, 2014, 2020). Mer än någonsin tidigare, slår hon fast, knyts i dag människors sociala värde till deras framgångar i sexualitets- och kärlekssfären. Emellertid är det en sfär som i dag behärras av marknadslogik, relativ normupplösning och starka föreställningar om individuell valfrihet. I likhet med Bauman menar Illouz att denna situation alstrar en existentiell form av ovisshet utifrån vilken människor tvingas orientera sig. I och med det Illouz (2014:166) beskriver som den i dag *avreglerade parbildningsprocessen* – som allra tydligast manifesteras genom användningen av dejtingappar som Tinder – träder den konsumistiska logiken in och människor börjar förhålla sig alltmer kyligt, rationellt och kortsiktigt till sexuella möten och kärleksrelationer.

Värt att betona är att dessa processer behöver förstås som förbundna med förändringar inom själva det kapitalistiska produktionssättet som sådant, vilket inte Illouz (2020:140–142) är sen med att understryka. I en ekonomi kretsande kring en växande service- och upplevelseindustri ter det sig som om sexualiteten får en alltmer framskjuten plats. Så sker genom att sexualiteten blir till ett begärsobjekt och en vara i konsumtionssfären, men också genom att individer blir varse att utseende (främst kvinnors) och vad somliga kallat *kroppsligt* eller *erotiskt kapital* ofrånkomligen och i allt större utsträckning blivit en integrerad del av deras (numera obligatoriska) personliga varumärke (Bourdieu 1979:169; Warhurst & Nickson 2009; Hakim 2010). Paulsen (2010:182–183) argumenterar för att strukturella förändringar av det här slaget åtminstone delvis kan förklara den ökade graden av instrumentalisering och självförtinglande i den privata intimitetssfären.

Tidigare forskning om sugardejting

Vi menar att fenomenet sugardejting kan förstås som framvuxet i spänningsfältet mellan de två mönster vi ovan redogjort för. Det handlar å ena sidan om en generell komplexifiering av prostitutionen, där arrangemangen som efterfrågas och erbjuds ska vara mer ”på riktigt”, där de ska rymma ”genuina” möten och där kvinnor antas söka sig till sfären i fråga av egen fri vilja – åtminstone i relativa termer – motiverade av personliga preferenser snarare än av ekonomiskt nödtvång. Å andra sidan handlar det om en ökad varufiering av jaget och om den marknadsmentalitet som i dag allt oftare genomsyrar också mellanmännsliga relationer.

Den i dag tillgängliga forskningen om sugardejting påverkas av att begreppet syftar på vitt skilda typer av relationer beroende på geografisk kontext. I Asien och Östeuropa används i allmänhet begreppet *kompenserad dejting* om de slags relationer som här kan inkorporeras under begreppet sugardejting, medan man i en afrikansk kontext har en längre historia av så kallade *sugar daddy-relationer* (Kaufman & Stavrou 2004; Kuate-Defo 2004; Swader & Vorobeva 2015; Chu & Laidler 2016; Chu 2018). Den tidigare forskningen om sugardejting i en nordvästlig kontext har inte sällan inriktat sig på att reda ut frågan om huruvida sugardejting bör betraktas som prostitution och vilken roll sugardejtingsajterna i sådana fall spelar. I Nordamerika har flera forskare tampats med frågan och kommit till olika slutsatser. I fråga om sugardejtingsajterna har Motyl (2013) hävdad att deras roll bäst kan beskrivas som en slags digitala bordeller, medan Deeks (2013) går ett steg längre och menar att de i själva verket bör anses vara virtuella hallickar, då det i själva verket är sajterna som så att säga ”kopplar samman” köpare och säljare. Med blicken riktad mot själva sugardejtingrelationerna har Miller (2011) argumenterat för att all form av sugardejting bör definieras som prostitution, trots att det i dag finns arrangemang som av olika skäl undgår en sådan bestämning. Hon motiverar detta genom att varna för att sugardejting i annat fall kan komma att utgöra ett sluttande plan på vilket prostitution i praktiken legaliseras. Ur ett annat perspektiv menar Hier (2017) att det snarare bör vara närvaron respektive frånvaron av romantiska känslor hos den kompenserade parten i sugardejting som avgör huruvida relationen rättsligt ska definieras som prostitution. Enligt Hier ska relationen anses vara av kriminellt slag så länge ”sugarbaben” inte utvecklat romantiska känslor för sin ”sugardaddy”.

Mer sociologiskt orienterade forskare har intresserat sig för andra slags spörsmål, såsom vad som motiverar människor att söka sig till sugardejting, hur arrangemangen förhandlas, bestäms och utformas, vilka meningsbärande praktiker som konstituerar relationerna och vilka diskurser som omgärdar sugardejting som fenomen. Men också här har frågan om relationen mellan sugardejting och prostitution på olika sätt berörts. I en studie baserad på intervjuer med kvinnor med erfarenhet av sugardejting i USA identifierade Scull (2020) sju vanligt förekommande typer av sugardejtingrelationer, av vilka endast en – *sugar prostitution* – skulle utgöra prostitution. Scull menar att relationerna i många fall struktureras av ett för sugardejting specifikt subkulturellt skript varigenom de undgår att anta formen av prostitution. Med andra ord lyckas många att kringgå prostitutionslagstiftning och dessutom själva uppleva att det de ägnar sig åt är något annat än prostitution. På basis av samma material fann Scull (2022) att kvinnor söker sig till sugardejting av ett otal olika anledningar. Många motiverades av en instrumentell jakt på pengar och status, men andra menade sig söka efter kärlek och några hävdade att sexuell nyfikenhet och viljan att göra någonting spännande och roligt var deras primära drivkraft.

Att sugardejting omgärdas av särskilda konventioner är något som också Nayar (2017) visar i en studie i vilken hon analyserar diskussioner på en populär sugardejtingblogg. Hon fann att diskursen sammantaget odlade och normativt föreskrev vissa attityder och praktiker som särskiljer relationerna från prostitution såväl som kon-

ventionell romantisk kärlek. Att sugardejtare placerar sina arrangemang någonstans mellan (eller bortom) prostitution och romantisk kärlek är något som också Upadhyay (2021) uppmärksammar i sin studie av profiltexter på en sugardejtingsajt och diskussioner på ett sugardejtingforum. Hon menar att deltagarna vanligen distanserar sig från romantisk kärlek genom att anamma en relativt strikt marknadsmentalitet och genom att utforma relationsformer inspirerade av en senmodern *hook up*-kultur som förhärli-gar tillfälliga sexuella förbindelser. Så sker samtidigt som man genom betoningen av individuell frihet undviker att associeras med prostitutionsverksamhet.

Vad beträffar sugardejting i Sverige har Gunnarsson och Strid (2021) i en kartläggande studie undersökt vad sugardejtare gör med varandra, vari ersättningen består och vad som motiverar kvinnor att gå in i sugardejtingrelationer. Liksom på det internationella planet visar sig här relationerna vara synnerligen heterogena, både i fråga om deras innehåll och ersättningens karaktär. Vissa relationer visar sig vara svåra att skilja från konventionell prostitution, då sex och ekonomisk ersättning explicit utgör en del av arrangemanget, men andra relationer har betydligt otydligare konturer. Den materiella ersättningen och den intima kontakten kan då vara implicita, sporadiska eller obefintliga. En majoritet av kvinnorna i studien menade att pengar var den primära drivkraften för dem när de sökte sig till sugardejting. Denna instrumentella syn på relationerna, där möjligheten att tjäna pengar betonades, var vanligast bland de kvinnor som gick in i relationer som ägde stor likhet med prostitution, medan de kvinnor som deltog i mer komplexa former av arrangemang i större utsträckning sade sig uppskatta relationerna i sig själva och inte blott som medel för ekonomisk vinning.

Gunnarsson och Strid (2022) har också undersökt hur män med erfarenhet av sugardejting i Sverige förhåller sig till betydelsen av ömsesidighet beträffande både sexualiteten och sugardejtingrelationerna i deras helhet. Författarna identifierar en spänning hos männen som handlar om att de å ena sidan önskar att kvinnorna ska umgås, ha sex, äta middag med dem och så vidare av egen fri vilja och uppleva ömse-sidig njutning, men att de å andra sidan är väl införstådda med att så kanske inte alltid – om någonsin – är fallet, då relationen trots allt existerar endast på basis av ekonomisk ersättning. En annan som studerat män med erfarenhet av sugardejting i Sverige är Hallengren (2019), som i sin masteruppsats i sexologi undersökt varför männen ägnar sig åt sugardejting och hur de förhåller sig till frågor om makt och ömsesidighet. Några av männen menar att de genom sugardejting söker en långvarig kärleksrelation, men andra betonar att de uppskattar den tydlighet och jämlikhet som enligt deras mening kännetecknar de kontraktsliknande arrangemangen.

Intimitet och ekonomi som sammanhängande sfärer

Analysen i denna artikel vägleds av den ekonomiska sociologen Zelizers (2005) teoretiska ansats, som kretsar kring begreppen sammanhängande sfärer (*connected lives*) och relationsarbete (*relational work*). Zelizer menar att en vanlig utgångspunkt både inom samhällsforskning och i samhället i stort är att ekonomi och pengar å ena sidan och intima känslomässiga relationer å den andra står i en konfliktfylld relation till varandra

och bör hållas strängt åtskilda. Om så inte görs skulle ekonomiska hänsyn tendera att korrumpiera genuina mellanmännsliga relationer. Zelizer föreslår ett alternativt perspektiv: hon menar att vi i själva verket har att göra med två fundamentalt *sammanhängande sfärer* som varken är eller kan hållas åtskilda. Hon argumenterar för att människor i ett otal mellanmännsliga relationer – från den mellan barn och förälder till den mellan psykolog och klient – både behöver och förmår att hantera den ofta komplexa och känsliga relationen mellan intimitet och ekonomi. Detta åstadkoms genom vad Zelizer kallar *relationsarbete*, det vill säga praktiker som upprättar ibland tydliga och formella, ibland subtila och outtalade gränser mellan olika typer av relationer. Zelizer skriver om aktörer inbegripna i sådant relationsarbete att de ”upprättar en gräns, märker ut den genom namn och praktiker, etablerar en uppsättning särskilda överenskommelser och praktiker som verkar inom gränsen i fråga [och] bestämmer vilka slags ekonomiska transaktioner som är lämpliga för relationen [...]” (2005:35). Intressant i sammanhanget är att Zelizer exemplifierar detta med hur två personer i en dejtingrelation går igenom en process av relationsarbete för att markera att deras sexuella umgänge inte är en fråga om prostitution. Det sker bland annat genom att man ser till att ingen ersättning är inblandad i den sexuella intimiteten. Jämfört med konventionella dejtingrelationer löper dock sugardejtingarrangemang en betydligt mer påtaglig risk att uppfattas som prostitution, varför det relationsarbete som krävs för att upprätthålla gränsen mot prostitution torde vara särskilt behövligt och framträdande. I analysen som följer vägleds vi av Zelizers begrepp relationsarbete i vår undersökning av hur intervjupersonerna både genom sina handlingar (detta kallar vi *praktiskt relationsarbete*) och genom sitt språkbruk (*språkligt relationsarbete*) går till väga för att avgränsa det de gör antingen från prostitution i och för sig eller från det de ser som *egentlig* prostitution.

Material och metod

Artikeln grundar sig på 24 semistrukturerade intervjuer med ”sugardaddys” (9) och kvinnliga¹ ”sugarbabes” (15) med erfarenhet av heterosexuell sugardejting i Sverige. Intervjuerna utfördes från maj 2019 till maj 2020. Intervjupersonerna rekryterades genom en förfrågan som spreds via en rad olika kanaler: genom sugardejtingsidan Sugardaters.se med kostnadsfri assistans av företagets medieansvarige; genom olika forum i sociala medier; genom affischer på ungdomsmottagningar och mottagningar för sexuell hälsa; samt genom kontakter med socialarbetare som vidarefordrade förfrågan till sina klienter. Kriteriet för att ingå i studien var att personen skulle ha ”erfarenhet av sugardejting”. Att ha använt en profilerad sugardejtingsida var inget krav, men 19 av de 24 intervjuade hade funnit sina kontakter genom sådana sidor, medan övriga hade använt sig av andra digitala forum eller personliga kontakter.

Männen var vid tillfället för intervjuerna 38–52 år. Sju av dem hade välbetalda jobb, såsom företagare eller tjänstemän, medan en hade ett arbetaryrke och en ett medel-

1 En av dessa identifierade sig som icke-binär men presenterade sig som kvinna i sugardejtingssammanhang.

inkomstarbete inom vården. Tre levde i en stabil kärleksrelation medan sex beskrev sig som singlar. Kvinnorna var 18–43 år. Fem av dem var studerande, en var arbetslös och en sjukskriven, en innehade en chefsposition, en hade ett medelinkomstarbete inom vården, tre arbetade i låglönesektorn och tre var verksamma inom vad de själva benämnde som sexarbete. En stor majoritet av kvinnorna uppgav att de ägnat sig åt sugardejting endast under de perioder de varit singlar.

22 intervjuer genomfördes av Lena Gunnarsson och två, båda med kvinnor, av Alessandro Johansson. Nio intervjuer genomfördes på en av intervjupersonen vald plats och 15 via videosamtal eller per telefon, beroende av den intervjuades önskemål. Intervjuerna behandlade intervjupersonernas erfarenheter av sugardejting brett och relativt öppet. De kretsade kring vad intervjupersonerna gjort inom ramen för sina sugardejtingrelationer, deras motiv för att sugardejta och hur ersättningen sett ut. De fick också en direkt fråga om sina tankar om de likheter som ofta påtalats mellan sugardejting och prostitution. Intervjuerna varade mellan 45 minuter och två och en halv timme.

Studien följde gängse forskningssed vid forskning om känsliga ämnen och är godkänd av Etikprövningmyndigheten (dnr. 2019-01047). Vid intervjutillfällena ställde vi frågor som kunde upplevas som känsliga på ett sätt som skulle få den intervjuade att känna sig väl till mods och förstå att inget svar utkrävdes. Vi upplevde emellertid att intervjupersonerna tyckte att det var givande att berätta om och resonera kring sina erfarenheter, även mer känsliga sådana, inte minst då de flesta aldrig talat med någon annan om dem tidigare. I de fall vi bedömde det som lämpligt delgav vi efter intervjun intervjupersonen information om samhällets stöd till personer som säljer eller köper sex.

Johansson transkriberade intervjuerna ord för ord och utförde kodningen som ligger till grund för analysen i artikeln. Redan i intervju- och transkriberingsprocessen framstod det som slående dels hur ofta intervjupersonerna betonade att den sugardejting de hade erfarenhet av skiljde sig antingen från prostitution som sådan eller från vad de såg som *egentlig* prostitution, dels hur många olika sätt denna gränsdragning gjordes på. Som belyses i en tidigare studie på samma material (Gunnarsson & Strid 2021) finns det erfarenheter bland de intervjuade som inte platsar i prostitutionskategorin, till exempel arrangemang som inte inbegriper sex. I denna artikel behandlas emellertid de numerärt klart dominerande erfarenheter som tydligt kan klassificeras som prostitutionsartade utifrån vår definition av prostitution som handel med sex där den ekonomiska ersättningen utgör en förutsättning för sexet. Dessa erfarenheter står här i fokus dels då de är mer representativa för materialet som helhet, dels då spänningsförhållandet mellan deras prostitutionsartade karaktär och deltagarnas distansering från prostitutionskategorin särskilt uppmuntrar till analys. Syftet med analysen som följer är alltså inte att avgöra i vilken utsträckning de erfarenheter som deltagarna berättar om är att betrakta som prostitution. Att praktikerna som deltagarna berättar om är ”prostitutionsartade” är i stället den utgångspunkt utifrån vilken vi undersöker olika sätt på vilka deltagarna distanserar sig från prostitutionskategorin.

Vissa av de teman som vi strukturerar vår analys kring, såsom ersättning, ömsesidig-

het och prostitution, hade vi bestämt på förhand på basis av tidigare forskning och vår problemformulering, medan andra så att säga uppstod ur materialet. Den analytiska processen var abduktiv i så måtto att den bestod i en ständig rörelse mellan tidigare forskning, det empiriska materialet och den teori som sedermera kom att integreras i kodningsprocessen (Tavory & Timmermans 2014). I enlighet med den tematiska analysens metod (Braun & Clarke 2006) identifierades generella mönster i fråga om hur intervjupersonerna söker avgränsa sina erfarenheter från antingen prostitution som sådan eller erfarenheter som de förknippar med *egentlig* prostitution. Vissa av de utsagor som vi analyserar nedan kom som ett svar på intervjuarens direkta fråga om hur sugardejting förhåller sig till prostitution, medan andra genererades utan att detta tema togs upp explicit.² De centrala teman som utkristalliserades och utifrån vilka analysen är strukturerad var: (1) hur ersättningen benämns, (2) ersättningens utförandeform, (3) den sexuella frivilligheten, (4) den ömsesidiga njutningen och (5) dejtinglikheten.

Medan denna studies fokus ligger på det framträdande mönstret att avgränsa sugardejting från prostitution, vill vi understryka att detta mönster inte är allenaordande i materialet. Framför allt bland kvinnorna finns det intervjupersoner som utan omsvep beskriver sugardejting som prostitution, inte minst de tre personer som identifierar sig som sexarbetare och som börjat med sugardejting för att tjäna pengar inom ramen för sitt sexarbete. Andra, framför allt bland männen, ger uttryck för en ambivalent eller motsägelsefull hållning, med en blandning av uttalanden som identifierar sugardejting med respektive håller isär den från prostitution. Medan flera intervjuer alltså kännetecknas av ambivalens i fråga om sugardejtings relation till prostitution, är tendensen att avgränsa sugardejting från prostitution genomgripande i övriga intervjuer.

Analys

I det följande analyserar vi hur intervjupersonerna genom praktiskt och språkligt relationsarbete avgränsar sina sugardejtingerfarenheter från prostitution utifrån fem centrala teman. De två första – *hur ersättningen benämns* och *ersättningens utförandeform* – har att göra med relationsarbete kring den ekonomiska ersättningen, medan de tre nästföljande – *den sexuella frivilligheten*, *den ömsesidiga njutningen* och *dejtinglikheten* – rör det intima samspelet.

---

2 Det bör nämnas att utsagorna i de förra fallen skulle kunna förstås som ett uttryck för intervjusituationens krav snarare än som ett uttryck för reellt relationsarbete knutet till prostitutionskategorin utanför intervjusituationen. Vår hållning är emellertid att intervjuarens fråga om hur sugardejting förhåller sig till prostitution speglar en allmän kulturell tendens att göra jämförelser mellan sugardejting och prostitution och därmed formulerar en tematik som intervjupersonerna redan före intervjun kan antas ha förhållit sig till – omedvetet eller medvetet, implicit eller explicit. Även om intervjumaterial givetvis aldrig är en direkt avspeglning av intervjupersonens verklighet utanför intervjusituationen, och även om vi som forskare i och med våra frågor tvingar fram utsagor som annars inte skulle ha formulerats, gör vi ingen skarp ontologisk åtskillnad mellan intervjupersonernas distansering från prostitutionskategorin i och utanför intervjusituationen.

1. Hur ersättningen benämns

Sugardejting grundar sig på ett utbyte av ekonomiska eller andra materiella resurser och någon form av intim kontakt. ”Sugarbaben” kompenseras för sin närvaro och tillgänglighet, vare sig det handlar om att utgöra sällskap vid en middag, följa med på en semesterresa och/eller ha sex med ”sugardaddy”. Att ersättningen utgör en integrerad del av sugardejtingrelationen skapar en association till prostitution, vilket kräver någon form av relationsarbete i Zelizers mening beträffande ersättningens roll i relationen för den som vill markera att sugardejting skiljer sig från prostitution. Vi visar i denna del av analysen att intervjupersonerna gör ett sådant relationsarbete och en sådan gränsdragning genom att på flera olika sätt hänvisa till ersättningens karaktär. Vi börjar med vad som kan kallas ett *språkligt* relationsarbete som tar sig uttryck i hur intervjupersonerna *benämner* ersättningen.

I alla sugardejtingarrangemang som intervjupersonerna har erfarenhet av har någon form av ersättning varit inblandad. I vissa relationer har kvinnorna fått ersättning genom att bli bjudna på middagar, att bli bjudna på resor eller att få delar av sin konsumtion – från smink och kläder till telefonräkning och hyra – betalda av mannen (jfr Hallengren 2019). I en majoritet av arrangemangen har dock ersättningen bestått av pengar. I dessa fall vittnar flera intervjupersoner om ett språkligt relationsarbete där ersättningen beskrivs med andra ord än exempelvis ”pengar”, ”betalning”, ”köp” och ”ersättning”. Rosanna (31 år), som har erfarenhet av att ta emot pengar som explicit ersättning för sex, beskriver ersättningen på följande sätt:

Jag är ... hur ska man säga ... inte prostituerad, jag lever normalt. Det här är bara win-win för båda. Det är något som jag får vid sidan av ekonomiskt och det hjälper mig att leva bättre. Samtidigt så spenderar jag tid med en underbar man under några timmar och vi har ... jag har bra sex och sen så får jag min gåva. Det kallas för ekonomisk gåva, det heter aldrig pengar.

Att beskriva den ekonomiska ersättningen som en ”gåva” kan tolkas som ett språkligt relationsarbete i syfte att upprätta en gräns mot prostitution. Det är intressant att notera att Rosanna verkar anspela på en vidare diskurs inom sugardejtingsubkulturen – det är inte bara hon själv som väljer att benämna ersättningen ekonomisk gåva, utan det verkar i hennes ögon vara en allmän regel. Gåvospråkbruket inom sugardejtingkulturen är mycket riktigt något som noterats i tidigare forskning (Nayar 2017; Scull 2020; Gunnarsson & Strid 2021), och vissa forskare menar själva att ersättningen bör betraktas som gåva snarare än betalning (Swader & Vorobera 2015). En gåva är någonting som ges frivilligt och utan explicita krav på att få någonting tillbaka. Talet om gåva fungerar därmed i sammanhanget som en kraftfull diskursiv markör mot prostitution.

Denna form av språkligt relationsarbete förekommer också bland männen. Stefan (44 år) beskriver till exempel ersättningen i sin sugardejtingrelation så här:

Jag har just nu en tjej som, ja, vi har väl säkert umgåtts sen förra sommaren. Och man chattar, man pratar, man träffas, ja, hon har varit med och rest någon gång också, lite så där. Ja det är som en vanlig relation egentligen fast väldigt konstlad. När det gäller gåvobiten så ja, det är både konter och presenter. Precis som en vanlig relation höll jag på att säga.

Liksom Rosanna använder sig Stefan av gåvobegreppet, vilket upprättar en skillnad mellan honom själv och de män som *köper* intimt umgänge. Jämte *gåva* är *present* ett vanligt ord som både kvinnorna och männen använder för att beskriva ersättningen, även när den består av reda pengar. I kvinnornas fall kan beskrivningen av ersättningen som en gåva eller present tolkas som ett sätt för dem att bevara sin respektabilitet genom att särskilja sig från kvinnor som *säljer* sin kropp. Männen kan å sina sida rättfärdiga sitt beteende genom att hålla isär det från det moraliskt tvivelaktiga *sexköpet*.

2. Ersättningens utförandeform

Medan vi ovan behandlat intervjupersonernas sätt att benämna ersättningen, ser vi här på hur ersättningen enligt intervjupersonerna faktiskt går till. Inom konventionell prostitution är det brukligt att den säljande parten får betalt av sexköparen strax före eller efter det att de haft sex med varandra. Därmed råder det inga tvivel om vad betalningen avser. För att sugardejtingrelationer ska kunna undgå associationen med prostitution blir således det sätt på vilket ersättningen går till av stor betydelse. Vi ska här analysera hur intervjupersonerna ägnar sig åt en form av relationsarbete som handlar om att dra gränser mot prostitution genom ersättningens utförandeform.

Vi ska först se på två intervjuutdrag som belyser vad som kan hända när relationsarbetet uteblir eller fallerar. Marion (41 år) beskriver en av sina sugardejtingerfarenheter så här:

Så var vi på ett hotell här i stan och sen när jag liksom vaknade dagen därpå, då har ju han gått och så hade han lämnat 2 000 kronor på nattduksbordet. Och jag blev så chockad över det för jag hade ju inte ens pratat om pengar och så liksom så där. Och då kände jag lite så här ... och jag vet att det låter jättekonstigt, för jag har fått pengar, det har swishats till mig och så där. Men du vet när han ... jag tyckte det var så himla, då kände jag att det var fult liksom. Jag tyckte det var så himla, usch, nej det där kändes lågt liksom, som att jag inte var värd någonting.

Man kan tolka det så att mannen som Marion träffade och hade sex med inte genomförde det relationsarbete som hon uppfattar som nödvändigt för att markera en gräns mot prostitution. Marion upplever hans sätt att kompensera henne som ett slags kränkning; hans ointresse av att medverka i det relationsarbete hon är van vid innebär att han så att säga *gör* henne till prostituerad. Hon fråntas därmed den känsla av respektabilitet som hon tidigare kunnat förbinda med sina erfarenheter av sugardejting.

Att ersättningens utförandeform är viktig för den som vill undvika associationer till prostitution framgår också av Henriks (51 år) berättelse om hur han första gången

han träffade en kvinna inom sugardejting kompensterade henne med kontanter. När han tillfrågas om hur han upplevde detta svarar han:

Jättekonstig. Då blev det så konkret och det var därför jag sa ”Swish eller en stående banköverföring, den ser ingen av oss”. Den märker man inte av och ser man det inte finns det inte och därför blir det inte ... Det var den första, det var rena kontanter och det kändes jättekonstig.

Att han beskriver denna erfarenhet som ”jättekonstig” behöver förstås i ljuset av hur han därefter kommit att hantera motsvarande situationer. Henrik pekar implicit på att hans sätt att utföra ersättningen vid hans första träff med en ”sugarbabe” på ett obehagligt vis förde tankarna till sexköp. För att undvika detta har han ägnat sig åt ett relationsarbete som går ut på att så att säga avmaterialisera ersättningen och därmed göra den mindre synlig och verklig.

I likhet med Henrik berättar flera andra intervjupersoner om att ersättningen betalas ut i form av en stående – månatlig eller ibland veckovis – Swish- eller banköverföring (jfr Nayar 2017; Hallengren 2019). Anders (52 år), som har erfarenheter av flera olika sugardejtingrelationer, beskriver det så här:

Där kan det variera jättemycket. Det kan vara tjejer som säger man vill bara ha lite presenter, man vill ha en månadspeng, det kan vara de som säger att de vill ha en peng för varje gång man träffas. För min del, eftersom det varit långa relationer, har det oftast varit så att jag fört över en summa varje månad och så har man liksom inte talat om pengar däremellan egentligen.

Eftersom ersättningen här betalas ut med ett på förhand bestämt tidsintervall undviks tydliga associationer till prostitution, då det blir svårare att säga att det är det sexuella umgänget som sådant som kompenseras. Flera av både kvinnorna och männen använder ord som ”peng” eller ”månadspeng” för att beskriva den här typen av ersättning, begrepp som brukar förknippas med relationen mellan förälder och barn snarare än med relationen mellan sexköpare och sexsäljare.

Ett annat sätt att hantera frågan om ekonomisk ersättning är att låta den ske sporadiskt. Här handlar det om att mannen har ett underförstått ansvar för att sörja för kvinnans ekonomiska situation och behov. Några av kvinnorna berättar till exempel om att de kan ”be om” eller ”gnälla sig till” pengar vid behov, medan några av männen säger att de ibland ”övertaskar” kvinnorna med pengar som de inte bett om. Detta förfaringsätt bidrar till att undvika associationer till prostitution, då det tydligt avviker från mönstret i konventionella sexköp där ersättningen är formaliserad och tidsmässigt knuten till sexakten (Nayar 2017). Det fyller en viktig funktion inte minst för männen, då upplevelsen av att sörja eller ta ansvar för kvinnans ekonomiska situation är moraliskt sett mycket mer positivt laddad än att betala någon för sex. I likhet med begrepp som ”månadspeng” för förfaringsättet tankarna till relationen mellan förälder och barn snarare än till relationen mellan sexköpare

och sexsäljare, vilket knappast är en slump med tanke på den föräldra–barn-relation som ”sugardaddy”–”sugarbabe”-terminologin konnoterar. Mycket riktigt anspelas också på relationen mellan en tonårsdotter och hennes pappa i intervjuerna både med kvinnorna och med männen (jfr Gunnarsson & Strid 2021). Även om detta språkbruk lånar sig åt incestuösa associationer när det sexualiseras, verkade det för många av de intervjuade beteckna en oskyldighet och normalitet som de föredrog framför prostitutionsstigmat.

3. Den sexuella frivilligheten

Liksom den ekonomiska ersättningen är den sexuella akten en integrerad del av prostitutionsrelationer. Den ersättning som utgår från köparen är direkt knuten till den sexuella tjänst som säljaren erbjuder och som ”konsumeras” av köparen under den sexuella akten. Eftersom många personer som ägnar sig åt sugardejting har ambitionen att skilja sina erfarenheter från prostitution, blir det intressant att undersöka hur det sexuella samspelet upplevs och beskrivs. I det följande belyses först intervjupersonernas sätt att beskriva sexet som frivilligt och obetingat av den ekonomiska ersättningen, medan vi i nästa stycke behandlar tendensen att beskriva sexakten som präglad av ömsesidig njutning. Båda dessa strategier skapar en diskursiv distansering från prostitution (Nayar 2017; Upadhyay 2021).

Flera av intervjupersonerna beskriver sexet som skilt från den ekonomiska ersättningen och därmed något som kvinnorna gör för att de vill snarare än för att erhålla ersättning. Petronella (28 år) formulerar det på följande sätt:

Jag har varit väldigt noga med att se till att allt sex är frivilligt och om det någon gång har varit att mannen försökt liksom poängtera att ”jag faktiskt har gett dig pengar” då brukar jag ”vad bra, jag swishar tillbaka dem”. För det är inte det som är dealen. Och jag är alltid tydlig med i början att det inte är pengarna som betalar sexet utan vill du ha mig i säng då får du förföra dit mig liksom.

Utsagan vittnar om ett relationsarbete där Petronella är mån om att skilja den ekonomiska komponenten från den sexuella i sin sugardejtingrelation. När hon upplever att mannen försöker undergräva hennes sexuella frivillighet genom att hänvisa till den ersättning som utgått, hotar hon med att ge tillbaka pengarna och därmed återställa maktbalansen. På det sättet kan hon så att säga ”skydda” sin sexuella frivillighet. En annan av intervjupersonerna som vittnar om ett liknande relationsarbete är Rosanna:

Jag har ju sagt att ”känns det bra för oss båda så går vi vidare”. Alltså om det uppstår en attraktion eller kemi mellan oss då går vi vidare. Så jag har aldrig haft sex med någon utav dem mot min vilja, aldrig.

Rosanna skiljer sig från Petronella på så vis att hon sätter en tydlig prislapp på sexet i sugardejtingrelationer, men hon skyr ändå etiketten prostitution. Här menar vi att hennes betoning av sexuell frivillighet utifrån sexuellt begär snarare än betingad av

ekonomiska hänsyn blir central i hennes sätt att distansera sig från det hon associerar med prostitution, nämligen att göra avkall på sin egen sexualitet till förmån för den ekonomiska ersättningen.

Även för den man som vill undvika risken att klassificeras som sexköpare blir kvinnans sexuella frivillighet av stor betydelse. Flera av männen i intervjumaterialet är noga med att betona denna aspekt. Ett exempel är Tommy (41 år), som när han beskriver en träff med en kvinna i sugardejting påpekar att ”hon var den mer aggressiva parten i det sammanhanget. Hon såg till att få sex.” Medan Tommy starkt betonar att kvinnorna verkligen vill ha sex med honom, förekommer bland männen också en svagare betoning av kvinnans sexuella frivillighet. Ett exempel på detta är Ludvig (42 år):

Jag har inte känt så efteråt heller just med henne ... att hon bara gjorde det för pengarna och att hon inte ville ha sex, utan jag upplevde det mer som att hon bara tyckte det var tråkigt men inte som att hon kände ett tvång. För hade jag upplevt det då hade jag inte fullföljt det, för det är liksom ingenting som jag är ute efter. Det är varken något som är tändande eller något som jag vill uppmuntra.

Även om Ludvig i andra delar av intervjun erkänner att det han ägnat sig åt kan betecknas som sexköp, illustrerar detta utdrag ett generellt mönster i intervjuerna med männen: De avgränsar den form av prostitution de har erfarenhet av från en mer *egentlig* och moraliskt tvivelaktig form av prostitution. Henrik medger exempelvis att han köper sex, men ”på ett hållbart sätt”. I samma anda talar Tommy, med viss ironi, om ”ekologiskt sexköp” och betonar att han tror att han skulle kunna attrahera de flesta av de kvinnor han träffat utan ersättning och att sugardejting för honom är ett sätt att ”gå före” i dejtingkön. Det framträder tydligt i materialet att männens upplevelse av att kvinnorna inte har sex mot sin vilja har den dubbla funktionen att moraliskt rättfärdiga deras handlande och att bekräfta dem i deras förmåga att genuint attrahera kvinnorna (Gunnarsson & Strid 2022).

4. Den ömsesidiga njutningen

Vid sidan av den sexuella frivilligheten framstår den ömsesidiga sexuella njutningen som betydelsefull för intervjupersonerna i deras försök att skilja sina erfarenheter av sugardejting från den typ av erfarenheter de förknippar med prostitution. Inom uttalade former av prostitution köper mannen en ”sexuell tjänst” av kvinnan och sexet sker på hans villkor och utifrån hans preferenser – för hans skull – om än inom vissa på förhand bestämda ramar. Eftersom det är mannens njutning som står i centrum inom konventionell prostitution, blir upplevelsen av ömsesidig njutning något som kan betonas hos dem som vill dra en gräns mot prostitution (Hallengren 2019). Flera av kvinnorna i materialet är noga med att understryka just den ömsesidiga njutningen (jfr Scull 2022). Exempelvis berättar Fanny (36 år) att det hon både söker och får i sina sugardejtingrelationer är ”intellektuellt utbyte och bra sex”, medan Rakel (20 år) betonar att det ”har liksom varit fokus på mig och att jag ska ha det bra under sexet”. Betydelsen av den ömsesidiga njutningens gränsdragningsfunktion framträder tydligt

när Petronella berättar om hur hon ibland funderat kring möjligheten att det hon ägnat sig åt är prostitution:

Om jag säger jag vill inte prostituera mig, och sen dagen efter så får jag bilden av att men vänta lite, prostituerade inte jag mig nu? Då får man ju det där suget i magen ... vänta lite nu, gjorde jag någonting mot min vilja? Jag tror att man tänker för mycket då, utan då är det mer att: Var sexet bra? Ja. Var det skönt? Ja. Har du ont någonstans? Nej. Då är det lugnt! Då kan du gå vidare med din dag och så behöver du inte tänka så mycket mer på det.

Petronellas resonemang är intressant eftersom det visar hur man genom relationsarbete kan framhålla upplevelsen av ömsesidig njutning, jämte sexuell frivillighet, för att bevisa för sig själv att någon prostitution inte förekommit. Implicit säger Petronella, som i intervjun upprepat och kraftfullt markerat att sugardejting är något annat än prostitution, att den sexuella njutningen inte kan vara ömsesidig i prostitutionssammanhang. Denna föreställning, som kommer till implicit uttryck i många intervjuer, kommer till explicit uttryck i intervjun med Torbjörn (45 år):

Jag gissar kanske att det är så i de flesta fall för prostituerade, att de inte gör det för nöjes skull bara ... Så i många fall med mina sugarbabes, i alla fall de jag har träffat flera gånger och haft sex med, så har det varit ganska ... jag uppfattar det som väldigt ömsesidigt.

Henrik understryker på liknande vis vikten av att sexet uppfattas som njutningsmässigt ömsesidigt. På en direkt fråga om han upplever det som att kvinnorna han träffar inom sugardejting njutit av sexet säger han:

Det är kanske den äldsta lögnen som finns ... det fattar ju jag med liksom ... men jag tror ärligt att de gör det. Sen är det lite olika förstås, men det rent mekaniskt-sexuella tror jag ... att de har gillat.

Samtidigt som han menar att kvinnorna njutit, säger han att detta är ”den äldsta lögnen som finns”, något som belyser betydelsen av upplevelsen av ömsesidighet för männen både som ett sätt för dem att moraliskt rättfärdiga sina handlingar – den blir ett intyg på att de inte utnyttjar kvinnorna för sin egen sexuella njutnings skull – och som ett sätt för dem att uppvärdera sin betydelse för kvinnorna bortom den krasst ekonomiska aspekten (Gunnarsson & Strid 2022).

5. Dejtinglikheten

Inom konventionell prostitution står den sexuella tjänsten – eller sexköpet – i centrum. I normalfallet är mötet mellan den säljande och den köpande parten begränsat till den sexuella akten, även om utvecklingen i eskortsektorn mot köp och försäljning av så kallade *flickvänsupplevelser* i viss mån luckrat upp denna norm (Bernstein 2007b;

Sanders 2008; Milrod & Monto 2012). Sugardejting beskrivs däremot ofta – inte minst på sugardejtingsajterna – som ett fenomen där dejting snarare än sex är det centrala inslaget. Likheterna mellan sugardejting och konventionell dejting är något som också flera av intervjupersonerna är noga med att understryka, vilket blir ett sätt för dem att upprätta gränser mot prostitution (Hallengren 2019). En av de män som påtalar likheten mellan sugardejting och konventionell dejting är Tommy, som har tidigare erfarenhet av att köpa sex av eskortkvinnor:

Det gick ju egentligen inte att skilja från en väldigt lyckad vanlig dejt. För vi pratade om samma saker som man gör på en dejt och vi hade roligt och skrattade åt massa olika saker och var charmiga med varandra. Så det var helt klart inte alls samma sak som att köpa en timme från en eskort.

Trots att han och kvinnan på förhand har bestämt att hon ska kompenseras med en bestämd summa pengar och att de ska ha sex med varandra, menar Tommy att han inte förmår skilja upplevelsen från en ”väldigt lyckad vanlig dejt”, eftersom han upplevde mötet som präglad av ömsesidig glädje och renons på den affärsmässighet han upplevt vid mer konventionella sexköp. Henriks beskrivning av samspelet med kvinnor i sugardejting påminner också om dynamiken i konventionella förförelse- och flörtpraktiker som inte är baserade på ett ekonomiskt kontrakt:

Det är rätt mycket det här Kik-andet³ – skriva, locka, spela svår, precis som i vilken relation som helst liksom ... att nu skiter jag i att svara här ett par dagar och så får vi se vad som händer ... Så att det ska man inte underskatta alltså. [...] Jag har lagt rätt många timmar på det här så är det ju och jag menar om man tittar på tiden som jag har legat med nån, kontra den tiden som jag har liksom lagt på hela det här ... den här dolda världen ... så är det ju liksom, det är ju tre procent av tiden. Resten håller man ju på att försöka hitta liksom vägar och när ska vi träffas? Hur ska vi träffas? Spela svår, spela intresserad och så vidare.

Henrik beskriver en relation där sexet förvisso är viktigt men långt ifrån det enda han får ut av sugardejting. I linje med temat om sexuell frivillighet framhåller han sin önskan att känna att kvinnorna inte drivs av enbart ekonomiska motiv. Hans beskrivning av den digitala interaktionen med kvinnorna döljer den ekonomiska komponenten i kvinnornas agerande och fäster i stället uppmärksamheten på taktiker för att väcka en kvinnas erotiska intresse i konventionellt förförelsespel. Betoningen av dejtinglikheten är inte bara en diskursiv strategi, utan avspeglar också det faktum att många av intervjupersonerna, om än inte alla, hade erfarenhet av sugardejting med starka inslag av praktiker som på ytan liknar konventionella dejtingaktiviteter (Hallengren 2019; Scull 2020, 2022; Gunnarsson & Strid 2021). Dejtinglikheten och de inslag av frivillighet, ömsesidighet och genuint personligt samspel som associeras med den fungerar

3 Kik Messenger är en mobilapplikation för chattmedelanden.

som en kraftfull distansering från prostitution, som av intervjupersonerna implicit eller explicit förknippas med mer affärsmässiga transaktioner som nedprioriterar det personliga samspelet.⁴

Att ”sugardaddies” ägnar sig åt ett relationsarbete som handlar om att betona dejtinglikhet är något även flera av kvinnorna berättar om. Lisa (23 år), som inom ramen för sugardejting enbart sålt sex och aldrig varit intresserad av att ”dejta” männen, säger till exempel om männen hon träffat:

Ofta vill de träffas lite innan, antingen ... om vi var på ett hotell så ville de träffas i hotellbaren och ta en drink. Så det kändes väl mer som en riktigt dejt för dem. Alltså lite mer flickvän. Och det känns väl bättre.

Lisa antar att männen vill få träffen att kännas som en dejt för att känna sig bättre till mods, då det distanserar dem från rollen som sexköpare. Lisa är emellertid inte själv intresserad av denna form av relationsarbete i syfte att dra gränser mot prostitution, vilket tydligare blottlägger männens relationsarbete. Jennie (28 år), som identifierar sig som sexarbetare och alltså jämte sugardejting har erfarenhet av uttalad prostitution, förhåller sig också hon kritisk till hur män i sugardejting söker tona ner transaktionens verkliga karaktär. Hon säger att hon känner sig tvingad att spela med i männens understrykande av ömsesidighet och personkemi för att de ”inte ska gå sönder” och antyder därmed att identifikationen med rollen som sexköpare kan upplevas som mycket hotfull för dessa män.

Medan Lisa och Jennie betonar att dejtinglikheten sker på männens initiativ och ligger i deras intresse, finns i intervjuerna också flera exempel på att kvinnorna själva talar om sugardejtingrelationernas dejtinglika karaktär. De kan berätta om att de fikar, äter på restaurang, shoppar eller tar en drink med mannen. Ersättningen kan därmed antas utgå för deras möte eller för deras relation som helhet: kvinnan kompenseras, men inte för en sexuell tjänst utan för sin sociala tillgänglighet och förmåga. Så här resonerar Stina (24 år) kring ett möte med en ”sugardaddy”:

Det var en kille förra sommaren, en man. Han var 40–45 år nånting, som jag träffade här i [Stad]. Han bjöd mig på ... en, två öl så. Så då pratade vi lite och det var trevligt liksom ... Jag har liksom försökt att se det som en vanlig dejt liksom och inte tänkt så mycket.

Att Stina säger att hon har ”försökt” att se det som en ”vanlig dejt” kan förstås som ett för henne nödvändigt språkligt relationsarbete för att undvika att relationen ska upplevas som prostitution. Att hon ”försökt” kan tolkas så att det inte varit självklart och enkelt, men att träffen över öl före sexet bidrar till en dejtinglikhet som hon använder som redskap för att distansera sig från prostitutionskategorin.

⁴ Det bör dock betonas att prostitutionsinstitutionen har en lång historia av att införliva mer än endast sex med transaktionen, vilket traditionen med ”hålldamer” är ett exempel på (Månsson 2019).

Slutsatser och diskussion

Frågan om huruvida sugardejting är prostitution eller inte står i centrum för både mediala och akademiska diskussioner om fenomenet, som genom profilerade webbsidor lockar ett ökande antal människor (Jämställdhetsmyndigheten 2021). Vi menar att sugardejting i viktiga hänseenden kan ses som en del av prostitutionsindustrin, men att praktiken samtidigt har vissa kännetecken som särskiljer den från mer uttalade former av prostitution (Gunnarsson & Strid 2021, 2022). I denna artikel har vi emellertid inte befattat oss med frågan om i vilken mån sugardejting faktiskt bör betraktas som prostitution, utan med frågan om hur sugardejtare själva, mot bakgrund av det spänningsfält sugardejting befinner sig inom, upprättar gränser mot prostitutionskategorin. Detta är angeläget att undersöka inte minst då den diskursiva ”tvättningen” av sugardejting är en faktor som tilltalar människor som inte gärna identifierar sig som sexköpare eller prostituerade (Gunnarsson & Strid 2021). Medan tidigare forskning visat på den vikt som sugardejtare lägger vid avgränsningen från prostitution (Nayar 2017; Scull 2020; Upadhuay 2021), har vi med hjälp av Zelizers begrepp relationsarbete i denna studie bidragit med att ingående undersöka de olika aspekter av sugardejting som främst betonas för att åstadkomma denna gränsdragning. Detta relationsarbete är både språkligt och praktiskt till sin natur. Det innebär med andra ord både att ett visst språkbruk används på ett sätt som avgränsar sugardejtingpraktiker från prostitution och att den faktiska praktiken ordnas på ett sätt som uppfyller detta syfte.

Vi har visat att relationsarbete kring *ersättningen* är helt centralt i försöken till distansering från prostitutionskategorin. För det första handlar det om hur ersättningen benämns. Trots att den vanligast förekommande ersättningen är pengar, framträder olika sätt på vilka den ekonomiska ersättningen genom ett språkligt relationsarbete antar karaktären av någonting annat än exempelvis ”betalning” eller ”ersättning”. Bland annat används begreppet ”gåva”, som med associationer till frivillighet möjliggör en distansering från den kontraktliknande ersättning som intervjupersonerna förknippar med prostitution. För det andra dras gränser mot prostitution genom ersättningens utförandeform. Genom ett praktiskt relationsarbete som låter ersättningen utgå sporadiskt eller med en bestämd tidsintervall som inte är knuten till den sexuella akten, dras gränser mot konventionell prostitution där ersättningen är bestämd på förhand och betalas ut i samband med sexköpet.

Ett relationsarbete kring karaktären på *det intima samspelet* mellan ”sugarbabe” och ”sugardaddy” framträder också som centralt i försöken att dra gränser antingen mot prostitution som sådan eller mot vad intervjupersonerna betraktar som *egentlig*, det vill säga moraliskt klandervärd, prostitution. Här ser vi hur ett praktiskt och språkligt relationsarbete verkar i samspel – det handlar både om vad intervjupersonerna faktiskt gör och upplever i sugardejting och om hur de framställer detta i intervjusituationen. Här framhålls för det första, både av kvinnorna och männen, att den sexuella intimiteten präglas av frivillighet från kvinnans sida; hon har varken sex av tvång eller endast på grund av ersättningen. Nära kopplat till frivilligheten framstår framhållandet av sexuell ömsesidighet som en central form av relationsarbete. Såväl männen som

kvinnorna berättar om och upplever att sexet är ömsesidigt och för bådats njutnings skull. Slutligen fungerar intervjupersonernas betoning av sugardejtingarrangemangens dejtinglika karaktär som en markör mot prostitution. Sugardejting handlar inte bara om sex, utan intervjupersonerna berättar att de går på restaurang, fikar, dricker drinkar eller har kontakt med varandra mellan träffarna.

Vår undersökning av hur sugardejtare genom språkligt och praktiskt relationsarbete söker avgränsa det de gör från prostitution utgör indirekt en studie av intervjupersonernas uppfattningar om vad prostitution – eller åtminstone *egentlig* prostitution – är. Deras resonemang bygger i grova drag på en föreställning om prostitution som en praktik som är uttalat affärsmässig, som utesluter den prostituerades sexuella frivillighet och njutning och som enbart handlar om sex. Dessa uppfattningar om prostitution kan ifrågasättas i ljuset av en lång historia av prostitution som tänjer på dessa gränser (Månsson 2019), men avspeglar utan tvekan starka kulturella föreställningar om vad prostitution är. Man kan tolka intervjupersonernas sätt att hålla isär den sugardejting de deltagit i från prostitution som ett sätt att undvika ett moraliskt stigma och rättfärdiga det de gör. Men en kompletterande tolkning är att intervjupersonerna faktiskt har svårt att passa in det de gör i prostitutionskategorin, då de har föreställningar om prostitution som motsäger deras egna erfarenheter. Medan den tekniska definitionen av prostitution är sex mot ersättning, bär begreppet, inte minst i en svensk kontext (Grönvall, Holmström & Plantin 2022), på starka konnotationer av något stigmatiserat, mörkt och skarpt åtskilt från normaliteten. Detta samtidigt som prostitutionsforskningen visar att sexindustrin de senaste decennierna genomgått en normaliseringsprocess som luckrat upp gränserna mellan sexhandel och den icke-kommersiella sexuella sfären (Brents & Sanders 2010). Jämte sugardejting finns det andra former av prostitution, såsom flickvänsupplevelser och sexturism, som problematiserar föreställningar om prostitution som en strikt affärsmässig ersättning för en avgränsad sexuell tjänst.

Samtidigt menar vi att sugardejting utgör ett emblematiskt exempel på, och även en viktig drivkraft bakom, den gränsuppluckring vi för närvarande bevittnar mellan sexindustrin och icke-kommersiell sexualitet. Sugardejting *framställs* inte bara som något annat än prostitution av de företag och sajtanvändare som har intresse av detta; i vissa avseenden *är* sugardejting också ett fenomen som luckrar upp gränserna mellan ”vanlig” dejting och prostitution. Gränsuppluckringen kan ses som en komponent i en krass företagsstrategi för att locka till sig personer som ser fördelar med sexuell kommers men inte gärna vill identifiera sig som sexköpare eller prostituerade, men också som ett uttryck för en mer djupgående ekonomisk-kulturell nyliberal tendens att underställa allt fler mänskliga sfärer en ekonomisk logik.

Mot bakgrund av detta kan en begränsning i föreliggande studie sägas vara att den tar avstamp i en relativt oproblematiserad prostitutionskategori och analyserar sugardejtares distansering från denna inte som ett uttryck för en faktisk annanhet från prostitution utan som en fråga om relationsarbete. Vår hållning är att sugardejting som helhet betraktad kan placeras in i prostitutionskategorin, samtidigt som praktiken, i och med sin gränsöverskridande karaktär, också bidrar till att omförhandla var gränsen

mellan prostitution och icke-prostitution ska dras. Det gåvospråkbruk som används inom sugardejting har vi till exempel här betraktat först och främst som ett sätt att överskylla transaktionens verkliga karaktär av betalning. Gåvobegreppet kan dock i vissa fall motsvara en faktisk åtskillnad från betalning (Swader & Vorobera 2015) som kan vara viktig att beakta för att vi ska förstå sugardejting som fenomen. Att beteckna sugardejting som snyggt *förpackad* prostitution och inget annat kan stå i vägen för viktiga diskussioner om samband och överlappningar mellan kommersiellt sex och andra maktassymmetriska sexuella relationer, och för den viktiga samhällsvetenskapliga uppgiften att ta ett vidare grepp om den senkapitalistiska omvandlingen av sexualitet och intima relationer och dess könade och ekonomiska grundvalar.

Tillkännagivanden

Artikeln är författad inom ramen för projektet ”Mellan relation och prostitution: Sugardejting och omförhandlingen av gränsen mellan ekonomi och intimitet” som finansieras av Forte [2018-00892]. Det är en vidareutveckling av Alessandro Johanssons masteruppsats i sociologi med titeln *”I någon mening köper jag ju sex, men ...”*. *En analys av hur icke-prostitution konstrueras inom sugardejting*. Ett stort tack riktas till Cathrin Wasshede, docent i sociologi vid Göteborgs universitet, för ovärderlig handledning av uppsatsarbetet.

Referenser

- Attwood, F. (2006) "Sexed up. Theorizing the sexualization of culture", *Sexualities* 9 (1):77–94. <https://doi.org/10.1177/1363460706053336>
- Bauman, Z. (2003) *Liquid love. On the frailty of human bonds*. Cambridge: Polity.
- Beck, U. & E. Beck-Gernsheim (1995) *The normal chaos of love*. London: Polity.
- Berger, E. (2018) "Detta är sugardejting: 'Prostitution i lyxförpackning'", <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/detta-ar-sugardejting-prostitution-i-lyxforpackning> (hämtningsdatum 6 december 2021).
- Bernstein, E. (2007a) "Sex work for the middle classes", *Sexualities* 10 (4):473–488. <https://doi.org/10.1177/1363460707080984>
- Bernstein, E. (2007b) *Temporarily yours. Intimacy, authenticity, and the commerce of sex*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226044620>
- Björk, F. (2018) "Utredning om 'sugardating' läggs ned", <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vast/utredning-om-sugardating-laggs-ned> (hämtningsdatum 6 december 2021).
- Bourdieu, P. (1979) *La distinction. Critique social de jugement*. Paris: Editions de Minuit.
- Braun, V. & V. Clarke (2006) "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology* 3 (2):77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brents, B.G. & T. Sanders (2010) "Mainstreaming the sex industry. Economic inclusion and social ambivalence", *Journal of Law and Society* 37 (1):40–60. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2010.00494.x>
- Carbonero, M.A. & M. Gómez Garrido (2017) "Being like your girlfriend. Authenticity and the shifting borders of intimacy in sex work", *Sociology* 52 (2):384–399. <https://doi.org/10.1177/0038038516688609>
- Chu, C.S.K. (2018) *Compensated dating. Buying and selling sex in cyberspace*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-6974-1>
- Chu, C.S.K. & K.J. Laidler (2016) "Becoming a male client of compensated dating", *Deviant Behavior* 37 (1):47–65. <https://doi.org/10.1080/01639625.2014.983007>
- Cohen, E. (1996) *Thai tourism. Hill tribes, islands and open-ended prostitution*. Bangkok: White Lotus.
- Deeks, L.E. (2013) "A website by any other name. Sex, sugar, and Section 230", *Women's Rights Law Reporter* 34 (4):245–281.
- Giddens, A. (1995) *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Grönvall, Y., C. Holmström. & L. Plantin (2022) "The construction of intimacy in long-term commercial relationships in Sweden", *Culture, Health & Sexuality* 24 (4):451–465. <https://doi.org/10.1080/13691058.2020.1857844>
- Gunnarsson, L & S. Strid (2021) "Varieties of sugar dating in Sweden. Content, compensation, motivations", *Social Problems*. Nätpublicering. <https://doi.org/10.1093/socpro/spab063>
- Gunnarsson, L & S. Strid (2022) "Chemistry or service? Sugar daddies' (re)quest for

- mutuality within the confines of commercial exchange”, *Journal of Sex Research* 59 (3):309–320. <https://doi.org/10.1080/00223399.2021.1952155>
- Hakim, C. (2010) ”Erotic capital”, *European Sociological Review* 26 (5):499–518. <https://doi.org/10.1093/esr/jcq014>
- Hallengren, L. (2019) *Sugardaddies. En kvalitativ studie om erfarenheter av sugardating*. Masteruppsats. Malmö: Malmö University Electronic Publishing.
- Hier, A. (2017) ”More bang for the buck. Freaks and the intimate-sex-for-money license”, *Southwestern Law Review* 46 (3):489–518.
- Hulusjö, A. (2013) *The multiplicities of prostitution experience. Narratives about power and resistance*. Doktorsavhandling i socialt arbete. Malmö: Malmö högskola.
- Illouz, E. (2007) *Cold intimacies. The making of emotional capitalism*. Cambridge: Polity.
- Illouz, E. (2014) *Därför gör kärlek ont. En sociologisk förklaring*. Göteborg: Daidalos.
- Illouz, E. (2020) *Därför tar kärleken slut. De negativa relationernas sociologi*. Göteborg: Daidalos.
- Jonsson, S. & N. Jakobsson (2017) ”Is buying sex morally wrong? Comparing attitudes toward prostitution using individual-level data across eight Western European countries”, *Women’s Studies International Forum* 61:58–69. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2016.12.007>
- Jämställdhetsmyndigheten (2021) ”Prostitution och människohandel”. Rapport 2021:23. Göteborg: Jämställdhetsmyndigheten. <https://jamstalldhetsmyndigheten.se/media/impbhoid/rapport-prostitution-och-manniskohandel-2021-23-pdf.pdf> (hämtningsdatum 4 mars 2022).
- Ljungberg, H. (2021) ”’Normala’ kvinnor säljer sex? – normer och gråzoner i betald dejting”, 195–219 i A. de Cabo y Moreda, C. Holmström & J. Kousmanen (red.) *Sex mot ersättning – säljare, köpare, makt och moral*. Lund: Studentlitteratur.
- Kaufman, C.E. & S.E. Stavrou (2004) ”’Bus fare please’. The economics of sex and gifts among young people in urban South Africa”, *Culture, Health & Sexuality* 6 (5):377–391. <https://doi.org/10.1080/13691050410001680492>
- Kuate-Defo, B. (2004) ”Young people’s relationships with sugar daddies and sugar mummies. What do we know and what do we need to know?”, *African Journal of Reproductive Health* 8 (2):13–37. <https://doi.org/10.2307/3583175>
- Medin, J. (2019) *Thailandssvenskarna*. Stockholm: Verbal.
- Miller, A. (2011) ”Sugar dating. A new take on an old issue”, *Buffalo Journal of Gender Law & Social Policy* 20:33–68.
- Milrod, C. & M.A. Monto (2012) ”The hobbyist and the girlfriend experience. Behaviors and preferences of male costumers of internet sexual service providers”, *Deviant Behavior* 33 (10):792–810. <https://doi.org/10.1080/01639625.2012.707502>
- Motyl, J. (2013) ”Trading sex for college tuition. How sugar daddy dating sites may be sugar coating prostitution”, *Penn State Law Review* 117 (3):927–958.
- Månsson, S.-A. (2019) *Prostitution. Aktörerna, relationerna och omvärlden*. Lund: Studentlitteratur.
- Nayar, K.I. (2017) ”Sweetening the deal. Dating for compensation in the digital age”,

- Journal of Gender Studies* 26 (3):335–346. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1273101>
- Olsson, U. (2019) ”’Sugardejting’ en allt vanligare form av prostitution”, *SVT Nyheter*, 25 september, <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/varmland/sugardating-en-allt-vanligare-verksamhet> (hämtningsdatum 6 december 2021).
- Paulsen, R. (2010) *Arbetsambället. Hur arbetet överlevde teknologin*. Lund: Gleerups.
- Plummer, K. (2010) ”A round up of some recent books on prostitution and sex work”, *Sexualities* 13 (3):394–400. <https://doi.org/10.1177/1363460709364324>
- Regeringen (1995) ”Sammanfattning av betänkandet Könshandel”. SOU 1995:15. Stockholm: Socialdepartementet. <https://data.riksdagen.se/fil/BDDDB11F7-3335-4EEB-8658-3B5E4211801C> (hämtningsdatum 9 december 2021).
- Rouse, L. & A. Salter (2021) ”Cosplay on demand? Instagram, OnlyFans, and the gendered fantreprenör”, *Social Media+ Society* 7 (3). <https://doi.org/10.1177/20563051211042397>
- Sanders, T. (2008) ”Male sexual scripts. Intimacy, sexuality and pleasure in the purchase of commercial sex”, *Sociology* 42 (3):400–417. <https://doi.org/10.1177/0038038508088833>
- Scull, M.T. (2020) ”’It’s its own thing’. A typology of interpersonal sugar relationship scripts”, *Sociological Perspectives* 63 (1):135–158. <https://doi.org/10.1177/0731121419875115>
- Scull, M.T. (2022) ”From seeking financialships to satisfying curiosity. Women’s motivations for entering sugar relationships”, *Sexuality & Culture* 26 (1):222–248. <https://doi.org/10.1007/s12119-021-09888-9>
- Swader, C.S. & I.D. Vorobeva (2015) ”Receiving gifts for sex in Moscow, Kyiv, and Minsk. A compensated dating survey”, *Sexuality & Culture* 19 (2):321–348. <https://doi.org/10.1007/s12119-014-9269-7>
- Tavory, I. & S. Timmermans (2014) *Abductive analysis. Theorizing qualitative research*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Upadhyay, S. (2021) ”Sugaring. Understanding the world of sugar daddies and sugar babies”, *The Journal of Sex Research* 58 (6):775–784. <https://doi.org/10.1080/00224499.2020.1867700>
- Wade, B. (2009) *Seeking arrangement. The definitive guide to sugar daddy and mutually beneficial arrangements*. San Francisco: Bush Street Press.
- Wang Y. (2021) ”The twink next door, who also does porn. Networked intimacy in gay porn performers’ selfpresentation on social media”, *Porn Studies* 8 (2):224–238, <https://doi.org/10.1080/23268743.2020.1841019>
- Warhurst, C. & D. Nickson (2009) ”’Who’s got the look?’. Emotional, aesthetic and sexualized labour in interactive services”, *Gender, Work & Organization* 16 (3):385–404. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2009.00450.x>
- Zelizer, V.A. (2005) *The purchase of intimacy*. Princeton: Princeton University Press.

Författarpresentationer

Alessandro Johansson är masterstudent i sociologi vid Göteborgs universitet och forskarbiträde i projektet ”Mellan relation och prostitution: Sugardejting och omförhandlingen av gränsen mellan ekonomi och intimitet” vid Örebro universitet. Hans samhällsvetenskapliga intresse kretsar kring frågor om kärlek, kön och makt med särskilt fokus på dejting och maskulinitet.

Lena Gunnarsson är docent i genusvetenskap vid Örebro universitet. En stor del av hennes forskning berör sexualitet och intimitet utifrån ett genusperspektiv och omfattar bidrag till feministisk teori såväl som empirisk forskning om sexuellt våld, samtycke och sugardejting. Ett annat centralt forskningsintresse är vetenskapsteori och filosofi inom samhällsvetenskaperna där hon arbetar utifrån ett brett kritisk-realistiskt perspektiv.

Kontaktuppgifter författare

Lena Gunnarsson
Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap
Örebro universitet, 701 82 Örebro
lena.gunnarsson@oru.se

Arv, miljö eller både och?

En kritisk realistisk kritik av heritabilitetsmetodiken

Heredity, environment, or both? A critical realistic critique of the heritability methodology

With heritability methodology researchers using twin studies, and during recent year also DNA studies, have claimed that heredity plays a crucial role in explaining social outcomes. Explaining what causes social outcomes is a strive to explain how reality is constituted, and is thus an ontological question. The purpose of this article is to examine the unspoken ontological assumptions in heritability studies from a critical realistic perspective. First I'll explain the basics of the heritability methodology, the twin methodology and DNA studies that measure heritability, then I'll describe the previous criticism of these studies. Thereafter I'll argue that the heritability studies do not examine the actual causes of social events, but rather that the measures are driven by other underlying mechanisms, which thus are the ones possessing the generative power to influence social outcomes. Against this background, I argue that the studies commit the fallacy of misplaced concreteness and the epistemic fallacy. In conclusion, I argue that concrete social phenomena should be understood as an interplay between different generative mechanisms.

Keywords: twin studies, heredity and environment, critical realism, behavioral genetics, GWAS

Bakgrund

Varför hyser vissa människor mer konservativa åsikter och andra mer liberala? Varför faller vissa in i kriminalitet och andra inte? Varför lyckas vissa bättre än andra i skolan? Frågor likt dessa har länge sysselsatt samhällsvetenskapen. Olika typer av sociala faktorer, såsom socioekonomisk klass, utbildningsnivå, inkomst och uppväxtförhållanden, har anförts av dem som sökt förklara utfallen. Parallellt har dock vissa beteendegenetiker länge hävdad att våra beteenden och vilka vi är i stor utsträckning påverkas av biologiskt arv snarare än av sociala faktorer. Med hjälp av tvillingstudier, där likheter och skillnader mellan enäggs- och tvåäggstvillingar jämförs, har man hävdad att arvet i stor utsträckning påverkar till exempel intelligens (Bouchard 2004), politiska åsikter (Hatemi, Funk, Maes m.fl. 2009), personlighet (Bouchard & Loehlin 2001) benägenhet till kriminellt beteende (Brennan & Mednick 1993), typ av humor (Vernon, Martin, Schermer m.fl. 2008) med mera. Somliga har påstått att miljöfaktorer som

klassbakgrund och typ av uppfostran inte påverkar utfallen över huvud taget (Loehlin, McCrae & Costa 1998; Vernon, Martin, Schermer m.fl. 2008).

Tvillingstudier som syftar till att förstå hur arv påverkar mänskligt beteende har bedrivits åtminstone sedan 1950-talet (Aarhus University u.å.). Sverige har sedan 1960-talet ett tvillingregister som är internationellt ledande på området och numera världens största med 87 000 tvillingpar (Karolinska institutet u.å.).

Vid sidan av tvillingstudier har det uppstått alternativa metoder för att undersöka biologiskt arv. Under 2000-talet har man utvecklat DNA-analyser i förhoppningen om att exakt kunna visa vilka genvarianter som påverkar sociala utfall.

Stundom har det framställts som om det skulle finnas en skarp konflikt mellan samhällsvetenskapen och beteendegenetiken, där den förra förnekar arvets betydelse för sociala utfall. Evolutionspsykologen Steven Pinker (2006[2002]) har hävdad att samhällsvetenskapen ofta utgår från att människan föds som ett oskrivet blad och förnekar biologins betydelse för mänskligt beteende. Denna halmgubbe är det antagligen få sociologer som känner igen sig i. Att biologi kan ha betydelse för sociala fenomen är ett tämligen okontroversiellt påstående.

Det är inte påståendet om att biologi och arv påverkar mänskligt beteende som gör heritabilitetsstudierna svårsmälta för sociologer, utan påståendet om att det som kallas gemensam miljö, det vill säga klassbakgrund, ekonomisk situation under uppväxten, uppfostringsstil och så vidare, inte spelar någon roll för vilka vi blir. Nästan oberoende av vad som studeras brukar tvillingstudierna komma fram till att den gemensamma miljön kan förklara 0–5 procent av utfallet, exempelvis av vår personlighet, vår kognitiva förmåga och våra politiska preferenser (se t.ex. Jang, Livesley & Vernon 1996; Bouchard & Loehlin 2001; Vernon, Martin, Schermer m.fl. 2008; Distel, Trull, Willemssen m.fl. 2009; De Moor, Costa, Terracciano m.fl. 2012; Panofsky 2014:150). Beroende på vad som undersöks antas det genetiska arvet kunna förklara 40–90 procent av vilka vi är. De miljöfaktorer som trots allt påverkar oss påstås vara slumpartade, till exempel vilka lärare vi råkat få i skolan, vilka vänner vi umgås med, huruvida vi råkat ut för någon olycka etcetera.

Som framgår längre fram i artikeln har både naturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig kritik riktats mot studierna. Kritiken har ofta (men inte alltid) riktats mot antaganden som mätmetoden bygger på, det vill säga rört sig kring epistemologiska frågor. Men då studierna ställer frågan om vad som orsakar socialt beteende, rymmer de också en ontologisk fråga om hur verkligheten är beskaffad. Syftet med artikeln är att utifrån ett kritiskt realistiskt vetenskapsteoretiskt perspektiv undersöka vilka ontologiska antaganden som ryms i heritabilitetsstudierna och vilka problem som följer med dessa antaganden.

Först kommer jag att beskriva vad heritabilitetsmättet, det mått som tvillingstudier tar fram, egentligen mäter. Sedan presenterar jag grunderna i tvillingmetodikerna samt den kritik som riktats mot densamma. Därefter beskrivs grunden i DNA-studier, som på senare år kommit att användas av dem som söker förstå genvarianters inverkan på sociala utfall. Efter detta sammanfattas den tidigare kritik som riktats mot heritabilitetsmetodikerna. Vidare presenteras den kritiska realismens ontologiska perspektiv, med

vars hjälp jag först lyfter fram ontologiska problem som jag identifierat i heritabilitetsstudierna och sedan beskriver hur genvarianter och sociala strukturer kan samverka och tillsammans skapa emergenta mekanismer som påverkar den sociala världen.

Heritabilitetsstudier

Inte sällan redovisas i medierna siffror om att en viss procentandel av ett beteende beror på arv respektive miljö (se t.ex. Arbman 2021). När sådana procentsiffror presenteras kan det framstå som om man hänvisar till studier som undersökt hur stor del av ett givet utfall som beror på arv och hur stor del som beror på miljö. Så är dock inte fallet. Studierna undersöker inte grad av genetisk betydelse för ett visst beteende, utan studerar vad som kallas heritabilitet.

Heritabilitet är ett matematiskt mått som mäter hur hög andel av *variationen* av ett fenomen inom den studerade gruppen som utifrån en matematisk ekvation kan härledas till arv respektive miljö. Det heritabilitetsmått som tas fram är därför en uppskattning av vad som orsakar variationen inom studiepopulationen. Studierna ger således inte ett mått på vad som orsakar det absoluta utfallet, till exempel varför en populations genomsnittliga IQ är 100, utan enbart hur variationen från ett samhälleligt genomsnitt kan förklaras. Om den undersökta populationens IQ uppskattas till 100 och variationen runt genomsnittet är 10, så gör alltså heritabilitetsstudierna anspråk på att förklara hur stor del av denna variation som bestäms av arv respektive miljö.

Tvillingstudiernas utformning

Intill nyligen har tvillingstudier varit det primära sättet att undersöka hur arv och miljö påverkar sociala utfall. Studierna utgår från register med enäggstvillingar och tvåäggstvillingar. Utifrån dessa undersöker man graden av intern likhet mellan paren av enäggstvillingar och jämför den med den interna likheten mellan tvåäggstvillingar.

I det som kallas standardmodellen för tvillingstudier (även kallat Falconers Formula) ingår i regel tre faktorer. Den genetiska effekten av ett fenomen kallas A (*additive genetics*). Den andra faktorn är tvillingarnas gemensamma uppväxtmiljö, till exempel socioekonomisk klass, föräldrarnas uppfostringsstil och uppväxtområde. Denna benämns i tvillingstudier C (*common environment*). Den tredje faktorn (som benämns E) är individuella unika miljöfaktorer inom tvillingparen, till exempel vänner och vilka man hamnar bredvid i skolbänken, men här ingår även en felterm, det vill säga oförklarad eller bristande korrelation.

Enäggstvillingar antas ha 100 procent gemensamma genvarianter, medan tvåäggstvillingar har samma andel som andra syskon, det vill säga i genomsnitt 50 procent. Vidare är ett antagande i studierna att den gemensamma miljön delas till 100 procent, oavsett om det gäller enäggss- eller tvåäggstvillingar. De unika miljöfaktorerna har ingen korrelation. Antagandet är att noterade skillnader i utfall mellan enäggstvillingar måste förklaras av unika miljöfaktorer, då de till fullo delar genvariation och gemensam miljö. Då man utgår från att två av tre faktorer som kan påverka utfallet är kända (genetisk likhet och gemensam miljö), kan man i jämförelse med tvåäggstvillingarna

räkna ut hur hög andel av den noterade likheten (vilken presenteras som ett korrelationsmått) som i ett givet utfall beror på arv respektive miljö (för en mer ingående beskrivning, se t.ex. Rijdsdijk & Sham 2002).

Kritik mot antaganden i tvillingstudier

Kritik av epistemologisk karaktär (även om kritikerna inte benämnt den så) har riktats mot vissa antaganden som tvillingstudierna bygger på (se t.ex. Sauce & Matzel 2018). Jag ska här lyfta fram tre problem med antaganden om tvillingar som kan sätta i fråga heritabilitetsmåttens tillförlitlighet.

För det första har antagandet om att enäggstvillingar delar genvariation till 100 procent och tvåäggstvillingar till 50 procent kritiserats, då det inte stämmer. Även om enäggstvillingar kommer från samma spermie och ägg och vid befruktningen därmed delar genvarianter, så har DNA-studier kunnat visa att de inte har 100 procent gemensam genvariation. Det sker spontana genetiska mutationer sedan det befruktade ägget delats upp i två separata embryon, vilket leder till skillnader inom enäggsparret (Dal, Ergüner, Sağiroğlu m.fl. 2014; Vadgama, Pittman, Simpson m.fl. 2019). Då utgångspunkten i tvillingstudier är att enäggs- och tvåäggstvillingar påverkas i samma utsträckning av den gemensamma miljön och att mellangrupsvariationen beror på genetiskt arv, så medför det falska antagandet om att enäggstvillingar delar genvarianter till 100 procent att heritabiliteten överskattas. Även antagandet om att tvåäggstvillingar delar genvarianter till 50 procent är missvisande: i realiteten ligger likheten någonstans mellan 38 och 62 procent (Visscher, Medland, Ferreira m.fl. 2006). Om studierna har ett stort antal deltagare är den genomsnittliga genetiska likheten 50 procent. Förutsättningen för att detta genomsnitt ska vara korrekt i en enskild undersökning är att de genvarianter som antas ge upphov till de undersökta sociala utfallen har detta spridningsmått. Då man i tvillingstudier inte vet (eller för den delen undersöker) vilka specifika genvarianter som orsakar de undersökta utfallen, så kan man inte veta om de genvarianter som antas påverka utfallet delas till 50 procent mellan syskonen.

För det andra har vi det livligt diskuterade antagandet om att enäggstvillingar och tvåäggstvillingar delar sin miljö i samma utsträckning (Joseph 1988; Panofsky 2014:145f.; Sauce & Matzel 2018). Det antas att tvåäggstvillingar inte blir systematiskt annorlunda behandlade och att de inte lever på annat sätt än enäggstvillingar. Dock har det visat sig att enäggstvillingar oftare har samma vänner, att de interagerar mer med varandra och att de har mer social kontakt än tvåäggstvillingar. De klär sig oftare mer likt varandra och är till utseendet mer lika, vilket leder till att de oftare blir behandlade mer lika av omgivningen (Loehlin & Nichols 1976; Lewontin, Rose & Kamin 1984; Kendler, Heath, Martin m.fl. 1987; Joseph 1998). Det har gjorts försök att undersöka hur skillnaden i den gemensamma miljön påverkar uppskattningen av heritabiliteten. I studier har man jämfört enäggs- och tvåäggstvillingar som ofta har kontakt, som delade sovrum som barn och som hade samma vänner med dem som inte hade det (Rose & Kaprio 1988; Smith, Alford, Hatemi m.fl. 2012). Resultaten pekar på att heritabilitetsskattningen för enäggstvillingar minskar då de inte har nära

social kontakt i vuxen ålder och i viss grad ökar om de som barn delat sovrum, klätt sig lika och haft samma vänner.

Ett annat sätt på vilket kritiken bemötts är adoptionsstudier, där man jämfört likheten mellan enäggstvillingar som inte växt upp tillsammans. Här framhåller vissa att adoptionsstudier visat att enäggstvillingar har stora likheter trots att de växt upp i olika miljöer (se t.ex. Scarr & Weinberg 1983; Plomin & DeFries 1985). Andra har dock framhållit att resultaten inte säger något om arvet. Mellan adoptivföräldrarna och adoptivbarnen har man till exempel kunnat uppmäta en heritabilitet som är lika stor som i relation till de biologiska barnen. Ett annat märkligt samband, som sår tvivel om adoptivstudiernas resultat, är att man även funnit en stor likhet i heritabilitet mellan de föräldrar som adopterat bort sina barn och de bortadopterade barnens adoptivsyskon, en helt ologisk korrelation (Panfosky 2014:133). De heritabilitetsmått som tas fram med adoptivstudier verkar således vara mycket osäkra.

För det tredje har möjligheten att generalisera resultaten ifrågasatts. I studierna utgår man från att tvillingstudiernas resultat kan överföras till den övriga befolkningen. Tvillingar skiljer sig dock på ett systematiskt sätt från den övriga befolkningen. Slumpen avgör om man får enäggstvillingar, men så är inte fallet med tvåäggstvillingar. Om man får barn när man är över 30 år och om man har genomgått hormonbehandling och/eller provrörsbefruktning ökar sannolikheten för att få tvåäggstvillingar. Vidare finns också en ärftlig komponent, där tvåäggstvillingar i släkten ökar sannolikheten för att man själv ska få tvåäggstvillingar. Äktenskap där man fått tvillingar leder oftare till skilsmässa och kvinnor som fött tvillingar drabbas oftare av depressioner (Thorpe, Golding, MacGillivray m.fl. 1991; Jena, Goldman & Joyce 2011). Om man fått tvillingar ökar också risken för ekonomiska svårigheter, högre stressnivåer och missförhållanden i familjen (Groothuis, Altemeier, Robarge m.fl. 1982; Keenan, Runyan, Marshall m.fl. 2003). Härtill finns vissa förhöjda risker vid tvillinggraviditet som ökar sannolikheten för att barnen ska få problem längre fram i livet – exempelvis föds hälften av alla tvillingar för tidigt och med lägre födelsevikt än icke-tvillingar, något som är förenat med flera risker, exempelvis neuropsykiatriska diagnoser senare i livet (Rijsdijk & Sham 2002). Detta vittnar om att föräldrasituationen för tvillingföräldrar och uppväxtförutsättningarna för tvillingar är något annorlunda än för befolkningen i övrigt, vilket gör det osäkert att generalisera utifrån tvillingstudierna.

Kritiken har således varit av teknisk art, där de utpekade problemen kan leda till överskattning av arvets betydelse och svårigheter att överföra resultaten till andra grupper. Till följd av dessa problem kan mätmetoden inte ses som en säker källa till kunskap om heritabilitet och leder till ett ifrågasättande av vad vi kan antas veta om heritabilitet. Kritiken är således av epistemologisk karaktär. Men det finns också en mer grundläggande kritik som inte riktar in sig på epistemologiska frågor utan snarare på frågan om huruvida verkligheten är beskaffad på ett sådant sätt att den låter sig mätas med heritabilitetsmetodiken. Jag ska strax komma in på denna kritik, men först ska jag gå igenom en annan metod för att mäta heritabilitet.

DNA-analyser och heritabilitet

Tvillingstudier har länge presenterat resultat som visat på arvets stora betydelse för variationen av en mängd sociala utfall. Är då dessa resultat tillförlitliga eller finns det mätfel i metoden som ger systematiskt felaktiga resultat? Ett sätt att undersöka en undersökningsmetods tillförlitlighet är att undersöka samma fenomen med en annan metod. Om två olika metoder pekar på samma resultat, så kan det tyda på att resultaten är robusta.

Sedan knappt 20 år är det möjligt att genomföra större genetiska studier i syfte att undersöka genvarianters koppling till diverse fysiska och sociala utfall. Den vanligaste typen av DNA-studiemetod kallas ”helgenomstudie” (*genome-wide association study*, GWAS). Här undersöks om genvarianter korrelerar med exempelvis sjukdomar, beteenden och andra sociala utfall. I regel bestäms inte på förhand vilka gener som ska undersökas, utan utgångspunkten är en bred induktiv analys som söker finna genvariationer som korrelerar med det undersökta utfallet. Studierna går till så att DNA-prover samlas in och samkörs med olika utfallsvariabler, exempelvis enkätsvar som säger något om personlighetsdrag, IQ eller vad man nu är intresserad av att undersöka (se t.ex. Uffelmann, Huang, Munung m.fl. 2021).

Tidigt visade det sig dock att DNA-studierna inte var så framgångsrika som man hade hoppats. Inledningsvis påträffades nästan inga samband alls (de Moor, Costa, Terracciano m.fl. 2012; van den Berg, de Moor, Verweij m.fl. 2016). Ibland hittades några enskilda genvarianter som antogs vara förknippade med exempelvis intelligens eller personlighetsdrag och som förklarade någon enstaka procent av variationen i utfallet. De samband som upptäcktes publicerades och kunde lyftas fram som genombrott, men när nya studier försökte replikera undersökningarna uppstod problem; resultaten höll ofta inte vid prövning (se t.ex. Chabris, Herbert, Benjamin m.fl. 2012; Rietveld, Medland, Derringer m.fl. 2013). Det visade sig att de gigantiska datamaterial som DNA-studierna genererade tenderade att skapa falska signifikanta samband, och då det även finns en benägenhet att publicera resultat där samband hittas snarare än att publicera resultat där samband inte hittats växte ett allt starkare tvivel om GWAS-studiernas resultat (Duncan & Keller 2011; Ioannidis, Tarone & McLaughlin 2011). Varför hittade man inga genetiska samband, och om man hittade dem, varför utgjorde de bara en bråkdel av vad tvillingstudierna visade? En stor debatt som kom att kallas ”den försvunna heritabiliteten” drog igång (se t.ex. Maher 2008).

Först var tanken att antalet deltagare i studierna var för få; om bara tillräckligt många deltog skulle heritabiliteten bli tydligare (se t.ex. Ioannidis 2007; Tam, Patel, Turcotte m.fl. 2019). Tusen svarande blev till tiotusen, som blev till hundra tusen och till sist över en miljon. Först när man kom upp i fler än hundra tusen svarande började vissa genetiska replikerbara kopplingar hittas, men ofta mycket svaga sådana. Exempelvis har större studier som undersökt personlighetsdrag inte hittat samband med alla de personlighetstyper som påstås finnas, och till dem man har funnit en genetisk koppling har man lyckats identifiera genvarianter som kan förklara 1–4 procent av variationen i dragen (Luciano, Hagenaars, Davies m.fl. 2018; Nagel, Jansen, Stringer m.fl. 2018). För IQ har man på sin höjd kunnat förklara cirka 5 procent av variationen

i de undersökta grupperna med hjälp av DNA-analys (Savage, Jansen, Stringer m.fl. 2018) – inte i närheten av de 60–90 procent som tvillingstudierna kommit fram till (Herrnstein & Murray 1994; Wright, De Geus, Ando m.fl. 2001).

En annan förklaring till problemet med den försvunna heritabiliteten som lyfts fram är att enskilda genvarianters effekter kanske inte fungerar additivt. Man har menat att utfall kanske snarare härrör från ett genetiskt samspel där korrelationen mellan genvarianter skapar eller förstärker utfallen (se t.ex. Zuk, Hechter, Sunyaev m.fl. 2012; Tam, Patel, Turcotte m.fl. 2019). DNA-studier som undersökt samspel mellan genvarianter har kunnat förklara en något högre grad av heritabiliteten. Ett exempel är en studie med över en miljon deltagare, där det genetiska arvets betydelse för skoldeltagande och kognitiv förmåga undersöktes. Vid en inledande additiv GWAS-analys upptäcktes genvarianter som förklarade 0,3 procent av variationen i utfallet, men när det genetiska samspelet beaktades ökade förklaringskraften till 7–13 procent (Lee, Wedow, Okbay m.fl. 2018) – betydligt högre än den var när genvarianter undersöktes var för sig, men avsevärt lägre än vad tvillingstudierna kommit fram till.¹

Även om vissa heritabilitetsforskare inte verkar hysa någon större oro för den försvunna heritabiliteten utan snarare uttrycker stor entusiasm för den man funnit (se t.ex. Plomin & Deary 2015), så har det också påpekats som en möjlighet att tvillingstudierna överskattar heritabiliteten (se t.ex. Luciano, Hagenaars, Davies m.fl. 2018; Sauce & Matzel 2018).

När de högt ställda förväntningar som knutits till att DNA-studier en gång för alla skulle bevisa arvets betydelse för beteende grusades började en del beteendegenetiker återvända till tvillingstudierna (se Panofsky 2014:186f.). De framhöll att människan i

---

1 En föreslagen lösning på problemet med den försvunna heritabiliteten är så kallad genomomfattande analys av komplexa egenskaper (*genome-wide complex trait analysis*, *GCTA*). Denna metod undersöker inte geners direkta inverkan på utfall, utan söker snarare indirekta samband mellan gener och utfall. Man undersöker mer övergripande genetiska likheter och hur dessa samvarierar med vissa givna utfall. Då det är en genetisk helhet som undersöks, behöver inte enskilda gener vara signifikant kopplade till utfallet. Med hjälp av denna indirekta metod för att finna genetiska samband har den uppskattade heritabiliteten ökat, för exempelvis intelligens till cirka 20–30 procent (Davies, Marioni, Liewald m.fl. 2016; Davies, Lam, Harris m.fl. 2018) Kritik har dock riktats mot denna typ av analys, dels för att den inte kan fånga upp interaktioner eller korrelationer med miljö och därmed inte kan upptäcka hur miljön förstärker eller skapar de upptäckta utfallen, dels för att metoden inte heller kan användas för att undersöka om den uppskattade heritabiliteten skiljer sig åt mellan olika sociala grupper (detta problem diskuteras mer uttömmande längre fram). Eftersom man med metoden letar efter samband mellan gemensamma utfall och likheter i gener, exkluderas personer som är släkt. Om man har liknande gener och en liknande miljösituation, till exempel på så vis att personer i släkten tenderar att ha liknande yrken eller social status, skulle GCTA-metoden tolka likheten i gener och utfall som om utfallet berodde på generna. En kritik som riktats mot GCTA är att metoden utgår från antagandet att befolkningen inte är segregerad. Om exempelvis samhället är klassmässigt geografiskt segregerat och om man samtidigt i större utsträckning skaffar barn med personer från det egna området och från en grupp som är socialt lik den egna gruppen, leder detta till genetiska likheter som kommer att associeras med exempelvis utbildningsnivå eller inkomst, men som inte är ett utfall av generna utan av en klassmässig social och geografisk segregation (se t.ex. Charney 2013; Kumar, Feldman, Rehkopf m.fl. 2016).

all hennes komplexitet inte kan reduceras till ett antal genvarianter som DNA-studierna försökte fånga upp och att man i stället måste undersöka en helhet som omfattade både genvariant och miljö. Beteendegenetiker som utförde tvillingstudier framhöll nu att de kunde få fatt på denna helhet (Panofsky 2014:187ff.). Då man antog att samspel mellan genvariant och genvariant samt genvarianter och miljö kunde ligga bakom de hög heritabilitetsmått som tvillingstudierna visat på, började allt fler uppmärksamma hur interaktioner mellan arv och miljö påverkade resultaten (se tex. Turkheimer, Haley, Waldron m.fl. 2003; Panofsky 2014:187). Resultaten av dessa studier visade att interaktionen tycktes spela mycket stor roll för heritabilitetsmättet. Exempelvis visade det sig att heritabilitetsmättet för IQ skiljer sig dramatiskt beroende på social klass (Dick & Rose 2002; Turkheimer, Haley, Waldron m.fl. 2003; Sauce & Matzel 2018).

Vid sidan av denna kritik finns det också de genetiker som kritiserar hela idén om att det går att förstå mänskligt beteende med hjälp av heritabilitetsmetodik.

Tidigare ontologisk kritik av heritabilitetsmetodik

Ungefär lika länge som beteendegenetiker utfört heritabilitetsstudier för att förstå mänskligt beteende har det förekommit kritik av idén om att det är möjligt att uttala sig om genetisk inverkan på beteenden genom att undersöka varians i en population (Lewontin 1974; Panofsky 2014:64). Kritiken har gått ut på att heritabilitet inte undersöker hur genvarianter och miljö påverkar ett beteende och att heritabilitetsmättet är en matematisk konstruktion med oklar innebörd som inte fångar upp ett i verkligheten existerande fenomen (Lewontin 1974; Rose 2020[2006]; Pearce 2011; Panofsky 2014:64). Hög eller låg heritabilitet behöver inte innebära att ett beteende är starkt format av arv eller miljö, då måttets storlek i stor utsträckning formas av den sociala kontexten vilket gör det oklart vad som egentligen mäts (Panofsky 2014:64). Evolutionsbiologen och genetikern Richard Lewontin har följaktligen menat att metoden är utan värde och borde överges (Lewontin 1974). Neurovetaren Steven Rose menar att heritabilitet är en statistisk artefakt som inte säger något om genvarianternas inverkan på beteende och som saknar praktisk nytta (Rose 2020[2006]). Kritiken Rose framför är således en ontologisk kritik med innebörden att heritabilitet inte mäter verkliga effekter av arv.

En annan kritik som riktats mot heritabilitetsmättet är att metoden utgår från att den verklighet som studeras i grunden är additiv, trots att man stundom lägger in interaktionsvariabler (Rose 2001, 2020[2006]; Pearce 2011). Falconers formel utgår från att arvet adderas med miljö (och en felterm) ($Y=A+C+E$) och att dessa faktorer tillsammans förklarar hela variansen. Man kan lägga till en interaktionsterm i formeln ($Y=A+C+E+(A*C)$), men detta tillägg går inte bortom den grundläggande logiken i ekvationen som är fortsatt additiv (Lewontin 1974; Rose 2020[2006]). Kritikerna har hävdad att samspelet mellan arv och miljö inte kan förstås som ett tillägg till en i övrigt additiv verklighet. Snarare är verkligheten präglad av en icke-linjär interaktion mellan genvariant och miljö som inte låter sig separeras i additiva termer (Feldman & Lewontin 1975; Rose 2001). En liknelse som anförts för att visa detta är den om två personer som murar en tegelvägg. Så länge båda lägger tegel kan man enkelt räkna ut hur stor del av väggen var och en byggt. Men om den ene lägger tegel och den andre blandar

murbruk blir det absurt att försöka mäta hur stor del av väggen var och en byggt (Pearce 2011). Bygget blir snarare ett utfall av ett samspel mellan de bågge typerna av arbeten. Pearce (2011) menar att det är lika absurt att försöka mäta hur hög andel av vår längd (eller vad man nu undersöker) som kommer från miljö respektive från genvarianterna. De två delarna är intrasslade i varandra, de kan förstärka och motverka varandra på ett intrikat sätt, och de kan inte, som murarnas arbetsinsats, kvantifieras. Båda delarna krävs för utfallet. Om båda delarna behövs för ett utfall, exempelvis en viss genvariant och en viss miljö, så innebär detta att utfallet samtidigt kan vara 100 procent genetiskt och 100 procent miljömässigt (Pearce 2011). Rose (2020[2006]:57–58) sammanfattar kritiken: ”Biologiska system är komplexa, icke-linjära och icke-additiva. Heritabilitetsuppskattningar är försök att beskriva icke-dikotoma processer med förenklade och reifierade dikotomier (arv kontra miljö)”. Kritiken går således ut på att metoden beskriver världen som dikotom trots att den inte är det.

Denna kritik av heritabilitetsmättet riktas inte mot epistemologiska antaganden i mätmetoden, utan handlar om hur den verklighet som undersöks egentligen är beskaffad och om huruvida metoden kan fånga upp denna verklighet. I kritiken av heritabilitetsmetodiken och dess additiva grundantaganden ryms således en kritik av de ontologiska antaganden som måttet bygger på. Jag ska nu med utgångspunkt från den kritiska realismen utveckla en ontologisk kritik av heritabilitetsstudierna. Först ska jag dock beskriva grunden i den kritiska realismen.

Den kritiska realismens vetenskapssyn

Den kritiska realismen (KR) utvecklades ursprungligen av Roy Bhaskar (se Bhaskar 1978, 2015[1979], 2008[1993]) och har den kritiska udden främst, men inte uteslutande, riktad mot den empiriska realismen. Den empiriska realismen anklagas för en naiv vetenskapssyn som utgår från att man med hjälp av empiriska observationer och empiriska regelbundenheter kan uttala sig om *orsaker* till fenomen i världen (Danermark, Ekström & Karlsson 2018:74). Bhaskar menar att föreställningen att observationer av fenomen skulle kunna avslöja fenomenens verkliga sammansättning är att blanda samman vad som är med vad vi vet (Bhaskar 1978:16). Ontologiska frågor om verklighetens beskaffenhet reduceras till vad vi kan veta om världen, det vill säga till epistemologi. Denna reduktionism kallar Bhaskar det epistemiska felslutet (Bhaskar 1978:36). Om vi vill förstå hur verkligheten är beskaffad räcker det inte att vi empiriskt observerar mönster, exempelvis att två fenomen ofta verkar inträffa samtidigt och att de korrelerar. Vi måste förstå vad som gör att de verkar tillsammans och vad som orsakar empiriskt observerbara fenomen. Det som skapar fenomen i världen benämns generativa mekanismer (generativa då de genererar händelser/fenomen).

Inom KR är utgångspunkten att verkligheten har en djupdimension inunder de händelser som inträffar i världen och det som vi direkt kan observera (Bhaskar, Danermark & Price 2018:28). Tre olika djupdomäner identifieras: den empiriska, direkt observerbara domänen; den faktiska domänen, inom vilken händelser inträffar oavsett om vi är medvetna om dem eller ej; och verklighetens domän, där de mekanismer som orsakar

händelserna och de empiriska utfallen återfinns (Bhaskar 1978:56ff.; Collier 1989:11ff.). Det vetenskapliga målet att beskriva verkligheten så sanningslikt som möjligt kan man uppnå genom att förklara vilka mekanismer som orsakar händelser och utfall i världen.

Ett flertal mekanismer kan vara verksamma samtidigt. De kan förstärka varandra, motverka varandra och ta ut varandra, vilket leder till att de empiriska utfallen kan variera beroende på vilka mekanismer som är verksamma (se t.ex. Sayer 2010). Som exempel på hur två mekanismer påverkar varandra kan vi föreställa oss en grupp tyngdlösa rymdfarare som befinner sig på en rymdstation i omloppsbana runt jorden. För rymdfararna kan det framstå som om de frigjorts från gravitationskraften och därför är tyngdlösa. Så är dock inte fallet, den internationella rymdstationen ISS befinner sig enbart cirka 40 mil över jordens yta och gravitationskraften är i det närmaste densamma där som på jorden. Det är i stället den centrifugalkraft som uppstår då de i mycket hög hastighet cirkulerar runt jorden som gör att de upplever tyngdlöshet. Gravitationskraften finns kvar, men dess effekt på rymdfararna tas ut av centrifugalkraften. Exemplet visar att vi inte kan få reda på verklighetens beskaffenhet enbart genom att studera empiriska utfall. I stället måste vi söka efter mekanismerna bakom fenomenen och undersöka hur dessa mekanismer samspelar för att skapa utfall.

En annan utgångspunkt inom KR, utöver den att världen är differentierad i olika domäner, är att verkligheten är stratifierad i olika ontologiska hierarkiskt ordnade strata med egna strukturer och generativa mekanismer. Atomer påverkas av mekanismer som är specifika för det atomära stratumet, molekyler påverkas av andra mekanismer och så vidare. Högre strata är beroende av lägre stratas mekanismer, men har samtidigt egna mekanismer som inte kan reduceras till dem på lägre nivå. Exempelvis är biologiskt liv beroende av de lagar som det molekylära stratumet lyder under, men det präglas också av egna mekanismer som inte kan reduceras till molekylernas verkan. Likadant förhåller det sig med det sociala livet, som vilar på det biologiska livets mekanismer men som präglas av egna mekanismer (Collier 1994:46). Utmärkande för ett stratum av verkligheten är att det har egna generativa mekanismer, som i egen rätt kan påverka världens beskaffenhet, som alltså påverkar, omformar och reproducerar händelser inom den givna ontologiska nivån och som inte direkt kan förklaras av mekanismer på lägre nivå (Collier 1994:116; Gunnarsson 2013). Exempelvis måste vi inta energi för att fortsätta att existera, men sociala händelser, såsom arbetets organisering, kan inte reduceras till vårt biologiska behov av att äta mat (även om det finns en sådan koppling). Problemet är inte att det skulle vara osant att vi behöver organisera samhället så att biologiska behov kan tillfredsställas, utan att de sociala mekanismer som faktiskt orsakar sociala händelser abstraheras bort när man förklarar händelser i ett visst stratum med hjälp av mekanismer i ett annat. När man förklarar händelser inom ett visst stratum av verkligheten med hjälp av mekanismer i ett annat stratum gör man sig därmed skyldig till reduktionism (Sayer 2010).

Mekanismer som orsakar händelser i världen behöver inte orsaka dem på ett direkt eller linjärt vis (som exemplet med rymdfararna visade). Mekanismer kan samspela, och detta samspel kan orsaka nya generativa krafter som påverkar händelser i världen. Då den generativa kraft som samspelet skapar inte kan reduceras till de enskilda de-

larna har det uppstått en ny mekanism med emergenta krafter, det vill säga en kraft som uppstår ur ett samspel mellan andra krafter men som leder till något kvalitativt nytt. Ett exempel från den molekylära världen är att både väte och syre är brandfarliga ämnen, men när atomerna förs samman blir de till vatten med förmågan att släcka eld (Danermark, Ekström & Karlsson 2018:81). Bara för att ett objekt har en mekanism som kan generera ett visst utfall i världen, så behöver det alltså inte innebära att mekanismen alltid kan realiseras; den kan motverkas eller få ett helt annat uttryck då den samspelar med andra mekanismer. Om emergens existerar kan man således inte förstå mekanismers effekter som enkelt additiva, utan deras samlade effekter måste undersökas. Om man reducerar händelser i världen till de delar varav de består, är risken att samspelet mellan delarna förringas och att man bibringas en felaktig uppfattning om vad som orsakar ett visst fenomen. Mot denna bakgrund ska jag nu lyfta fram ontologiska problem i heritabilitetsstudierna.

Heritabilitetsstudier och två felslut

Målet med vetenskaplig verksamhet är att förklara verklighetens beskaffenhet och att göra en så sanningslik beskrivning av verkligheten som möjligt. Frågan här är om heritabilitetsmetodiken är det bästa sättet att beskriva genvarianters och miljöns inverkan på sociala händelser.

Om vi vill förstå vad som orsakar händelser i världen behöver vi finna de mekanismer som påverkar och orsakar händelser. Mekanismerna behöver äga egna kausala krafter. Krafterna kan således inte vara ett direkt utfall av en annan bakomliggande mekanism, för om så är fallet är det denna som utgör den generativa mekanismen.

I heritabilitetsstudier är utgångspunkten att betydelsen av arv och miljö kan fångas genom att undersöka ett socialt fenomen empiriska variation kring ett medelvärde. Jag menar att heritabilitetsmättet inte kan förklara arvets och miljöns betydelse för de sociala empiriska utfall så som det gör anspråk på att kunna göra, detta då det finns bakomliggande mekanismer som driver själva heritabilitetsmättets storlek, vilket innebär att variansmättet i sig inte kan anses fånga upp eller mäta betydelsen av självständiga generativa mekanismer. Jag har tre argument för detta.

För det första styr den samhällliga kontexten det medelvärde utifrån vilket heritabilitetsmättet mäter variation. Genom samhällliga förändringar, politiska beslut etcetera kan medelvärdet förändras dramatiskt. Exempelvis har den genomsnittliga IQ-nivån ökat med 17 poäng mellan 1950 och 2010-talet i de industrialiserade länderna (Trahan, Stuebing, Fletcher m.fl. 2014). Medelvärdet är den grund som heritabilitetsstudierna vilar på, men hur kontexten påverkar måttet ligger utanför vad metoden täcker in. Faktum är att orsaken till medelvärdets specifika nivå ligger helt bortom heritabilitetsmetodikens räckvidd. Om det finns genvarianter eller något i den samhällliga kontexten som påverkar medelvärdet, så kommer dessa mekanismer inte kunna fångas upp i studierna, utan enbart variansen från detsamma. Detta innebär att helt centrala mekanismer som påverkar sociala fenomen och som utgör heritabilitetsmetodens grund lämnas därhän.

För det andra påverkas heritabiliteten av vad jag vill kalla *extern interaktion*. Detta betyder att heritabilitetsmättet förändras beroende på utformningen av det samhälle som

studien utförs i. Arvets och miljöns uppskattade betydelse är inte fixerad utan varierar, ibland dramatiskt, beroende på tid och plats för studien. Exempelvis antas längd ofta i mycket hög grad vara ärftligt, men utifrån de i heritabilitetsstudierna framtagna siffrorna är arvets betydelse för vår längd inte så säker som det vid en första anblick kan framstå som. I en heritabilitetsstudie av rika västländer uppskattas längdens heritabilitet för män till mellan 89 och 93 procent (Silventoinen, Sarmiento, Perola m.fl. 2003). I fattiga länder har heritabilitetens generella inverkan på längd uppskattats vara betydligt lägre (Silventoinen 2003). Heritabilitetens betydelse för utfallet kan därför inte förstås som något statistiskt och fristående från den sociala kontexten. Längd påverkas inte bara av genvarianter, utan också av näringsintag (Perkins, Subramanian, Davey Smith m.fl. 2016). Om det undersökta landet präglas av stor ojämlikhet och om möjligheten att få tag i näringsrik kost varierar beroende på social position i samhället, kommer miljöfaktorerna att antas spela en större roll och arvsfaktorerna en mindre roll. Omvänt gäller i ett mer jämlikt samhälle. Om tillgången (eller för den del bristen) på mat är jämnt fördelad i samhället, minskar näringsintagets betydelse för längdvariationen, och därmed ser heritabiliteten ut att öka. Om samhället organiseras mer jämlikt ökar således heritabilitetens betydelse. Heritabilitet kan därmed inte förstås utanför den sociala kontexten.

För det tredje finns det en *intern interaktion* som påverkar heritabilitetens storlek i den undersökta kontexten. Arvets uppskattade betydelse i heritabilitetsstudierna varierar beroende på position i samhället. Exempelvis påverkar social klass, kön och födelseland vilka möjligheter vi har i samhället och därmed heritabilitetens uppskattade betydelse.

Som nyss nämndes har längdvariation bland män i rika länder i mycket stor utsträckning tillskrivits arvet. För kvinnor i samma länder är däremot heritabilitetens betydelse mindre och betydligt mer varierande; 68–84 procent av variationen i längd bland kvinnor antas kunna förklaras av heritabilitet (Silventoinen, Sarmiento, Perola m.fl. 2003). Ytterligare ett exempel kan hämtas från frågan om vad som orsakar variationer i IQ. Som nämndes tidigare uppskattas heritabiliteten för variationer i IQ vara mycket hög, 60–90 procent (Herrnstein & Murray 1994; Wright, De Geus, Ando m.fl. 2001). Men om man kontrollerar för föräldrars klasstillhörighet träder en annan bild fram. Ett flertal tvillingstudier som inkluderat klassbakgrund som interaktionsvariabel har kunnat visa att heritabilitetens och miljöns betydelse varierar kraftigt hos barn beroende på föräldrarnas klasstillhörighet (se t.ex. Turkheimer, Haley, Waldron m.fl. 2003; Tucker-Drob, Rhemtulla, Harden m.fl. 2011; Bates, Lewis & Weiss 2013). För barn som växer upp med föräldrar med låg inkomst och låg utbildning är miljöfaktorerna helt dominerande som förklaring av variationer i IQ. För barn som växer upp med högutbildade föräldrar med hög inkomst förklarar heritabiliteten 90 procent av variationen inom gruppen (Turkheimer, Haley, Waldron m.fl. 2003). Skillnaden kan antas bero på att de som växer upp i de högre klasserna inte hindras utan gynnas av miljöfaktorer. Detta innebär dock inte att barn uppvuxna i högre klasser inte skulle påverkas av miljön; tvärtom vilar hela förutsättningen på en social struktur som gynnar de högre klassernas barn men missgynnar de lägre klassernas barn. Återigen finns det således sociala mekanismer som påverkar utfallet i heritabilitetsstudierna. I vissa studier

inkluderas interaktionstermer i modellen, men då grundmodellen är additiv och linjär fångas interaktion upp enbart då aktiva tillägg görs till modellen. Med tanke på att det bör finnas en stor mängd okända sociala mekanismer som påverkar utfallet förblir måttets osäkerhet stor.

Dessa tre exempel visar att heritabilitetsmetoden inte tar fram ett mått på effekten av de generativa mekanismerna arv och miljö. Det heritabilitetsmått som tas fram och det medelvärde som det kretsar kring formas i stället av modellens externa och bakomliggande mekanismer. Det framstår därför som om det är i dessa man bör leta om man vill förstå vad som orsakar sociala utfall.

Heritabilitetsmetodiken undersöker varken hur genvarianter eller sociala mekanismer påverkar sociala utfall, utan undersöker avvikelser från ett medelvärde utifrån en ekvation som gör gällande att verkligheten i grunden är additiv. Utgångspunkten är att denna ekvation, som fylls med data från empiriska observationer, visar hur verkligheten är beskaffad, trots att måttet i själva verket styrs av andra bakomliggande mekanismer.

Mot bakgrund av detta menar jag att man kan identifiera två olika felslut i heritabilitetsmetodiken. För det första *den malplacerade konkretionens felslut (the fallacy of misplaced concreteness)*. Felslutet, som först beskrevs av Alfred North Whitehead (1925[1997]) och som har utvecklats av Collier (1994), är ett nivåfelslut där man föreställer sig att abstrakta kategorier ska ha motsvarigheter i den konkreta verkligheten (Collier 1994:47f.). Den additiva grunden i heritabilitetsmodellen bidrar till att framställa arv och miljö som ett motsatspar – X andel av ett fenomen förklaras av arv och Y av miljö. Den konkreta verkligheten framställs då också som additiv trots att den inte är det. Som exemplen ovan visat påverkas heritabiliteten av en mängd faktorer utanför modellen, vilket gör att frågan om vad som orsakar sociala händelser snarare måste förstås i termer av förstärkande eller motverkande samspel av en mängd olika arv- och miljömekanismer (mer om detta under rubriken "Laminerade system och emergens").

För det andra gör man *det epistemiska felslutet*. Det heritabilitetsmått som tas fram antas beskriva verkligheten, trots att metoden inte fångar upp de mekanismer i verkligheten som skapar utfallen. Heritabilitet är ett mått på variansen i konkreta kontexter. Varians från ett medeltal kan på sin höjd beskriva just varians och detta enbart i den studerade gruppen, vilket motsvarar en händelse i det faktiskas domän. Häri ligger problemet: heritabilitet är ett empiriskt mått och en matematisk konstruktion som inte säger något om orsaker till händelser, men som ofta tolkas som om den gjorde just det (händelse A kan förklaras av X procent arv och Y procent miljö). I själva verket finns det bakomliggande generativa mekanismer som påverkar händelserna, vilket exemplen ovan vittnar om. Mot denna bakgrund gör man sig alltså skyldig till det epistemiska felslutet, där empiriska utfall av mätmetoden förväxlas med världens faktiska beskaffenhet.

Om vi utgår från att världen har ett djup och att de generativa mekanismer som får händelser att inträffa och fenomen att vara beskaffade på ett visst sätt återfinns i verklighetens domän, så måste vi förstå de mekanismer i genvarianterna och i det sociala som orsakar utfallen för att begripa hur genvarianter och sociala faktorer påverkar sociala utfall. Vi måste då ta hänsyn till att flera mekanismer är verksamma samtidigt

och kan förstärka och motverka varandra. Endast om allt detta beaktas kan vi säga något om orsakerna till utfallen.

Att heritabilitet inte kan anses fånga upp generativa mekanismer innebär dock inte att genvarianter inte spelar någon roll för sociala utfall. Men det finns andra sätt än heritabilitetsstudier att undersöka arvets betydelse för det sociala livet.

Laminerade system och emergens

Som jag tidigare beskrev är världen stratifierad i olika strata, vilka var för sig har generativa mekanismer som orsakar händelser. Som Collier påpekat är det dock de generativa mekanismerna som är stratifierade och uppdelade, inte de konkreta händelserna i världen (Collier 1994:47). Konkret samspelar generativa mekanismer både mellan strata och inom samma strata.

I fråga om samspel inom samma strata kan mekanismer förstärka eller motverka händelser i världen beroende på vilka andra mekanismer de möter. Från sociologiska studier vet vi att olika sociala mekanismer samspelar och att dessa samspel skapar egna emergenta sociala krafter (exempelvis genus–klass-interaktioner som kan skapa problem för kvinnor i arbetarklassen men inte för män (se t.ex. Larsdotter 2018)). Ofta är vi vana vid att tänka på detta sätt. Ovanligare inom den icke-tvärvetenskapliga forskningen är dock att undersöka hur mekanismer i olika strata påverkar varandra.

Den konkreta samverkan av mekanismer från olika strata har Collier beskrivit med metaforen ”laminerade system” (*laminated systems*), vilket innebär att mekanismer från olika skikt av verkligheten, likt laminat, är verksamma samtidigt när händelser tar form (Collier 1989:98ff.). Konkret måste så vara fallet. Samhällets mekanismer verkar samtidigt som biologiska mekanismer (exempelvis arbetets konkreta organisering och behov av energiintag). Om vi vill förstå konkreta utfall kan vi således behöva beakta flera mekanismer.

Ett exempel på denna samverkan är hur sjukdomar kan uppstå genom en kombination av biologiska och sociala mekanismer. Studier har kunnat påvisa att en specifik genvariant ökar risken för Alzheimers sjukdom (Hasselgren, Ekbrand, Fässberg m.fl. 2018; Hasselgren 2019) och andra studier har pekat på en koppling mellan en viss genvariant och ökad risk för våldsanvändning i vissa sammanhang (Caspi, McClay, Moffitt m.fl. 2002; Byrd & Manuck 2014). Här är det således inte frågan om heritabilitetsmått, utan om förhöjda risker knutna till specifika genvarianter, men effekterna kan inte lösas från det sociala livet. I studierna framgår att genvarianternas betydelse framträder, förstärks och förändras beroende på den sociala världens utformning. Risken att drabbas av Alzheimers ökar om man har en viss ärftlig genuppsättning men samtidigt försvinner denna ökade risk för män i de högre samhällsklasserna vilket dock inte gäller för kvinnor (Hasselgren 2019; Hasselgren, Ekbrand, Halleröd m.fl. 2020). Det finns således en korrelationseffekt, där en viss miljöfaktor (klass) påverkar betydelsen av genvarianten för män men inte för kvinnor. Här interagerar således flera sociala faktorer med varandra och med genvarianten som tillsammans skapar en viss händelse (sjukdom/frånvaro av sjukdom).

Ett annat exempel är att flera studier har kunnat peka på ett samband mellan att under uppväxten ha upplevt missförhållanden och att senare i livet dömas för våldsbrott och/

eller ha ett våldsamt beteende. Man har dock även funnit att detta samband förstärks om barnet har en viss genvariant och omvänt att det kan minska om genvarianten saknas. Genvarianten verkar dock inte öka risken för kvinnor som varit utsatta för missförhållanden under uppväxten (Caspi, McClay, Moffitt m.fl. 2002; Byrd & Manuck 2014). Den sociala effekten av missförhållanden har således en autonom kausal kraft som i kombination med genetiska mekanismer kan förstärkas i vissa situationer.

Mot denna bakgrund kan vi således se att genvariant och social position samspelar och tillsammans skapar sociala händelser, att det med andra ord uppstår emergens mellan mekanismerna. Utfall i världen påverkas av hur samspelet mellan genvarianter och miljö ser ut. Genvarianter möter det sociala och en ny kausal kraft uppstår som varken kan reduceras till en rent social eller en rent genetisk mekanism, då delarna inte ensamma har någon kausal kraft eller har en svagare kausal kraft utan samspelet mellan genvarianterna och det sociala. Mekanismerna måste samspela med andra objekt för att en händelse (exempelvis våld eller Alzheimers) ska inträffa på det sätt som vi empirisk observerar.

Vidare kan vi föreställa oss att emergenta krafter kan samspela med andra emergenta krafter, som kan förstärka eller motverka mekanismerna. Ett exempel på hur vissa sociogenetiska samspel kan motverkas av andra sociogenetiska samspel är att den genvariant som ökar risken för Alzheimers inte gör så då den samspelar med en viss klassposition, men att utfallet kan förändras om detta samspel (klass–genvariant) i sin tur samspelar med ett annat sociogenetiskt samspel (genus–kön), vilket yttrar sig däri att kvinnors riskförhöjning inte minskar till följd av klasstillhörighet. Utöver detta kan man tänka sig att andra okända genvariantsammansättningar kan förstärka eller motverka den kända genvariantens effekt. Det sociala och det genetiska emergerar således och skapar egna mekanismer, vilka i sin tur kan förstärkas eller motverkas av andra emergenta krafter.

Samspelet mellan genvarianter och sociala faktorer sker dock inte i ett vakuum, utan möts på en samhällelig arena som också kan påverka utfallet. Den sociala kontext som det sociogenetiska samspelet sker inom är föränderlig, och förändringar kan i sin tur påverka betydelsen av samspelet mellan miljön och genvarianterna. Exempelvis är det möjligt att Alzheimers koppling till den identifierade genvarianten, som ju inte fanns för män i de högre klasserna, skulle försvinna i ett mer jämställt samhälle, där klasskillnader och könsskillnader har minskat.

Då social position och genvarianter tillsammans besitter en reell kraft att påverka händelser i världen bör vi inte reducera den kausala kraften till den samhälleliga kontexten, trots att utfallen påverkas av den sociala kontexten. Snarare bör den sociala kontexten och det sociogenetiska samspelet anses tillhöra olika ontologiska strata med egna emergenta krafter. Precis som det mänskliga samhället förutsätter att det finns ett biologiskt ontologiskt stratum som föregår det, så förutsätter interaktionen mellan genvarianter och det sociala en samhällelig arena som samspelet sker inom och som påverkar förutsättningarna och utfallet av detta samspel. Precis som vår biologiska kropp är en (av flera) förutsättningar för det mänskliga varandet är således samhället en förutsättning för genernas innebörd för vilka vi är.

Referenser

- Aarhus University (u.å.) "The Danish twin register". <https://econ.au.dk/the-national-centre-for-register-based-research/danish-registers/the-danish-twin-register/> (hämtningsdatum 22 april 2022)
- Arbman, H. (2021) "Tvillingstudier visar hur generna styr vår personlighet", *Dagens Nyheter* 2 februari 2021.
- Bates, T.C., G.J. Lewis & A. Weiss (2013) "Childhood socioeconomic status amplifies genetic effects on adult intelligence", *Psychological science* 24 (10):2111–2116. <https://doi.org/10.1177/0956797613488394>
- Bhaskar, R. (2008[1978]) *A realist theory of science*. London: Verso.
- Bhaskar, R. (2015[1979]) *The possibility of naturalism. A philosophical critique of the contemporary human sciences*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315756332>
- Bhaskar, R. (2008[1993]) *Dialectic. The pulse of freedom*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203892633>
- Bhaskar, R., B. Danermark & L. Price (2018) *Interdisciplinarity and wellbeing. A critical realist general theory of interdisciplinarity*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315177298>
- Bouchard, T.J. & J.C. Loehlin (2001) "Genes, evolution, and personality", *Behavior Genetics* 31 (3):243–273. <https://doi.org/10.1023/A:1012294324713>
- Bouchard T.J. (2004) "Genetic influence on human psychological traits. A survey", *Current Directions in Psychological Science* 13 (4):148–151. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00295.x>
- Brennan, P.A. & S.A. Mednick (1993) "Genetic perspectives on crime", *Acta Psychiatrica Scandinavica* 87 (S370):19–26. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1993.tb05357.x>
- Byrd, A.L. & S.B. Manuck (2014) "MAOA, childhood maltreatment, and antisocial behavior. Meta-analysis of a gene-environment interaction", *Biological Psychiatry* 75 (1):9–17. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2013.05.004>
- Caspi, A., J. McClay, T.E. Moffitt, J. Mill, J. Martin, I.W. Craig & R. Poulton (2002) "Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children", *Science* 297 (5582):851–854. <https://doi.org/10.1126/science.1072290>
- Chabris, C.F., B.M. Hebert, D.J. Benjamin, J. Beauchamp, D. Cesarini, M. Van der Loos, M. Johannesson, P.K. Magnusson, P. Lichtenstein, C.S Atwood m.fl. (2012) "Most reported genetic associations with general intelligence are probably false positives", *Psychological Science* 23 (11):1314–1323. <https://doi.org/10.1177/0956797611435528>
- Carney, E. (2013) "Still chasing ghosts. A new genetic methodology will not find the 'missing heritability'", *Trouthout* 29 september 2013.
- Collier, A. (1989) *Scientific realism and socialist thought*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Collier, A. (1994) *Critical realism. An introduction to Roy Bhaskar's philosophy*. London: Verso.
- Danermark, B., M. Ekström & J.C. Karlsson (2018) *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur.

- Dal, G.M., B. Ergüner, M.S. Sağiroğlu, B. Yüksel, O.E. Onat, C. Alkan & T. Özçelik (2014) "Early postzygotic mutations contribute to de novo variation in a healthy monozygotic twin pair", *Journal of Medical Genetics* 51 (7):455–459. <https://doi.org/10.1136/jmedgenet-2013-102197>
- Davies, G., M. Lam, S.E. Harris, J.W. Trampush, M. Luciano, W.D. Hill, S.P. Hagenaars, S.J. Ritchie, R.E. Marioni, C. Fawns-Ritchie m.fl. (2018) "Study of 300,486 individuals identifies 148 independent genetic loci influencing general cognitive function", *Nature Communications* 9 (2018). <https://doi.org/10.1038/s41467-018-04362-x>
- Davies, G., R.E. Marioni, D.C. Liewald, W.D. Hill, S.P. Hagenaars, S.E. Harris, S.J. Ritchie, M. Luciano, C. Fawns-Ritchie, D. Lyall m.fl. (2016) "Genome-wide association study of cognitive functions and educational attainment in UK Biobank ($N=112\,151$)", *Molecular Psychiatry* 21 (6):758–767. <https://doi.org/10.1038/mp.2016.45>
- De Moor, M.H., P.T. Costa, A. Terracciano, R.F. Krueger, E.J. De Geus, T. Toshiko, B.W. Penninx, T. Esko, P.A. Madden, J. Derringer m.fl. (2012) "Meta-analysis of genome-wide association studies for personality" *Molecular Psychiatry* 17 (3):337–349. <https://doi.org/10.1038/mp.2010.128>
- Dick, D.M. & R.J. Rose (2002) "Behavior genetics. What's new? What's next?", *Current Directions in Psychological Science* 11 (2):70–74. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00171>
- Distel, M.A., T.J. Trull, G. Willemsen, J.M. Vink, C.A. Derom, M. Lynskey, N.G. Martin & D.I. Boomsma (2009) "The five-factor model of personality and borderline personality disorder. A genetic analysis of comorbidity", *Biological Psychiatry* 66 (12):1131–1138. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2009.07.017>
- Duncan, L.E. & M.C. Keller (2011) "A critical review of the first 10 years of candidate gene-by-environment interaction research in psychiatry", *American Journal of Psychiatry* 168 (10):1041–1049. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2011.11020191>
- Feldman, M.W. & R.C. Lewontin (1975) "The heritability hang-up. The role of variance analysis in human genetics is discussed", *Science* 190 (4220):1163–1168. <https://doi.org/10.1126/science.1198102>
- Gunnarsson, L. (2013) "The naturalistic turn in feminist theory. A Marxist-realist contribution", *Feminist Theory* 14 (1):3–19. <https://doi.org/10.1177/1464700112468567>
- Groothuis, J.R., W.A. Altemeier, J.P. Robarge, S. O'Connor, H. Sandler, P. Vietze & J.V. Lustig (1982) "Increased child abuse in families with twins", *Pediatrics* 70 (5):769–773. <https://doi.org/10.1542/peds.70.5.769>
- Hatemi, P.K., C. Funk, H. Maes, J. Silberg, S. Medland, N. Martin & L. Eaves (2009) "Genetic and environmental transmission of political attitudes over a life time", *Journal of Politics* 71 (3):1141–1156. <https://doi.org/10.1017/S0022381609090938>
- Hasselgren, C. (2019) *Inequity in mind. On the social and genetic risk factors of dementia and their interactions*. Göteborg: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Hasselgren, C., H. Ekbrand, B. Halleröd, M.M. Fässberg, A. Zettergren, L. Johansson, I. Skoog & L. Dellve (2020) "Sex differences in dementia. On the potentially

- mediating effects of educational attainment and experiences of psychological distress”, *BMC Psychiatry* 20 (434). <https://doi.org/10.1186/s12888-020-02820-9>
- Hasselgren, C., H. Ekbrand, M.M. Fässberg, A. Zettergren, H. Zetterberg, K. Blennow, I. Skoog & B. Halleröd (2018) ”APOE ϵ 4 and the long arm of social inequity. Estimated effects of socio-economic status and sex on the timing of dementia onset”, *Ageing & Society* 39 (9):1951–1975. <https://doi.org/10.1017/S0144686X18000351>
- Herrnstein, R.J. & C. Murray (1994) *The bell curve. Intelligence and class structure in American life*. New York. Free Press.
- Ioannidis, J.P. (2007) ”Non-replication and inconsistency in the genome-wide association setting”, *Human Heredity* 64 (4):203–213. <https://doi.org/10.1159/000103512>
- Ioannidis, J.P., R. Tarone & J.K. McLaughlin (2011) ”The false-positive to false-negative ratio in epidemiologic studies”, *Epidemiology* 22 (4):450–456. <https://doi.org/10.1097/EDE.0b013e31821b506e>
- Jang, K.L., W.J. Livesley & P.A. Vernon (1996) ”Heritability of the Big Five personality dimensions and their facets. A twin study”, *Journal of Personality* 64 (3):577–591 <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1996.tb00522.x>
- Jena, A.B., D.P. Goldman & G. Joyce (2011) ”Association between the birth of twins and parental divorce”, *Obstetrics and Gynecology* 117 (4):892–897. <https://doi.org/10.1097/AOG.0b013e3182102adf>
- Joseph, J. (1998) ”The equal environment assumption of the classical twin method. A critical analysis”, *The Journal of Mind and Behavior* 19 (3):325–358.
- Karolinska institutet (u.å.) ”Svenska tvillingregistret”. <https://ki.se/forskning/svenskavillingregistret> (hämtningsdatum 22 april 2022).
- Keenan, H.T., D.K. Runyan, S.W. Marshall, M.A. Nocera, D.F. Merten & S.H. Signal (2003) ”A population-based study of inflicted traumatic brain injury in young children”, *Jama* 290 (5):621–626. <https://doi.org/10.1001/jama.290.5.621>
- Kendler, K.S., A.C. Heath, N.G. Martin & L.J. Eaves (1987) ”Symptoms of anxiety and symptoms of depression. Same genes, different environments?”, *Archives of General Psychiatry* 44 (5):451–457. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1987.01800170073010>
- Kumar, S.K., M.W. Feldman, D.H. Rehkopf & S. Tuljapurkar (2016) ”Limitations of GCTA as a solution to the missing heritability problem”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 113 (1):61–70. <https://doi.org/10.1073/pnas.1520109113>
- Larsdotter, F. (2018) *Bättre och bättre dag för dag? Arbetsmiljön i Sverige under ett kvarts sekel*. Stockholm: Landsorganisationen.
- Lee, J.J., R. Wedow, A. Okbay, E. Kong, O. Maghziyan, M. Zacher, T.A. Nguyen-Viet, P. Bowers, J. Sidorenko, R.K. Linnér m.fl. (2018) ”Gene discovery and polygenic prediction from a genome-wide association study of educational attainment in 1.1 million individuals”, *Nature Genetics* 50 (8):1112–1121. <https://doi.org/10.1038/s41588-018-0147-3>
- Lewontin, R. (1974) ”Annotation. The analysis of variance and the analysis of causes”, *American Journal of Human Genetics* 26 (3):400–411.

- Lewontin, R., S. Rose & L.J. Kamin (1984) *Not in our genes. Biology, ideology and human nature*. New York: Pantheon Books.
- Loehlin, J.C. & R.C. Nichols (1976) *Heredity, environment, and personality*. Austin: University of Texas.
- Loehlin, J.C., R.R. McCrae, P.T. Costa Jr & O.P. John (1998) "Heritabilities of common and measure-specific components of the Big Five personality factors", *Journal of Research in Personality* 32 (4):431–453. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1998.2225>
- Luciano, M., S.P. Hagenaars, G. Davies, W.D. Hill, T.K. Clarke, M. Shiralil, S.E. Harris, R.E. Marioni, D.C. Liewald, C. Fawns-Ritchie m.fl. (2018) "Association analysis in over 329,000 individuals identifies 116 independent variants influencing neuroticism", *Nature Genetics* 50 (1):6–11. <https://doi.org/10.1038/s41588-017-0013-8>
- Maher, B. (2008) "Personal genomes. The case of the missing heritability", *Nature News* 456 (7218):18–21. <https://doi.org/10.1038/456018a>
- Nagel, M., P.R. Jansen, S. Stringer, K. Watanabe, C.A. De Leeuw, J. Bryois, J.E. Savage, A.R. Hammerschlag, N.G. Skene, A.B. Muñoz-Manchado m.fl. (2018) "Meta-analysis of genome-wide association studies for neuroticism in 449,484 individuals identifies novel genetic loci and pathways", *Nature Genetics* 50 (7):920–927. <https://doi.org/10.1038/s41588-018-0151-7>
- Panofsky, A. (2014) *Misbehaving science. Controversy and the development of behavior genetics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pearce, N. (2011) "Epidemiology in a changing world. Variation, causation and ubiquitous risk factors", *International Journal of Epidemiology* 40 (2):503–512. <https://doi.org/10.1093/ije/dyq257>
- Perkins, J.M., S.V. Subramanian, G. Davey Smith & E. Özaltin (2016) "Adult height, nutrition, and population health", *Nutrition Reviews* 74 (3):149–165. <https://doi.org/10.1093/nutrit/nuv105>
- Pinker, S. (2006 [2002]). *Ett oskrivet bland: och andra myter om människans natur*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Plomin, R. & J.C. DeFries (1985) "A parent-offspring adoption study of cognitive abilities in early childhood", *Intelligence* 9 (4):341–356. [https://doi.org/10.1016/0160-2896\(85\)90019-4](https://doi.org/10.1016/0160-2896(85)90019-4)
- Plomin, R. & I.J. Deary (2015) "Genetics and intelligence differences. Five special findings", *Molecular Psychiatry* 20 (1):98–108. <https://doi.org/10.1038/mp.2014.105>
- Rietveld, C.A., S.E. Medland, J. Derringer, J. Yang, T. Esko, N.W. Martin, H.J. Westra, K. Shakhbazov, A. Abdellaoui, A. Agrawal m.fl. (2013) "GWAS of 126,559 individuals identifies genetic variants associated with educational attainment", *Science* 340 (6139):1467–1471. <https://doi.org/10.1126/science.1235488>
- Rijsdijk, F.V. & P.C. Sham (2002) "Analytic approaches to twin data using structural equation models", *Briefings in Bioinformatics* 3 (2):119–133. <https://doi.org/10.1093/bib/3.2.119>
- Rose, R.J. & J. Kaprio (1988) "Frequency of social contact and intrapair resemblance of adult monozygotic cotwins – or does shared experience influence personality

- after all?”, *Behavior Genetics* 18 (3):309–328. <https://doi.org/10.1007/bf01260932>
- Rose, S. (2001) ”Moving on from old dichotomies. Beyond nature-nurture towards a lifeline perspective”, *The British Journal of Psychiatry* 178 (S40):3–7. <https://doi.org/10.1192/bjp.178.40.s3>
- Rose, S. (2020[2006]) ”Begreppet heritabilitet har passerat bäst före-datum”, *Fronesis* 66–67:53–58.
- Sauce, B. & L.D. Matzel (2018) ”The paradox of intelligence. Heritability and malleability coexist in hidden gene-environment interplay”, *Psychological Bulletin* 144 (1):26–47. <https://doi.org/10.1037/bul0000131>
- Savage, J.E., P.R. Jansen, S. Stringer, K. Watanabe, J. Bryois, C.A. de Leeuw, M. Nagel, S. Awasthi, P.B. Barr, J.R. Coleman m.fl. (2018) ”Genome-wide association meta-analysis in 269,867 individuals identifies new genetic and functional links to intelligence”, *Nature Genetics* 50:912–919. <https://doi.org/10.1038/s41588-018-0152-6>
- Sayer, A. (2010) ”Reductionism in social science”, 5–56 i R.E. Lee (red.) *Questioning nineteenth-century assumptions about knowledge, II. Reductionism*. New York: SUNY Press.
- Scarr, S. & R.A. Weinberg (1983) ”The Minnesota adoption studies. Genetic differences and malleability”, *Child Development* 54 (2):260–267. <https://doi.org/10.2307/1129689>
- Smith, K., J.R. Alford, P.K. Hatemi, L.J. Eaves, C. Funk & J.R. Hibbing (2012) ”Biology, ideology, and epistemology. How do we know political attitudes are inherited and why should we care?”, *American Journal of Political Science* 56 (1):7–33. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00560.x>
- Silventoinen, K. (2003) ”Determinants of variation in adult body height”, *Journal of Biosocial Science* 35 (2):263–285. <https://doi.org/10.1017/S0021932003002633>
- Silventoinen, K., S. Sarmalisto, M. Perola, D.I. Boomsma, B.K. Cornes, C. Davis, L. Dunkel, M. De Lange, J.R. Harris, J.V. Hjelmborg m.fl. (2003) ”Heritability of adult body height. A comparative study of twin cohorts in eight countries”, *Twin Research and Human Genetics* 6 (5):399–408. <https://doi.org/10.1375/twin.6.5.399>
- Tam, V., N. Patel, M. Turcotte, Y. Bossé, G. Paré & D. Meyre (2019) ”Benefits and limitations of genome-wide association studies”, *Nature Reviews Genetics* 20 (8):467–484. <https://doi.org/10.1038/s41576-019-0127-1>
- Thorpe, K., J. Golding, L. MacGillivray & R. Greenwood (1991) ”Comparison of prevalence of depression in mothers of twins and mothers of singletons”, *British Medical Journal* 302 (6781):875–878. <https://doi.org/10.1136/bmj.302.6781.875>
- Trahan, L.H., K.K. Stuebing, J.M. Fletcher & M. Hiscock (2014) ”The Flynn effect. A meta-analysis”, *Psychological Bulletin* 140 (5):1332–1360. <https://doi.org/10.1037/a0037173>
- Tucker-Drob, E.M., M. Rhemtulla, K.P. Harden, E. Turkheimer & D. Fask (2011) ”Emergence of a Gene x socioeconomic status interaction on infant mental ability between 10 months and 2 years”, *Psychological Science* 22 (1):125–133. <https://doi.org/10.1177/0956797610393111>

- org/10.1177/0956797610392926
- Turkheimer, E., A. Haley, M. Waldron, B. D'Onofrio & I.I. Gottesman (2003) "Socioeconomic status modifies heritability of IQ in young children", *Psychological Science* 14 (6):623–628. https://doi.org/10.1046/j.0956-7976.2003.psci_1475.x
- Uffelmann, E., Q.Q. Huang, N.S. Munung, J. de Vries, Y. Okada, A.R. Martin, H.C. Martin, T. Lappalainen & D. Posthuma (2021) "Genome-wide association studies", *Nature Reviews Methods Primers* 1 (59):1–21. <https://doi.org/10.1038/s43586-021-00056-9>
- Vadgama, N., A. Pittman, M. Simpson, N. Nirmalanathan, R. Murray, T. Yoshikawa, P. De Rijk, E. Rees, G. Kirov, D. Hughes m.fl. (2019) "De novo single-nucleotide and copy number variation in discordant monozygotic twins reveals disease-related genes", *European Journal of Human Genetics* 27 (7):1121–1133. <https://doi.org/10.1038/s41431-019-0376-7>
- van den Berg, S.M., M.H. de Moor, K.J. Verweij, R.F. Krueger, M. Luciano, A.A. Vasquez, L.K. Matteson, J. Derringer, T. Esko, N. Amin m.fl. (2016) "Meta-analysis of genome-wide association studies for extraversion. Findings from the genetics of personality consortium", *Behavior Genetics* 46 (2):170–182. <https://doi.org/10.1007/s10519-015-9735-5>
- Vernon, P.A., R.A. Martin, J.A. Schermer & A. Mackie (2008) "A behavioral genetic investigation of humor styles and their correlations with the Big-5 personality dimensions", *Personality and Individual Differences* 44 (5):1116–1125. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.11.003>
- Visscher, P.M., S.E. Medland, M.A. Ferreira, K.I. Morley, G. Zhu, B.K. Cornes, G.W. Montgomery & N.G. Martin (2006) "Assumption-free estimation of heritability from genome-wide identity-by-descent sharing between full siblings", *PLoS Genetics* 2 (3): e41. <https://doi.org/10.1371/journal.pgen.0020041>
- Whitehead, A.N. (1925[1997]) *Science and the modern world*. The Free Press: New York.
- Wright, M., E. De Geus, J. Ando, M. Luciano, D. Posthuma, Y. Ono, N. Hansell, C. Van Baal, K. Hiraishi, T. Hasegawa m.fl. (2001) "Genetics of cognition. Outline of a collaborative twin study", *Twin Research and Human Genetics* 4 (1):48–56. <https://doi.org/10.1375/twin.4.1.48>
- Zuk, O., E. Hechter, S.R. Sunyaev & E.S. Lander (2012) "The mystery of missing heritability. Genetic interactions create phantom heritability", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109 (4):1193–1198. <https://doi.org/10.1073/pnas.1119675109>

Författarpresentation

Johan Alfonsson är fil. dr i sociologi och verksam som forskare vid Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet samt som vikarierande lektor i arbetsvetenskap vid Högskolan i Borås. Hans forskningsintressen berör sociologisk teori, vetenskapsteori och otrygghet på arbetsmarknaden.

Kontaktuppgifter

Johan Alfonsson
Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet
Box 720, 405 30 Göteborg
johan.alfonsson@socav.gu.se

Shout out!

Ortenpoddar som folkbildning, motoffentlighet och underhållning

Shout out! Podcasts as sources of non-degree further education, counter-publics and entertainment

This article is woven into the multi-disciplined research field concerned with questions on young people's living conditions and cultural expression in stigmatized residential areas in Sweden's metropolitan areas. In recent years, a movement demanding social justice has emerged in these areas. In this article, we examine the content of four podcasts that may be considered central to this social movement. The study has three specific purposes that relate to the contributions of this article. First, we examine how the podcasts, like the social movement in general, can be seen as an expression of how marginalized young people deal with their position as subordinated citizens and the racism that is part of their everyday living conditions. Second, our analysis shows how podcasts serve as meeting places for young people in the marginalized suburbs, as well as providing arenas for resistance in the form of counter-publics. Third, the study contributes to knowledge of the potential role of podcasts in contemporary non-degree further education. This is achieved through an analysis of the learning processes shown in the podcasts.

Keywords: non-degree further education, podcasts, counter-publics, stigmatized suburbs, youth

Inledning: Segregation, skolans misslyckande och mobilisering i orten

Den här artikeln tar sin utgångspunkt i samtida sociologi och urbanteori som kastar ljus över hur marginalisering och sociala skikttningsprocesser griper in och formar människors livsvillkor (Dikeç 2007, 2017; Harvey 2011; Wacquant 2008, 2009). Under de senaste tre–fyra decennierna har Sverige alltmer kommit att kännetecknas av ökade inkomstskillnader och skilda livsvillkor mellan olika grupper. Antalet invånare som lever i relativ fattigdom har fördubblats sedan 1990-talets början (Mood & Jonsson 2019). Parallellt med att den svenska välfärdsstaten försvagats har storstäderna blivit starkt geografiskt segregerade. Ekonomisk och social status, hälsa och utbildningsmöjligheter såväl som framtidsutsikter ser olika ut beroende på var man bor. Närmare en tredjedel av storstadsinvånarna har i dag begränsade möjligheter att realisera de mest ordinära livsdrömmar (Sandberg 2017; Therborn 2018). Det finns storstadsområden

där majoriteten av barnen växer upp i familjer som, enligt Rädda Barnens återkommande studier, lever under fattigdomsgränsen. Det fria skolvalet har lett till att barn och unga från bemedlade och strategiskt tänkande familjer undviker de kommunala förortsskolorna (Östh, Andersson & Malmberg 2013). Detta är central faktor bakom skolans bristande likvärdighet. Kommunala förortsskolor förmår inte uppväga den allt påtagligare sociala skiktningen, utan betydelsen av elevernas familjebakgrund tenderar snarare att öka (Skolverket 2012; Gustavsson, Katz & Österberg 2017; Gustafsson & Yang Hansen 2018; Lindbäck 2021). Uppväxten i en stigmatiserad stadsdel, där arbetslöshet och bidragsberoende är en del av vardagen och där omvärldens blick på det egna bostadsområdet är nedvärderande, leder till att många unga ser sig själva som andra klassens medborgare. Enligt forskningen innebär dessa villkor utöver den socioekonomiska ojämlikheten också en ”inre ojämlikhet” (Wilkinson & Pickett 2018), en bristande tro på sig själv och sina egna möjligheter. Många uppfattar sig som förlorare ”innan korten är synade”. Skolan blir en del av det Sverige som man upplever sig vara utestängd ifrån (Sernhede 2011). Det är också dessa villkor som forskare pekar på när de menar att skolan i storstäderna bidrar till att öka segregationen och den sociala skiktningen (Runfors 2003; Gustafsson, Sörlin & Vlachos 2016).

Den här studien kan ses som en vidareutveckling av forskning om unga i svenska storstadsområden (Sernhede, León Rosales & Söderman 2019). Den är skriven inom ramen för forskningsprogrammet *Mellan resignation och framtidstro*, som bland annat intresserar sig för hur ungas lärande utanför skolan gestaltas. Vi undersöker hur identiteter, kunskaper och färdigheter utvecklas i gemenskaper där unga är medskapare av den pedagogiska agendan. Lärandet tar här sin utgångspunkt i den kunskap som de unga själva anser sig behöva. Vi intresserar oss för nya former av social och politisk mobilisering som har växt fram i flera territoriellt marginaliserade förorter och som betonar kunskap och lärande som centrala aspekter för att stärka självkänslan och skapa framtidsutsikter för såväl individen som för den egna stadsdelen. Det finns också ett intresse för att ta upp element i och söka anknytning till svensk folkbildningstradition. Exempel på denna form av nya sammanslutningar är studiegrupper i musik, dans, poesi och teater, idrottsföreningar, inspelningsstudior och läxhjälpgrupper. Denna rörelse är närvarande i städer runt om i Sverige men starkast i de tre storstadsområdena. Rörelsens deltagare säger att de kommer från ”orten”, detta som ett svar på mediernas negativa bilder av förorten. ”Orten” syftar inte på någon särskild plats, utan betecknar en föreställd gemenskap och gemensam erfarenhetshorisont. Det spelar ingen roll om unga kommer från Husby, Hammarkullen, eller Rosengård, de är från orten. På detta sätt blir orten en symbolisk konstruktion som för samman lokala grannskapsgemenskaper i en form av paranationell tillhörighet (Sernhede, León Rosales & Söderman 2019), som innebär ett informellt medborgarskap i den ”nation” som utgörs av de icke-vita, stigmatiserade och fattiga förorternas Sverige. Vid sidan av mer traditionella former för utåtriktat arbete har sociala medier kommit att spela en viktig roll i ortenrörelsen, exempelvis bloggar, Instagram-konton och Facebook-sidor. I rörelsens hägn har det också växt fram poddar.

Studiens syfte

I den här artikeln undersöker vi framväxten av och innehållet i fyra poddar som kan beskrivas som viktiga ortenpoddar, det vill säga poddar som skapats av och drivs av unga i orten och vars innehåll speglar den förortsvärld som de unga själva är en del av. Studien har tre specifika syften, som också ringar in dess kunskapsbidrag. För det första undersöker vi huruvida ortenpoddar, i likhet med ortenrörelsen i stort, kan anses uttrycka hur marginaliserade unga handskas med den rasifiering och underordnade klassposition som är en del av deras uppväxtvillkor i dagens segregerade storstäder (se även Dikeç 2017; Sernhede, León Rosales & Söderman 2019). För det andra vill vi i analysen fördjupa förståelsen av ortenpoddar som mötesplatser för unga i orten och som arenor för motstånd i form av motoffentligheter. För det tredje vill studien bidra med kunskap om poddars folkbildande potential genom att analysera de element av folkbildande läroprocesser som kommer till uttryck i ortenpoddarna. Följande frågor undersöks: Hur knyter poddarna an till orten och ungas livsomständigheter i territoriellt stigmatiserade storstadsområden? (Wacquant 2008) I vilken utsträckning ser de sin verksamhet som ett bildningsuppdrag?

Artikeln är disponerad på följande sätt. Först presenteras tidigare forskning om poddfenomenets framväxt och kännetecken. Därefter behandlas tidigare forskning och teori om poddar som folkbildande motoffentligheter. Vidare beskrivs studiens urval, metod och material. Efter att ha presenterat föregångare till ortenpoddarna övergår vi så till att analysera de utvalda ortenpoddarna. Artikeln avslutas med en diskussion.

Poddfenomenets framväxt och kännetecken

Poddar kan enkelt definieras som ljudfiler i form av avsnitt av serier som kan laddas ner eller strömmas med mobil eller dator. De första poddarna producerades runt 2004 (Berry 2016), men genombrottet för dem som kulturellt fenomen kom först 2014 med den amerikanska podden *Serial* (Fox, Dowling & Miller 2020:298). Sedan dess har podden som medium ökat enormt internationellt och även i Sverige. Enligt en mätning från 2020 lyssnade 2,3 miljoner svenskar på poddar under en genomsnittlig vecka (Kantar 2021). Mest utbrett är lyssnandet bland högutbildade, i storstäder och bland unga (Ohlsson 2020:20). I åldersgruppen 16–25 år uppger 81 procent att de lyssnar på poddar (Andersson, Bäck & Ernbrandt 2020:84).

Podfmediet innebar en demokratisering av medieproduktionsprocessen, eftersom fler kunde producera oberoende poddar till låg kostnad och utan komplicerad eller dyr utrustning (Spinelli & Dann 2019). Till skillnad från produktionen av traditionell radio sker produktionen av poddar ofta utan inblandning av redaktörer eller producenter, vilket medför ett ökat självbestämmande vid val av teman, längd och stil (Fox, Dowling & Miller 2020). Poddar är dessutom lättillgängliga, oftast gratis och lätta att ladda ner eller strömma (Vrikk & Malik 2019). Länkar till poddavsnitt marknadsförs och delas ofta via sociala medier, vilket möjliggör delning av extramaterial som foton och filmer. Andra särskiljande drag är att

lyssnandet präglas av mobilitet och hög grad av engagemang och aktivitet (Spinelli & Dann 2019:8). Podcastlyssnare väljer mer aktivt än radiolyssnare innehåll samt när, var och hur de vill lyssna. De lyssnar ofta ensamma när de är på väg någonstans, med hörlurar via sina mobiltelefoner, vilket ger lyssnandet en mer personlig prägel och skapar en närhet eller "hyperintimitet" (Berry 2016:667). Därtill uppträder poddare ofta med autenticitetsanspråk (Fox, Dowling & Miller 2020:299): de eftersträvar ärlighet i uttryck och innehåll och en "råhet", exempelvis genom att publicera relativt oredigerat material. Tonen är ofta mer informell än vad som är fallet i den traditionella radion; poddarna har en "ledig, spontan och förtrolig stil som påminner om ett fritt flödande samtal mellan kompisar" (Vrikki & Malik 2019:282). Poddars integrering med sociala medier medför att lyssnare kan engageras och aktiveras (Spinelli & Dann 2019:8) och att poddare och lyssnare får möjlighet att interagera, skapa relationer, bygga nätverk och forma kollektiva identiteter (Florini 2015, 2017).

Poddfenomenet som folkbildning och motoffentlighet

Tidigare forskning visar att poddar ofta används som läromedel inom formell utbildning (se exempelvis Drew 2017) men också som medel för informellt lärande, utanför det traditionella utbildningsväsendet. Shamburg (2020) hänvisar till en studie som visar att huvudanledningen till att amerikaner lyssnar på poddar är att de vill lära sig nya saker. Amerikanska och engelska studier visar också att poddar kan fungera som uttryck för motstånd och ingå som en del i en antirasistisk mobilisering (Florini 2017; Vrikki & Malik 2019; Fox, Dowling & Miller 2020). Florini (2015:214) menar att samtalstonen och intimiteten i amerikanska "svarta poddar" skapar "ljudenklaver" genom att förmedla en stämning påminnande om den i kyrkor eller frisersalonger, där svarta amerikaner har kunnat samlas "utan att behöva bekymra sig om den övervakande vita blicken". I en senare artikel utvecklar Florini (2017) hur poddar kan bidra till att skapa en nätbaserad kollektiv identitet bland svarta amerikaner genom att förmedla motberättelser som ifrågasätter en dominerande diskurs om "färgblindhet". Den färgblinda diskursen döljer orättvisor genom att "betona individuell identitet framför kollektiv rasidentitet" (ibid.:439) och föreställa sig rasism som sprungen ur enskilda avvikande "rasisters" beteende snarare än ur strukturella orättvisor (ibid.:440). Diskursen förminskar på så sätt svarta amerikaners kollektiva upplevelser av förtryck och. Enligt Florini kan poddar utgöra en motvikt genom att möjliggöra samtal om svarta amerikaners gemensamma erfarenheter och livsomständigheter. Fox, Dowling och Miller (2020) argumenterar på liknande sätt för poddars pedagogiska potential och deras möjliga funktion som arenor för motstånd och gemenskapsbyggande. De menar att amerikanska "svarta poddar" som betonar subjektivitet och personligt historieberättande ger lyssnarna en förståelse av svartas erfarenheter och historia i form av en "metaforisk undervisningsplan för svarthet" (ibid.:300). Poddarnas frigörande och pedagogiska potential ligger enligt deras mening i att de blandar underhållning med aktivism och kritik. Poddarna är dessutom både personliga och kollektiva på så vis att de å ena sidan

utgör slutna och trygga rum där erfarenheter kan delas och tillit kan byggas och å andra sidan är allmänt tillgängliga för en större lyssnarskara.

Vår studie tar avstamp i ovanstående amerikansk och brittisk forskning och bidrar till kunskapsfältet genom att undersöka svenska förhållanden och särskilt ortenpoddar dels som uttryck för rasifierade och marginaliserade ungas hantering av gemensamma erfarenheter och livsomständigheter, dels som arenor för folkbildning och motstånd i form av motoffentligheter. En viktig teoretisk inspirationskälla till vår förståelse av ortenpoddarna är Nancy Frasers (2003[1990]:153) begrepp ”subalternerna motoffentligheter”. Med detta begrepp avser Fraser ”arenor där medlemmar av underordnade sociala grupper uppfinner och sprider motdiskurser, vilka i sin tur gör det möjligt för dem att formulera oppositionella tolkningar av sina identiteter, intressen och behov”. Vi använder begreppet ”subalternerna motoffentligheter” för att förstå ortenpoddarnas informella samtal som medel att tillgängliggöra alternativa representationer och perspektiv från rasifierade och marginaliserade unga i Sveriges territoriellt stigmatiserade stadsdelar. I nära anslutning till Frasers (2003[1990]) diskussion finns en äldre teoritradition om offentlighet och motoffentlighet som vi också tagit intryck av. Begreppet motoffentlighet härstammar från Negt och Kluge (1972), som utvidgade Habermas (2003[1962]) offentlighetsteori genom att föra in begreppet proletär offentlighet. Habermas belyser hur den borgerliga offentligheten uppstod genom framväxten av dagstidningar, kaffehus och så vidare i det sena 1700-talets London. Den proletära offentlighet som Negt och Kluge intresserar sig för såg dagens ljus genom den organisering som ägde rum när arbetarrörelsen formerade sig för att kräva allmän rösträtt och delaktighet i samhället som fullvärdiga medborgare. De strukturer som då skapades är att betrakta som en motoffentlighet, och de har en del gemensamt med de ambitioner som kommer till uttryck i ortenrörelsens strävan efter erkännande och en rättvisare fördelning av samhällets resurser. I jämförelse med tidigare decenniernas subkulturer med bas i miljonprogramsområden framstår ortenrörelsen som en mer välformulerad proteströrelse. Om punken och hiphopkulturen i hög grad var symboliska uttryck för motstånd, så är ortenrörelsen analytiskt orienterad med intresse för politisk organisering och social förändring (Sernhede, León Rosales & Söderman 2019).

Liksom man inom den proletära offentligheten organiserade olika former av bildningsverksamhet för att stärka och bemyndiga arbetarklassen, har ortenrörelsen lyft fram värdet av bildning och kunskap i sin strävan efter ett rättvisare samhälle. Genom att organisera sina verksamheter som studiecirkel inom etablerade folkbildningsorganisationer kom ortenrörelsen också i direkt kontakt med civilsamhällets strukturer. Traditionell folkbildning som i huvudsak bedrivs i studieförbund och på folkhögskolor syftar bland annat till att ge medborgare demokratiutbildning, höja och utjämna bildnings- och utbildningsnivån och ”göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen” (Regeringen 2014:26). I vår studie förstår vi folkbildning som en form av frivilligt och ofta alternativt organiserat lärande inom civilsamhällets ramar. Folkbildningens pedagogik tar som sin utgångspunkt dialog, interaktion och reflektion. Den podd-

verksamhet som vi studerat är en del av det lokala civilsamhälle där den äger rum. Vi ser att det finns folkbildande inslag på så vis att för orten aktuella teman och problem belyses och diskuteras på ett sådant sätt att lyssnarna får perspektiv på och förståelse av sin egen livssituation. En annan aspekt av poddarnas folkbildning är att deltagarna är inbegripna i en dialogisk interaktion och reflektion och har inflytande över vad de ska lära sig och hur det ska gå till. I poddarna utvecklas lärande och kunskap som ofta är av informell karaktär och som utgår från förutsättningar och behov hos dem som deltar, det vill säga hos poddmakarna, gästerna och lyssnarna (se Folkbildningsrådet 2013; Hill & Schoug 2020).

Metod, urval och material

I den här artikeln analyserar vi fyra poddar som vi kategoriserar som *ortenpoddar*. För att identifiera lämpliga poddar inledde vi vår studie med att göra en sammanställning över svenska ortenpoddar (se tabell 1). Vi gör inte anspråk på att täcka in samtliga poddar som är gjorda av eller som handlar om unga vuxna i förorten, eftersom poddlandskapet är svårt att överblicka och befinner sig i ständig förändring. Med undantag av föregångaren *Menåge a Tugg* valde vi att utesluta ortenpoddar som inte längre fanns när analysen genomfördes våren 2021.¹ Vi uteslöt även poddar som behandlar liknande ämnen utan tydligt tematiskt fokus på unga och/eller förorten som plats² liksom poddar som gett ut färre än 20 avsnitt.³ Även om vissa ortenpoddar har engelska titlar förs samtalen på svenska, med undantag av enstaka avsnitt med engelsktalande gäster. Med utgångspunkt i vår tidigare beskrivna förståelse av orten, menar vi att poddarna i tabell 1 kan kategoriseras som ortenpoddar 1) eftersom de har ett innehållsligt fokus på orten som plats, gemensam erfarenhetshorisont och paranationell tillhörighet och/eller på unga i och från orten, *men också* 2) eftersom upphovspersonerna har vuxit upp, har bott eller bor i ett segregerat, icke-vitt, stigmatiserat och fattigt svenskt förortsområde.

1 Se till exempel #*Perspective Podcast* från Göteborg/Örebro och Stockholmspoddarna *Sit Down with Mayan*, *Comfrontzonee*, *Wokeuppodden*, *Unity podden*, *Generation Kaoz* och *Ungpodden*. Ortenpoddarnas livslängd och publiceringsfrekvens varierar.

2 Se till exempel Lundapodden *Röster av vilja* och Stockholmspoddarna *Avbytarbänken*, *The Devil Wears Prada*, *Om att vara*, *Mellan oss podden* och *Jag svär*.

3 Se till exempel *thereal20s* (Lund), *En vanlig dag* (Stockholm) och *Angeredspodden/Ortens alumni* (Göteborg).

Tabell 1. Ortenpoddar

Poddnamn	Produktionsort ⁴	Startade	Antal avsnitt, april 2021
<i>Menage à Tugg</i>	Stockholm	Oktober 2009	158
<i>Galdem a talk</i>	Stockholm	Januari 2018	73
<i>Edu Orten</i>	Stockholm	Juni 2018	38
<i>Stora Namn</i>	Göteborg	Juli 2018	96
<i>Tredje Rummet</i>	Göteborg	September 2018	31
<i>Småstadstänk</i>	Falkenberg	Oktober 2018	42
<i>Vardagsrummet</i>	Jönköping	November 2018	72
<i>Chillauran</i>	Stockholm	December 2018	28
<i>The Side Hustle</i>	Göteborg	Oktober 2020	26

Sedan vi tagit del av poddavsnitt och poddarnas sociala mediekanaler (Instagram och Facebook) blev det tydligt att det finns ett nätverk av ortenpoddare. Poddmakarna känner varandra, följer varandra på sociala medier, delar och hänvisar till varandras avsnitt, gästar varandras poddar och gör poddsamarbeten, så kallade *collabs*.⁵ Ett annat tydligt kännetecken är att poddmakarna ger varandra *shout-outs*, alltså uttrycker tacksamhet och beundran, hyllar, ”hypar” och gör reklam för varandra genom att nämna varandras poddar (exempelvis ”shout-out till *Edu orten!*”). I intervjuer med *Edu orten* och *Galdem a talk* fick de ta del av vår sammanställning. *Edu orten* berättade då att poddarna i sammanställningen har många gemensamma lyssnare.⁶ *Galdem a talk* kommenterade listan med ”wow! Det är ortenpoddar allihopa” och säger att många är ”våra kollegor” och känns ”som familj”.

Med utgångspunkt i sammanställningen av ortenpoddar valde vi att göra en fördjupad analys av fyra utvalda poddar (se tabell 2) som samtliga startade 2018, har ett tydligt fokus på orten som plats och uppväxtmiljö, är icke-kommersiella, drivs på ideell basis och är producerade av unga vuxna från orten. För att skapa heterogenitet inkluderade vi två poddar som drivs av unga kvinnor boende i Stockholm och två pod-

4 Trots idogt sökande fann vi inte många poddar från Malmöregionen i vår genomgång. Se dock Lundapoddarna *thereal20s* och *Röster av vilja*.

5 Exempelvis har *Galdem a talk* gjort *collabs* med *Chillauran* och *Avbytarbänken*. *Stora namn* har gjort *collabs* med *Perspective podcast*, *Edu orten* med *Galdem a talk* och *Avbytarbänken*. På en poddfestival 2019 anordnad av *Galdem a talk* deltog flera ortenpoddar, till exempel *Chillauran*, *Avbytarbänken*, *Ta Del Av Vår Vibe*, *Bossuppodden*, *Controntzone*, *Younity Podden*, *Revolutionary Hijabis* och *Småstadstänk*.

6 Detta överensstämmer med statistik från Apple podcasts, som ger vid handen att poddarna i tabell 2 i stor utsträckning delar lyssnare i den bemärkelsen att de som prenumererar på en av ortenpoddarna ofta även prenumererar på flera av de andra. Det rör sig dock om ett grovt mått, eftersom mätningar har visat att endast omkring hälften prenumererar på de poddar som de lyssnar på (Kantar 2021).

dar som drivs av unga män boende i Göteborg. *Tredje rummet* har dock, sedan våren 2021, en tredje medlem som är kvinna. Två av poddarna beskriver sig som komedi- och humorpoddar och två som samhälls- och kulturpoddar. Samtliga poddar har Instagram- eller Facebook-sidor där de kommunicerar med lyssnare samt delar poddavsnitt. *Stora namn* har en Youtube-kanal och *Galdem a talk* gör vodcaster (videoinspelade poddar). *Edu orten* kommunicerar främst via en hemsida.

Tabell 2. Fyra utvalda ortenpoddar

Namn	Ort	Genre	Beskrivning på poddens Instagram	Kön, antal medlemmar
<i>Galdem a Talk</i>	Husby, Stockholm	Komedi och humor	”Systemskap och representation”?	K (3/4)
<i>Edu orten</i>	Kista, Stockholm	Samhälle och kultur	”En plattform som genom podcastavsnitt & workshops syftar på att lyfta och uppmärksamma orten”	K (1)
<i>Stora Namn</i>	Angered, Göteborg	Komedi och humor	”Surr, tjôt och jidder. Kärt barn har många namn, men är något av dem stort?”	M (4)
<i>Tredje Rummet</i>	Angered, Göteborg	Samhälle och kultur	”En podcast om kultur, politik och samhälle.”	M (2) + K (1)

Vår analys av ortenpoddar bygger på flera typer av empiriskt material. Huvudmaterialet består av ljudfiler i form av totalt cirka 140 poddavsnitt, det vill säga de fyra poddarnas samtliga avsnitt då analysen genomfördes. På grund av materialets omfattning valde vi att endast transkribera delar av det. I ett första steg lyssnade vi igenom i stort sett samtliga avsnitt för respektive podd, minst en gång, och förde anteckningar om innehållet i poddsamtalen. Genom detta inledande och tidskrävande arbete lärde vi känna poddmakarna och de fyra poddarnas särskilda stil och tilltal. Det gav oss även en uppfattning om återkommande teman i respektive podd. I ett andra steg, och i syfte att avgränsa materialet och fördjupa analysen, valde vi ut avsnitt av varje podd som var särskilt relevanta med tanke på studiens syfte i den bemärkelsen att de antingen tydligt knöt an till orten som uppväxt- eller boendemiljö och/eller rymde element av folkbildande läroprocesser. Därefter lyssnade vi återigen igenom de utvalda avsnitten ett flertal gånger och förde detaljerade anteckningar om poddsamtalens innehåll. Fyra huvudteman växte fram och kom att bilda ett kodschema för vår analys: 1) syn på unga

från orten och på orten som plats, uppväxtmiljö och boendemiljö, 2) lärande generellt och erfarenheter av den formella skolan, 3) feminism och unga kvinnor i orten, samt 4) postkolonial teori, rasism, antirasism och islamofobi. De två första temana hade vi med oss in i analysen och de två senare växte fram induktivt sedan de framstätt som centrala och återkommande samtalsämnen i de utvalda poddavsnitten. Den tematiska analysen av poddsamtalen tydliggjorde skillnader och likheter mellan de fyra ortenpoddarna. Vi transkriberade delar av avsnitt som tydligt knöt an till ovanstående fyra teman genom att först spela in dem och sedan använda ett autotranskriberingsprogram.

För att ytterligare fördjupa förståelsen av ortenpoddarnas framväxt, syfte och innehåll genomförde vi intervjuer med upphovspersonerna till *Galdem a Talk*, *Edu orten* och *Tredje Rummet*, totalt sex intervjupersoner. Intervjuerna med *Galdem a Talk* och *Edu orten* genomfördes med hjälp av det digitala verktyget Zoom, medan intervjun med *Tredje Rummet* gjordes på plats i deras ”studio”. Samtliga intervjuer spelades in och transkriberades. Därefter analyserades även intervjumaterialet utifrån en kvalitativ innehållsanalys med fokus på hur upphovspersonerna beskriver de egna poddarnas framväxt, innehåll och syfte och hur de ser på ortenpoddfenomenet mer generellt. Intervjupersonerna informerades från början om att vi avsåg att nämna ortenpoddarnas namn i artikeln och gav sitt medgivande till att vi använde citat från intervjuerna. Det kan finnas etiska skäl att inte nämna intervjupersoners namn även om de ger sitt medgivande till det, men i det här fallet bedömde vi att de teman som behandlades i intervjuerna inte var känsliga eller kunde åsamka skada för intervjupersonerna. Intervjupersonerna kallar sig vid sina förnamn i poddarna, som är offentligt tillgängliga, men nämner inte alltid sina efternamn. Vi har därför valt att inte anonymisera deras förnamn men däremot deras efternamn.

Utöver våra egna intervjuer har vi byggt vår analys på kompletterande sekundärmaterial i form av tidnings-, podd- och radiointervjuer med poddmakarna och deras egna inlägg i sociala medier (poddarnas egna Facebook-sidor, Instagram-konton eller Youtube-kanaler). Materialet från sociala medier var viktigt för att vi skulle förstå hur ortenpoddarna relaterar till varandra, hur de presenterar, delar och sprider avsnitt och kommunicerar med sina lyssnare, vilken respons de får från lyssnare och hur många följare de har. Sammantaget har sammanställningen av svenska ortenpoddar, i kombination med analys av ett rikt och omfattande empiriskt material, gett oss en detaljerad och mångfacetterad förståelse av ortenpoddar som arena och mötesplats för unga i orten. I resultatdelen presenteras analysen av de utvalda fyra ortenpoddarna, men först något om vad som anses vara den första svenska ortenpodden.

Ortenpoddpionjären *Menage à tugg*

Enligt våra intervjuade poddare var *Menage à tugg* den första svenska ortenpodden. *Galdem a Talk* säger att de saknade förebilder när de startade 2018 med undantag av ”pionjärerna” i *Menage à tugg*. De ”banade vägen för alla”, menar *Edu orten*, genom sitt unika sätt att prata, det ”lediga språket”, liksom att ”de pratar om sina bakgrunder, att de är stolta över det [...], känner att de är en del av förorten”. *Menage à tugg*

var även en svensk poddpionjär i mer generell bemärkelse eftersom podden startade redan 2009, innan podd som fenomen hade slagit igenom i Sverige. Initiativtagaren och ”poddlegenden” Meron Mangasha hade inte hört talas om någon svensk podd när han föreslog för två vänner att de skulle starta en podd. Han inspirerades av en amerikansk hiphop-podd, *Juan Epstein*, vars avsnitt var ocensurerade, långa och handlade om ”absolut ingenting” (VBDFR 2015). Utgångspunkten för *Menage à tugg* var regellöshet och en stämning som skulle efterlikna ett oredigerat, ”väldigt enkelt och väldigt personligt”, vardagligt samtal mellan vänner (SR Gillar 2012). Initialt var tanken att deras kompisar skulle lyssna, men podden blev snart populär. Det första avsnittet introducerade på följande sätt: ”Gäst är ingen mindre än rasismdetektiven Bino, som kom med väldigt intressanta och lärorika synpunkter. Inte minst när det kom till vår ’stereotyplista’”. Podden tog också upp ämnen som till exempel segregation och gästades bland annat av rörelsen *Megafonen*, den postkoloniala akademikern Barakat Ghebrehawariat, standupkomikern Ahmed Berhan Omer, proffs fotbollsspelaren Henok Goitom och rapparen Henok Achido. *Menage à tugg* medverkade i en tv-intervju om separatism som ”trygga rum” där rasifierade personer kunde prata med varandra på egna villkor, i stället för att bli föremål för andras prat, och de reflekterade över vardagsstrategier för att inte låta sig hindras av ”vithetsprivilegiet” (Utbildningsradion 2016).

Om *Menage à tugg* var den allra första ortenpodden, så följde snart andra efter med ett liknande tilltal. De mest framträdande var *Camilla och Mireya* (2012), *Arga flickor – häxorna som aldrig brann* (2016) och *Raseriet* (2016). Upphovspersonerna till dessa var inte uppväxta i socioekonomiskt utsatta förorter och hade inte orten i fokus, även om de hade erfarenheter av att rasifieras som de Andra och i sina poddar behandlade frågor som berörde rasism och antirasism. Påfallande är att de leddes av kvinnliga par som var uttalat aktivistiska, eftersträvade att vara ”obekväma” och tog sin utgångspunkt i ilska över orättvisor. Humorn och det personliga tilltalet var en gemensam nämnare för samtliga fyra poddföregångare, liksom ambitionen att skapa separatistiska trygga rum där rasifierade personer kunde tala fritt med varandra utan den vita blickens närvaro. De kan liknas vid motoffentligheter (Fraser 2003 [1990]) så till vida att poddarna vidgade det offentliga samtalet i Sverige och verkade för politisk förändring och folkbildning genom att tillgängliggöra nya frågor, berättelser, perspektiv och begrepp, som exempelvis vithetsprivilegium, vithetsnorm, vit sårbarhet, rasifiering och intersektionell feminism.

***Galdem a Talk* – den första ortengusspodden**

Galdem a talk, som betyder tjejer som pratar, var enligt *Edu orten* den första svenska podden som gjordes av ”ortenguss”. Dess upphovspersoner, ”de första streetgäris som poddar”, var fyra Husbytjejer mellan 18 och 21 år, Zamzam (slutade maj 2020), Sara och systrarna Awo-Nada och Fatuma. De publicerade sitt första avsnitt i januari 2018. I intervjun berättar de att de knappt visaste vad en podd var, men eftersom de inte vågade synas valde de formatet ljud utan bild. Numera gör de även voddar

(Youtube-inspelningar av poddarna). *Galdem a Talk* har utvecklats till en förening som har ordnat workshops, föreläsningar och en ortenpoddfestival. Lyssnare berömmar dem för att de ”bara är sig själva” och talar informellt, spontant och utan manus. De beskriver sin stil som ”all over the place [skratt]” men menar att de också kan vara strukturerade, exempelvis när de har inbjudna gäster, som ofta är personer de känner från någon Stockholmsförort. Det kan röra sig om kvinnliga förebilder (temat *Galdem Special*) eller personer inom musikscenen (temat *Creatives a talk*). Programledarna skrattar och skojar mycket, det finns en lekfullhet som blandas med allvar och kritiska reflektioner och samhällsanalyser. Enligt deras egen beskrivning tar podden upp ”viktiga samhällsfrågor som skönhets- och kroppsideal, hur lite representation det finns i orten, hur musiken förskönar våldet med mera, med mera. Men mest av allt snackar vi bara skit” (Bouraleh & Yussuf 2018). Vår analys visar att poddens röda tråd kretsar kring rasism, antirasism och feminism men att den även behandlar ämnen som vänskap (#16), kreativitet (#18), drömmar (#19) och populärkultur som exempelvis serier (#12), musik (#13), dancehall (#17) och superhjältar (#38). I vår intervju betonar poddarna att deras samtal inte behöver handla om ortenrelaterade frågor: ”Bara att vi är en ortenpodd, det är tillräckligt. Att det finns poddar härifrån och att det finns folk som pratar härifrån.”

Vår analys visar att *Galdem a talk* kan ses som en form av motoffentlighet och arena för motstånd. De startade podden därför att de upplevde att det saknades representation av personer från orten, särskilt ortentjejer, i det offentliga samtalet. Deras främsta förebilder var *Menage à tugg*, men de inspirerades även av *Arga flickor* och *Raseriet*. I vår intervju utvecklar de hur de ser på den egna poddens unika bidrag: ”*Raseriet* har sin nisch. De är svarta kvinnor men de vet inte hur det är att vara svarta kvinnor från orten.” En ny podd behövdes eftersom ”folk har en så skev syn på orten, ortentjejer, svarta kvinnor och muslimer. Och att vi är *all of that* och att vi gör våra röster hörda, det gör en impact.” De insåg att de fick ordna representationen själva och att de kunde skapa ”egna kanaler där vi har makten och bestämmer vad man ska prata om” (Edström 2019). De förklarar poddens framgång med att den är ”annorlunda, det finns ingenting som oss. Det finns ingen podcast, ingen Youtubekanal [med] människor som oss” (#6). Men fastän de beskriver sin podd som en ortenpodd, betonar de att varken vill eller kan vara representanter för alla ortentjejer. De återkommer till att de har många identiteter och till exempel identifierar sig som somalier, svarta, ortengäris, muslimer och två av dem som hijabis. De känner sig som svenskar utomlands, eftersom de är födda och uppvuxna i Sverige, men ”om jag är i ett vitt rum då kommer jag aldrig klassa mig som svensk, för jag ser inte ut som de” (Tukio 2019). De är stolta Husbybor och säger att ”vi från orten har vår egen lilla identitet”, som skiljer sig lite åt ”beroende på vilken ort man kommer ifrån” (Tukio 2019). De beskriver också vad som utmärker en ortenpodd: ”Du måste antingen bo, ha bott i eller ha växt upp i orten, och ha ett ortenperspektiv på det mesta. För det är det vi utgår ifrån i allt vi gör typ, att, okej, men hur påverkar det här oss, folk som bor här?”

Galdem a talk kan ses som ett uttryck för hur marginaliserade unga handskas med och gör motstånd mot den rasifiering och underordnade position som är en del av

deras uppväxtvillkor i dagens segregerade storstäder. I en livepodd i samverkan med *Streetgäris* (#6) diskuterar poddarna exempelvis den negativa stereotypen ortengäri, som syftar på en ung tjej med viss klädstil och långa naglar som dricker energidryck, är kaxig, högljudd och använder mycket ”slang”. Men, poängterar de, i förorten får tjejer vara som de vill, där diskriminerar man inte. De identifierar sig som ortentjejer, för det är du ”om du identifierar dig som en tjej och bor i orten”, även om du inte uppfyller stereotypen. Ett annat exempel på hur de gör motstånd mot rasifiering och antaganden om ortens unga ges i avsnitt 65, ”För vem bryr sig om guzzar från orten?”. Där menar de att medierna ensidigt beskriver ortens unga män som problem, som stökiga och kriminella, samtidigt som de inte ägnar mycket utrymme alls åt unga ortenkvinnor. De pratar om vikten av att som tjejer stötta varandra och att det finns en orättvisa i att ”man backar grabbar mycket mer” och att de snabbt får massor av följare och inlägg i sociala medier (#62).

Analysen visar att det finns gott om inslag av folkbildande läroprocesser i *Galdem a Talk* i form av dialog, interaktion och reflektion kring ämnen som poddmakarna och deras gäster finner angelägna och vill lära sig mer om. Poddens utgångspunkt i personliga erfarenheter kan göra det lättare för lyssnare att identifiera sig och relatera till dess innehåll. Poddmakarna själva menar att de utbildar ”indirekt” genom att tillgängliggöra en mångfald av erfarenheter och historier från orten: ”Podd är så vardagligt, enkelt och likt ens egen vardag utan att man behöver träffa andra människor fysiskt eller gå utanför sin komfortzon.” Vissa avsnitt har mer traditionellt folkbildande element som syftar till demokratifostran och uppmuntran till mobilisering, till exempel i avsnitt 14, där en av poddmakarna har gått en ABF-utbildning inför riksdagsvalet och talar om vikten av att föroretsboende röstar: ”Vi gjorde det på ett så enkelt sätt att folk fattar att det är viktigt att rösta där ute. Även om du känner att det inte gör skillnad, så gör det skillnad”. Även andra avsnitt anknyter till partipolitik, politiskt engagemang (#69) och samhällsorganisering. Flera avsnitt behandlar det egna området Husby eller orten i allmänhet. De livepoddar från Järvaveckan och gästas av lokala föreningar, till exempel fotbollsföreningarna BK Bussenhus och Atletico Rinkeby, vilkas representanter menar att lokalt engagemang kan skapa en ”positiv avundsjuka” som kan sporra andra att göra mer för sitt område (#3, #45). I avsnitt 65 mobiliserar de inför beslut om nedläggning av lokala fritidsgårdar, vilket leder till att deras podd, till deras stora stolthet, blir citerad på ett nämndmöte. Andra tydligt folkbildande avsnitt syftar till att stärka medborgarskapet, till exempel avsnitt 51, där podden gästas av företrädare för kommunala verksamheter som vill underlätta ungas inträde på arbetsmarknaden genom att tipsa om referenstagning, jobbintervjuer och CV-skrivande.

Även avsnitt 23, *Antirasism och feminism*, har tydliga inslag av folkbildning. En av poddarna har gått en cirkelledarutbildning på temat och vill dela med sig av sin kunskap till poddens lyssnare. Poddarna beskriver sig som antirasister och intersektionella feminister, men inte som feminister, eftersom de ser feminism som liktydigt med ”white feminism”. De säger att det finns en negativ bild av feminism i orten, eftersom den ofta likställs med ”white feminism”, att ”visa upp blod på bindor och sånt skit”. Vita feminister ”strider inte för oss”, menar de, utan försöker ”skapa en plattform för

onödiga frågor”, till exempel ”prioriterar att ha hår under armarna och hår på benen”. De försöker förklara för killar de känner i orten att ”de ska lyssna på oss, det som vi säger i vår podd, det är feminism”. De tror att många vita feminister är rasister och exemplifierar med att de inte brydde sig om när kvinnor i Frankrike förbjöds att bära burkini. ”Om du har valet att klä *av* dig, så ska vi ha valet att klä *på* oss”, menar de, ”annars är det dubbelmoral.” Vita feminister ska i alla fall inte trycka ner andra, utan snarare ska vi ”backa varandra, vi feminister”. Andra avsnitt som behandlar feminism tar upp kropps- och skönhetsideal (#7) och kvinnohat (#64), till exempel incelrörelsen och uttrycket ”alla män är potentiella våldtäktsmän”.

I flera avsnitt återkommer de till att den formella skolan inte har lärt dem tillräckligt om ”black history”, om postkolonialism, rasism, moderna former av slaveri och intersektionell feminism. Lärare uppmärksammar att den vita kvinnan fick rösträtt 1921, säger de i avsnitt 6, men det finns många ”people of color” i Sverige i dag som är rasifierade: ”Varför får vi inte lära oss om vår historia? Varför får vi bara lära oss om USA:s historia och inte om Afrikas historia? Vad innebar kolonialiseringen, vad hände med de olika länderna efter kolonialiseringen?” I stället lär man sig ”mest om han, vad heter han, Gustav Vasa?” *Arga flickor*-poddaren Wendy Francis som gästar avsnitt 29 berättar att hon var kritisk till att de inte fick lära sig om Rasbiologiska institutet i Uppsala eller om ”rassen på hundralappen”, Carl von Linné. Det leder till en ”kollektiv minnesförlust” i Sverige, menar Wendy, som gör att vi kan intala oss att ”vi är världens mest antirasistiska land”.

Podden hade från början andra ortentjejer som målgrupp, men lyssnarskaran har med tiden vidgats. Ambitionen var att bredda representationen i poddlandskapet, och även i det offentliga samtalet över huvud taget, genom att skapa en plattform för andra typer av samtal – ett slags motoffentlighet där de kunde göra motstånd mot dominerande föreställningar om orten och dess invånare. De ville också folkbilda om ämnen som är viktiga för ortens unga, lyfta fram förebilder, stötta, nätverka med och mobilisera andra unga från orten, framför allt tjejer. De tycker att ”det är viktigt att man använder sin röst och sen behöver du inte vara aktivist, men bara att du pratar, att du känner att du kan prata”. De blir glada när ortens unga startar egna poddar och tror att *Galdem a Talk* ”öppnade vägen för många”, ”vi har gjort det så normalt att ha en podcast” (#29). Sedan 2018 har flera poddar med liknande tilltal och målgrupp startats av svarta, muslimska och rasifierade ortentjejer, och en del av dem samarbetar de aktivt med, exempelvis *Edu orten*, som är nästa podd som vi ska fördjupa oss i.

Ghettoklassikern *Edu orten* – ”låt trakten höra vad trakten har att komma med”

Edu orten inleder varje avsnitt med: ”Bismillah [I Guds namn] och välkomna till inget annat program än *Edu orten* – en ghettoklassiker!” Podden startades av Jasmin, en ung, svart, muslimsk kvinna, med bakgrund i Hagsätra och Bredäng. Hon inspirerades av ”sina systrar” i *Galdem a talk* som har många gemensamma lyssnare och gör liknande saker ”av folket för folket”. En annan förebild var *Menage à tugg*, men till skillnad från

dem eftersträvade hon att skapa den första ortenpodden ”som tog saker seriöst”.⁷ Hon definierar en ortenpodd på följande sätt:

Om du är född, uppvuxen eller bor i ett förortsområde, och pratar om att du är därifrån. [...] Det behöver inte vara mer än det. Om du har någon slags relation till förorten och nämner det i din podd så blir det en ortenpodd.

Podden startades i juni 2018 och i april 2021 hade 39 avsnitt publicerats. Med ett fåtal undantag medverkar gäster, och under det första halvåret gästades podden av företrädare för tioalet förortsinstitut från minst tretton olika orter. Det delas ut många *shout-outs* eftersom Jasmin menar att ”det är viktigt att normalisera en sådan kultur”, att ”om folk har gjort bra saker, då ska de få höra det”. Det lilla Jasmin vet om sina lyssnare är att de tenderar att vara unga, ha en ”koppling till förorten, vara födda, uppvuxna eller boende i en förort eller ha utländsk bakgrund”.

Jasmins engagemang för förortsfrågor började när hon som gymnasist startade Miljonhjälpen för att uppmärksamma att många elever i socioekonomiskt utsatta områden inte gick ut grundskolan med godkända betyg. Poddens namn *Edu orten* står dels för ”Är du orten?”, dels för ”Educate orten”, det senare inte i den bemärkelsen att ”vi ska utbilda oss själva eller utbilda varandra” utan i den bemärkelsen att de ska ta vara på den kunskap som redan finns i orten, förklarar hon. Podden behöver göra det eftersom ”vi i våra förortsområden många gånger ser ner på den kunskapen, den erfarenheten, som vi har. Vi har så mycket att ge men det kommer inte ut.” Till skillnad från den innerstadsbaserade och mer teoretiskt orienterade podden *Raseriet*, som Jasmin beskriver som ”väldigt utbildande” och som ”läromedel”, var idén bakom *Edu orten* just att tillgängliggöra mångfalden av berättelser och erfarenheter från orten. Podden var tänkt att utgöra en mötesplats för unga i orten, en plattform som möjliggjorde identifikation, ömsesidigt lärande och motstånd mot rådande förställningar om orten och dess invånare. Vikten av att känna stolthet över orten lyfts fram:

Vi ska aldrig skämmas för vart vi kommer ifrån. Aldrig. Jag vill aldrig behöva skämmas för att jag är muslim, kvinna, svart eller för jag är eritrean, eller för att jag kommer från trakten. [...] Och vi alla känner samma sak. Låt oss betona det, uppmärksamma det. Göra det av oss, för oss. Hundra procent. (*Edu orten* #12)

Jasmin ville skapa ”en representativ och verklighetsförankrad *plattform* för unga i ytterstadsområden (förorten/orten/trakten) och unga med utländsk bakgrund”, som utöver podden även innefattar workshops och coachning för unga (se *Edu ortens* hemsida). Podden beskrivs som separatistisk och en återkommande formulering är att den ska vara ”av oss, för oss”. Det betonas att innehållet är en kollektiv produkt, att podden är hennes, gästernas, lyssnarnas och följarnas gemensamma ”plats där vi talar kring

7 Hon inspireras även av poddarna *Stora namn*, *Snabba podden*, *Unitypodden*, *Avbytarbänken* och den amerikanska podden *Small doses*.

frågor vi tycker är viktiga för oss, ocensurerat och vinklat till vår fördel” (*Edu ortens* hemsida). Det viktiga är inte att podden uppmärksammas utanför orten utan att den ”gynnar oss”, säger Jasmin, och att de kan ”hålla det äkta”, ”hålla det gata” eftersom det är ”där vi kommer från”. I podden betonas vikten av att föra ett samtal om frågor som är viktiga för ortens unga, att de måste ta makten att bestämma poddens innehåll. Problemet är att ”väldigt många gånger skapar eller gör vi saker för andras skull”, vilket enligt Jasmin hänger samman med stigmatisering. Ortens unga tillfrågas ofta om enskilda samhällsproblem, till exempel gatuvåld och segregation, men de behöver också prata med varandra om allmängiltiga, existentiella och vardagliga ting som drömmar, vänskap (#21), kärlek och föräldraskap, gemenskap och vikten av att stötta varandra och ge tillbaka till orten (till exempel #3, 21, 24 och 33). Hon vill också ta upp tidlösa frågor som engagerar unga, som att välja gymnasieprogram, att ta körkort eller att börja läsa på universitet.

Varje avsnitt ska lära lyssnarna något. Centralt är det hon kallar *storytelling*, historieberättande, som bygger på en idé om att berättelser om erfarenheter som delas betyder kunskap som delas. Ambitionen är att möjliggöra identifikation genom att sprida erfarenheter som unga från orten kan känna igen sig i och lära sig av, vilket avspeglas i introduktionen av podden:

Har du saknat en plats där du känner att du kan lyssna på historier eller människor vars erfarenheter liknar dina? Var det länge sen du kände att ”ey, de där är sant” och kunde relatera till någonting som ligger dig nära hjärtat eller som du upplevt, som en ung person uppvuxen i orten eller med utländsk bakgrund? Se hit!

Erfarenheter som aktualiseras i podden kan vara av vitt skilda slag, förklarar hon, ”allt, allt. Jobb, skola, personligt liv, motgångar, framgångar.” Det handlar också om att lära ut överlevnadsstrategier. I linje med poddens fokus på kunskap och lärande behandlas gästers och Jasmins egna erfarenheter av skolan och av att ha vuxit upp i orten (se exempelvis #2, 17, 18, 19, 33 och 39). I avsnitt 2, som är ett av de mest lyssnade, berättar Jasmin om sin egen högstadietid. I andra avsnitt skildras erfarenheter av ”utanförskap” (#39), av att placeras i särskilda undervisningsgrupper (#17), av att stängas av från eller hoppa av skolan (#2, #14), av ständiga gymnasiebyten eller av att gå ”korridorprogrammet” och ta ”cafeteriaexamen” (#19), vilket alltså betyder att mer skoltid tillbringas i korridorerna eller i cafeteria än i klassrummet. Avsnitten om skolan behandlar även skolframgångar och rymmer tydliga bildningsinslag i form av lärdomar och tips. Ett exempel på det är avsnitt 16, ”Gymnasiepanelen: ’stressa inte, det kommer lösa sig’”, där tre unga från olika Stockholmsförorter som går olika gymnasieprogram berättar om förväntningar på gymnasiet, gymnasieval och skoltrivsel. De berättar om den första gymnasiedagen, när ”alla” sade att de kom från ett område med högre status nära den ort som de egentligen bodde i. De pratar också om olika programs innehåll och svårighetsgrad och enas om att studievägledare överlag har låga studieförväntningar på invandrar- eller förortsbarn och att de därför ofta tipsar om icke

högskoleförberedande program. De delar med sig av tips till blivande gymnasister om att ”tänka smart, ha en plan B”, ”gör er grej, tro på er själva” och ”lalla inte så mycket”.

Även avsnitt 18, ”Från Lund, genom gymnasiet, till att arbeta med FN-frågor” innehåller många tips till lyssnarna. Avsnittet gästas av Ange, som beskriver sin uppväxt som ”definitionen på mellanförskap och identitetskris”. Hon berättar om flytten från Rwanda till Sverige och hur hennes pappa sade att hon som ”blatte, svart och kvinna” måste kämpa dubbelt så hårt. Hon började må dåligt som tonåring på grund av krigserfarenheter, fattigdom och föräldrarnas psykiska ohälsa och ger rådet till lyssnarna att våga öppna sig för en vuxen om de mår dåligt. *Edu orten* är genialisk, menar Ange, som själv hade behövt den när hon gick i gymnasiet. Avsnittet genomsyras av en vilja att dela med sig av egna erfarenheter och råd som till exempel att våga satsa, ta risker och tro på sig själv, men innehåller också mer konkreta tips som att söka information, stipendier, jobb och praktikplatser, att sätta ihop sin egen universitetsutbildning och att be om rekommendationsbrev. Inte minst menar hon att unga måste stänga av mobilen och reflektera över vad de vill med livet och vad de behöver göra för att komma dit. Ange förverkligade sin dröm om juridikstudier och utlandspraktik och hon arbetar nu med FN-frågor. Hon vill hjälpa andra och vara en förebild och föregångare ”för våra syskon”:

Blatte, invandrare och allt det där att känna att man inte hör hemma, det har ju präglat mig hela livet. Men för mig handlar det om att komma in i de här rummen [...] *take a seat at the table*, och sen förhoppningsvis kommer det [...] fler platser till oss andra. [...] Låt mig brösta de första motgångarna, och sen kommer vi alla tillsammans ta oss dit.

***Stora namn* – steget från barberaren till poddstudion är inte så långt**

De poddar som vi hittills lyft fram, med säte i Stockholmstrakten men publik över hela landet, leds av unga kvinnor med en tydlig feministisk och antirasistisk profil. Även i Göteborg finns det feministiskt orienterade unga kvinnor som är aktiva i ortenrörelsens olika fora, men när det gäller poddverksamhet är det unga män som är mest uppmärksammade. *Tredje rummet* och *Stora namn* är två poddar som sänds från Göteborgstrakten. Båda tar sin utgångspunkt i Angered, närmare bestämt Hammar-kullen, och båda har en direkt och nära relation till ortenrörelsen.

Stora namn startade i juli 2018 och har en stor skara följare bland unga i framför allt Angered. ”Det gläder oss för vi vill stå upp för dom, vi blir lite som deras politiker”, säger en av poddens medlemmar Salman i en radiointervju (SR P4 Göteborg 2019). *Stora namn* görs av ett kompisgäng från Angered bestående av unga män i åldrarna 23–27 år. De kommer alla från familjer som har sina rötter i Afrika. I sin podd tar de upp samhällsproblem, kultur, sport och relationer, men också vad de själva betecknar som ”gags och skvaller”. Utgivningstakten är ett program varannan vecka. Idén till en podd väcktes när några i kamratgruppen var och klippte sig hos en av de lokala

barberarna i Angered. I de samtal och ”gags” som ständigt var i gång under det att hår och skägg tuktades kom någon att spåna och drömma om att göra en egen podd. De var alla överens om att de hade lätt för att hålla igång ett samtal och flera tyckte att man borde göra något produktivt av detta. De undersökte hur man startar en podd och skred till verket. Att lyssna på *Stora namn* ger en känsla av att vara med i ett gäng unga vuxna killars o censurerade samtal, allt från stimmiga diskussioner om vardagens trivialiteter till allvarliga resonemang och personliga reflektioner om samhällsfrågor, politik, moral, religion och människans existentiella villkor. Även om podden inte definierar sig som politisk, finns en tydlig medvetenhet om den roll gruppen spelar i den lokala ungdomsoffentligheten i Angered.

Ett exempel på detta är avsnitt 51, som gästas av Maimuna Abdullahi, företrädare för Muslimska mänskliga rättighetskommittén, MMRK. I avsnittet diskuteras en riksdagsmotion från Moderaterna om slöjförbud i den svenska skolan. Samtliga är ense om att den måste ses som uttryck för populism och rasism. På det internationella planet framställs muslimer som världsfredens största fiende, menar de, och i Sverige har muslimer kommit att framstå som ett hot mot demokrati och etablerade svenska livsformer genom mediernas oförtröttliga fokus på fundamentalistiska imamer och hedersförtryck. På detta sätt har den politiska debatten, menar Maimuna, rört sig bort från viktiga samhällsfrågor om ojämlikhet, segregation och rasism. Den politiska och mediala aversionen mot muslimer är uttryck för en stigmatiserande syndabocks- och symbolpolitik som inte bottenar i den verklighet som människorna i förorten lever i. När väl hotbilden är etablerad är det fritt fram för de politiska partierna att tävla om vem som är hårdast mot muslimerna. Efter terrorattackerna den 11 september 2001 har allt fler muslimer kommit att likställas med ”islamister”. De som blir stämplade på detta sätt är, menar Maimuna, de som kräver politiska förändringar, exempelvis en mer aktiv fördelningspolitik. Sådana krav framställda av muslimer betraktas som ett uttryck för extremism. Epitetet ”islamist” har vandrat från terroristen Usama Bin Ladin, menar Maimuna, till grupper som frambesvärjs i ett alarmistiskt scenario där islam framställs som en farlig religion, och har dragits in den rasifieringsprocess som muslimer är utsatta för i dagens Sverige.

Vidare diskuterade de om hur medierna gör muslimska föräldrar till ”förövare när dom tvingar sina barn att bära slöja”. Slöja eller sjal har blivit liktydigt med förtryck. Men de som driver dessa frågor har ingen kunskap om islam eller vad det innebär att leva i en förort. ”Muslimer är längst ner i näringskedjan”, så det är fritt fram att måla ut islam och muslimer som andra klassens medborgare. Det handlar om en ”strategisk okunskap”, enligt Maimuna: ”Bara människor med makt kan ställa sådana krav och ifrågasätta andra människors klädsel. [...] Men vi måste ha koll på våra rättigheter. Att förbjuda slöjan går emot grundlagen. Vi behöver mobilisera oss som kollektiv, för vi är ett kollektiv.” Även om Maimuna som inbjuden gäst står i centrum för diskussionen, för hon ett samtal med killarna i *Stora namn*. De faller Maimuna i talet och fyller i med exempel utifrån egna erfarenheter. Avsnittet framstår som en lektion i folkbildningspedagogik, där deltagarna med utgångspunkt i egna erfarenheter för upp diskussionen på en strukturell nivå. På så sätt blir rasistiskt bemötande inte en fråga

om den enskildes personlighet. Den strukturella förklaringsnivån befriar också den enskilde från skuld för individuella misslyckanden och tillkortakommanden.

De teman som figurerar i podden är av högst skiftande slag och inget diskussionsämne tycks vara främmande. I avsnitt 65, "Skitzade Afrikaner", avhandlas ämnet mental hälsa. Inbjuden är en ung man vid namn Dalmar, en nyutbildad psykolog som arbetat på ett mentalsjukhus i Somalia. Hans erfarenheter blir utgångspunkten för en diskussion om vad mental hälsa är och hur det måste förstås mot bakgrund av samhälleliga och kulturella faktorer. Återigen sätts problematiken in i ett kulturellt sammanhang, så att förklaringen och förståelsen förs upp på ett strukturellt plan. Psykiska folkhälsoproblem sammanhänger inte med vissa egenskaper knutna till hudfärg eller ras utan måste, menar poddens deltagare, sättas i samband med en övergripande materiell, social och kulturell verklighet.

I avsnitt 82 talar de om den då aktuella coronapandemin, om konjunkturer i världsekonomin, om krisens konsekvenser, räntor och storbolagsvinster. Diskussionen går över huvudet på en del – några av poddens medlemmar har studerat ekonomi – men konkretiseras genom varningar för smarta försäljningsknep och för att inte låta sig luras in i konsumtionsmönster som man inte har ekonomisk täckning för. Återigen finns ett folkbildande anslag, där de som ett varnande exempel lyfter fram att många har "hamnat hos Kronofogden för att man beställde mat och betalade med Klarna".

Avsnitt 74, "Nobody cares", handlar om hur man "dödar sina egna inre demoner" och blir i stånd att ta till sig andra perspektiv på hur man kan leva sitt liv. Denna typ av psykologiskt orienterade samtal, som ibland kan vara tämligen självutlämnande, återkommer i avsnitt 81, "Zero självförtroende utan en fade". Avsnittet kretsar kring det nödvändiga i att ha en realistisk självförståelse. Det handlar om olika former av lärande som erbjuds var och en i vardagen. De pratar om hur motgångar i livet måste förvaltas och bearbetas på ett sätt som leder till ökad självförståelse. "Att skapa självkänsla handlar om att analysera och lära av misstagen." Poddgruppen ser också på sin egen kollektiva process, vad de lärt sig av den och vad den kan ge andra. Dessa ibland ganska intrikata och känsliga psykologiska samtal tar form av en mycket allvarlig diskussion där alla håller sig till ämnet och pratar "vuxet med respekt för varandra". Men allvaret kan i samma eller nästföljande podd skifta och gå över i vad som närmast måste beskrivas som flams. I avsnitt 75 är tonen just uppsluppen. I avsnittet, som heter "Alla blattar gör så", driver de med och skrattar frejdigt åt stereotyper om förorten, invandrare, somalier och så vidare. I denna diskussion är mediernas föreställningar om den "farliga" förortens arga unga män en viktig ingrediens. I avsnitt 71 intervjuas hiphopduon Aden och Asme, som började utan skivkontrakt men ändå blev omåttligt populära. De har byggt hela sin karriär på att lansera sina låtar på Youtube och när de gästar podden har de just vunnit Sveriges Radios musikpris P3 Guld. Det blir en intressant diskussion om hiphopgenren och om låttexter som kritiseras för att romantisera våld och livet som knarkförsäljare.

Avsnitt 70, som heter "We don't deserve shit!", handlar om rasismen historiskt och generellt i olika delar av världen, men med fokus på dagens Sverige. De hävdar att alla i Sverige inte behandlas lika. Det är en illusion att alla skulle ha samma förutsätt-

ningar att lyckas, menar de, eftersom villkoren för att få fina jobb och bra positioner i samhället ser olika ut för olika grupper. Mot denna bakgrund blir det naturligt att i ett senare avsnitt bjuda in Föreningen somaliska akademiker. Avsnittet, som heter "Låt oss beckna högskolepoäng", tjänar som en introduktion till högskolestudier. De talar om att studenter måste tänka systematiskt kring det egna lärandet och lära sig att inhämta det väsentliga i en bok eller en föreläsning. Avsnittets rubrik signalerar att podden har en lättsinnig och nonchalant inställning till högre studier, men så är inte fallet – tvärtom.

***Tredje rummet* – postkolonial kritik och att övervinna krabbmentalitet**

Tredje rummet, som startade i september 2018, är en podd med fokus på sociala rörelser, urbankultur, miljonprogram och radikal politik. Den startades av två unga män, José och Daniel, som är strax över 30 år. Det första avsnittet gästas av Nina Pirooz, ordförande i Terrafem, en feministisk organisation som ger stöd åt våldsutsatta kvinnor i förorten. I avsnittet beskrivs mäns våld mot kvinnor som den yttersta konsekvensen av en könsmaktsordning som systematiskt ger kvinnan en underordnad ställning i förhållande till mannen, i samhället i stort såväl som i förorten. Nina Pirooz blir våren 2021 fast medlem i *Tredje rummet*.

I avsnitt 2 gästas podden av Ernesto Escobar och Rami Al-Khamisi, två framträdande representanter för ortenrörelsen. Ernesto är en internationellt uppmärksamrad breakdansare som var med och startade gatudansföreningen Staden är din i Göteborg. Han är också fritidsledare och en stor inspiratör för många unga i Angered. Rami Al-Khamisi är från Husby i Stockholm. Han är utbildad jurist, aktiv i Civil Rights Defenders och en av initiativtagarna till föreningen Rörelsejurister, som utbildar och ger juridiskt stöd åt civilsamhället med särskilt fokus på förortens föreningsliv. Han var också med och grundade ortenorganisationen Megafonen, som 2013 intog en mycket central roll i de förortsprotester som spred sig från Husby till olika delar av Sverige sedan polisen skjutit ihjäl en man. Avsnittet rör sig på en tämligen avancerad teoretisk nivå och vänder sig uppenbarligen till unga lyssnare med utvecklade politiska insikter och ambitioner. De för också en diskussion om villkoren för organisering i förorten, inte minst hur ortenrörelsen måste arbeta mot den "inlärda hopplöshet" som finns bland många unga i orten. Avsnittet kan ses som ett försök att samla ihop och ge en aktuell positionsbestämning för ortenrörelsen nu när organisationer som Pantrarna för upprustning av förorten och Megafonen inte längre har samma inflytande i orten som tidigare. Deras nedgång beror på både avståndstagande hos kommuntjänstemän, politiker och polis och inre destabiliserande processer till följd av åsiktsskillnader (Sernhede 2022).

Tredje rummet har ett klart uttalat intresse för kulturfrågor. I avsnitt tio gästas podden av Enver "Chato" Ramirez, en legendarisk hiphopartist från Hammarkullen. Enver "droppar sanningar, lärdomar och erfarenheter som bara kan erhållas i betongen". Han berättade om hur nazisterna blev bemötta av Hammarkullens befolk-

ning när man arrangerade möte i stadsdelen 1994, en viktig händelse som bidrog till att skapa den Hammarkulleanda som än i dag är framträdande i stadsdelen. I avsnitt 13 gästas podden av Sara Garib, vinnare av Göteborgsuttagningen till den nationella poesitävlingen "Ortens bästa poet" som ägde rum inför en fullsatt Angereds Arena. Sara berättar om spoken word-poesi, hur det var att medverka i tävlingen och stå på scen inför tusentals människor. Hon pratar om stoltheten över att vara från förorten. Det blir ett samtal om "meningen med poesi och dess effekt på idéerna vi bär på, samt hur dessa odlas och varför väktare och poliser känner sig hotade av poetiska revolutionärer". Podduon ger också "en fet shout-out till progressiva krafter och individer som ständigt genomför feta projekt".

I avsnitt 15 flyttas blicken mot de globala sammanhangen. Händelserna i Bolivia 2019 diskuteras och man upprörs över politikernas såväl som polisens bemötande av folkets protester i Chile samma höst. Här synas också vad som uppfattas som SVT:s vinklade och felaktiga rapportering om dessa händelser i Latinamerika. Dessutom diskuteras frågor som rör förorten i en möjlig fascistisk framtid. Hur kan förorten organiseras till en politisk kraft? I avsnitt 16 berättas om en resa till Spanien som leder till en diskussion om det arabiska inflyandet i spansk kultur. Podden reder därefter ut begrepp och gör kopplingar mellan kolonisering av tredje världen och kolonialt förtryck i Sverige. Dessutom rannsakas den nya juridik som ger polisen befogenheter att göra husrannsakan i förorten utan misstanke om brott. Temat följs upp i avsnitt 22, som gästas av den nyligen disputerade forskaren och aktivisten Leandro Schclarek Mulinari. Hans avhandling *Race and order. Critical perspectives on crime in Sweden* (Schclarek Mulinari 2020), som bland annat belyser polisens rasprofilering, bildar utgångspunkt för ett poddsamtal som går över i frågor om folkbildning, organisering och brottsförebyggande i miljonprogrammets bostadsområden. Avsnitt 24, som gästas av Miran Kakaee från Akademin för rörelsejurister, handlar om det kurdiska demokratiprojekt som pågår i Rojava i nordöstra Syrien. För att understryka *Tredje rummets* kommunikativa och folkbildande ambition utgår innehållet i avsnitt 25 från lyssnarfrågor och aktuella händelser.

Vi har intervjuat de två poddproducenterna Daniel och José. Daniel menar att det redan från början fanns en folkbildande och mobiliserande ambition när de första poddarna med koppling till orten startade:

Podcastverksamheten växte fram ur ett akut behov från grupper som saknade möjlighet att delta i samhällsdebatten. Som ung förortsbo är man utestängd från de sammanhang där de viktiga debatterna förs. Att starta en podcast var ett svar på den frustrationen. Trots den utvecklade och allt billigare teknologin som finns i dag så har det ändå blivit svårare att träda in i och ta plats i offentligheten.

"Det konservativa etablissemang" är ännu starkare i dag än förr, menar Daniel, och har väldiga resurser till sitt förfogande i form av tankesmedjor, förlag, tv-kanaler och andra medier. I kontrast till denna arsenal, menar Daniel, framstår de frivilliga och oavlönade aktivisterna från förorten som "småhandlare".

På frågan om vilka deras podd representerar svarar Jose att han bara representerar sig själv: ”Jag är så impulsiv och säger massa saker som ibland blir fel”, men ”jag bär på symboler som visar var jag har min tillhörighet och vad jag vill uttrycka, men utan att faktiskt säga att jag representerar förorten.” Daniel tror på det dynamiska samtalet och ser sin identitet som ”en del av något större”. Han kom till Sverige som vuxen och har bott i ett miljonprogramsområde. Daniel tror inte att man kan ”prata till alla eller prata för alla”, men han tror på att prata ”till, och med, dom som bor här och som vill delta i samhällslivet och som tror på att vi har samma rättigheter och som vill kämpa för det”.

På frågan om hur kommer det sig att de kallar sin podd för *Tredje rummet* svarar Jose: ”Det finns associationer till tredje världen och annat men också till att det är en tredje plats mitt emellan därifrån vi kom och där vi är nu – så det är en plats där vi kan vara oss själva”. Bakgrunden till att de två kamraterna startade podden, förklarar Jose, var att de ingick i ”kriget” om vems röster som blir hörda, ”om vi äger micken så är det också vi som äger problemformuleringen”. Jose berättar om sina intervjuerfarenheter, om att bli nerklippt och redigerad på ett sådant sätt att han inte kände igen sig själv. Nu när han har *Tredje rummet* kan han prata till punkt och säga vad han vill. Det är, menar han, ett bra argument för att *Tredje rummet*, *Stora Namn* och alla andra ortenpoddar måste finnas. ”Vi måste någonstans få styra narrativet och behovet finns uppenbarligen där för folk lyssnar och vill höra mer.” Daniels och Josés övertygelse är att folk vill få alternativa perspektiv och att det handlar om att ge en annan ”story” än den som vanliga medier och *public service* prånglar ut. De etablerade medierna ”förskjuter allting”, menar de. Så är exempelvis fallet med begreppet integration, som, menar man, inte är detsamma som assimilering fastän det blivit det i det offentliga samtalet och allmänna medvetandet. ”I det offentliga samtalet är rasism är en åsikt”, menar José och Daniel fyller i att ”rasism är en struktur, en social och kulturell kraft som strukturerar samhället”. Att arbeta folkbildande är därför en av de viktiga uppgifterna som *Tredje rummet* tagit på sig och något som uppskattas av lyssnarna: ”Folk vill lyssna till och delta i samtal om alla dessa frågor men samtidigt finns det en enorm rädsla för att bli stigmatiserad, att utåt offentligt våga visa vad man tycker”, säger Daniel. Han menar att det skapats en kultur präglad av en rädsla för att engagera sig i politiska frågor och en rädsla för repressalier. Det är en av de många svåra problem som aktivisterna i orten brottas med. Men Daniel är samtidigt nog med att betona att det finns de som vågar:

Tredje Rummet kommer inte ur tomma intet, utan är en del av och fortsättning på ortenrörelsen, Megafonen, Pantrarna, Staden är din och alla andra mobiliserande organisationer som vi har haft i våra poddsändningar. Många aktivister från den tiden har varit med i vår podd, så vi kan säga att det vi gör är en förlängning av det som växte fram då för några år sedan.

José berättar också att det finns en ambition om att poddar från olika platser runt om i Sverige ska mötas och diskutera olika frågor:

[Det här är] i sin vagg, det måste växa fram ett förtroende och vi måste börja stödja varandra mer. Vi lider ibland av det här krabbsyndromet, att vi drar ner varandra, att ingen ska få bli för stor och om man får lite *success* så blir man ibland framställd som en svikare av den egna orten och detta är ett genuint problem som finns. Som ett svar på detta har vi skapat en hypementalitet där vi skapar mervärde åt varandra genom att hypa varandra, genom att ge varandra *shout-outs*, ett sätt att ge reklam åt varandra och det kommer alltid att slå tillbaka på och stärka oss själva. Om vi kan skapa en gemensam front för hur diskurser, narrativ och analyser formas, ja då kommer orten att ha en helt annan tillgång till kommunikation och information och då kommer public service inte att kunna dominera längre, men det kommer att ta tid.

Avslutande diskussion

Vår förståelse av ungas situation vilar på mångårig forskning om ungas kulturella praktiker i svenska förorter (Sernhede 2011). Denna stämmer väl överens med internationell forskning om postfordismens ”avancerade” marginaliseringsprocesser som bland annat avsatt teorier om territoriell stigmatisering (Wacquant 2008, 2009). Fransk urbanforskning har också visat hur ungas motståndformer utvecklas utanför den traditionella partipolitikens domäner (Dikeç 2007, 2017). Brittiska forskare har belyst hur uppväxtvillkoren i områden präglade av fattigdom och stigmatisering skapar en ”inre ojämlikhet” som i flera avseenden är avgörande för livsval och livschanser (Wilkingson & Pickett 2018).

All denna forskning har visat hur marginalisering och sociala skiktningprocesser griper in i och formar unga människors livsvillkor. Det är mot denna bakgrund som vi gör vår analys av svenska ortenpoddars framväxt, innehåll och funktion. Vi menar att ortenpoddarna har betydelse som motkraft, mötesplats och kommunikationsform för ortens unga. Även om poddmakarna är tydliga med att de inte representerar någon annan än sig själva, menar vi med stöd av ovannämnda forskning att ortenpoddarna är en del av ett kollektivt identitetsskapande och motståndformer som växer fram i dagens segregerade storstäder (Dikeç 2017; Sernhede, León Rosales & Söderman 2019). Poddarnas ambition är att motverka mediernas negativa stereotyper och förmedla stolthet över att vara från orten genom att tillhandahålla alternativa bilder av orten som plats och de människor som bor där. Vi har menat att ortenpoddarna kan ses som ansatser till folkbildande motoffentligheter genom att göra det möjligt för ortens unga att med utgångspunkt i egna erfarenheter synliggöra och analysera problem, söka och förmedla kunskap och reflektioner om den egna verkligheten och gemensamt, genom dialog, interaktion och reflektion i poddsamtalen, lära av och med varandra.

Sammanställningen av svenska ortenpoddar och analysen av de fyra utvalda poddarna ger också en unik inblick i det ständigt föränderliga svenska ortenpoddlandskapet runt 2020. Tidigare forskning talar för att det finns möjligheter för poddar att utgöra en slags medielandskapets motståndsrörelse trots ökad fragmentisering och kommersialisering av poddfenomenet. I vår analys av ortenpoddarna står det klart att

poddmediet inneburit en ny möjlighet för ortens unga att vara medskapare i en del av samtidens medieproduktion. Utrustningen är billig och det behövs ingen regelrätt studio. Frånvaron av redaktörer, producenter och andra mellanhänder innebär att de unga själva bestämmer teman och samtalsformer. Direkthet och improvisation är framträdande drag, ett annat att ortenpoddarna är invädda i andra sociala medier, som Instagram, Facebook och Youtube. De olika medierna kompletterar varandra och skapar tillsammans en ton och ett förhållningssätt som etiskt och estetiskt bidrar till att forma en kollektiv identitet hos poddmakarna och deras lyssnare. Ett annat framträdande drag hos de fyra poddar som analyserats är deras höga grad av kommunikation med lyssnarna. Möjligheten att interagera med poddmakarna skapar relationer som närmar sig nätverkslikande strukturer, vilka även de i sin tur bidrar till att forma kollektiva identiteter. Våra fyra poddar har också, liksom de som den internationella forskningen studerat, autenticitetsanspråk (Fox, Dowling & Miller 2020:299). De vill att gatans ”råhet” skall höras i podden och försöker skapa en närhet till publiken. Parallellen är tydlig mellan de ortenpoddar vi analyserar i artikeln och de amerikanska ”svarta poddar” som i samtalston och intimitet vill efterlikna atmosfären på sociala mötesplatser för svarta amerikaner (Florini 2015).

De fyra ortenpoddarna har en folkbildande potential, menar vi, genom att möjliggöra informellt lärande utanför det formella utbildningsväsendet. Poddarna bygger på dialog, interaktion och reflektion, där deltagarna har inflytande över vad och hur de lär sig och där lärandet utgår från förutsättningar och behov hos poddmakarna, gästerna och lyssnarna (se Folkbildningsrådet 2013; Hill & Schoug 2020). Med utgångspunkt i nordamerikanska poddar diskuterar Fox, Dowling och Miller (2020) den pedagogiska och frigörande potentialen i poddens sätt att blanda underhållning med aktivism och kritik. Denna aspekt stämmer väl överens med vad vi kan se i de ortenpoddar vi följt. Allvar och humor vävs in i varandra när deltagarna växlar friskt mellan skämt, allvar och politiska reflektioner. Berättelser om personliga erfarenheter varvas med teoretiska kopplingar och hänvisningar till forskning. Här finns många beröringspunkter mellan de fyra poddarna även om de skiljer sig åt. *Galdem a Talk* och *Stora namn* eftersträvar att vara underhållande, medan *Tredje rummet* och *Edu orten* har större inslag av samhällskritik och aktivism.

Poddmakarna har en medveten syn på bildningsfrågor och informellt lärande. *Galdem a Talk* menar sig utbilda ”indirekt” genom att tillgängliggöra en mångfald av erfarenheter från ortens unga och genom att tillsammans med poddens gäster utgå från personliga erfarenheter. Detta underlättar för lyssnare att identifiera sig och relatera till poddens innehåll. *Edu orten* vill på ett liknande sätt ”educate orten” genom att ta vara på och sprida den kunskap som redan finns i orten, där varje avsnitt ska lära lyssnaren något genom historieberättande. Tanken är att delade berättelser är liktydigt med delad kunskap. Podden försöker möjliggöra identifikation genom att skildra erfarenheter som unga från orten kan känna igen sig i och lära sig av. *Stora Namns* poddar är ofta stämmiga och fulla av underhållande, närmast skämtliknande inslag. När de blir ”seriösa” och uppmärksammar samhällsfrågor träder poddmakarna fram som kunskapsförmedlare, exempelvis genom att bjuda in ”experter”. Poddmakarna är medvetna

om att de frågor som behandlas är relevanta för den breda och unga lyssnarskaran och frågorna blir belysta utifrån denna vetenskap. Här finns ett tydligt folkbildande element. *Tredje rummet* har en annan, något äldre målgrupp med ett tydligare uttalat teoretiskt intresse inte minst för postkolonial teori. Podden bjuder ofta in författare, forskare och musiker för att diskutera frågor kopplade till kulturella uttryck och sociala rörelser. Diskussionsnivån är tämligen hög och inte sällan spelar deltagarna en folkbildande roll genom att förklara teoretiska begrepp och förklaringsmodeller kring exempelvis strukturell rasism och stigmatisering.

Även om det finns vissa skillnader i poddmakarnas folkbildande ambitioner vill samtliga verka för ökad medvetenhet och kunskap om frågor kring segregation, rasism, islamofobi, feminism och postkolonialism. De vill ge förutsättningar för mobilisering genom att lyfta fram förebilder och initiativ från orten. En aspekt av detta är den utpräglade *shout-out*-kultur som är ett medvetet försök att stärka varandra. Poddarna försöker också uppmuntra ortens unga att uppnå fysisk och psykisk hälsa, att ta körkort, att utbilda sig och att komma in på arbetsmarknaden. Merparten av dem som producerar och lyssnar är unga, vilket betyder att skolan och högre studier är en central del av deras liv och därmed naturliga teman för poddarna. Samtalen kan handla om tips på val av gymnasielinje, pluggstrategier och hur man gör för att höja sina betyg. Det förekommer också kritik av det man uppfattar som brister i skolan, exempelvis att skolan lär ut *his story*, det vill säga den vite mannens historia, och att de koloniserade folkens historia och förortsvärldens villkor tenderar att bli osynliga i skolans verksamhet.

Analysen visar hur poddar kan utgöra former av motstånd och ingå som en del i en antirasistisk mobilisering. Även på dessa punkter finns uppenbara paralleller till vad som lyfts fram i internationell forskning (Florini 2015, 2017; Vrikki & Malik 2019; Fox, Dowling & Miller 2020). Med hjälp av Nancy Frasers (2003[1990]:153) begrepp ”subalternerna motoffentligheter” vill vi belysa att ortenpoddarna tjänar som mötesplatser där socialt marginaliserade grupper utvecklar motdiskurser som rymmer en kritisk förståelse av egna identiteter, intressen och behov. Ortenpoddarnas informella samtal tillgängliggör alternativa representationer och perspektiv hos territoriellt stigmatiserade och rasifierade delar av den svenska befolkningen (se Vrikki & Malik 2019) och är på så sätt inbegripna i skapandet av motberättelser mot dominerande föreställningar om exempelvis integration, segregation, islam, ras och etnicitet (se Florini 2017). I poddsamtalen framhålls det nödvändiga i att se till den strukturella nivån snarare än den individuella nivån när man ska förstå den verklighet som unga från orten lever i.

Mot bakgrund av att upphovspersoner, gäster och lyssnare till stor del utgörs av unga boende i orten och med utgångspunkt i responsen på sändningarna har vi anledning att tro att de som lyssnar på de fyra poddarna i huvudsak är unga från orten. Troligt är dock att *Tredje rummet* har en del lyssnare med annan bakgrund. Denna podd rankades 2021 av Spotify som en av de hundra mest lyssnade poddarna i Sverige. Poddarna ger inblickar i ungas livsvillkor i dessa områden så det är inte konstigt att de också röner uppmärksamma utanför orten. Poddarnas folkbildning riktar sig främst till andra unga i orten, men poddmakarna vill gärna att deras poddar ska sprida sig utanför orten. En

utmaning för ortenpoddarna är givetvis att slå igenom i den konkurrens som råder i det alltmer fragmenterade och kommersialiserade poddlandskapet.

Amerikansk och brittisk poddforskning ger vid handen att poddar har en pedagogisk och subversiv potential att fungera som motoffentligheter. En styrka är att ortenpoddarna å ena sidan är personliga, på så vis att de utgör slutna och trygga rum där erfarenheter kan delas och tillit skapas, och å andra sidan kollektiva, på så vis att de är allmänt tillgängliga för en större lyssnarskara som kan ta del av intimiteten och ärligheten i det slutna poddrummet. Det som i den internationella forskningen beskrivits som ljudenklaver och trygga rum utom synhåll för ”den övervakande vita blicken” (Florini 2015:214), där unga kan utbilda sig själva och varandra genom att dela med sig av levda erfarenheter av att vara ung och rasifierad i icke-vita, fattiga stadsdelar, har uppenbarligen bäring på stigmatiserade svenska förorter. På så vis menar vi att ortenpoddar kan tjäna som informella läroplaner för unga vuxna i orten.

Tack

Författarna vill tacka Jonas Lindbäck samt tidskriftens anonyma granskare för värdefulla kommentarer på tidigare manus. Forskningen finansierades av Sten A Olssons Stiftelse för Forskning och Kultur.

Referenser

- Andersson, J., J. Bäck & T. Ernbrandt (2020) *Svenskarna och internet 2020*. Stockholm: Internetstiftelsen.
- Berry, R. (2016) "Part of the establishment. Reflecting on 10 years of podcasting as an audio medium", *Convergence* 22 (6):661–671. <https://doi.org/10.1177/1354856516632105>
- Bouraleh, Z. & A.-N. Yussuf (2018) "Galdem A Talk är du!", *Nyhetsbyrån Järva*, <https://www.nyhetsbyranjarva.se/galdem-a-talk-ar-du/> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- Dikeç, M. (2007) *Badlands of the republic. Space, politics and urban policy*. Oxford: Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470712788>
- Dikeç, M (2017). *Urban rage. The revolt of the excluded*. London/New Haven: Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300231212>
- Drew, C. (2017) "Educational podcasts. A genre analysis", *E-Learning and Digital Media* 14 (4):201–211. <https://doi.org/10.1177/2042753017736177>
- Edström, J. (2019) "Podden är ett sätt att påverka", *Mitt i Rinkeby/Kista/Tensta*, <https://www.mitti.se/noje/podden-ar-ett-satt-att-paverka/lmsak!5355435/> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- Edu Orten (2021) "Om Edu Orten", <https://www.eduorten.se> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- Florini, S. (2015) "The podcast 'Chitlin' Circuit'. Black podcasters, alternative media, and audio enclaves", *Journal of Radio & Audio Media* 22 (2):209–219. <https://doi.org/10.1080/19376529.2015.1083373>
- Florini, S. (2017) "This week in blackness, the George Zimmerman acquittal, and the production of a networked collective identity", *New Media & Society* 19 (3):439–454. <https://doi.org/10.1177/1461444815606779>
- Fraser, N. (2003[1990]) "Offentligheten i nytt ljus. Ett bidrag till kritiken av den reellt existerande demokratin", 133–171 i *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.
- Folkbildningsrådet (2013) *Folkbildningens vägval och vilja. Om studieförbundens och folkhögskolornas roll och uppgifter i dagens och morgondagens samhälle*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Fox, K., D.O. Dowling & K. Miller (2020) "A curriculum for blackness. Podcasts as discursive cultural guides, 2010–2020", *Journal of Radio & Audio Media* 27 (2):298–318. <https://doi.org/10.1080/19376529.2020.1801687>
- Gustavsson, B., K. Katz & T. Österberg (2017) "Why do some young adults not graduate from upper-secondary school? On the importance of signals of labor market failure", *Scandinavian Journal of Educational Research* 61 (6):701–720. <https://doi.org/10.1080/00313831.2016.1188145>
- Gustafsson, J.-E. & K. Yang-Hansen (2018) "Changes in the impact of family education on student educational achievement in Sweden 1988–2014", *Scandinavian Journal of Educational Research* 62 (5):719–736. <https://doi.org/10.1080/00313831.2017.1306799>

- Gustafsson, J.-E., S. Sörlin & J. Vlachos (2016) *Policyidéer för svensk skola*. Stockholm: SNS.
- Harvey, D. (2011) *Ojämlighetens nya geografi*. Stockholm: Atlas.
- Habermas, J. (2003[1962]) *Borgerlig offentlighet*. Lund: Arkiv förlag.
- Hill, N. & A. Schoug (red.) (2020) *Lärande i civilsamhället. En forskarantologi*. Stockholm: Trinambai.
- Kantar (2021) "Årsrapport poddindex och poddlyssnande 2020", <https://marketing.kantarsifo.se/sv/poddindex-arsrapport-2020> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- Lindbäck, J. (2021) *Värsta bästa skolan. Om unga i förorten och segregationen i skolan*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Mood, C. & J.O. Jonsson (2019) *Den nya fattigdomen*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond och Makadam förlag.
- Negt, O. & A. Kluge (1972) *Öffentlichkeit und Erfahrung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Ohlsson, J. (red.) (2020) *Mediebarometern 2019*. Göteborg: Nordicom.
- Regeringen (2014) *Allas kunskap – allas bildning*. Proposition 2013/14:172. Stockholm: Regeringskansliet.
- Runfors, A. (2003) *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar. En studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.
- Sandberg, E. (2017) *Jakten på den försvunna skatten. Så blev Sverige ett skatteparadis för de rika*. Stockholm: Ordfront.
- Sernhede, O. (red.) (2011) *Förorten, skolan och ungdomskulturen. Reproduktionen av marginalitet och ungas informella lärande*. Göteborg: Daidalos.
- Sernhede, O., R. León Rosales & J. Söderman (2019) "När betongen rätar sin rygg." *Ortenrörelsen och folkbildningens renässans*. Göteborg: Daidalos.
- Sernhede, O. (2022) "Pantrarna och ortenrörelsen. Marginaliserad ungdom, postkolonial kritik och politisk mobilisering", *Nordisk Tidskrift för Ungdomsforskning* 3 (1):96–108. <https://doi.org/10.18261/ntu.3.1>
- Schlarek Mulinari, L. (2020) *Race and order. Critical perspectives on crime in Sweden*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Shamburg, C. (2020) "Rising waves in informal education. Women of color with educationally oriented podcasts", *Education and Information Technologies* 26 (1):699–713. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10284-3>
- Skolverket (2012) *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid*. Stockholm: Skolverket.
- Spinelli, M. & L. Dann (2019) *Podcasting. The audio media revolution*. London: Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781501328671>
- SR Gillar (2012) "Med Emilie & Elmira", <https://sverigesradio.se/avsnitt/43648> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- SR P4 Göteborg (2019) "Podden 'Stora namn' snackis bland unga", <https://sverigesradio.se/artikel/7184958> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- Therborn, G. (2018) *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande*. Lund: Arkiv förlag.

- Tukio (2019) "Galdem A Talk – Feminism, anti-rasism & identitet", <https://www.youtube.com/watch?v=kazhbA0iLP4> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- Utbildningsradion (2016) "Trygga rum och organisering", <https://urplay.se/program/197831-tank-till-melanin-trygga-rum-och-organisering> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- VBDFR [Vad blir det för rap] (2015) "Avsnitt 48 med Meron Mangasha!", <https://podcasts.nu/avsnitt/vad-blir-det-for-rap/avsnitt-48-med-meron-mangasha> (hämtningsdatum 6 september 2021).
- Vrikki, P. & S. Malik (2019) "Voicing lived-experience and anti-racism. Podcasting as a space at the margins for subaltern counterpublics", *Popular Communication* 17 (4):273–287. <https://doi.org/10.1080/15405702.2019.1622116>
- Wacquant, L. (2008) *Urban outcasts. A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. (2009) *Punishing the poor. The neoliberal government of social insecurity*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822392255>
- Wilkinson, R. & K. Pickett (2018) *Den inre ojämlikheten. Hur mer jämlika samhällen minskar stress, förbättrar hälsan och ökar allas välbefinnande*. Stockholm: Karneval förlag.
- Östh, J., E. Andersson & B. Malmberg (2013) "School choice and increasing performance differences. A counterfactual approach", *Urban Studies* 50 (2):407–425. <https://doi.org/10.1177/0042098012452322>

Författare

Sara Uhnöo är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. Tidigare har hon forskat om ungas förståelse och utövande av våld, snatteri och skolbränder samt betydelsen av etnicitet i polisarbete. I ett pågående projekt undersöker hon den nya våldtäktslagen. I sin undervisning har hon arbetat mycket med poddar som läromedel.

Ove Sernbude är professor emeritus vid utbildningsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet. Sedan mitten av 1980-talet har han intresserat sig för och forskat om ungas identitetsarbete och kulturella uttryck. Under senare tid har hans fokus varit inriktat mot segregationens konsekvenser för unga i storstädernas stigmatiserade förorter.

Kontaktperson

Sara Uhnöo
 Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet
 Box 720, 405 30 Göteborg
sara.uhnöo@gu.se

Den sociala meningen med barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser

The social meaning of children's participation in family law proceedings

Ever since the Convention of the Rights of the Child, we have seen a wide variety of interpretations on the meaning of "children's participation." A critical perspective, based on a social phenomenology, is here suggested to disclose the taken-for-grantedness implicit in both policy and theoretical accounts relating to the phenomenon of children's participation. Within the situation of family law proceedings in Sweden, children's participation will be explored in relation to its intersubjective constitution in the social world and in the manifold of sub-worlds in which it appears. It is argued that a social phenomenological approach makes it possible to explicate what we mean by children's participation in the context of policy within the situation of family law proceedings, and to thus open up for a way to approach this phenomenon based on critical reflection.

Keywords: childhood studies, children's participation, children's rights, family law proceedings, phenomenology

Från den stund en institution uppvisar så många olägenheter, väcker så mycket kritik och bara kan alstra upprepning av samma diskurs i det oändliga blir "tomt prat" ett allvarligt symptom.

Michel Foucault (1989[1984]:282–283)

I FN:S KONVENTION för barnets rättigheter, den så kallade barnkonventionen, återfinns barns rätt till delaktighet i artikel 12, formulerad som rätten att få sina åsikter beaktade i saker som rör dem (UNCRC 1989).¹ Denna rättighet är en av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen och ska därmed också "beaktas vid tolkning och genomförande av alla andra rättigheter" (Barnrättskommittén 2009 punkt 2). Emellertid menar forskare att barns och ungas delaktighet inte erkänns eller realiserar, att

---

1 Ordet delaktighet nämns i Barnrättskommitténs kommentarer till artikel 12 (CRC/C/GC/12 punkt 13), men inte i barnkonventionen eller den svenska lagstiftningen avseende vårdnad, boende och umgänge.

delaktigheten är ytlig och att den inte når bortom konsultation (McMellon & Tisdall 2020). Samtidigt verkar inkorporerandet av barnkonventionen i svensk lagstiftning ha blivit ett mål i sig, där symbolvärdet har gått före behovet att tillförsäkra en god tillämpning (Linköpings universitet 2016; Leviner 2020). McMellon och Tisdall (2020) menar att inte heller forskningen undgår kritiken om ytlighet, vilket författarna menar bidragit till att fältet som sådant inte utvecklats.² Denna stagnation har påpekats tidigare, då med de bägge tilläggen att den forskning som fokuserat på barns rättigheter har blivit normativ i fråga om vad rättigheterna innebär och att rättigheterna inte contextualiseras (Reynaert, Bouvernde-De Bie & Vandeveldde 2009; Quennerstedt 2013; Josefsson 2016; Quennerstedt, Robinson & I'Anson 2018). Det har även förekommit kritik av att barnkonventionen tillämpas på ett homogeniserande sätt, där barns unika förutsättningar och behov osynliggörs (Holzscheiter, Josefsson & Sandin 2019). Forskare med fokus på barns rättigheter har därutöver ifrågasatt de moraliska motiven bakom rättigheterna och problematiserat att rättigheterna har blivit ett instrument som styr och kontrollerar barn och barndomar (Holzscheiter, Josefsson & Sandin 2019). Samtidigt har barnkonventionens potential lyfts fram utifrån synpunkten att rätten till delaktighet utmanar den traditionella synen på barn och barndom, där barn framställs som sårbara och i behov av vuxnas skydd (McMellon & Tisdall 2020). Dock verkar de traditionella perspektiven på barn, tillsammans med en syn på delaktighet där individens oberoende och rationalitet ses som avgörande, ha varit särskilt problematiska för tillämpningen av delaktighetsperspektivet. Den kritiska barndomsforskningen har tagit upp frågan genom att betona relationalitet som en förutsättning för delaktighet (jfr Spyrou 2019). Lee (1998) har till exempel tydliggjort den relationella aspekten av aktörskap genom att betona att aktörskap inte är något hos individen inneboende utan något som är kontextuellt beroende och därmed inte fixerat.

I denna artikel tar jag min utgångspunkt i de kritiska perspektiv som barndomsforskningen bidragit med, men jag vill samtidigt föreslå en socialfenomenologisk ansats som ett sätt att undersöka hur fenomenet barns delaktighet konstitueras i vuxen världen. Jag ämnar förstå snarare än förklara fenomenet barns delaktighet utifrån vilken mening som framträder i en särskild situation, nämligen då barn är föremål för tvister om vårdnad, boende och umgänge (hädanefter förkortat VBU). I likhet med den kritiska barndomsforskningen och den kritiska barnrättighetsforskningen fokuserar socialfenomenologin på barnet som social varelse där det situationella³ också har betydelse för vilken mening som framträder avseende rättigheterna. Vad socialfenomenologin ytterligare kan bidra med är att belysa subjektets varande i världen, i de subvärldar subjektet ingår i, och subjektets förståelse av sin omgivning utifrån en särskild relevansstruktur, vilket kommer diskuteras nedan som en utgångspunkt för

2 Det finns så klart undantag från detta. Till exempel Holzscheiter, Josefsson och Sandin (2019) och Reynolds, Nieuwenhuys och Hanson (2006) har som redaktörer för olika temanummer i tidskriften *Childhood* bjudit in forskare att teoretisera kring barns rättigheter.

3 Med situationellt avses här både de kontextuella omständigheterna – som en objektiv situation i tid och rum – i VBU-processer i Sverige och omständigheten att det är en livssituation som saknar ett tydligt före och efter, där ens varande i världen synliggörs.

hur olika fenomen förstås och meninggörs. Genom att komma åt denna mening, utan att ägna sig åt orsaksförklaringar, kan en sådan analys belysa mångtydigheter, bevara komplexiteten i fenomenet barns delaktighet och nå en djupare förståelse av fenomenet. Utan att påstå mig kunna svara på den stora frågan om hur barns delaktighet är möjlig, gör jag här ett försök att åtminstone komma närmare förståelsen av förutsättningarna för barns delaktighet inom svensk policy i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser.

Artikeln ska betraktas som ett teoretiskt bidrag till förståelsen av fenomenet barns delaktighet och inte som ett resultat av en empirisk studie. Utifrån perspektivet social fenomenologi syftar artikeln till att åskådliggöra förgivettaganden som har identifierats i policyvärlden avseende barns delaktighet i VBU-situationen, vilken mening de bär på och hur möjligheten för delaktighet ser ut. I artikeln används statliga utredningar, förarbeten och kunskapsstöd som exempel för policyvärlden. Exempelen, som är en del av bakgrundslitteraturen till ett forskningsprojekt om barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser, är utvalda på grund av deras aktualitet och uttalade intentioner att stärka barns rättigheter.⁴

En situation, ett fenomen och en mångfald av världar

Ett tvistemål kring VBU startar i tingsrätten när en förälder lämnar in en stämningsansökan avseende sitt barns vårdnad, boende och umgänge.⁵ Enligt Föräldrabalken (SFS 1949:381 6 kap.) avser *vårdnad* ansvaret för barnets personliga förhållanden samt tillgodoseendet av barnets behov och *boende* den fysiska omsorgen i hemmet, medan *umgänge* avser rätten att träffa den förälder som inte är boendeförälder.⁶ Tvistemålet hanteras i rätten genom muntliga förhandlingar, och vid behov förordnar domstolen socialnämnden att utföra en VBU-utredning, som sedan ombesörjs av den familjerättsliga avdelningen inom socialtjänsten. I korthet kan utredningen syfta till att klarlägga barnets situation samt redovisa barnets åsikter (om det inte är olämpligt) och innefatta redovisning av registerutdrag samt samtal med barn och föräldrar, referenspersoner inom förskola/skola och hälso- och sjukvård vid behov och om samtycke ges. Utredaren gör sedan en bedömning som ska utgå från barnets bästa och lämnar i de allra flesta fall ett beslutsförslag till tingsrätten.⁷ Om föräldrarna inte når en överenskommelse under processen så avger rätten en dom.

Tvistemålet förstås ofta som tidsligt inramat med en tydlig början (då stämning inkommer till domstolen) och ett tydligt slut (då dom meddelas eller överenskommelse

4 Hur denna situation förstås i barnvärlden behöver också synliggöras. Detta ryms inom det forskningsprojekt som denna artikel är en del av, men jag går inte in närmare in på det här.

5 Från den 1 mars 2022 finns det även ett krav om att föräldrarna innan yrkanden om VBU tas upp av rätten genomgått informationssamtal som kommunen ska tillhandahålla (SFS 2021:530).

6 VBU-mål avser inte alltid alla tre frågorna, utan kan enbart avse vårdnad, boende eller umgänge, alternativt två av dem.

7 Dessa mål kan även hanteras i hovrätten och Högsta domstolen, men sedan 2008 krävs prövningstillstånd då man med hänsyn till barnets bästa velat komma till rätta med långvariga och upprepad processer (Regeringen 2008).

nås) (jfr Vis, Holtan & Thomas 2012). Emellertid föregås ofta tvisten av en längre tids konflikter mellan föräldrarna som kan fortsätta efter dom eller överenskommelse. Även insatser såsom samarbetsamtal, familjerådgivning och insatser som beviljats av socialtjänsten kan föregå eller efterfölja tvisten, men så sker sällan under tiden som tvisten pågår i rätten (till exempel pausas oftast muntliga förhandlingar om rätten förordnat om samarbetsamtal). Det är också svårt att avgränsa VBU-situationen till själva processen i domstol, eftersom det utanför domstolen är föräldrarna som tillsammans ska besluta om barns vårdnad, boende och umgänge⁸ och inte bara staten utan även vårdnadshavare ska ta hänsyn till barnets åsikt (Schiratzki 2020). Barnet kan vidare ha formulerat problem som det vill vara delaktigt i oberoende av vuxenvärldens formulering av vad som är ett problem inom ramen för en VBU-process.

Delaktigheten kan därmed betraktas som ett fenomen utanför vuxenvärldens inramning av problemet i tid och rum men även i fråga om mening. Tvisten och dess förlopp förstås alltså här som en särskild *situation* där olika världar möts. I detta fall är situationen de levda omständigheterna kring fenomenet barns delaktighet, vilket gör den till en existentiell situation. Enligt fenomenologin befinner sig människan alltid i en situation (Luft 1998; Churchill 2022). Då vår särskilda inställning, det vill säga hur vi förhåller oss till världen, följer med oss i olika situationer, bidrar inställningen också till att forma meningen med våra upplevelser och vår levda erfarenhet av en situation. Levda erfarenheter kan föra tankarna till empiriska studier i form av intervjuer och observationer, men de återfinns också i policydokument. I detta fall utgörs de levda erfarenheterna av den vuxna policyvärldens meninggörande av barns delaktighet då den formuleras i skrift. Schütz (2002[1945]) använder begreppet subvärldar för att konkretisera vår särskilda inställning, det vill säga hur vi på olika sätt engagerar oss i situationer och den mer generella livsvärlden.⁹ Begreppet subvärld hjälper oss att urskilja vilken relevans en viss innebörd har i en viss situation, en så kallad relevansstruktur (ibid.). Utgångspunkten i vårt sammanhang blir då att barnen relaterar till flera världar under tiden de är i en VBU-situation, både världar som de själva är en del av och andra världar, såsom vuxenvärlden, familjevärlden, den juridiska världen och det sociala arbetets värld. Alla dessa världar förhåller sig på olika sätt till situationen (och livsvärlden i stort) men är inte helt avgränsade från varandra, utan berör och överlappar varandra (Luft 1998). De förhåller sig också till varandra inom livsvärlden utifrån en historisk relation, byggd på gemensamma traditioner och konventioner som går i arv i generationer, och som därmed överskrider individen (Zahavi 2003). Samtidigt är det viktigt att framhålla att Husserl, enligt Zahavi (2003) betonade historiciteten som något enbart till synes stabil. Vuxenvärlden kan till exempel vara dominerande i en VBU-situation eftersom tvisten är i fokus och systemet kring denna är byggt

8 Här avgränsas dock VBU-situationen till närvaro av konflikter mellan föräldrar om vårdnad, boende och/eller umgänge, i eller utanför domstolen, inte då föräldrar samarbetar kring frågorna.

9 Schütz (2002[1945]:102f.) kallar hellre dessa subvärldar för meningsprovinser. Subvärldar har här dock samma betydelse som Schütz meningsprovinser; grundantagandet är att erfarenheternas mening och inte objektens ontologiska struktur konstituerar verkligheten.

för vuxna inom juridikens värld, det sociala arbetets värld och familjevärlden, där barns delaktighet inte ses som självklar. Men denna ordning som tillkommit genom en historisk process kan ändras (Zahavi 2003). Ur ett fenomenologiskt perspektiv är barns delaktighet ett fenomen (inte ett begrepp) som här förstås som genomlevande av en situation, som vuxenvärlden försöker greppa och ordna genom bland annat policys (jfr Churchill 2022). Subvärldsbegreppet tillsammans med synen på situationen som ett genomlevande öppnar för att söka efter den *mening* som fenomenet får, i detta sammanhang för policyvärlden, där barns delaktighet betraktas som vad Husserl (2004[1913]) kallar ett intentionalt objekt, det vill säga något som vi fyller med mening utifrån den särskilda inställning vi har, inte bara utifrån de subvärldar vi ingår i utan livsvärlden i stort. Genom en socialfenomenologisk analys blir det möjligt att åskådliggöra den sociala innebörden av fenomenet barns delaktighet och på så vis även bli varse hur fenomenets mening är föränderlig (jfr Weiss 2016).

Som tidigare forskning visat kan delaktigheten i VBU-processer gå utöver den familjerättsliga processen och handla om både livssituationen i stort men också barnets nära relationer (Eriksson & Näsman 2009). Barnet är redan högst närvarande i det sociala livet i familjen, där vuxenvärlden ingår, när VBU-situationen startar. Vad som gör VBU-situationen särskilt komplex är att vuxenvärlden betraktar barns delaktighet framför allt inom ramen för en vuxenstyrd process snarare än som en del av vardagslivet. Vidare är socialarbetarens uppgift att utreda då- och nutid inom den separerade familjen och utifrån detta föreslå hur ansvaret för barnet ska fördelas inom familjen i det framtida vardagslivet. Vardagslivet i VBU-situationen är dock inte sällan kantat av sociala problem utöver den sociala och psykologiska problematik som höga konfliktnivåer mellan föräldrarna kan medföra, såsom våld i nära relation, psykisk ohälsa, missbruk, ekonomisk utsatthet med mera (Rejmer 2003; Bergman & Rejmer 2017). Vikten av att skydda barn mot skada uttrycks i lagtext, och i bedömningen av barnets bästa ingår att överväga risker för att barnet ska fara illa, dock med hänsyn tagen till den generella rätten att ha en god och nära kontakt med båda sina föräldrar (Föräldrabalken 6 kap. 2 a § andra stycket), två ting som är svåra att avväga mot varandra. Detta märks inte minst i Brunos (2015) studie, där det framkommer att tingsrätterna i mål där det förekom uppgifter om våld bedömde det som viktigare att ta hänsyn till barnets rätt att ha en nära och god kontakt med båda föräldrarna än till barnets vilja och delaktighet. Detta kan leda till beslut om att barnet ska ha kontakt med en förälder som är dess förövare, vilket har problematiserats av till exempel Bruno (2015) och Eriksson (2003).

Forskning som utmanat den individualistiska icke-kontextualiserade synen på delaktighet

Inom barndomsforskningen, särskilt inom barndomssociologin, har det framförts argument om att barn bör ses som kompetenta och att de därför bör få komma till tals i egen rätt och inkluderas i forskning (Prout & James 1997). På så sätt har man försökt likställa barns kompetens med vuxnas för att barn ska ges inte bara en röst utan också

ett val (Leviner 2020). Då emellertid autonomi, kompetens och rationalitet betraktas som något normativt eftersträvansvärt, riskerar rättigheter att bli tillgängliga enbart för de barn som bedöms ha rätt typ av aktörskap eller kompetens (Valentine 2011; Tisdall 2012; Johansson Wilén, Palmqvist & Sundhall 2019; Moran-Ellis & Tisdall 2019; Leviner 2020). Knezevic (2020) talar om en epistemisk orättvisa, där barns delaktighet begränsas av hur socialarbetarna och andra professionsutövare konstruerar barnet, det vill säga att vad barnet säger och hur det tas emot har mer att göra med professionsutövarens bedömning av barnets sårbarhet än vad barnet säger. Att relatera rättigheterna till ideala egenskaper hos barnet har då i många fall snarare negativa konsekvenser för barns delaktighet (Neale 2002). Särskilt problematiskt blir det om detta görs i sammanhang där barns aktörskap eller kompetens redan ifrågasätts (Sutterlüty & Tisdall 2019:184). När barns aktörskap eller kompetens upphöjs utan att det synliggörs hur kontexter, processer eller situationer kan begränsa eller tunna ut delaktigheten uppstår nya hinder för delaktigheten (Lee 1999; Sutterlüty & Tisdall 2019:184). Förutsättningarna för delaktighet verkar alltså vara så komplexa att det inte räcker att tillse att den sociala kategorin barn förbinds med ideala vuxennormer som hör till vuxenvärldens relevansstruktur. För att komma ifrån vuxenvärldens värdesättande av det fullständiga och mogna framför det ofullständiga och omogna föreslår Lee (1998, 2001) en "omogen" sociologi, som inte fokuserar på en uppnådd mogenhet, aktörskap eller självständighet och som därmed inte heller försöker pressa in barnet i den redan befintliga sociologin, utan i stället utgår från barnet i teoriutvecklandet. I Lees förslag betraktas den sociala världen liksom den sociala ordningen som ofullständiga samtidigt som fördomarna mot det ofullständiga ifrågasätts. Till exempel menar Lee (ibid.) att inte barn ska behöva mogna för att erhålla aktörskap, och på så sätt blir mogenhet inte längre ett privilegium för vuxna att använda sig av. Även andra har senare fört fram de relationella aspekterna av inte bara aktörskap utan också exempelvis autonomi. I likhet med Lee (ibid.) har Gallagher (2019) framfört vikten av att inte betrakta aktörskap som en egenskap utan som något relationellt skapat, medan Mühlbacher och Sutterlüty (2019:256) utgår från autonomi som ett socialt begrepp och har menat att autonomi (eller autonoma handlingar) enbart är möjligt i våra interaktioner med andra.

Andra forskare har menat att svårigheterna att göra barn delaktiga beror på det vanskliga i att beakta barns åsikter vid sidan av andras (det vill säga vuxnas) åsikter (Neale 2002; Röbäck 2008; Leviner 2018; Edmonds 2019). Iversen (2014) har exempelvis genom begreppet förutbestämd delaktighet identifierat hur socialarbetare inte betraktar barn som kompetenta om deras åsikter inte överensstämmer med socialarbetarens. Den sortens situation är kanske särskilt svår att undvika ifall idén om mänskliga rättigheter bygger på vuxencentrerade normer (Wall 2010) och ifall barns rättigheter fortsätter att knytas till värderingar av barns kompetens (Holmqvist 2019). Bara därför att ett barn inte anses kunna överblicka sin situation eller till fullo förstå konsekvenserna av sin viljeyttring, behöver dock inte viljan i sig betraktas som ogiltig, orimlig och omöjlig att ta i beaktande. Emellertid kan ett och samma barn vara både kompetent och sårbart från situation till situation, både i tid och rum och med avseende

på olika aspekter i en bestämd situation (jfr Campbell 2008; Holmqvist 2019). Detta resonemang underbygger Quennerstedts (2013) synpunkt att den särskilda kontextens roll för förståelsen av rättigheterna är viktig att framhäva. Inte bara själva situationen utan också olika erfarenheter kan innebära att utformandet av delaktigheten behöver anpassas. På samma sätt är aktörskapet situationellt (Mühlbacher & Sutterlüty 2019) och kan därmed inte betraktas som naturligt och ofrånkomligt positivt (Sutterlüty & Tisdall 2019:184). I en studie har till exempel O’Kane (2008) visat att det upplevdes som viktigare för barn, som i studien var i myndigheters vård, att få uttala sig i en fråga, att bli stöttade och att få veta vad som pågår än att få avgöra utgången (jfr även Cashmore 2002). Samtidigt visar annan forskning att det kan vara särskilt viktigt för utsatta barn att just få vara med och bestämma (Neale 2002:469; Eriksson & Näsman 2011; se även Angsell & Grönkvist 2013). För att kunna möta barnet där det befinner sig verkar det därmed krävas en förståelse av barnets situation såväl som av barnvärlden, likaväl som vi behöver erkänna och respektera barnets erfarenheter och upplevelser. Samtidigt har Edmonds (2019) pekat på behovet av forskning som går bortom sökandet efter barns ”egna perspektiv” och i stället söker upptäcka, beskriva och analysera det studerade fenomenet (i Edmonds fall aktörskap) utifrån de socio-kulturella villkoren. De normativa idealen kring barns delaktighet i barnkonventionen är liksom vår syn på barns utveckling sprungna ur en västerländsk tradition, samtidigt som kontexten inte synliggjorts i tillräcklig utsträckning utan snarare naturaliserats (Hart 2008), genom att till exempel barnkonventionen ska vara tillämplig i hela världen. Reynolds, Nieuwenhuys och Hanson (2006) framhåller att tid och rum är av vikt när vi söker efter mening och att det är viktigt att inte överföra generella antaganden om vari delaktighet består till kontexter som inte motsvarar dessa antaganden eftersom kontextökänslighet kan få stora konsekvenser för barn enskilt och i grupp. Samtidigt kan en särskild förståelse av rättigheter vara otillämplig i vissa kontexter inom den egna kulturen. Detta stöder synen på barns delaktighet som ett socialt fenomen i en särskild situation där de involverade sociala världarnas relevansstrukturer är viktiga att synliggöra för att inte försöka tillämpa en idé på en situation som inte möjliggör idén.

Det kritiska relationella perspektivet kan ses som en ontologisk vändning (Spyrou 2018, 2019)¹⁰ som handlar om att fokusera på vad som sker i interaktionen med världen. Perspektivet ger en annan syn på barn som kan vara till hjälp i frågan om röster och åsikter. Frågan är dock om det räcker att anlägga ett relationellt perspektiv på begrepp som autonomi, aktörskap och delaktighet? Jag menar att det är en bra början att se till de sociala aspekter som gör delaktigheten möjlig, men att vi kanske måste backa några steg och se till meningen med delaktigheten som intersubjektivt konstituerad, det vill säga något som förutsätter vår sociala relation till världen och de vi delar den med, utifrån de sätt på vilka vi redan förhåller oss till världen. Innan

10 Spyrouns ontologiska vändning är inte bara relationell utan också materiell. Den skiljer sig avsevärt från en fenomenologisk ansats, som enbart intresserar sig för människan och dess meninggörande av världen, där objekt – som inte har något medvetande – inte ses som aktanter (jfr Beauvais 2019).

jag går igenom detta mer utförligt diskuterar jag i de följande tre avsnitten exempel på förgivettaganden om barns delaktighet inom svensk policy.

Om tonvikten på åsikter i relation till ålder och mognad i VBU-situationen

Både nationell och internationell forskning har synliggjort att när åsikter relateras till ålder och mognad hos barn så försvåras barnkonventionens tillämpning inom familjerätt (t.ex. Neale 2002; Smith, Taylor & Tapp 2003; Dahlstrand 2004; Mattsson 2007; Eriksson & Näsman 2008, 2009; Röbbäck 2008; Freeman 2009; Sundhall 2012; Birnbaum & Saini 2013; Henderson-Dekort, Smits & von Bakel 2021). Kritiken rör sammanfattningsvis att vuxna ställer upp hinder för delaktigheten och därmed fortsätter att tysta barn. Hindren sammanhänger ofta med ett omsorgsperspektiv, där barn som skyddas också hindras från att delta (Mattsson 2008; Eriksson & Näsman 2009; Dahlkild-Öhman 2011). Att konflikterna mellan föräldrarna ofta anses vara vuxenproblem (Vis, Holtan & Thomas 2012) tycks vidare aktivera omsorgsperspektivet hos många professionsutövare, som anser att barn behöver skyddas mot dessa problem (Shemmings 2000; Eriksson & Näsman 2009) utifrån ett antagande om att de inte redan är inblandade i eller påverkade av dem. Emellertid kan även ett delaktighetsperspektiv verka hindrande för barns bästa (Ponnert 2015; Lind 2019), särskilt när professionsutövare inte samtidigt kan betrakta barn som rättighetsbärande och skyddsbehövande (Lee 1999; Jans 2004; Eriksson & Näsman 2009; Röbbäck 2011). Omsorgs- och delaktighetsperspektiven har det gemensamt att de båda förhåller sig till idéer om barns kompetens och mognad.

Som ett första exempel på förgivettaganden inom svensk policy kring VBU-situationen diskuteras i detta avsnitt hur åsikter relateras till ålder och mognad. Flera statliga utredningar (till exempel *Se barnet*, 2014 års vårdnadsutredning 2017) och rapporter av Socialstyrelsen (2011; 2014) har beskrivit tillämpningen av Föräldrabalken som bristande när det gäller hur barns, särskilt yngre barns, åsikter och vilja beaktas i VBU-situationen. Dessa genomlysningar har genomförts med intentionen att stärka barns rättigheter. Exempelvis har *Se barnet* visat på fortsatta brister framför allt i redovisningen av yngre barns inställning i VBU-mål i tingsrätten. Endast 18 av 57 (32 procent) barn i åldrarna 6–8 år fick sin inställning redovisad, varav 15 av dem fick inställningen (uttryckligen) beaktad. I endast åtta mål överensstämde domen med de yngre barnens inställning. När det gäller äldre barn beaktade tingsrätten (uttryckligen) barnets inställning i 65 procent av målen för barn i åldrarna 9–11 år respektive i 77 procent av målen för barn som var över 12 år gamla (2014 års vårdnadsutredning 2017). Dessa resultat ses dock som en förbättring i jämförelse med de resultat som framkom i vårdnadskommitténs utredning tolv år tidigare (2002 års vårdnadskommitté 2005). I syfte att ytterligare öka möjligheterna för yngre barn att komma till tals i VBU-utredningar har man i utredningen *Se barnet* och påföljande lagrådsremiss (Lagrådet 2021) föreslagit att byta ut ordet vilja mot åsikter, då man förutspår att det därmed inte ska ställas lika höga krav på att det som barnet yttrar ska vara en bestämd viljeyttring.

Detta anförs med argumentet att barnets ålder inte ska vara avgörande för dess rätt att komma till tals. I *Se barnet* skriver utredaren vidare att barnets situation, behov och intressen alltid ska beaktas i beslutsfattandet samt att det är viktigt att domstolen alltid tar hänsyn till barnets vilja. Emellertid framförs även att en bestämd önskan enbart behöver respekteras om barnet har nått en särskild ålder eller mognad. Kopp-lingen mellan åsikter och ålder tydliggörs vidare när det står att ”barn i princip ska bemötas som jämlika individer med rätt till medinflytande enligt sin utvecklingsnivå när det gäller frågor som rör dem själva” (2014 års vårdnadsutredning 2017:96 ref till Regeringen 2001:50). Lagrådsremissen *Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister* (Lagrådet 2021) lyfter fram att den omständigheten ”att barnets ålder och mognad ska beaktas medför, liksom hittills, generellt sett att hänsyn ska tas i högre grad till de äldre barnens åsikter än till de yngre barnens”. I remissen hänvisas till proposition 1994/95:224, där det även står att ”de minsta barnen kan inte ha någon uttalad uppfattning över huvud taget. Regeln innebär för de fallen att domstolen inte alls behöver ta hänsyn till barnets vilja” (Regeringen 1995:53). Samtidigt som det finns en ambition att yngre barn i större utsträckning ska höras, sägs det alltså enligt exemplen ovan att yngre barn inte ska ha samma möjlighet som äldre barn att påverka beslut som rör dem. Här tydliggörs därmed i svensk policy att beaktandet av ålder och mognad medför att yngre barn inte ska innefattas i rätten till inflytande på samma sätt som de äldre.

I Barnrättskommitténs kommentarer till barnkonventionens tolfte artikel står det att barn enligt forskning kan bilda åsikter vid mycket ung ålder, även om åsikterna inte kan uttryckas verbalt (Barnrättskommittén 2009, punkt 21), vilket också lyfts fram i utredningen *Se barnet*. Därtill gör barnrättskommittén gällande, genom de allmänna kommentarerna till barnkonventionen, att bedömningen av barnets mognad är desto viktigare ju mer ett beslut kan påverka ett barns liv (Barnrättskommittén 2009, punkt 30). Här blir dock barnkonventionen och svensk policy otydliga. Det finns nämligen ingen tydlig förklaring till på vad sätt omognad skulle vara en anledning att inte ta hänsyn till yngre barns åsikter, särskilt när det gäller beslut om VBU, som i allra högsta grad rör barns liv. Omognaden som sådan, som enligt Prout och James (1997:7) är ett biologiskt faktum, diskuteras därmed inte i anslutning till vad som tas för givet beträffande åsikter, och därmed diskuteras inte omognaden som ett kulturellt faktum, det vill säga hur omognad förstås och meninggörs i en särskild kontext. Syftet med att höra yngre barn och erkänna att de kan ha åsikter verkar vara symboliskt och en del av en moralisk handling snarare än genomsyrat av en ambition att tillräkna dem rättigheten att få sina åsikter beaktade. Utifrån detta blir det tydligt att barnets rättigheter inte klassificeras som universella, det vill säga att man enbart i egenskap av att vara barn (alla under 18 år) ska inneha vissa rättigheter (Freeman 2009). I stället anges formuleringarna i barnkonventionen som villkor för delaktigheten, till exempel att åsikterna ska beaktas i relation till barnets ålder och mognad. Det är dock tänkbart att andra aspekter än röst och åsikt kan vara konstituerande för delaktigheten, oavsett hur mycket policydokument framhäver just detta som grundläggande. Genom generaliseringar av barn utifrån till exempel ålder verkar dock normer kring barn naturaliseras (Sundhall 2012). Trots att Singer (2012) för över tio år sedan framhöll problemet med

att låta barn uttrycka sina åsikter och sedan inte tillskriva åsikterna någon betydelse, har lagstiftaren och statliga utredare alltså en förståelse av barns delaktighet som begränsar deras möjlighet att få sina åsikter beaktade och ges inflytande i beslut som rör dem. Generaliserandet blir därmed en praktik som leder till bestämda antaganden om barn och delaktighet som inte bara verkar normerande i fråga om ålder och funktionsvariation i förhållande till kompetens, utan som också kan osynliggöra att barns förutsättningar för delaktighet är beroende av sociala villkor (jfr Valentine 2011).

Villkoren för barns åsikter i barnkonventionen och svensk lagstiftning riskerar att begränsa deras delaktighet – inte bara i förhållande till kompetens, rationalitet och autonomi – till just deras rätt att uttrycka en åsikt. Det är alltså inte bara så att barns röst ska höras, utan också så att barnets åsikt ska framträda, även om det ibland (se t.ex. 2014 års vårdnadsutredning 2017) sägs att begreppet åsikter inte nödvändigtvis innefattar ett bestämt ställningstagande. I exempelvis den senaste översynen av socialtjänstlagen, *Hållbar socialtjänst* (Utredningen Framtidens socialtjänst 2020) blir det samtidigt tydligt att åsikter är något särskilt, då man föreslår att barnets åsikter inte ska utredas på annat sätt om barnet i samband med kontakten med socialtjänsten inte vill uttrycka dem.¹¹ Därmed verkar det förutsättas dels att det inte går att förstå ett barns syn på sin situation och vad som kan vara bäst för barnet utan att barnet uttryckt sina åsikter om saken, dels att barn som inte vill uttrycka sina åsikter direkt inte heller vill att vad den tycker ska framkomma på annat sätt, till exempel genom vad barnet sagt till en lärare i förtroende. Risken med att begränsa utredningen av barnet utifrån barnets vilja att uttrycka sina åsikter är att det som barnet faktiskt berättar om sin situation, eller tidigare berättat för någon annan, osynliggörs. Delaktigheten blir på så sätt reducerad till att bara handla om ett uttryck av en åsikt, även om den inte behöver vara bestämd. I *Hållbar socialtjänst* står även att ”ett samtal bör till exempel inte hållas om barnets inställning inte kan klarläggas utan att det sätts i en svår lojalitetskonflikt gentemot föräldrarna eller någon av dem” med hänvisning till en tidigare proposition (Utredningen Framtidens socialtjänst 2020:797, ref till Regeringen 1995:18f). Således utgår man här inte bara ifrån att samtal innebär en valsituation, utan också ifrån att val- och beslutssituationer kan bli besvärliga för barn. I stället för att problematisera att barnet kan ha svårt att uttrycka sina åsikter och/eller sättas i en lojalitetskonflikt i och med det rådande systemet, blir resultatet av dessa förgivettaganden en begränsning av barnets rätt att höras. Begränsningar med tillämpningen av barns rättigheter har påtalats sedan länge inom forskning som rör VBU-situationen (se exempelvis Dahlstrand 2004; Eriksson & Näsman 2008) men grundantagandena i policys verkar bestå. Barn verkar således inte få nytta av den forskning som visat att begränsningar av barns delaktighet snarare har motsatt effekt när det gäller barns skydd, då deras medverkan i problemdefinitionen tydliggör deras behov (Heimer, Näsman & Palme 2018) och den forskning som visat att delaktighet, då sådan

11 Här framförs inte heller anledningen till att barnet inte vill uttrycka sina åsikter som väsentliga att utforska eller åtgärda. Därmed är det tänkbart att en dålig relation mellan barnet och socialsekreteraren som gör att barnet inte vill tala med socialsekreteraren kan leda till att barnets åsikter inte tydliggörs på annat sätt.

anses ha åstadkommit, ökar barns trygghet och känsla av välbefinnande (Vis, Strandbu, Holtan m.fl. 2011).

Barns kompetens som något att bedöma

Det andra exemplet på förgivettaganden inom policys i VBU-situationen är framhävandet av kompetens, som gränsar till exemplet ovan om antaganden om ålder och mognad, då mognad ofta sätts i direkt samband med kompetens. Barns delaktighet begränsas emellertid inte enbart med hänvisning till barnets ålder och mognad i fråga om att förstå konsekvenser, utan också i sådana fall där barnet anses vara påverkat av en förälder eller ha vacklande inställning¹² (2014 års vårdnadsutredning 2017:61). Begränsningar utifrån dessa premisser har, som visats ovan, sanktionerats inte bara genom förarbeten utan också genom praxis (NJA 1988 s. 448¹³) i det sätt på vilket man resonerar om barn och delaktighet. Just detta att förstå konsekvenserna, som ett slags kompetens, verkar dock vara i fokus. För oavsett de politiska och moraliska intentionerna med att delaktiggöra barn, så har lagstiftningen avseende VBU i Sverige sedan länge kritiserats för bristande tilltro till att barn har den kompetens som krävs (Dahlstrand 2004). Med ett fokus på kompetens krävs också andra saker av barn, som till exempel att inte göra misstag eller att inte fatta fel beslut (jfr Leeson 2007; Freeman 2009). Leeson (2007) ifrågasätter att barn förvägras rätten att göra misstag, att få erfarenheter av dem och lära sig, samt att de inte har rätten att ändra sig och menar att denna förvägran härrör från det sociala arbetets natur att söka motverka risker. Även om de övergripande intentionerna är att stärka barnets rättigheter (Leviner 2019), så betyder det inte att barn faktiskt blir (eller görs) delaktiga (Mattsson 2012). Delaktighet är inte heller per automatik något bra för alla oavsett form, vilket på sätt och vis uppmärksammas i *Hållbar socialtjänst* (se citatet i föregående avsnitt) när man tillstår att det kan vara svårt för barnet att delta om det finns lojalitetskonflikter som försvårar barnets situation. När begränsning av delaktigheten framställs som en lösning osynliggörs emellertid vad barnet redan befinner sig i och troligen behöver stöd för att kunna hantera.

Svårigheterna att skydda barn och samtidigt göra dem delaktiga kan högst troligt botten i den avsiktliga inbyggda tvetydighet kring rättigheter och skydd i barnkonventionen som exempelvis Lee (1999) diskuterat. Även om barnrättskommittén har slagit fast att barn ska antas ha förmåga att bilda sina egna åsikter och erkännas rätten att uttrycka dem (Barnrättskommittén, punkt 20) och att det inte ska vara upp till barnet att först bevisa sin förmåga, så uppger barnrättskommittén att mognaden ska bedömas på tillbörligt sätt (ibid., punkt 30). Vad staterna därmed leds till att fokusera på är en skyldighet att bedöma barns förmåga – eller barns framväxande kompetens

12 Förutom att autonomi – som ofta knyts till oberoende – hålls högt, så tillkommer alltså ytterligare ett villkor om att inte vara påverkad, vilket innebär en dubbel betoning på vikten av att vara oberoende.

13 Referat från Högsta domstolen (fråga i mål angående vårdnaden om en snart 13-årig pojke om betydelsen av olika yttranden som denne gjort i vårdnadsfrågan). Även om rättsfallet är gammalt, hänvisas till den bland annat i 2002 års vårdnadskommitté (2005:547).

(Neale 2002) – att bilda en självständig åsikt snarare än en skyldighet att tillse att deras bästa blir en ledstjärna genom att de görs delaktiga. Detta har i Sverige till exempel mynnat ut i att Socialstyrelsen (2015) gett ut ett kunskapsstöd om mognadsbedömningar för personal inom socialtjänst, hälso- och sjukvård samt tandvård, vilket ytterligare framhäver vuxenvärldens bedömningar av barns förmåga snarare än barns rättigheter i sig. Kunskapsstödet innehåller till övervägande del en redovisning av barns typiska utveckling och exempel på när utvecklingen ”avviker från det vi förväntar oss” (Socialstyrelsen 2015:24). På så sätt framstår det som att det är psykologisk kunskap om barns utveckling som professionsutövare behöver tillskansa sig för att kunna göra mognadsbedömningar av barn, samtidigt som det inte tydliggörs dels varför denna *psykologiska kunskap* om barns utveckling anses behövas, dels varför barnets åsikter ska tillmätas betydelse just i relation till en mognadsbedömning och inte något annat (utöver att det är påkallat av lag och barnkonvention).

Svenska lagstiftare har sedan länge synliggjort att barn i VBU-processer kan befinna sig i stora lojalitetskonflikter när de går igenom familjerättsliga utredningar gällande vårdnad, boende och umgänge, samtidigt som de beskrivits som ombytliga (Regeringen 1995:27). Att något i barnens sociala situation kan försvåra deras autonomi och därmed delaktighet har synliggjorts, men problemformuleringen har legat kring barnen och inte systemet i sig. Det framställs då som om barnen inte går att lita på, vilket i sin tur kan medföra att barns åsikter inte respekteras (jfr Neale 2002). I den statliga utredning från 2005 som syftade till att utvärdera 1998 års vårdnadsreform skriver utredarna att barnet på olika sätt kan ”påverkas till att ha en viss inställning och barnets inställning kan förändras från dag till dag. Det är därför viktigt att det som barnet gett uttryck för bedöms med sakkunskap och med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet” (2002 års vårdnadskommitté 2005:545 ref till Regeringen 1995:27). Det blir paradoxalt att barnet här ses som både lättpåverkat och ombyttligt samtidigt som förutsättningarna för att höras är oberoende och mognad. Delaktighet blir något som ska förtjänas genom kompetens, något som i sin tur avgörs genom en bedömning av mognad, ålder och funktionsvariation, men de antaganden som underbygger vikten av att mognaden ska avgöra grad av delaktighet görs aldrig explicita.

Även om tillämpningen av barnkonventionen och svensk lag avseende barns rättigheter uppvisar ett större barnfokus i dag än tidigare, så är det framför allt brister i barninkluderingen som har kritiserats (Leviner 2020). Wall (2010) problematiserar klyftan mellan teori och praktik och menar att den beror på att rättighetsteoretiker inte tillämpat sina arbeten på barn samtidigt som praktiker inom barnrätt inte erkänt att mänskliga rättigheter i grunden är vuxencentrerade. Vuxenvärldens premisser som på olika sätt begränsar barns rättigheter undviks enligt Walls resonemang därmed inte heller av dem inom vuxenvärlden som arbetar mer barncentrerat.

Barnrättskommittén har riktat kritik mot den svenska tillämpningen av barnkonventionen (särskilt avseende VBU-, barnavårds- och asylärenden) och uppmanat den svenska staten att inrätta system och procedurer som skulle underlätta för socialarbetare och domstolar att följa principen om barns rätt till delaktighet (Leviner 2019). I Föräldrabalken (6 kap. 2 a §) har man valt en skarpare formulering om barns bästa,

nämligen att det är vad som ska vara avgörande för alla frågor om VBU och inte bara beslut, medan det i barnkonventionen ska komma i ”första hand” i åtgärder som rör barn (UNCRC 1989; Kaldal 2020). Men som Kaldal (2020) påpekar med hänvisning till Schiratzki är det i VBU-situationen många gånger så att domstolar snarast beslutar om vad som är minst dåligt för barnet, då det inte finns några bättre alternativ. Vuxenvärldens ansvar för barnets situation i dessa beslut, som på många sätt kanske inte är förenliga med en allmän idé om barnets bästa, tydliggörs inte trots att forskningen (Hart 2008; Wall 2008) lyfter fram barnets bästa inte bara som viktigt utan som avgörande för barns delaktighet. Framhävandet av det ömsesidiga beroendet människor emellan kan uppmuntra en syn på rättigheter som en fråga om ansvarstagande för andras integritet (Wall 2010; Holmqvist 2019). I likhet med Wall (2010), som talar om erkännandet av rättigheter som en fråga om socialt beroende, har Bruno (2016) förespråkat en omsorgsetik med utgångspunkt i relationer och tillit i stället för abstrakta principer, där rättigheter sätts i samband med opartiskhet och oberoende, som ett sätt att få slut på barns ofrid i samband med separationer.

Vikten av tid, reflexivitet och att hålla delaktigheten komplex

Fokuset på åsikter i policyvärlden förutsätter att en röst framträder i praktiken, oavsett om den är verbal eller ej, och att någon lyssnar på den, vilket i sin tur tydliggör det vuxenansvar som lyfts fram ovan. I detta avsnitt kommer rösten och förståelsen av den som något komplext att tas upp som ett tredje exempel på policyvärldens förgivettaganden.

Innan vi ”ger en röst” åt barn måste vi enligt Komulainen (2007) erkänna tvetydigheten, det komplexa och kontextuella, i mänsklig kommunikation som ett resultat av det sociala i mänskliga interaktioner. Rösten är enligt Komulainen inte något som man antingen har eller ej, samtidigt som hon också tydliggör att vi inte ska anta att barn *vill* uttala sig bara för att de har *rätt* att göra det. Komulainen frågar sig om barnet verkligen kan vara ett ”talande subjekt” i sammanhanget och efterfrågar mer passande förhållningssätt (ibid.:20). Genom att argumentera för att dynamiken kring mänsklig kommunikation och interaktion behöver integreras i analysen av barns röster sätter hon i fråga det moraliska projektet kring rätten att höras (ibid.). Detta att inte anta att barn *vill* är väl erkänt inom svensk policy som rör VBU-situationen. Detta kan vi se i det exempel från *Hållbar socialtjänst* som lyftes fram i föregående avsnitt, där man gått så långt som att föreslå att åsikten inte ska klarläggas på andra sätt om barnet inte vill uttrycka sin åsikt. Emellertid finns det en aspekt som svensk policy inte går in närmare på, nämligen huruvida barnet *kan* göra ett val utifrån de rådande omständigheterna. Även om professionsutövarnas skyldigheter att ”skapa förutsättningar för barnet att utöva sin rättighet, bland annat genom att skydda barnet i dess deltagande” förs fram i utredningen *Hållbar socialtjänst* (Utredningen Framtidens socialtjänst 2020:796), så verkar det moraliska projektet (som här även innefattar att inte behöva komma till tals) gå före en problematisering av det situationella i barns åsikter och röster. Att *inte vilja* problematiseras inte mer än att det kan handla om lojalitetskonflikter (och frågan är om det handlar om att vilja eller inte kunna?), samtidigt som de förutsättningar som professionsutövaren ska ge barnet inte är tydligt formulerade. Inte

heller diskuteras de relationella aspekternas roll i sammanhanget, och de skyldigheter som i *Hållbar socialtjänst* föreslås läggas på professionsutövaren gällande att informera barn (ibid. 2020:790–793) syns inte i relation till att göra barn delaktiga. I en handbok som riktar sig till dem som utför VBU-utredningar (Socialstyrelsen 2012:51, 54) tas detta om att barn påverkas av lojalitetskonflikter upp i viss utsträckning då det lyfts fram att ju djupare konflikt, desto svårare att möta barn i samtal. Emellertid får inte den diskussionen genomslag i senare statliga utredningar och propositioner som direkt kan påverka handläggningen. Den mening som delaktigheten får i de statliga utredningarna verkar i stället tjäna till att utöka det så kallade olämplighetsrekvisitet som Barnombudsmannen tidigare har kritiserat (Kaldal 2020). När det ges möjligheter att frånga intentioner om att barn ska vara delaktiga ges med andra ord myndigheter kryphål att inte delaktiggöra barn. När vuxenvärlden så fokuserar på (en otydlig eller symbolisk form av) barns delaktighet kan detta i sig bli ett sätt att dölja behovet av en mer omfattande social förändring (McMellon & Tisdall 2020). Samtidigt skulle också idén om det kompetenta barnet kunna spela in här. När de relationella förutsättningarna inte utforskas närmare kan barnets åsikt (att inte vilja uttala en åsikt) uppfattas som ett slags emancipation som ska respekteras till den grad att det kan gå ut över barnets rätt att överhuvudtaget delta. På denna punkt är det emellertid något oklart vari policyvärlden grundar sina antaganden, eftersom komplexa diskussioner om barnets möjligheter till delaktighet inte ges utrymme i dokumenten. När inte heller professionsutövarnas ansvar för delaktighetssituationen diskuteras förenklas problematiken – och leder fram till en lösning där barnets delaktighet riskerar att begränsas ytterligare.

Det finns redan ett flertal forskare som framhåller det komplexa och svåra i att komma till tals eller att vara delaktig i utsatta situationer, utan att för den sakens skull förespråka begränsning av möjligheterna till delaktighet. Eldén (2013) för en diskussion i samma spår som Komulainen, Lee och Spyrou och förordar metoder som gör det möjligt att lyssna efter det rörliga eller mångdimensionella i barns röster. Spyrou (2011) har vidare problematiserat tids- och närhetsaspekten av barns röster genom att tydliggöra att barnen i hans studie förmedlade en mer nyanserad bild över tid. Det handlade inte bara om att barnen nyanserade sina upplevelser, utan också om att han som forskare kunde identifiera komplexiteten i deras berättelser (Spyrou 2011:156). Det är inte tal om att leta efter motsägelser som ett sätt att avfärda vad barnen berättar, utan om att se de olika uppfattningarna som komplexa och att motsägelser i stället kan betraktas som olika nyanser av upplevelsen som i sin tur bidrar till en djupare förståelse.¹⁴ Spyrou (2011) poäng, att mer tid möjliggör en mer komplex bild, är också relevant utifrån de knappa resurser som ofta styr socialtjänstens och familjerättsens arbete. Tidigare forskning har visat att goda långvariga relationer med socialarbetare är avgörande för barns delaktighet i beslutsfattande, vilket blir svårt när mer kortvariga

14 Detta till skillnad från det alltjämt vägledande fallet NJA 1988 s. 448, där rätten förstod ett barns uttryck av att vilja bo med båda sina föräldrar som att barnet inte var tydligt och betraktade uttrycken som motstridiga i stället för att exempelvis synliggöra barnets omöjliga sits, som uppenbarligen inte skulle lösas genom boende hos enbart en av föräldrarna. Detta visar tydligt på svårigheterna att ta hänsyn till det existentiella genomlevandet av situationen när vuxenvärldens ordning innebär begränsade val och möjligheter.

insatser är normen (Gallagher, Smith, Hardy m.fl. 2012; Grefve 2017; Kennan, Brady & Forkan 2018). Samtidigt handlar det inte bara om att ge barnet möjlighet att komma till tals vid flera tillfällen, utan också om att observera barnet i dess situation som ett sätt att förstå barnet mer. Just observationer är något som Europarådet har lyft fram som viktigt med tanke på att en del barn främst kommunicerar genom sitt beteende (Council of Europe 2021:36). Här framstår det som angeläget att vid behov kunna använda olika metoder för att fånga upp barns upplevelser. Barnets uttryck ställer olika krav på den vuxne som ska rikta sin uppmärksamhet mot meningsuttrycket, och det är på detta område som det finns utvecklingsmöjligheter. Dock kan situationen i sig begränsa vilka metoder som är möjliga (till exempel kan det vara av vikt att i utredningssituationer inte använda suggestiva eller mer fantasibaserade metoder).

Edmonds (2019) lyfter likaså fram att beslutsfattande och handlingar ser olika ut beroende på en persons relationer. Till exempel kan omgivningens stöd och/eller godkännande vara avgörande för ett barn. Kennan, Brady och Forkan (2018) har i sin systematiska genomgång av studier som undersökt metoder som ska främja barns delaktighet i barnavårdsärenden funnit att en nyckelfaktor är just relationen mellan barnet och professionsutövaren. Vis, Holtan och Thomas (2012) menar att olika exempel på hur man kan arbeta med barn i delaktighetsprocesser inom socialt arbete behöver framhävas och att man inte bara bör betona vikten av att ”höra” barn i en beslutsfråga. På detta sätt kan fokus flyttas från antaganden om barns oförmåga eller ovilja att medverka i beslut till de tystnadsprocesser som omgärdar barns röster och delaktighet (Lee 1999). Detta fokusbyte kräver att professionsutövaren uppväger bristerna i delaktighetsprocesserna, vilket har betydelse för det praktiska sociala arbetet samt politiken och lagstiftningen kring detsamma. När det gäller professionsutövares möjlighet att främja barns delaktighet kan exempelvis Bozaleks (2011) förmågeperspektiv visa hur barn och deras egenskaper värdesätts eller nedvärderas. Förmågeperspektivet handlar inte om att bedöma barns funktion eller förmåga utan snarast om det motsatta, nämligen att identifiera vilka förmågor barn förutsätts behöva i en viss social kontext och huruvida det finns lämpliga resurser tillgängliga för att tillgodose olika behov (ibid.:57). Det kan ses som vuxenvärldens ansvar att tillgodose barnvärldens behov, vilket tagits upp i tidigare avsnitt. Detta vuxenansvar framhåller också Smith, Taylor och Tapp (2003) när de tydliggör vikten av vuxnas förmåga att erbjuda tillitsfulla, stödjande relationer till barnen när de är delaktiga. Synen på delaktighet (inklusive aktörskap och autonomi) som något relationellt flyttar också fokus från barnet till det situerade mötet i tid och rum. En sådan delaktighet kräver dock att barnets röst får möjlighet att ”höras” i rätt kontext inför rätt person. Om barnet till exempel inte finner samtalsituationen tillräckligt trygg kan delaktigheten blir lidande, särskilt utifrån det resonemang som förts i *Hållbar socialtjänst*. Progressionen i fråga om delaktighet verkar därmed framför allt vara beroende av professionsutövares kompetensutveckling kring hur man kan närma sig barnet och barnvärlden för att avlasta barnet både från ansvar för hur deras delaktighet utformas och från bördan att själva hantera (och leva med) konsekvenserna av dagens praktik.

Gallagher, Smith, Hardy med flera (2012) har väckt frågan om huruvida initiativ till delaktighet inom socialt arbete främst är till för välfärdsorganisationerna eller om

de verkligen stärker unga människor i den service de tar emot. De menar att det är särskilt svårt att uppnå en meningsfull praktik avseende delaktighet inom byråkratiska hierarkiska organisationer och identifierar utifrån detta tre punkter för en faktisk delaktighet: goda relationer, tillhandahållande av information och i vissa fall tillgodoseende av att stöd som möjliggör delaktigheten erhålls (Gallagher, Smith, Hardy m.fl. 2012). Lundy och McEvoy (2011) har å sin sida utgått från ett rättighetsperspektiv som betonar det relationella och intergenerationella. De framhåller, i likhet med Wall som nämnts tidigare, vikten av att den vuxne är reflexiv kring barn–vuxenrelationen och uttryckligen tar ansvar för barn. Här handlar det också om att ge information och samtidigt vägleda barn medan deras åsikter ”bildas”, så att de får hjälp att bestämma och uttrycka sina åsikter, åsikter som då samtidigt erkänns som formade (Lundy & McEvoy 2012:140). Ett nyckelverktyg enligt Spyrou (2018) är också reflexivitet, i betydelsen att iaktta sig själv i förhållande till sin omvärld, som gör det möjligt att beakta i vilken kontext röster, eller åsikter, skapas – institutionella kontexter kan därmed fungera konstitutivt då barns röster formas. Reflexiviteten menar Spyrou (2011, 2018) vidare bidrar till förståelsen av barns situation som situerad och föränderlig. Den rumsliga och relationella närvarons betydelse för delaktighet i VBU-situationen skulle därmed med fördel kunna diskuteras i stället för barnets kompetens eller mognadsnivå när det gäller huruvida rösten eller åsikterna ska beaktas eller ej. Med reflexivitet från socialarbetarens sida finns det möjligheter att nyansera barnets situation, gå bortom föreställningen om VBU-situationen som främst en besluts- eller valsituation och i stället betrakta den som en existentiell situation.

Gå tillbaka till delaktigheten – ett förslag för att komma vidare

Röster och åsikter har ovan presenterats som situerade, relationella och beroende av att andra tar ansvar för dem. Den kritiska barndomsforskningen hjälper oss se paradoxen i att söka barnets *egen* röst inom ramen för delaktigheten om vi samtidigt inte egentligen förstår rösten som *egen* (oavsett om den sociala påverkan ses som något problematiskt eller ej, allmänmänskligt eller specifikt för barn)¹⁵. Inom den kritiska forskningen kring röst har olika orsaksförklaringar kring delaktighet börjat diskuteras. Denna diskussion är viktig, samtidigt som det finns en risk att man blir stående där och således naturaliserar även dessa teorier. Om vi inte förhåller oss till meningsinnehållet så som det framträder i den sociala världen, är frågan hur vi ska föra delaktigheten bortom symbolik och förgivettandanden och komma vidare. För hur mycket vi än fokuserar på varför delaktighet uppstår, och oavsett om det drivs av oberoende och rationalitet eller av ömsesidiga beroenden och relationalitet, så kvarstår frågan om hur den är möjlig, det vill säga hur vi kan realisera en delaktighet som samtidigt respekterar integriteten (jfr Foucault 1989[1984] i fråga om

15 Denna decentering av barnet, genom det relationella perspektivet på delaktighet, ska dock inte läsas som ett argument mot att barn kommer till tals, så som Lee (1998:475) lyfter att pessimister kan tolka det som att om nu inte barnet kan tala för sig själv, så behöver vi inte heller lyssna på dem. Denna tolkning bygger nämligen återigen på antagandet att vi bara kan lyssna på röster som är självständiga och oberoende, vilket osynliggör subjektets varande i världen.

skuld; Holmqvist 2019). Kanske ligger möjligheten för delaktigheten i att inte anta att barn har en röst enbart då vuxenvärlden ber om den eller är öppen för att lyssna på den.

Utifrån en socialfenomenologisk ansats föds inte barn med en särskild inställning till världen utan utvecklar den utifrån förgivettagna meningar, värden och normer (jfr Beauvoir 2002[1949]; Weiss 2016). Den inställning som överensstämmer med vår vardagliga livsvärld och som Husserl (2020[1936]) kallar *den naturliga inställningen* formar våra förväntningar i olika situationer. Den naturliga inställningen är på så sätt en naiv utgångspunkt, eftersom den innebär att man ser världen som oberoende av sin subjektiva erfarenhet (Zahavi 2019). Den naturliga inställningen är inte något som finns inom oss, eller utanför oss, utan avser relationen mellan vårt medvetande och vad det är riktat mot med fokus på hur detta meningsgörs. Vad som blir intressant utifrån en fenomenologisk ansats är därmed hur vi lever i och relaterar till världen. Dock är det kluriga med den naturliga inställningen att vi är omedvetna om den när vi är i den (Luft 1998). Den naturliga inställningen är knuten till subvärldarna och livsvärlden i stort. Vår särskilda inställning i sub- eller livsvärlden framträder genom att vi är riktade mot fenomen eller befinner oss i en särskild situation. Här har Schütz (2002[1945]) fört in Husserls arbete i den sociala världens fenomenologi. Han tydliggör hur olika subvärldar kräver olika inställningar vari olika förgivettaganden ryms. Socialarbetaren som ska genomföra en VBU-utredning agerar utifrån sin specifika inställning i det sociala arbetets värld, liksom barnet som befinner sig i VBU-situationen har sin särskilda inställning. Men dessa inställningar är inte statiska utan förändras när vi riktar oss mot andra situationer eller subvärldar. Luft (1998) beskriver inställningen som ett slags aura som vi har flera av. Och lika lite som subvärldarna är helt avgränsade från varandra är våra inställningar avgränsade utan i viss mån överlappande (ibid.). Weiss (2016) ser en möjlighet att utifrån en kritisk fenomenologi avnaturalisera den naturliga inställningen för att på så sätt erkänna komplexiteten och dynamiken i vår inställning till världen eller till subvärldar och bestämda fenomen och situationer. Med tanke på att vuxenvärlden dominerar i VBU-situationen blir studiet av barn och barndom i den situationen i mångt och mycket ett sätt att belysa vuxnas upplevelser och erfarenheter (jfr Welsh 2013:xii). Genom att åskådliggöra den naturliga, naiva, inställningen kan vi gå bortom den. En socialfenomenologisk ansats ses med andra ord här som en reflektion då fenomen åskådliggörs så som de framträder och konstitueras i olika världars relevansstruktur. Denna reflektion, i form av den kritiska blicken, underlåter sig samtidigt att förenkla fenomenen och i stället bevara komplexiteten.

Dessa socialfenomenologiska antaganden för med sig vissa möjligheter, såsom att exempelvis tydliggöra delaktigheten i den situation där den ska förekomma för att minska risken för en naiv inställning till den. Vi kan se att det är en begränsad form av delaktighet som erbjuds inom lagstiftningens och barnkonventionens ramar, vilket är ett sätt för oss att påbörja resan från naivitet och röra oss mot en möjlig förändring om en sådan anses påkallad. Erkännandet av delaktighetens sammansatta beskaffenhet och det komplexa i hur vi upplever världen i stort, hur vi förhåller oss till den och ger den mening (Luft 1998), kan öppna för en bredare förståelse av barnet i VBU-situationen. Utifrån denna utgångspunkt kan vi undvika att uppfatta barn

endimensionellt, som om det som de uttrycker bara får betydelse i förhållande till deras ålder och mognad. Barns delaktighet handlar kanske därmed främst om att erkänna deras närvaro i världen och deras uttryck som meningsbärande.¹⁶ Barnet är i världen och subvärldarna och därmed öppen och mottaglig för dem (jfr Throop 2018). Schütz (2002[1945]:80) tydliggör att mening inte är något inneboende i oss utan ”resultatet av en tolkning av en tidigare upplevelse som betraktas från ett närvarande nu med en reflekterande inställning”. Hans ansats är ett viktigt bidrag till diskussionen om barns delaktighet, och kan ses som ett argument för att inte enbart fokusera på vuxenvärldens meninggörande. Utifrån en socialfenomenologi grundad i intersubjektiviteten i en vardaglig livsvärld kan hävdas att det relationella konstituerar den relevansstruktur som utgör en specifik värld. Det handlar dock inte bara om att det relationella möjliggör delaktighet, utan det handlar om vad vi hela tiden är riktade mot. Med andra ord är barnets riktadhet mot den sociala världen en förutsättning redan från början. Detta behöver vidare förstås utifrån sammanflätningen av världar i den specifika situationen. På så vis blir det möjligt att föreslå en social förändring om vi baserar den på respekt för barn och ett erkännande av att barn som marginaliserad grupp behöver vuxnas ansvarstagande. Som även Merleau-Ponty (2010[1964]; jfr Welsh 2013) har påpekat är barnvärlden inte en ofullständig vuxenvärld, så som den framträder i vuxenvärldens relevansstruktur, utan en oreducerbar helhet. Barns upplevelse av delaktighet eller av VBU-situationen blir i det mer komplexa sökandet efter mening allt annat än enkelt, endimensionellt och rationellt. För att nå en interpersonell förståelse av mening, i fråga om både delaktighet och barns upplevelse av VBU-situationen, kan professionsutövaren försöka följa barnets meningsuttryck i den specifika situationen (jfr Englander 2014). Det handlar inte bara om att förhålla sig till vad som är möjligt eller realistiskt, utan också om att vara öppen för erfarenheter och perspektiv utanför de förgivettagna ramarna. Vuxenvärldens begränsningar kan behöva tydliggöras för barnet, men inte på bekostnad av barnets upplevelse av vare sig sin situation eller sin delaktighet.

Som det nu är riskerar fenomenet barns delaktighet att tömmas på mening på grund av det slentrianmässiga och generaliserande bruket av begreppet barns delaktighet, samtidigt som dess normerande funktion inte synliggörs. Frågan är därmed hur lämpligt det är att knyta barns åsikter om sitt liv, sina närmaste relationer och sitt boende till ålder och mognad och låta en sådan bedömning hos vuxenvärlden avgöra om åsikterna ska respekteras när det i situationen gäller beslut som påverkar hela deras tillvaro. Som en socialt närvarande varelse ingår barnet i familjen, som är basen för den tvist som uppkommit. Att överföra barnkonventionens tolfte artikels generella lydelse till alla typer av kontexter och nivåer kan på så sätt medföra problem med implementeringen. Att vuxenvärlden här har inrättat ett system för tvister som avgörs i rätten och utformat en idé om delaktighet, som barnet erbjuds med vissa förbehåll, blir i sig problematiskt, eftersom delaktigheten då antas börja med policyvärldens definition. Om vi i stället leker med tanken att delaktigheten redan finns där, att det blir upp till vuxenvärlden

---

16 Viktigt att påpeka är att det inte är meningsfullhet som avses, utan betoningen ligger på meningsbärandet. Det handlar alltså inte om att värdera eller moralisera.

att ta del av barnets upplevelser genom att utgå från barnets värld och att krav ställs på att dessa upplevelser ska beaktas oavsett ålder och mognad, skulle det finnas en annan möjlighet till respekt för barnet än den som är möjlig i dag. Däri skulle även ingå att inte uppfatta de rättigheter som formuleras i lagstiftning och barnkonvention som en ändhållplats (Freeman 2009; Leviner 2020), utan att beakta möjligheten att utvidga rättigheterna om situationen så kräver.

Slutsatser

Svårigheten att fokusera på röst och åsikter när det gäller barns delaktighet kan sammanfattningsvis sägas bestå i att en bedömning av barns mognad och kompetens blir en förutsättning för delaktigheten. Samtidigt som det finns en uppfattning att barns åsikter ska relateras till deras ålder och mognad finns förslag inom svensk policy att respektera viljan att inte uttala en åsikt, så till den grad att den inte ska utredas på annat sätt. I denna traditionella förståelse av begrepp som aktörskap, autonomi och delaktighet negligeras barns och vuxnas ömsesidiga beroende samt vuxnas ansvar för delaktigheten. Vidare verkar det sätt på vilket meningen med delaktigheten framträder i policys fungera precis som Holzscheiter, Josefsson och Sandin (2019) varnar för, nämligen att barns unika förutsättningar och behov osynliggörs när vuxenvärlden låter sig styras av föreställningar om att ålder och mognad ska avgöra deras generella rätt att få sina åsikter beaktade. Problemet med att barn inte delaktiggörs verkar därmed inte sammanhålla med att delaktigheten, så som den är konstituerad i policyvärlden, *inte* realiseras, utan med att den faktiskt gör det. Därmed tycks inte problemet med delaktighet främst vara tillämpningen, utan de förgivettaganden som tjänar som osynlig mall för hur barn bemöts och hur deras delaktighet hanteras. Trots att barnkonventionen, lagstiftning och svenska policydokument har intentionen att stärka barns rättigheter, och trots att man erkänt att även yngre barn kan bilda åsikter, så går det inte att bortse från att det finns en närvarande presumtion om att barns ålder och mognad begränsar möjligheten till delaktighet, särskilt avseende barns möjlighet till inflytande i beslut i VBU-processer. Inom policys är det fortfarande inte klargjort varför barns upplevelser inte kan vara viktiga att beakta när man ska avgöra vad som är bäst i en viss situation, oavsett vilka konsekvenser beslut kan tänkas ha och hur konsekvenserna värderas. Snarare gör kraven på kompetens att respekten för barnets integritet går förlorad, något som även Holmqvist (2019) har påpekat.

Barns delaktighet kan ur ett socialfenomenologiskt perspektiv erkännas som ett komplext, mångfacetterat, relationellt och situationellt fenomen. För detta krävs dock andra förgivettaganden än de som nu verkar vara rådande och en kritisk fenomenologi som ständigt åskådliggör sådana förgivettaganden. Genom att synliggöra subvärldarnas relevansstrukturer kan vi kanske komma förbi ”det tomma pratet”, enligt Foucault (1989[1984]) ett allvarligt symtom, som ett första steg att åstadkomma en förändring både på det rättsliga området och inom det sociala arbetets praktik. Då kan vi kanske erbjuda barnet en delaktighet som inte enbart utgår från vuxenvärldens förgivettaganden om dess mening utan som också är till för barnvärlden.

Referenser

- 2002 års vårdnadskommitté (2005) *Vårdnad – boende – umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar*. Betänkande av 2002 år vårdnadskommitté. SOU 2005:43. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- 2014 års vårdnadsutredning (2017) *Se barnet! Betänkande av 2014 års vårdnadsutredning*. SOU 2017:6. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Angsell, M. & S. Grönkvist (2013) *”Lyssna på mig.” Barnets upplevelse av skilsmässa och föräldrars konflikt*. Stockholm: BRIS (Barnens rätt i samhället).
- Barnrättskommittén (2009) ”Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 12. Barnets rätt att bli hörd. FN:s kommitté för barnets rättigheter. CRC/C/GC/12”, <https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument/barnkonventionen/allmannakommentarer/allman-kommentar-nr-12.pdf> (hämtningsdatum 14 juni 2022)
- Beauvais, C. (2019) ”Thinking the adult-child relationship with existentialism”, 57–71 i S. Spyrou, R. Rosen & D.T. Cook (red.) *Reimagining childhood studies*. London: Bloomsbury.
- Beauvoir, S. de (2002[1949]) *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts.
- Bergman, A.-S. & A. Rejmer (2017) ”’Det är klart att barnen blir lidande’. Om barns mående när föräldrar är i vårdnadstvist”, *Socialmedicinsk Tidskrift* 94 (4):437–446.
- Birnbaum, R. & M. Saini (2013) ”A scoping review of qualitative studies about children experiencing parental separation”, *Childhood* 20 (2):260–282. <https://doi.org/10.1177/0907568212454148>
- Bozalek, V. (2011) ”Judging children’s participatory parity from social justice and the political ethics of care perspectives”, *Perspectives in Education* 29 (1):55–64.
- Bruno, L. (2015) ”Contact and evaluations of violence. An intersectional analysis of Swedish court orders”, *International Journal of Law, Policy and the Family* 29 (2):167–182. <https://doi.org/10.1093/lawfam/ebv002>
- Bruno, L. (2016) *Ofridstid. Fäders våld, staten och den separerande familjen*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Campbell, A. (2008) ”The right to be heard: Australian children’s views about their involvement in decision-making following parental separation”, *Child Care in Practice* 14 (3):237–255. <https://doi.org/10.1080/13575270802042496>
- Cashmore, J. (2002) ”Promoting the participation of children and young people in care”, *Child Abuse & Neglect* 26 (8):837–847. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00353-8](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00353-8)
- Churchill, S.D. (2022) *Essentials of existential phenomenological research*. Washington: American Psychological Association.
- Council of Europe (2021) *”Listen – Act – Change.” Council of Europe handbook on children’s participation. For professionals working for and with children*. Strasbourg: Council of Europe.
- Dahlkild-Öhman, G. (2011) *Att börja tala med barn om pappas våld mot mamma. Radikalt lärande i arbetet med vårdnad, boende och umgänge*. Uppsala: Uppsala universitet.

- Dahlstrand, L. (2004) *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Edmonds, R. (2019) "Making children's 'agency' visible. Towards the localisation of a concept in theory and practice", *Global Studies of Childhood* 9 (3):200–211. <https://doi.org/10.1177/2043610619860994>
- Eldén, S. (2013) "Inviting the messy. Drawing methods and 'children's voices'", *Childhood* 20 (1):66–81. <https://doi.org/10.1177/0907568212447243>
- Englander, M. (2014) "Empathy training from a phenomenological perspective", *Journal of Phenomenological Psychology* 45 (1):5–26. <https://doi.org/10.1163/15691624-12341266>
- Eriksson, M. (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäderns våld*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Eriksson, M. & E. Näsman (2008) "Participation in family law proceedings for children whose father is violent to their mother", *Childhood* 15 (2):259–275. <https://doi.org/10.1177/0907568207088426>
- Eriksson, M. & E. Näsman (2009) "Utsatta barn i familjerättsprocesser. Utredares bemötanden och barns strategier", *Socialvetenskaplig Tidskrift* 16 (1):20–37. <https://doi.org/10.3384/SVT.2009.16.1.2509>
- Eriksson, M. & E. Näsman (2011) *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten. Om barns perspektiv, delaktighet och giltiggörande*. Stockholm: Gothia Förlag
- Foucault, M. (1989[1984]) "What calls for punishment?", 275–292 i S. Lotringer (red.), *Foucault live. Collected interviews 1961–1984*. New York: Semiotext(e).
- Freeman, M. (2009) "Children's rights as human rights. Reading the UNCRC", 377–393 i J. Qvortrup, W.A. Corsaro & M.-S. Honig (red.) *The Palgrave handbook of childhood studies*. New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-0-230-27468-6_26
- Gallagher, M. (2019) "Rethinking children's agency. Power, assemblages, freedom and materiality", *Global Studies of Childhood* 9 (3):188–199. <https://doi.org/10.1177/2043610619860993>
- Gallagher, M., M. Smith, M. Hardy & H. Wilkinson (2012) "Children and families' involvement in social work decision making", *Children and Society* 26 (1):74–85. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2011.00409.x>
- Grefve, C. (2017) *Barnets och ungdomens reform. Förslag för en hållbar framtid*. Slutrapport från den nationella samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården. Stockholm: Socialdepartementet.
- Hart, R.A. (2008) "Stepping back from 'The Ladder'. Reflections on a model of participatory work with children", 19–31 i A. Reid, B.B. Jensen, J. Nikel & V. Simovska (red.) *Participation and learning. Perspectives on education and the environment, health and sustainability*. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6416-6_2
- Heimer, M., E. Näsman & J. Palme (2018) "Vulnerable children's rights to participation, protection, and provision. The process of defining the problem in Swedish child and family welfare", *Child & Family Social Work* 23 (2):316–323. <https://doi.org/10.1111/cfs.12424>

- Henderson-Dekort, E., V. Smits & H. von Bakel (2021) "The meaningful participation and complex capacities of children in family law", *The International Journal of Children's Rights* 29 (1):78–98. <https://doi.org/10.1163/15718182-29010004>
- Holmqvist, A. (2019) *Integritet på undantag? En studie av barns röst i patientlagen och patientorganisationer*. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola.
- Holzscheiter, A., J. Josefsson & B. Sandin (2019) "Child rights governance. An introduction", *Childhood* 26 (3):271–288. <https://doi.org/10.1177/0907568219854518>
- Husserl, E. (2020[1936]) *De europeiska vetenskapernas kris och den transcendental fenomenologin*. Stockholm: Thales.
- Husserl, E. (2004[1913]) *Idéer till en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi*. Stockholm: Thales.
- Iversen, C. (2014) "Predetermined participation. Social workers evaluating children's agency in domestic violence interventions", *Childhood* 21 (2):274–289. <https://doi.org/10.1177/0907568213492804>
- Jans, M. (2004) "Children as citizens", *Childhood* 11 (1):27–44. <https://doi.org/10.1177/0907568204040182>
- Johansson Wilén, E., L. Palmqvist & J. Sundhall (2019) "Snåriga sårbarheter i nyliberala tider. Om relationen mellan sårbarhet, agens och nyliberalism", *Tidskrift för genusvetenskap* 40 (1):50–70.
- Josefsson, J. (2016) *Children at the borders*. Linköping: Linköpings universitet.
- Kaldal, A. (2020) "Barnet i vårdnadstvister – särskilt principen om barnets bästa och rätten att komma till tals", 3–33 i K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.) *Barnkonventionen i praktiken. Rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Kennan, D., B. Brady & C. Forkan (2018) "Supporting children's participation in decision making. A systematic literature review exploring the effectiveness of participatory processes", *British Journal of Social Work* 48 (7):1985–2002. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcx142>
- Knezevic, Z. (2020) *Child (bio)welfare and beyond. Intersecting injustices in childhoods and Swedish child welfare*. Västerås: Mälardalens högskola.
- Komulainen, S. (2007) "The ambiguity of the child's 'voice' in social research", *Childhood* 14 (1):11–28. <https://doi.org/10.1177/0907568207068561>
- Lagrådet (2021) *Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister*. Stockholm: Lagrådet.
- Lee, N. (1998) "Towards an immature sociology", *Sociological Review* 46 (3):458–482. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00127>
- Lee, N. (1999) "The challenge of childhood. Distributions of childhood's ambiguity in adult institutions", *Childhood* 6 (4):455–474. <https://doi.org/10.1177/0907568299006004005>
- Lee, N. (2001) *Childhood and society*. Buckingham: Open University Press.
- Leeson, C. (2007) "My life in care. Experiences of non-participation in decision making processes", *Child and Family Social Work* 12 (3):268–277. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2007.00499.x>
- Leviner, P. (2018) "Child participation in the Swedish child protection system. Child-

- friendly focus but limited child influence on outcomes”, *International Journal of Children’s Rights* 26 (1):136–158. <https://doi.org/10.1163/15718182-02601002>
- Leviner, P. (2019) ”Voice but no choice. Children’s right to participation in Sweden”, 269–294 i T. Haugli, A. Nylund, R. Sigurdson & L.R.L. Bendiksen (red.) *Children’s constitutional rights in the Nordic countries*. Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004382817_015
- Leviner, P. (2020) ”Barns rätt till delaktighet”, 102–124 i K. Åhman, P. Leviner & K. Zillén (red.) *Barnkonventionen i praktiken: Rättsliga utmaningar och möjligheter*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Lind, J. (2019) ”Governing vulnerabilised migrant childhoods through children’s rights”, *Childhood* 26 (3):337–351. <https://doi.org/10.1177/0907568219847269>
- Linköpings universitet (2016) *Yttrande över Barnkonventionen blir svensk lag. Betänkande av Barnrättsutredningen*. SOU 2016:19. S2016/01918/FS. Dnr liu-2016-01771.
- Luft, S. (1998) ”Husserl’s phenomenological discovery of the natural attitude”, *Continental Philosophy Review* 31 (2):153–170. <https://doi.org/10.1023/A:1010034512821>
- Lundy, L. & L. McEvoy (2012) ”Children’s rights and research processes. Assisting children to (in)formed views”, *Childhood* 19 (1):129–144. <https://doi.org/10.1177/0907568211409078>
- Mattsson, T. (2007) ”Begreppet barnets bästa – till vilken nytta?”, 90–106 i L. Vahlne Westerhäll (red.) *Legitimitetsfrågor inom socialrätten*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Mattsson, T. (2008) ”Rättighetssubjekt och omsorgsobjekt – hand i hand eller stick i stäv?”, *Retfærd* 21 (2):58–80.
- Mattsson, T. (2012) ”Some reflections on a dialogical approach to the recognition of children in the decision-making process”, 101–114 i K. Nordlöf & F. Malekian (red.) *The sovereignty of children in law*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- McMellon, C. & E.K.M. Tisdall (2020) ”Children and young people’s participation rights. Looking backwards and moving forwards”, *International Journal of Children’s Rights* 28 (1):157–182. <https://doi.org/10.1163/15718182-02801002>
- Merleau-Ponty, M. (2010[1964]) *Child psychology and pedagogy. The Sorbonne lectures 1949–1952*. Evanston: Northwestern University.
- Moran-Ellis, J. & E.K.M. Tisdall (2019) ”The relevance of ’competence’ for enhancing or limiting children’s participation. Unpicking conceptual confusion”, *Global Studies of Childhood* 9 (3):212–223. <https://doi.org/10.1177/2043610619860995>
- Mühlbacher, S. & F. Sutterlüty (2019) ”The principle of child autonomy. A rationale for the normative agenda of childhood studies”, *Global Studies of Childhood* 9 (3):249–260. <https://doi.org/10.1177/2043610619860999>
- Neale, B. (2002) ”Dialogues with children. Children, divorce and citizenship”, *Childhood* 9 (4):455–475. <https://doi.org/10.1177/0907568202009004006>
- O’Kane, C. (2008) ”The development of participatory techniques. Facilitating children’s views about decisions which affect them”, 136–159 i P. Christensen & A. James (red.) *Research with children. Perspectives and practices*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203964576-13>

- Ponnert, L. (2015) ”Barnets bästa i teori och praktik. När olika logiker möts”, *Socionomens forskningsupplement* 38 (6):44–56.
- Regeringen (1995) *Barns rätt att komma till tals*. Regeringens proposition 1994/95:224. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Regeringen (2001) *Ändringar i regeringsformen – samarbetet i EU m.m.* Regeringens proposition 2001/02:72. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Regeringen (2008) *En modernare rättegång – några ytterligare frågor*. Regeringens proposition 2007/08:139. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Regeringen (2010) *Umgångesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn*. Regeringens proposition 2009/10:192. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Rejmer, A. (2003) *Vårdnadstvister. En rättsociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lund: Lunds universitet.
- Prout, A. & A. James (1997) ”A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems”, 7–32 i A. Prout & A. James (red.) *Constructing and reconstructing childhood. Contemporary issues in the sociological study of childhood* Andra utgåvan. London: Falmer Press. <https://doi.org/10.4324/9780203362600-8>
- Quennerstedt, A. (2013) ”Children’s rights research moving into the future. Challenges on the way forward”, *International Journal of Children’s Rights* 21 (2):233–247. <https://doi.org/10.1163/15718182-02102006>
- Quennerstedt, A., C. Robinson & J. I’Anson (2018) ”The UNCRC. The voice of global consensus on children’s rights”, *Nordic Journal of Human Rights* 36 (1):38–54. <https://doi.org/10.1080/18918131.2018.1453589>
- Reynaert, D., M. Bouvernde-De Bie & S. Vandeveldt (2009) ”A review of children’s rights literature since the adoption of the United Nations convention on the rights of the child”, *Childhood* 16 (4):518–534. <https://doi.org/10.1177/0907568209344270>
- Reynolds, P., O. Nieuwenhuys & K. Hanson (2006) ”Refractions of children’s rights in development practice”, *Childhood* 13 (3):291–302. <https://doi.org/10.1177/0907568206067476>
- Röbäck, K. (2008) ”Barns vilja i verkställighet av umgängestvister”, 120–136 i M. Eriksson, Å. Källström Cater & G. Dahlkind-Öhman (red.) *Barns röster om våld*. Malmö: Gleerups.
- Röbäck, K. (2011) ”Bedömningar om barn i umgängestvister. Förändrad argumentation om tid, omsorg och delaktighet?”, *Socialvetenskaplig Tidskrift* 18(1):5–23. <https://doi.org/10.3384/SVT.2011.18.1.2471>
- Schiratzki, J. (2020) ”Barnrätt, barns rätt och vuxnas ansvar”, 27–40 i L. Bruno & Z. Bečević (red.) *Barn och unga i utsatta livssituationer*. Stockholm: Liber.
- Schütz, A. (2002[1945]) ”Om mångfalden av verkligheter”, 77–135 i *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- SFS 1949:381. *Föräldrabalk*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SFS 2021:530. *Lag om informationssamtal*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Shemmings, D. (2000) ”Professionals’ attitudes to children’s participation in decision-

- making. Dichotomous accounts and doctrinal contests”, *Child & Family Social Work* 5 (3):235–243. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2000.00160.x>
- Singer, A. (2012) ”Alla talar om barns rätt”, 73–86 i L. Ryberg-Welander & K. Alexius (red.) *Rätt, social utsatthet och samhälleligt ansvar. Festskrift till Anna Hollander*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Smith, A.B., N.J. Taylor & P. Tapp (2003) ”Rethinking children’s involvement in decision-making after parental separation”, *Childhood* 10 (2):201–216. <https://doi.org/10.1177/0907568203010002006>
- Socialstyrelsen (2011) ”Familjerätten och barnet i vårdnadstvister. Uppföljning av hur 2006 års vårdnadsreform slagit igenom i socialtjänstens arbete”, <https://web.archive.org/web/20150421174518/http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/18519/2011-11-40.pdf> (hämtningsdatum 6 juni 2022).
- Socialstyrelsen (2012) *Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2014) ”Barns delaktighet i utredningar om vårdnad, boende och umgänge”, <https://web.archive.org/web/20150421034405/http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/19653/2014-12-40.pdf> (hämtningsdatum 6 juni 2022).
- Socialstyrelsen (2015) *Bedöma barns mognad för delaktighet. Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården samt tandvården*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Spyrou, S. (2011) ”The limits of children’s voices. From authenticity to critical, reflexive representation”, *Childhood* 18 (2):151–165. <https://doi.org/10.1177/0907568210387834>
- Spyrou, S. (2018) *Disclosing childhoods. Research and knowledge production for a critical childhood studies*. London: Palgrave Macmillian. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-47904-4>
- Spyrou, S. (2019) ”An ontological turn for childhood studies?”, *Children and Society* 33 (4):316–323. <https://doi.org/10.1111/chso.12292>
- Sundhall, J. (2012) *Kan barn tala? En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sutterlüty, F. & E.K.M. Tisdall (2019) ”Agency, autonomy and selfdetermination. Questioning key concepts of childhood studies”, *Global Studies of Childhood* 9 (3):183–187. <https://doi.org/10.1177/2043610619860992>
- Throop, J. (2018) ”Being open to the world”, *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 8 (1–2):197–210. <https://doi.org/10.1086/698271>
- Tisdall, E.K.M. (2012) ”The challenge and challenging of childhood studies? Learning from disability studies and research with disabled children”, *Children and Society* 26 (3):181–191. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2012.00431.x>
- UNCRC (1989) ”Convention on the rights of the child”, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf> (hämtningsdatum 6 juni 2022).
- Utredningen Framtidens socialtjänst (2020) *Hållbar socialtjänst. En ny socialtjänstlag. Slutbetänkande av Utredningen Framtidens socialtjänst*. SOU 2020:47. Stockholm: Norstedts juridik.
- Valentine, K. (2011) ”Accounting for agency”, *Children and Society* 25 (5):347–358. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2009.00279.x>

- Vis, S.A., A. Holtan & N. Thomas (2012) "Obstacles for child participation in care and protection cases – why Norwegian social workers find it difficult", *Child Abuse Review* 21 (1):7–23. <https://doi.org/10.1002/car.1155>
- Vis, S.A., A. Strandbu, A. Holtan & N. Thomas (2011) "Participation and health. A research review of child participation in planning and decision-making", *Child & Family Social Work* 16 (3):325–335. <https://doi.org/doi:10.1111/j.1365-2206.2010.00743.x>
- Wall, J. (2008) "Human rights in light of childhood", *International Journal of Children's Rights* 16 (4):523–543. <https://doi.org/10.1163/157181808X312122>
- Wall, J. (2010) *Ethics in light of childhood*. Washington: Georgetown University Press.
- Weiss, G. (2016) "De-naturalizing the natural attitude. A Husserlian legacy to social phenomenology", *Journal of Phenomenological Psychology* 47 (1):1–16. <https://doi.org/10.1163/15691624-12341302>
- Welsh, T. (2013) *The child as natural phenomenologist*. Evanston: Northwestern University Press.
- Zahavi, D. (2003) *Husserl's phenomenology*. Stanford: Stanford University Press.
- Zahavi, D. (2019) *Phenomenology. The basics*. London: Routledge.

Författarpresentation

Angelica Wågby Gräfe är doktorand i socialt arbete vid Malmö universitet. Hennes forskning rör barns delaktighet inom socialt arbete med särskilt fokus på vårdnads-, boende- och umgängesprocesser. Hennes forskningsintressen kretsar kring kritiska barndomsstudier och kritisk fenomenologi.

Kontaktuppgifter

Angelica Wågby Gräfe
 Institutionen för socialt arbete, Hälsa och Samhälle
 Malmö universitet, 205 06 Malmö
angelica.wagby@mau.se

Research note:

Teacher careers and professional dispositions in a diversified school market

Abstract

The marketization of the Swedish school system in the early 1990's has led to an increased social segregation and organizational and pedagogical diversification, in terms of profiling, of Swedish schools. These differences are growing more visible and important for the teachers' labour market since the teachers synchronise and incorporate professional dispositions and skills of only local validity and therefore only work in limited sectors of the school market. Thus, what seems like an extension of possibilities, through more diverse options, has transformed into a narrower and possibly more segregated labour market.

Keywords: professional disposition, school market, school profiling, school segregation, teacher careers

Segregation and diversification in the school system

By allowing pupils to choose their own school and connect this to a voucher the Swedish school system transformed into a school market in the early 1990's. The correlation between free choice in schools and increased social segregation in terms of socioeconomic and ethnic background (pupil composition) as well as school-results is an internationally observed pattern (Wilson & Bridge 2019). The differences between schools are, however, not only a matter of segregation. In a market system the schools on a local level become each other's competitors. The competition, in turn, is an incentive for pedagogical profiling (e.g., age integrated teaching or digitization). These two differing dimensions are more or less present in different local school markets but will be equally important in our analysis of the teachers' school market mobility.

So, we know a lot about how freedom of choice contributes to how pupils, and their parents, affect and structure the Swedish school market (e.g., Brandén & Bygren 2018; Forsberg 2018). Less is known about how teachers' labour market situation and careers are affected by the transformed, marketised Swedish school system. The research presented here is an attempt to fill this gap by focusing on how the transformation

to a segregated and diversified school market has affected the teachers' careers and professional orientation.

The research was conducted through individual interviews with 42 lower secondary schoolteachers in two different local school markets in Sweden. BigTown is a big and highly segregated school market while MiddleTown is smaller and much less segregated. The interviews focused on job changes, opinions about different schools and the teachers' professional approach. In order to obtain information on the specific nature of the local school markets, additional statistical data on the schools' average grades and their pupil composition were collected from Statistics Sweden (Statistiska centralbyrån) and the Swedish National Agency for Education (Skolverket).

Increased differences

The increased segregation resulting from the free choice reforms is a well-established form of diversity. We noticed, however, that MiddleTown's less segregated school market was characterized by another type of diversity that was almost absent in BigTown, i.e. pedagogical profiling. The school market thus seems to produce differences between schools along at least one dimension.

In the highly segregated BigTown, the incentive of active profiling is relatively low, and the few examples that can be observed are found in the middle segments of the school hierarchy. At the top the schools are profiled by their good results while at the bottom the schools are dealing with bad results and social problems that makes pedagogical profiling complicated and unusual. One interviewee illustrates the problem by saying:

We had some pretty hardened criminal types. They had bullet-proof vests, lots of things happened. Nasty things. Sometimes we had fires. They threw bangers indoors. We more or less stood outdoors daily because of fire alarms. We actually had a real fire, in my classroom. One of my colleagues had to spend three days in hospital.

This is not an environment where pedagogical profiling is prioritized. The differences between the schools in BigTown are visible and well-known independent of a potential pedagogical profile. The interviewees discuss the local school market and are aware of the differences between schools in terms of what can be expected in relation to the general educational and socioeconomic background of the pupils and their parents.

I don't want to work in that direction [high resource area] because a great many parents there have a lot to say about things.

I usually say that there are two types of school: one school where the parents chase you, and one where you chase the parents. So, you just have to make up your mind, what kind of teacher am I?

Thus, the schools have a visible position on the local school market and there is less incitement for active pedagogical profiling in order to differentiate the school.

In MiddleTown there are only small differences between schools in terms of school results and pupil composition. This makes it both possible and desirable to elaborate pedagogical profiles in order to highlight the uniqueness of the individual school. Half of the investigated schools in MiddleTown have some kind of pedagogical profiling, compared to one out of fifteen in BigTown.

It could be argued that reluctance or indifference in relation to profiling fits in with the tendency towards diversity. The “traditional school” is now a visible, and shrinking, category in a field of different pupil compositions, and pedagogical ideas. Differences between schools are perceived regardless of their basis in stratification or pedagogical profiling.

Teacher careers and synchronization

The teachers make their career choices while aware of the differences. In the case of the assumed typical teacher career, first described by Becker (1952), it is argued that teachers in segregated school systems strive towards schools with high-performing students. This drains schools, populated by low-performing students, of experienced teachers (e.g., Feng 2010).

Our results, however, indicate that school stratification is too narrow to capture the mechanisms behind teacher mobility. The analysis of the interviews showed that when teachers changed employer, they tended to move to schools similar to the school where their professional approach was formed (the first school where the teacher had a longer employment period), which means there are teachers moving towards all levels of the hierarchy and not just towards the top. This is similar to a less explored career type described by Becker (1952) which shows that teachers stay at the same school (in our case the same type of school) and develop skills and principles of only local validity. Parding, McGrath-Champ and Stacey (2017) states that different schools demand different, context-specific, skills from teachers. Thus, the differences between schools are important for the teachers but more in terms of qualitative differences than a generalized order of preference. Teachers with different professional experiences prefer different schools, which means that the teacher’s mobility becomes a part of the increasing segregation.

This behaviour indicates that teachers are or have been involved in a process of *synchronization* where subjective professional beliefs blend with the material and ideological conditions that organise the school. The outcome from the process of synchronisation is teachers with incorporated, slow-moving, institutionally formed *professional dispositions* that affect and restrict their mobility on the labour market to schools adjacent to their formative school. To quote Bourdieu (2020[2015]:79), the teachers’ mobility pattern “does not mean to be a plan, but only a kind of bizarre harmony between a person’s dispositions and their position.”

Professional dispositions

Professional dispositions can be described as socially incorporated professional principles and actions which assist, but also limit, the teacher when navigating on the labour market. It is thereby subjectively expressed but embedded in such specific institutional logic that characterises, and is recognized and acknowledged at, the teachers' *formative school*. Three types of professional dispositions were identified from the interviews:

1. The composition of pupils (parental nationality, education and income) forced the teacher to act *pragmatically* to control the pupils or please their parents. Central governance documents and regulations were subordinate to the working methods and conditions demanded by the structure of pupil composition. A pragmatic professional disposition was visible at the top and bottom levels of the local school hierarchy in BigTown. At the bottom level one interviewee illustrated the pragmatic disposition by saying "So, here the teaching profession might not look as one might expect. [...] you're a mother, a big sister, a cop, a counsellor, a security guard." while a teacher at the top of the hierarchy described how her work was circumvented by parents who imposed "enormous pressure and opinions on the school and the teaching".
2. In idea-driven schools, synchronisation mainly related to the pedagogical ideas that characterised the school. This produced an *idea-driven* professional disposition. One teacher described the demands placed on new teachers at the school she worked at: "You can't do what you've always done or what you feel like doing here.". This type was particularly evident in MiddleTown where the differences in the schools' material conditions were less pronounced.
3. A *traditional* professional disposition was observed in schools not based on pedagogical profiles and was mainly found in the middle of the school hierarchy in schools with an organisational history older than the market reforms. It was mainly expressed as concerns about how consequences of the school market risk changing habitual working conditions at the school. Structural changes entailed a risk of an influx of "pupils that we were not at all used to dealing with" as one interviewee put it, or the teacher that "switches off when it reaches the height of stupidity" when modern pedagogical novelties were implemented.

The local structure of the school market affects how different professional dispositions occur and develop, but lock-in effects on the labour market develop whether or not the market is socially segregated or compressed. Teachers in both local contexts were synchronised to work in a specific type of school, which means that their actual labour market shrinks as differences increase, regardless of what these may involve.

Conclusion

When the Swedish school market is discussed, the focus is usually on the segregation of pupils. Our study indicates that the teachers, too, are being segregated, and this is reinforced by the tendency of school markets to magnify the differences between schools. Differences between different types of schools are so significant that teachers synchronise and incorporate professional dispositions and skills of only local validity, which therefore only work in limited sectors of the school market. When teachers developed such skills, transferring from one school type to another was considered a risk (Parding, McGrath-Champ & Stacey 2017:124) or as presenting difficulties in terms of accepting, or adapting to, a new structural environment or new pedagogical ideas.

This produces a kind of “immobile mobility” since the teachers do not move in a specific direction but stay close to the formative school even when they change schools. It locks teachers into a limited sector of a labour market that is formally accessible but informally structured by mechanisms that make several sectors inaccessible for teachers with the “wrong” professional disposition. This restricts labour-market mobility and risks causing certain types of teachers to accumulate in certain types of schools while at the same time being absent from other types of schools.

Acknowledgements

This project is part of a project led by Emil Bertilsson, Uppsala University, and financed by the Swedish Research Council (Dnr: 2016:03907). Bertilsson has also made significant contributions to the results of this substudy.

References

- Becker, H.S. (1952) "The career of the Chicago public schoolteacher", *American Journal of Sociology* 57 (5):470–477. <https://doi.org/10.1086/221015>
- Bourdieu, P. (2020[2015]) *Habitus and field. General sociology, volume 2, Lectures at the Collège de France 1982–83*. Cambridge: Polity Press.
- Brandén, M. & M. Bygren (2018) *School choice and school segregation. Lessons from Sweden's school voucher system*. The Institute for Analytical Sociology, Working Paper Series 1. Linköping: Linköping University.
- Feng, L. (2010) "Hire today, gone tomorrow. New teacher classroom assignments and teacher mobility", *Education Finance and Policy* 5 (3):278–316. https://doi.org/10.1162/EDFP_a_00002
- Forsberg, H. (2018) "School competition and social stratification in the deregulated upper secondary school market in Stockholm", *British Journal of Sociology of Education* 39 (6):891–907. <https://doi.org/1080/01425692.2018.1426441>
- Parding, K., S. McGrath-Champ & M. Stacey (2017) "Teachers, school-choice and competition. Lock-in effects within and between sectors", *Policy Futures in Education* 15 (1):113–128. <https://doi.org/10.1177/1478210316688355>
- Wilson, D. & G. Bridge (2019) *School choice and equality of opportunity. An international systematic review*. Report for the Nuffield Foundation.

Authors

Per Dannefjord, senior lecturer in sociology, Department of Social Studies, Linnaeus University, Sweden.

Magnus Persson, senior lecturer in sociology, Department of Social Studies, Linnaeus University, Sweden.

Corresponding author

Per Dannefjord
 Fakulteten för samhällsvetenskap, Institutionen för samhällsstudier, Linnéuniversitetet
 Box 451, 351 06 Växjö
per.dannefjord@lnu.se

Recensioner

Lisa Eklund & Bo Isenberg (red.), *Sociologins klassiker. Upptäckter och återupptäckter*. Studentlitteratur, 2022.

1967 släpptes *Sociologiska teorier. Studier i sociologins historia* med Johan Asplund som ensam redaktör. I ett samlat grepp presenterade elva sociologer sexton klassiska teori-strömningar på svenska. I relief till den presentistiska och kvantitativa sociologi som institutionaliserades i Sverige 1947, och som kommit att personifieras av Torgny T:son Segerstedt, kan Asplunds bok ses som en symbol för en uppluckring. Ett halvt sekel och åtskilliga svenska böcker om gamla kontinentala samhällstänkare senare kommer en uppföljare villig att axla uppgiften att presentera och problematisera disciplinens tankegods. *Sociologins klassiker. Upptäckter och återupptäckter* (2022), i redaktion av Lisa Eklund och Bo Isenberg, föresätter sig både att lägga fram nya läsningar av kända figurer och att skriva in några av de mer okända kvinnliga verk som försvunnit ur historien.

I dag har antologier om teoretiker blivit något av en genre som följer en välbekant struktur, och den här boken är inget undantag. Antologins stomme efter redaktörernas välavvägda introduktion utgörs av koncisa kapitel där var klassiker avhandlas för sig. Bidragen har lämnats av en imponerande samling av 23 sociologer, av vilka nästan alla uppnått docentur och flertalet professor i ämnet. Varje kapitel inleds med att klassikern kort sätts i sin historiska kontext och resterande utrymme ägnas åt att lyfta det intressanta i dennes sociologiska verk med en motivering av dess relevans i dag. Redaktörernas val att hålla bokens form relativt okonstlad och stram är mycket lyckat i pedagogiskt hänseende.

Stilistiskt och innehållsligt är det en fröjd att läsa dessa specialister med lätt hand skriva insiktsfulla rader om sociologins följeslagare (för att låna Hans L. Zetterbergs titel från 1993). Som bokens undertitel utlovar gör vi både upptäckter och återupptäcker genom de knappt 400 sidorna. Ett av de flera utmärkta exempel på det förstnämnda är den överraskande dagsaktuella Annie Marion MacLean och ett exempel på det sistnämnda en attraktiv läsning av Ferdinand Tönnies. En förtjänstfull och innovativ detalj är deviser som läsaren kan hänga upp klassikerna på; till exempel står den nämnde Tönnies för en ”ursociologi”, medan Gabriel Tarde lanserar en ”smitornas sociologi”.

Om vi utgår ifrån att bokens syfte är just att presentera sociologins klassiker för en bredare publik – där sociologistudenter förmodligen utgör den största skaran – ser

jag åtminstone en viktig balansgång för varje författare. Å ena sidan får det enskilda kapitlet inte vara för generiskt i den meningen att endast den mest accepterade och minst originella läsningen av klassikern läggs fram; å andra sidan får det inte vara för specifikt, så att författaren fastnar i sin förkärlek för ett bortglömt begrepp och tappar helhetsgreppet om klassikern. I regel lyckas författarna väl med denna balansakt. Ett av många lysande exempel är Magnus Karlssons kapitel om Georg Simmel. Sedan livsverket kontrasterats mot andra klassiker visar författaren klart de mest allmängiltiga begreppen och avslutar med att peka på Simmels relevans i dag. Dessförinnan har vi rört oss in på spännande och delvis okänt territorium när det moderna samhällets konsekvenser för individen belyses genom konsten och något oväntade paralleller dras mellan Simmels och filosofen Hans Ruins tänkande.

Vänder vi blicken från innehållet och mot frågan om vilka verk som ska räknas till sociologins klassiker, utsuddas snabbt skiljelinjen mellan recension och disciplinärt ”gränsdragningsarbete” (Gieryn 1983). När det gäller urvalsfrågan återfinns ståndpunkter på hela skalan från uppfattningen att klassikerna (i betydelsen ”kanon”) helt bör avskaffas till uppfattningen att den välkända ordningen måste försvaras mot vad som uppfattas som ett hot. Jag föreställer mig att mycket få skulle ifrågasätta att åtminstone de två första i ”sociologins treenighet” (Émile Durkheim, Max Weber och Karl Marx) bör behandlas i en klassikerbok och att Auguste Comte bör nämnas som upphovsman till termen *sociologie*, men därefter blir debatten snabbt livaktig.

Redaktörerna för *Sociologins klassiker* har valt att behålla stommen av disciplinens redan invigda tänkare och därutöver inkludera en del verk som fallit i glömska. Huvudsakligen har redaktörernas reflektion kring ”inkludering och exkludering” en könsdimension. Framlyftandet av kvinnliga sociologer är också ett av bokens stora bidrag till fältet. Här finner vi båda efterlängtdade namn, exempelvis Jane Addams, som med sitt tidiga arbete bidrog till att forma disciplinens grundvalar, och kanske mindre berömda men fruktbara tillskott, såsom den idérika förgrundsfiguren Harriet Martineau. Därutöver har man lagt viss vikt vid att inte endast inkludera vita tänkare; ett kapitel ägnas den i dag kända W. E. B. Du Bois och ett annat den mindre omtalade Anna Julia Cooper, vilkas samhällsanalyser belyser några av sociologins blinda fläckar.

Två relaterade kategorier är klassikernas tid och rum. Den kronologiskt ordnade boken lägger sin ”tonvikt på 1800-talets andra hälft och 1900-talets början”. Kapitlen behandlar förvisso författare vilkas huvudsakliga verk publicerades från 1830-talet till 1930-talet, men några fortsatte att skriva ända in på 1980-talet. Den positiva aspekten av att inte låsa klassikerskapet till förra sekelskiftet är att idéutbudet markant utökas; den negativa är att gruppen som presenteras kan förefalla godtycklig med tanke på de potentiella klassiker som lämnas utanför. Robert K. Merton skrev till exempel *Social structure and anomie* 1938 och Talcott Parsons *The structure of social action* 1937. Enligt föreliggande avgränsning skulle båda kunna klassificeras som klassiska sociologer, men är det inte en tidigare generation som begreppet inringar? Vi lämnar den frågan öppen.

När det gäller klassikernas rumsliga tillhörighet kan alla teoretikerna tydligt inplaceras i en västlig tanketradition inom Västeuropas och Nordamerikas geografiska gränser, samma mönster som i Asplunds antologi från 1960-talet. Knappt hälften av

kapiteln och i princip alla om mindre kända (primärt kvinnliga) samhällstänkare behandlar klassiker från USA. Resterande klassiker verkade i ett tyskspråkigt eller i mindre utsträckning ett franskspråkigt europeiskt land. Alva och Gunnar Myrdal är de enda tänkare från övriga Europa som får ett eget kapitel (jag räknar här Norbert Elias som tysk). Denna smala historieskrivning hade kunnat motverkas med ett kapitel om den nordafrikanske föregångaren Ibn Khaldūn, vars internationellt uppmärksammade verk bara nämns kort i avsnittet om Comte. Eller varför inte om G. S. Ghurye och Irawati Karve, som verkade i Indien samtidigt med de namnkunnigaste klassiker?

Om vi tar ett steg tillbaka kan vi fråga oss om det finns något utöver identitetsmärkorer som borde påverka vilka som släpps in respektive lämnas utanför ett urval och som därmed påverkar principen för hur klassikerbegreppet bör omstöpas för 2000-talet. Inom receptions litteraturen finns ett begrepp värt att ta i beaktande, nämligen ”kulturell resonans” (se Baehr 2002). Sett till sociologins klassiker skulle det handla om vilket idémässigt inflytande verket utövat på kulturella projekt i en viss kontext såväl inom som utanför disciplinen. I detta fall skulle det framför allt handla om den nordiska samhällsdiskussionen. Här är kapitlet om makarna Myrdal ett utomordentligt exempel på två internationellt betydelsefulla tankebyggare som rent faktiskt påverkat hur folk i regionen tänkt och praktiserat policyinriktad sociologi.

Men varför uppmärksammas ingen annan nordisk sociolog i antologin? Inom Sveriges gränser skulle vi kunna tänka oss den förste professorn i sociologi, Gustaf Steffen, som förvisso nämns i en mening i kapitlet om makarna Myrdal, och hans livsverk som var uppmärksammat under 1900-talets första hälft men som sedan aktivt raderades ur sociologins historia. I samma kategori lyser folkrörelsernas sociolog, hedersdoktorn i sociologi E. H. Thörnberg, med sin frånvaro. Thörnberg var inte endast ”ett gåtfullt geni” i den allmänna debatten under sin tid, utan hans verk ingick också i litteraturlistorna när sociologin institutionaliserades vid svenska universitet. Vidgar vi vyerna till våra grannländer så kan vi nämna norrmannen Eilert Sundt, som studerade allmogen med såväl kvantitativa som kvalitativa metoder under 1800-talet, finländaren Edvard Westermarck, vilken var tongivande inom nordisk och brittisk sociologi under förra sekelskiftet och som tog upp kampen med Durkheim, samt dansken Claudius Wilkens, som publicerade sin sociologilärobok redan 1881.

Diffusionsproblematiken kan verka irrelevant eller kan kanske till och med beskyllas för att vara metodologiskt nationalistisk. Men i detta fall – när boken i fråga är skriven av sociologer verksamma i Sverige och när den presenterar klassiker (som åtminstone någon gång redan behandlats på engelska och andra större språk) för en svensktalande publik – är det svårt att tänka sig att kontexten *inte* skulle vara en central angelägenhet. Förvånansvärt nog framstår stundom Asplunds 1960-tals sociologer som mer lyhörda för kulturell resonans. Exempelvis ägnas där ett helt kapitel George A. Lundberg, den kanske mest inflytelserika sociologen inom den sociologi som först institutionaliserades i Sverige (Larsson & Magdalenic 2015), och ett annat den allmänna referenspunkten Sigmund Freud.

Sammanfattningsvis bjuder *Sociologins klassiker* på trevlig och lärorik läsning som kan rekommenderas för såväl nya som erfarna samhällsvetare. Trots att urvalet kanske

lämnar en del övrigt att önska i fråga om geografisk spridning, kulturell resonans och i mindre utsträckning historisk avgränsning, måste författargruppen få beröm för sin välbehövliga insats att vidga vår förståelse av sociologins klassiker. Framför allt gäller detta beröm författarkollegiets förmåga att introducera välkända och bortglömda, manliga och kvinnliga, västeuropeiska och amerikanska sociologer i tandem. Allt låter sig förstås inte göras inom en boks pärmar, och med tanke på detta lyckas denna antologi lägga en stabil och uppdaterad grund som framtida verk kan bygga vidare på. Oavsett ”disciplinär åskådning” i fråga om klassiker vill jag alltså hävda att det faller inom sociologens yrkesplikt att begrunda den här boken.

Josef Ginnerskov
Uppsala universitet

Referenser

- Asplund, J. (red.) (1967) *Sociologiska teorier. Studier i sociologins historia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Baehr, P.R. (2002) *Founders, classics, canons. Modern disputes over the origins and appraisal of sociology's heritage*. New Brunswick: Transaction Publishers. <https://doi.org/10.4324/9780203791615>
- Gieryn, T.F. (1983) ”Boundary-work and the demarcation of science from non-science. Strains and interests in professional ideologies of scientists”, *American Sociological Review* 48 (6):781–795. <https://doi.org/10.2307/2095325>
- Larsson, A. & S. Magdalenic (2015) *Sociology in Sweden. A history*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137482310>

Michael Young, 2034. *Meritokratins uppgång och fall*. Atlas, 2021.
Översättning av *The rise of meritocracy, 1870–2033. An essay on education and equality*. Thames & Hudson, 1958. Översatt av Britta Dancy.

Meriter är bra, meritokrati är problematisk. Akademiska och byråkratiska tjänster ska tillämnas efter meriter och inte, som nyligen på Statskontoret – högsta myndighet för uppsikt över korruption – efter chefens vänlista (Örstadius 2022). Men redan när vi kommer till frågan om akademisk dekanus eller rektor blir det komplicerat. Posterna ska naturligtvis tillsättas efter förtjänst, men universitetets mest briljante forskare eller mest lysande lärare är inte nödvändigtvis den bästa dekanen eller rektorn. Som bas för styrande, det vill säga -krati, är meritokrati för trubbigt och mångtydigt. Begreppet kan avgränsa arv och korruption, men som härskande princip blir det en godtycklig och arrogant elitism.

De grundläggande problemen med meritokrati som samhällsform är två, med helt olika rötter. Det ena är den liberala drömmen från europeisk upplysningstid om människors rätt till lika möjligheter (*equality of opportunity*) men inte till jämlika liv (*equality of outcome*). Det är en borgerlig ideologi med udden riktad mot adelns bördsprincip – och dess privilegier. Det är den innebörden av meritokrati som Michael Youngs dystopiska essä framför allt handlar om. Ett nytt slags klassamhälle drivs framåt med intelligensmätningars frammarsch och utbredning som sällningsmekanism. År 2033 kan människors intelligens bestämmas och förutsägas vid tre års ålder, och en Nobelpristagare har just utvecklat en metod för att bestämma den på fosterstadiet. Skolväsendet och arbetsmarknaden sorteras efter individernas intelligenskvot.

Lika chanser oavsett börd men olika livslopp i en generation ger olika möjligheter för nästa generation genom de fördelar som föräldrarna naturligen försöker ge sina barn. Den liberala jämlikheten räcker bara för en generation. Youngs kritik berör detta, men problemet har vuxit enormt sedan 1958 och på ett sätt som han inte kunde förutse. IQ-mätningarna anses inte längre som determinerande. Drivande i sorteringsystemet är i stället intensiv kognitiv och social träning från tidig ålder. Överklassen och den övre medelklassen har kommit att investera stora resurser i detta – i coachning, läxläsning, selektiva förskolor, skolor och universitet. Skillnaden i utbildningsutgifter för ett barn till den rikaste procenten i USA och för ett medelklassbarn (från medianfamilj) är ungefär 1,25 miljoner dollar. Omräknat i ett arv vid föräldrarnas död (och förräntat kapital) blir skillnaden tio miljoner dollar, vilket i dag är lika med 93 miljoner kronor (Markovits 2019:146, tabell 2 o). Därför finns det fler Harvardstudenter från den rikaste enprocenten än från den lägre halvan av befolkningen – trots en del stipendier och positiv särbehandling (Sandel 2020:24). I Sverige är utbildning inte (än) kapitaliserad på samma nivå, men föräldrarnas utbildning och ekonomiska villkor har en ökande betydelse för skolresultaten.

Meritokratins andra rot är ett hierarkiskt tänkande, en rangordning av människor efter deras meriter. Den går längre tillbaka än liberalismen, till en mer än tvåtusenårig konfuciansk kinesisk tradition (se exempelvis Bell & Wang 2020 för en intressant aktuell diskussion av den konfucianska meritokratiska traditionen). I den klassiska konfucianismen var dygd, i betydelsen sonlig vördnad (*filial piety*), en etik av hederligt tjänande av kejsaren, fadern och andra överordnade, den främsta meriten. Men

i modern praktik är meritokrati vanligen en särskilt uttalad social elitism som ligger nära självbelåten arrogans. ”We are the best and the brightest” – utan att de bästa och mest begåvade tänker på att deras företräden till stor del beror på all den träning och förstklassig skolning föräldrarna skaffat dem. ”Intelligensen som överklass”, titeln på den första svenska översättningen av Youngs bok (1960), pekar på arrogansens riktning: underklassen är dum.

Mot meritokratins herravälde låter Young en opposition uttrycka drömmen om ett klasslöst samhälle: ”Ett klasslöst samhälle skulle vara ett tolerant samhälle, där olikheter mellan individerna inte bara tolererades utan direkt uppmuntrades och där äntligen människovärdet erkändes. Varje människobarn skulle där äga samma möjligheter, inte bara att komma sig upp i världen [...] utan att utveckla sina speciella förutsättningar för att leva ett rikt och fullt liv” (s. 189).

Michael Young var, bland mycket annat, familjesociolog med särskilt intresse för de matriarkala släkt nätverken i den traditionella engelska arbetarklassen. Men framför allt var han en oförtröttlig socialreformator och initiativtagare till ett otal progressiva institutioner: Institute of Community Studies, Consumers’ Association och dess råd och rön-organ *Which?*, Samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Open University, Open College of the Arts, South African Institute of Distance Education, The School for Social Entrepreneurs med flera. Han dog 2002, 86 år gammal.

Young var också fritänkande socialist, författare till Labours valmanifest 1945 och skarpt kritisk till det nya meritokratiska klasssamhället, vars olika institutioner för hantering av underklasserna han beskriver i detalj. De har väl inte utvecklats riktigt som han trodde, men bokens bild av framtiden 75 år framåt rymmer många inslag som dagens läsare känner igen: medelklassifieringen av Labour och arbetarklassens alienation från partiet, medborgarlön som mekanism för klasssamhällets bevarande, ”populistisk” opposition, kvinnornas och kvinnorörelsens framträdande som den stora oppositionella kraften. Meritokratin leder till våldsamt uppror, men författaren ser ingen framgångsrik revolution, utan i stället en utveckling som utmynnar i repression. Essäns fiktive författare dödas vid en 1 maj-demonstration och ”blev aldrig i tillfälle att läsa korrektur”.

Göran Therborn

University of Cambridge och Linnéuniversitet

Referenser

- Bell, D. & W. Pei (2020) *Just hierarchy. Why social hierarchies matter in China and the rest of the world*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691200897.001.0001>
- Markovits, D. (2019) *The meritocracy trap*. London: Allen Lane.
- Sandel, M. (2020) *The tyranny of merit. What’s become of the common good?* London: Allen Lane.
- Örstadius, K. (2022) ”Myndighet arbetar mot korruption – högsta chefen rekryterade tidigare kollega”, *Dagens Nyheter* 23 mars 2022.

Shoshana Zuboff, *Övervakningskapitalismen. Vid maktens nya frontlinjer.* Ordfront, 2021. Översatt av Ola Nilsson.

Enligt Shoshana Zuboff, professor emerita vid Harvard Business School, uppstod en ny samhällsform – övervakningskapitalismen – någonstans i början av 2000-talet. Övervakningskapitalismen är en del av den tredje moderniteten och markerar ett tydligt brott med tidigare perioders samhällsdynamik. Den bygger på en ackumulationslogik där privata företag samlar in och äger den information som genereras när vi använder sociala medier eller smart teknik, gör sökningar på internet eller på andra sätt lämnar digitala spår efter oss i vardagen. Zuboff beskriver informationen som en ny råvara företagen använder för att framställa ”prediktionsprodukter”, exempelvis i form av typiska användarprofiler, som kan säljas vidare till andra företag i syfte att utforma mer träffsäker och individanpassad reklam. Boken innehåller en mängd exempel på produkter som lagrar information: en smart tv som kan lyssna på innehavarens samtal hemma i soffan, en säng som samlar in data om sömn, vakenhet och puls, en leksaksdocka som ställer frågor och registrerar uppgifter om var ägaren bor.

Utvecklingen skildras huvudsakligen utifrån de fem största amerikanska teknikföretagens horisont med fokus på Google och Facebook, även om Microsoft, Amazon och Apple också nämns – Apple främst i ett kontrafaktiskt resonemang om hur framtiden hade kunnat gestalta sig. Materialet består av intervjuer med 52 datavetare samt en mängd företagsrelaterade dokument (årsredovisningar, offentliga anföranden, patentregistreringar, program- och policydokument). Zuboff beskriver sin metod som samhällsvetenskaplig, kvalitativ och essäistisk utan att närmare precisera hur hon har analyserat materialet. Hon lanserar ett stort antal nya begrepp och referensramen är bred med hänvisningar till såväl Durkheim, Marx och Weber som Arendt, Adorno, Polanyi med flera.

Utgångspunkten för boken är en kritik av teknologisk determinism där Zuboff hämtar argument från Webers syn på ekonomiskt handlande och påpekar att människor och företag använder teknik som medel för att uppnå ekonomiska mål. Inicialt analyserade teknikföretagen informationsflöden i syfte att förbättra sökmotorer, digitala kartor och annan smart teknik, men i dag används samma metoder enligt Zuboff för att finjustera (*tune*), fösa (*herd*) och knuffa (*nudge*) mänskligt beteende i en viss riktning utan att vi är medvetna om det. Ett försäkringsbolag kan exempelvis se till att bilen inte går att starta om försäkringspremien inte har betalats i tid, alternativt justera premien på individuell basis om föraren visar sig ha en riskabel körstil. Med hjälp av prediktionsprodukter kan mänskligt beteende styras så att det i förlängningen blir mer automatiserat och maskinlikt. Zuboff illustrerar en möjlig framtid genom att citera Eric Schmidt, före detta vd på Google, och Sebastian Thrun, datavetare och tidigare anställd på Google, som argumenterar för att människor kommer att kunna lära av andras erfarenheter på samma sätt som AI gör: ”AI utvecklas på ett annat sätt. När en av de självkörande bilarna gör ett fel så lär sig alla självkörande bilar av detta misstag. [...] Faktum är att självkörande bilar ’föds’ med

sina förfäders alla färdigheter” (Schmidt & Thrun 2016, citerad i Zuboff 2021:465). Detta är övervakningskapitalismens mål, menar Zuboff: människor ska bli mer som maskiner genom att imitera varandra och röra sig som ett enhetligt kollektiv. I den nya samhällsform som växer fram ”blir maskinernas svärm en förebild för det nya svärmsamhället där vi alla kan marschera som en fredlig enhet, i samma riktning enligt samma ’korrekta’ förståelse, för att skapa en värld utan misstag, slump eller oavsiktlig ordning” (s. 465). Utvecklingen sker på bekostnad av mänsklig frihet och individualitet i sartreansk bemärkelse.

Zuboff jämför övervakningskapitalismen med totalitarismen, men poängterar att övervakningskapitalismens ”instrumentära makt” är ett ”exempellöst” fenomen som radikalt skiljer sig från den totalitära makten. Medan den totalitära makten vilar på kontroll av våldsmedlen och riktar sig mot ”massan” i politisk bemärkelse, vilar den instrumentära makten på kontroll av kunskapens uppdelning i samhället och riktar sig mot ”populationen” i statistisk bemärkelse. Parallellerna till Webers och Foucaults respektive maktbegrepp är tydliga men Zuboff tar inte upp dem. Över huvud taget är Foucault och stora delar av den litteratur om övervakning som bygger på foucaultianska begrepp som disciplinär och kapillär makt, skapandet av ”fogliga kroppar” och styrningsrationalitet märkligt frånvarande i Zuboffs analys. Det hade inte behövt vara ett problem om det inte vore för att hennes slutsatser påminner en hel del om just den litteraturens. Sett ur ett sociologiskt perspektiv kräver relationen mellan de olika typerna av makt en mer grundläggande analys än den Zuboff presenterar. Å ena sidan knyter hon den instrumentära makten till privata företag, å andra sidan tar hon i ett kort avsnitt om Kina upp att även staten kan använda den – hon talar då om en ”fusion mellan den instrumentära makten och statens makt” (s. 440). Hon nämner att prediktionsprodukter använts i försök att påverka val i flera länder samt att USA:s underrättelsetjänster och militär också har ägnat sig åt liknande övervakningsprojekt, bland annat i samband med ”kriget mot terrorismen” efter 11 september 2001. Däremot diskuteras inte vare sig expansionen av privata militär- och säkerhetsföretag som också ägnar sig åt olika former av övervakning (Swed & Crosbie 2019) eller relationen mellan dessa företag och staten (Churchill, Janiewski & Leloup 2020). Big Other, det alternativa begrepp som Zuboff använder för att beskriva den instrumentära makten, framstår som en ansiktslös kontrast till staten (Big Brother), men vad det egentligen betyder blir inte tydligare när Zuboff i foucaultiansk anda beskriver Big Other som ”systemet för allestädes närvarande databehandling” (s. 424). Här hade en weberianskt inspirerad analys med fokus på social handling kunnat vara mer givande. Zuboff ägnar ytterst lite utrymme åt kapitalismens natur, vilket ger läsaren intrycket att det är övervakningsformerna som är nya. Samtidigt är det tvivelaktigt om den instrumentära makten som sådan är ny – det tycks snarare vara fråga om en disciplinär makt som har förskjutits till nya aktörer (till exempel teknikföretag) och yrkesgrupper (till exempel datavetare).

Ordet *beteende* är centralt i resonemanget eftersom Zuboff menar att den instrumentära makten liknar behaviorismen i sitt intresse för observerbara data i form av ”handlingar som är helt tomma på subjektiva egenskaper” (s. 413). Appar, spel och

annan smart teknik skapas med syftet att utvinna så mycket ”beteendeöverskott” som möjligt, bland annat genom gameifiering – att göra användarupplevelsen kul och interaktiv samt belöna eller bestraffa användarens handlingar – vilket i sin tur bidrar till att göra användaren beroende. De kanske tydligaste exemplen finns i spel som bygger på geocaching, som Ingress och Pokémon Go!, där användaren ”bara tror att de spelar” spelet (s. 356) medan det egentliga syftet är att samla in platsbaserad data om användaren och dennes vänners rörelsemönster. Genom plats- och personspecifik reklam kan användaren sedan lockas att besöka barer, tebutiker eller pizzerior – sponsrade platser – under spelets gång. Beroendet uppstår, enligt Zuboff, på grund av spelets design. I likhet med spelautomater har appar och smart teknik utformats för att få användaren att tillbringa så mycket tid som möjligt i appen och uppslukas av aktiviteten, ett tillstånd av ”jagförlust och autogratifikation” (s. 505) som användaren dras till utan att själv märka det och så småningom inte kan vara utan. Men gameifieringen gäller alltså inte bara appar som är direkt utformade som spel, utan är en del av övervakningskapitalismens allmänna logik och därför även av en mängd andra smarta produkter, som ”den uppkopplade bilen”. I linje med sådant som diskuterats i senare års socialpsykologiska forskning kommer Zuboff även in på att de interaktiva funktionerna på sociala medieplattformar som Facebook och Instagram leder till ”profilinflation”, FOMO (*fear of missing out*, rädsla för att missa något roligt), ”känslomässig smitta” och ett intensifierat fokus på social jämförelse. Dessutom leder övervakningskapitalismen till att tillit och ”sociala funktioner” som förhandling, kommunikation och problemlösning, till exempel på arbetsplatser, ersätts av algoritmbaserade instruktioner, ”policies” och regler.

Ett problem med Zuboffs analys är att hon inte ifrågasätter eller undersöker dessa effekter närmare. Avståndet mellan företagets mål, visioner och idéer – som ligger till grund för stora delar av analysen – och de faktiska utfallen försvinner och Zuboff tycks ta för givet att ”beteendemodifieringen” fungerar – eller kommer att fungera – perfekt. En sociologisk fråga jag gärna hade sett ställas är vad som händer när tryckluftsborren på byggarbetsplatsen automatiskt stänger av sig själv för att säkerställa att endast utbildade anställda hanterar den (s. 460): Hur påverkar det arbetet och maktrelationerna på arbetsplatsen?

Lösningen på de problem som övervakningskapitalismen för med sig är enligt Zuboff mer och starkare reglering. Hon anser att den europeiska GDPR-lagstiftningen kan vara en väg framåt, beroende på hur den tillämpas (den irländska dataskyddsmyndigheten IDPC utreder för närvarande vilket skydd europeiska Facebookanvändares personuppgifter har när de överförs till amerikanska servrar; se Peterson & Wisterberg 2022). Samtidigt är det svårt att tänka sig att lagstiftning skulle räcka för att vända den genomgripande samhällsförändring boken beskriver, något som Zuboff också antyder.

Sammanfattningsvis är bokens främsta styrka att den ger en inblick i några företags arbete med att ta fram smarta produkter samt i de framtidsvisioner och idéer som dessa företag presenterar för omvärlden. Zuboffs starka betoning av skillnaderna mellan

övervakningskapitalismen och tidigare samhällsformer övertygar inte, men därmed inte sagt att det inte skulle behövas kritisk forskning om den teknik hon beskriver. Tyvärr har det stora antalet begrepp och den mångordiga stilen en tendens att ta över på bekostnad av skärpa och relevans. Det blir inte bättre av att den svenska översättningen är ojämn. Ironiskt nog undrar jag ibland om Google Översätt haft ett finger med i spelet.

Alexandra Bogren
Södertörns högskola

Referenser

- Churchill, D., D. Janiewski & P. Leloup (red.) (2020) *Private security and the modern state. Historical and comparative perspectives*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429060991>
- Peterson, D. & E. Wisterberg (2022) ”Metas hot: Vi släcker ned Facebook och Instagram”, *Svenska Dagbladet*, 6 februari 2022.
- Schmidt, E. & S. Thrun (2016) ”Let’s stop freaking out about artificial intelligence”, *Fortune*, 28 juni 2016.
- Swed, O. & T. Crosbie (red.) (2019) *The sociology of privatized security*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-98222-9>

Andreas Reckwitz, *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne*. Suhrkamp, 2017.

Andreas Reckwitz, *Das Ende der Illusionen. Politik, Ökonomie und Kultur in der Spätmoderne*. Suhrkamp, 2019.

Andreas Reckwitz *Die Gesellschaft der Singularitäten* – på svenska närmast singulariteternas, eller, kanske bättre, särskildheternas samhälle – gavs ut 2017 och blev snabbt omdiskuterad, prisbelönt och en storsäljare, trots sina 480 sidor. Titeln kunde ge intryck av att boken utgör ytterligare ett bidrag till den problematiska sociologigenrens samtidsdiagnos, men Reckwitz vill inte göra sig till profet för att vi lever i något nytt samhälle, som skulle ha *ersatt* det gamla, utan intresserar sig väl så mycket för de nya samhällstendensernas gränser som för vad de medför och åstadkommer. Inte minst blir detta tydligt i *Das Ende der Illusionen* som i viktiga avseenden fördjupar analyser från *Die Gesellschaft der Singularitäten*. Redan det att det handlar om det modernas strukturomvandling framhäver för övrigt att vi har att göra med både förändring och kontinuitet: förändring inom det modernas ramar – en förändring som Reckwitz ytterst ser som ett spel mellan rationalism och romantik, eller, mer sociologiskt, mellan funktion och värde.

Den singulariteternas sociala logik som präglar förändringen innebär därmed inte heller något historiskt nytt, trots att förändringen nu har inneburit en explosion för det särskildas sociala logik. Vad logiken gör är därför inte att ersätta men väl att överlagra en annan – det allmännas – sociala logik, som därmed inte längre förmår dominera samhället. Reckwitz intresserar sig för en de långa perspektivens sociologi, för *la longue durée*, över årtiondena. Han vill alltså utveckla en teori om det senmoderna, ja om det moderna samhället över huvud taget, grundad på skillnaden och konkurrensen mellan det allmännas och det särskildas sociala logik. Med det vill han lika litet mystifiera som avslöja något, skapa euforiska förhoppningar eller ställa pessimistiska diagnoser. Någon normativ teori är det alltså inte fråga om, utan om vad han vill förstå som en *kritisk analytik* över samtiden och dess genes. Hans kritiska uppgift gäller därför samtidens motsättningar i all deras ambivalens, med alla deras oavsedda konsekvenser och nya uteslutningsmekanismer – en som det skall visa sig produktiv ansats.

Mer konkret handlar det om den djupgående strukturomvandling som alltsedan 1980-talet, i Reckwitz vokabulär, sett det klassiska industriella moderna omvandlas till en ny form av modernitet: det senmoderna. Om den omvandlingen har det skrivits mycket, om än från skilda utgångspunkter och med blick på skilda aspekter, inte minst av sociologer. Likväl framstår Reckwitz bidrag som något utöver det vanliga (eller, med en ironisk twist, som något singulärt) med dess strävan efter fullständighet: analysen gäller hela vårt samtida samhälle, systematiskt jämfört med dess föregångare. Analysen är begreppsligt genomarbetad och förvånansvärt väl underbyggd rent empiriskt. I sitt teoretiska helhetsgrepp är Reckwitz bidrag närmast jämförbart med några av 1980-talets stora teoretiska synteser som Habermas kommunikativa handlingsteori och Giddens struktureringsteori, samtidigt som det har en helt annan samtidsrelevans

med sin omsorg om de empiriska – historiska – detaljerna, och de är många. Reckwitz grepp är analytiskt *och* konkret.

Konkurrensen mellan det allmännas och det särskilda sociala logik utgör alltså Reckwitz teoretiska grundbult. Redan det förhållandet att det särskilda inte kan bli allmänt gör att det inte enkelt kan ersätta det allmänna, men väl dominera det och ställa det i skuggan. Därför är *spänningen* mellan dem avgörande. Singularitet pekar på det som är ojämförbart och outbytbart i samhället. Här återoppar Reckwitz Thomas-teoremet: något blir verkligt genom att vi tror att det är det och handlar därefter. I så måtto hänvisar det singulara (liksom det allmänna för den delen) till genuint sociala fenomen, skulle jag vilja tillägga. Singulariteter görs. ”I singularitetens modus levs inte livet helt enkelt”, skriver Reckwitz vidare, ”det anordnas, ställs ut” (s. 9). I princip kan nu nästan vad som helst singulariseras, men långt ifrån allt, och än mindre samtidigt: det singulara gör nämligen ett slags exklusivitetsanspråk.

Det allmänna har det industriellt moderna som prototyp. Rationalisering, generalisering och standardisering bär fram det allmänna. Det allmännas värde ligger i en standard som visserligen kan höjas, men som ändå alltid delas. Från det singularas värdehorisont framstår det alltid som medelmåttigt. Om det allmännas sociala logik reducerar komplexitet genom rationalisering och standardisering, alstrar det singularas logik något *egenkomplext med inre täthet* (s. 52) när det upphöjer det. Värdesättning – tillskrivning av värde (löshet) – och därmed värdeanhopning och värdeberövande är med andra ord centrala fenomen för Reckwitz analys – hans ansats här äger relevans långt utanför den sociologiska samtidsanalysen.

Varje social logik kan analyseras med sikte på fem skilda sociala enheter: objekt, subjekt, rum, tid och kollektiv. Var och en av dess enheter kan alltså singulariseras. Värdetillskrivningen – enhetens värdeuppladdning – kan därvid använda fem skilda kvaliteter: något estetiskt, något narrativt-hermeneutiskt, något etiskt, något gestaltat eller något ludiskt. Singulariseringen kan vidare analyseras genom fyra olika praktiker: observation (förståelse och representation) eller upptäckt av det singulara, värdering av det, frambringande eller skapande av det och slutligen tillägnelse, vilket inbegriper en särskild upplevelse. Detta visar på systematiken i Reckwitz ansats. Hur han sedan mer i detalj utvecklar den saknas det tyvärr utrymme att gå in på inom recensionens ramar.

Däremot kan jag inte avhålla mig från att peka på de tre orsakerna till det primat för det singularas logik som enligt Reckwitz mening nu har exploderat. Det handlar om tre faktorerers sammanfall alltsedan 1970-talet: den sociokulturella autenticitetsrevolution som bärs fram av den nya medelklassens livsstil, sedan ekonomins omvandling till en det särskildas postindustriella ekonomi och digitaliseringens tekniska revolution. Av dessa mer eller mindre välkända faktorerers historiska sammanfall myntar Reckwitz således en det singularas sociala logik. De sociala och ekonomiska polariseringar som logikens dominans resulterar i är tämligen välkända fenomen – men sammankopplingen av singularisering och polarisering är Reckwitz. Först en varornas polarisering, där vi sett framväxten av allt fler vinnaren tar allt-marknader (och mer allmänt varumärkets betydelse), vidare arbetsförhållanden polarisering mellan högkvalificerade jobb och enkla tjänster samtidigt med en klass- och livsstilspolarisering med åtföljande

subtila kulturkonflikter och för det fjärde en polarisering av de sociala rummen på global, nationell och regional nivå i ”attraktiva” platser och ”avhängda regioner” samt inte minst en politisk polarisering mellan en konkurrens- och mångfaldsinriktad liberalism och en antiliberal kulturessentialism (populism).

Reckwitz ägnar nu dessa fem polariseringar var sitt kapitel. Bredden i hans samhällsanalys blir här högst påtaglig. Inte minst omfattningen av den empiri han åberopar är slående, även om det framför allt är andras arbeten han stödjer sig på och inte någon egen primäremperi. Att det sedan också är fråga om en systematisk teoretisk analys öppnar som jag ser det för åtminstone två användningar av Reckwitz arbete. Dels fungerar den som en aktuell, bred samtidsanalys av det moderna samhället i väst. Den ger oss ett genomarbetat och i stora stycken relevant svar på frågan om vad det är för samhälle som vi lever i – en närmast klassisk uppgift för sociologin som jag ser den. Trots sin kultursociologiska infallsvinkel på uppgiften väjer Reckwitz inte heller för att fånga upp också den tekniska, ekonomiska och politiska utvecklingen. Dels fungerar hans analys även för den som specialiserat sig på något enstaka av de områden Reckwitz ägnar sin analys och som vill se sitt objekt i ett större sammanhang, varför inte som ett sätt att öppna sig för nya tematiseringar och möjliggöra ett bredare bidrag till den sociologiska samtidsanalysen.

Avslutningsvis ställer Reckwitz frågan om vi nu inte ser det allmännas kris – en förlust av det allmänt gemensamma. Hans svar blir jakande och han framhåller i synnerhet en kris för det sociala erkännandet när de sociala polariseringarna växer och meritokratin destabiliseras, till exempel genom vinnaren tar allt-marknader. Till det kommer en kris för självförverkligandet i det senmodernas kulturella hjärta när livsstilskraven på den nya medelklassen blir allt svårare att uppnå, då de hela tiden stegras i rörelsen bort från *mainstream*. Slutligen tillkommer en politisk kris som yttrar sig i såväl en offentlighetens uppstyckning som en styrningskris. Lösningen på problemet med att det allmänt gemensamma har gått förlorat står inte att finna i ett samhälle dominerat av det singularäras logik.

Har då singulariteternas samhälle nått sin gräns? Reckwitz svar skulle kunna vara jakande. I *Das Ende der Illusionen* (2019) tycker han sig se möjligheter till ett uppbrott genom en växande desillusionering över den liberala framstegstanken. Händelser som finanskrisen år 2007, Trumps presidentvalseger och Brexit har fött fram en ström av dystopier men också en nostalgisk tillbakablick på den efterkrigstid som så påtagligt präglades av det allmännas sociala logik. Nu ser emellertid Reckwitz varken någon dystopisk eller nostalgisk lösning på den det allmännas kris som singulariseringens och polariseringens dubbelstruktur för med sig. I stället ser han en möjlighet till en nykter sociologisk samtidsanalys som inte ryggat tillbaka för det senmodernas motsättningar och tvetydigheter. Det gäller att sätta samhällsstrukturen och dess omvandlingar under sociologisk lupp och greppa dess paradoxer och ambivalenser: att betrakta ”en samtidighet av socialt framsteg och nedgång, [...] av kulturell upp- och nedvärdering” (s. 18 f.) i dess explosivitet. Gör vi inte det, sätter vi oss fast i nuet.

Mellan dystopins Scylla och nostalgins Karybdis ger Reckwitz oss därför fem längre, ingående analyser. Att de knyter an till det tidigare, större arbetet ger ofrånkomligen

upphov till vissa upprepningar, men väsentligen fördjupar Reckwitz här sin analys. En av analyserna ägnas den samtida konflikten om kulturen – som hör nära samman med frågor om identiteten – präglad av en grundläggande motsättning mellan global hyperkultur och lokal kulturessentialism. Motsättningen kan bli antagonistisk, även om samexistens är möjlig. I hyperkulturen uppmärksammar Reckwitz två blinda fläckar, dels att den inte bärs upp av något kollektiv, dels att den saknar en gemensam kulturpraxis normativa förbindlighet; konsekvensen blir att den underordnas marknaden. Eftersom också kulturessentialismen präglas av singularitetens logik vore här enligt Reckwitz en universell – allmän – motkultur ett önskvärt alternativ, men han tvekar inför om den är praktiskt möjlig.

Det nya polariserade klassamhället – Reckwitz andra fördjupning – ser han som i huvudsak tredelat mellan den nya uppåtstigande medelklassen, den gamla undanträngda medelklassen och den prekära klassen, och därutöver en liten överklass. I detta tre-tredjedelsamhälle kan sedan flera olika klassmiljöer, var och en med sin livsstil, identifieras. Varthän denna klasstruktur nu är på väg håller Reckwitz öppet. Den tredje analysens objekt är den postindustriella ekonomin – ”i sin kärna [...] en kapitalistisk sådan” (s. 140). Dess ledande varor antar en ny form, de är immateriella: det handlar främst om en kognitiv och kulturell kapitalism med klara tendenser mot starkt polariserande vinnaren tar allt-marknader. Den en gång marginella konstmarknaden träder nu fram som paradigmatiske för den kulturella kapitalismen. Fastighetsmarknaden blir härvidlag särskilt intressant, ty här handlar det om kulturalisering av vad som tidigare var rent praktiska varor. Kulturkapitalismen är expansiv och extrem: varornas värde lösgörs från deras produktionskostnader.

Krisen för den nya medelklassens livsföring behandlar Reckwitz i sin fjärde fördjupning. Om självdisciplin, saklighet och social anpassning var hederssaker för den gamla medelklassen, tjänar självförverkligandet som kompass för den nya medelklassen. Men priset blir allt högre när självförverkligande ska bli till vardag. I kulturkapitalismen gäller det nämligen *att förena* självförverkligandet med ekonomisk framgång. Idealt sett ska hela ens vardagsliv vara emotionellt givande och autentiskt, men samtidigt nyttigt och effektivt – en alltmer omöjlig ekvation. De sex besvikelsens mekanismer som detta resulterar i är högst talande för den tid vi lever i (i/för den nya medelklassen). Men det finns utvägar. Reckwitz identifierar två. Ingen av dem framstår dock som förenlig med någon excellenskarriär.

Das Ende der Illusionen slutar med politikens kris och en möjlig utväg. Politik betraktas i regel som en höger–vänsterfråga. Reckwitz menar emellertid att vi inunder dessa skiljelinjer finner skilda politiska paradigmer som dominerar sin tids politik, som ställer och bemöter samhällsproblemen och som finns i höger- och vänstertappning. Vår tid präglas alltsedan 1980-talet av en öppnande liberalism, enligt Reckwitz, vilket nu lett fram till en överdynamiseringskris. Krisen är både socioekonomisk och sociokulturell. Ytterst är det en kris för demokratin. Kruket är hur liberalismen åter ska kunna inbäddas. Huruvida det är möjligt håller Reckwitz öppet, men han pekar på flera kritiska uppgifter som behöver lösas: de nya statushierarkierna måste övervinnas, men meritokrati är knappast lösningen; skillnaderna mellan stad och land

behöver hanteras liksom den eftersatta infrastrukturförsörjningen; och även kulturens pluralisering behöver överbryggas genom något slags grundregel för allas integration *trots* alla skillnader.

Där någonstans lämnar Reckwitz oss. Även om det är möjligt att rikta invändningar mot hans argument i dess enskildheter, inte minst då hans breda samtidsanalys är så rik i detaljerna, bör inte undanskymmas att han lyckats med att sammanfatta alltsammans under ett begrepp – singularitetens – ett begrepp som förvånansvärt väl fångar in vår inte sällan motsägelsefulla samtid. Dessa två arbeten förtjänar enligt min mening en stor sociologisk publik (de finns båda numer också i engelsk översättning på Polity Press).

Mats Franzén

Uppsala universitet

Florian Jatón, *The constitution of algorithms. Ground-truthing, programming, formulating.* MIT Press, 2021.

Algoritmer som kan lära av sin datahunger fortsätter att förtrolla, förvirra och förarga. Men vad försiggår egentligen när maskininlärare ger sig i kast med att skapa algoritmer, vilkas beräkningar ofta liknas vid något så gripbart som matlagningsrecept med instruktioner steg för steg? Med inspiration från klassiska laboratoriestudier (exempelvis Knorr-Cetina 1981; Latour & Woolgar 1986) inom teknik- och vetenskapsstudier (STS) söker sociologen Florian Jatón svar på den frågan genom tre fallstudier fördjupade med vetenskapshistoriska undersökningar i sex kapitel. Jatóns *The constitution of algorithms* möter vår undran över vad som ingår i algoritmskapandets praktik, så att vi inte blir hänvisade till att följa dessa beräknande storheters konsekvenser från sidlinjen. Verket är ett viktigt bidrag till en livaktig forskning som korsar disciplinränder – ibland kallad *kritiska data- och algoritmstudier* – och som studerar algoritmer, maskininlärning och artificiell intelligens (exempelvis Christin 2017; Lee & Björklund Larsen 2019; Crawford 2021).

Jatón presenterar tre viktiga analytiska konstruktioner vilka fungerar som ingångar till algoritmskapande inom maskininlärning. Författaren skär igenom denna mystifierade praktik i sin utredning av aktiviteterna ”grundsanningsarbete” (*ground-truthing*), ”programmering” (*programming*) och ”formulering” (*formulating*). Aktiviteterna förstås som helheter av snävare ”handlingsriktningar” (*courses of action*) bundna till specifika situationer. Handlingsriktningarna beskriver Jatón som ”kronologiska sekvenser av gester, blickar, tal, rörelser och interaktioner mellan människor och icke-människor” (s. 23) ordnade som överlappande linjer med ett gemensamt slutmål. Sådana sekvenser kan utspelas vid olika tidpunkter och i olika rum – därmed binder författaren begreppsligt ihop en utspridd verksamhet. Jatóns etnografiska fältarbete utförs i samarbete med en akademisk forskargrupp av datavetare som arbetar med maskininlärning för bildanalys. Gruppen utvecklar algoritmer för igenkänning av olika framträdande egenskaper (jfr *saliency detection*) med målet att detektera flera ansikten inom en och samma bild. En sådan typ av procedur var tekniskt omöjlig eftersom tillräckligt komplexa dataunderlag saknades vid tidpunkten för fältarbetet.

Inom ramen för en ”problematiseringsprocess” drar gruppen upp konturerna för en möjlig lösning av problemet att bedöma vilka egenskaper som är framträdande genom att betrakta ansiktsdrag utifrån en kontinuerlig skala (s. 82). Datavetarna mejslar fram ett hanterbart arbetsflöde genom att via en *crowdsourcing*-plattform anlita extern arbetskraft som märker ut områden på en stor samling av bilder. Arbetarna får i uppdrag att markera ut centrala drag på bilderna, exempelvis rektanglar omkring människoansikten. Markeringarna innebär att två koordinater (x, y) längs de tvådimensionella bilderna enkelt kan utvinnas. Mänskliga tolkningar av dragen på bilderna översätts därmed till numeriska värden som algoritmer kan begripa. Datasetet klyvs därefter i två delar, träningsdata med markeringar och testdata utan markeringar. Träningsdata kalibrerar algoritmens träffyta, medan testdata är den standard som algoritmens prestanda utvärderas mot. Datasetet fastställer alltså *både* de parametrar

och de trösklar genom vilka algoritmer utvecklas och utvärderas, vilket maskininlärare kallar grundsaning. Aktiviteterna som leder till sammansättningen av sådana referensdataset utgör ett centralt resultat av maskininlärningens praktik, vilket Jatón benämner *grundsaningsarbete*.

Jatón djupdyker sedan i en rad kognitiva metaforer som dominerat datavetenskapen sedan matematikern John von Neumanns (1903–1957) dagar. Jatón menar att varken datavetenskapens materiella miljö eller dess vardag fångas in i reduktionistiska tankefigurer om datorer som exempelvis ”elektroniska hjärnor” styrda av relationen mellan input och output eller som problemlösande sinnen frikopplade från både kroppar och miljöer. I stället föreslår Jatón (s. 130–134) begreppet ”enaktiv kognition” (*enactive cognition*) som ett sätt att förstå datavetenskapen. Utifrån detta synsätt drivs kognitionen fram av förkroppsligade handlingar och situerade interaktioner snarare än av mentala processer som föregriper handling. Dock är det oklart vilken roll begreppet spelar i Jatóns undersökning, eftersom författaren tar rygg på Latours sociologi, i stora drag anammar dennes ontologi och förser sin studie med en liknande teoretisk ansats.

En betydande del av det etnografiska materialet, förutom intervju- och fältanteckningar, utgörs av dokumenterade programmeringsförlopp. Programmeringsförloppen genomförda i *Matlab*, en programmeringsmjukvara för matematiska beräkningar, blir därmed föremål för en noggrann dechiffriering. Jatón presenterar ett svindlande fyrverkeri av *inskriftioner* (s. 148). Inskriftioner, ett av Latours (1987) nyckelbegrepp, gör det möjligt att materialisera, förflytta och kombinera representationer: i Jatóns fall avses beräkningar av data som översatts från bilderna. Jatón hävdar träffsäkert att ”trots deras ofta anspråkslösa yttre (listor med siffror, ritningar, artiklar, tabeller, grafer), är [inskriftionerna] i hög grad delaktiga i formandet av vår värld” (s. 14). Analysens förtjänstfullhet består i att den vänder den sociologiska blicken mot själva programmeringsförloppet: manövern bidrar till att empiriskt uttyda beräkningens krafter.

Jatón framhåller att den tekniska aspekten av programmering framträder som tydligast när programmeringsförloppen bryter samman, det vill säga när harmonin mellan teknolog, programmeringskod och data tillfälligt havererar. Vid sådana tillfällen blir huvuduppgiften att identifiera moment i kodutrymmena där haverierna kan ha uppstått. I sökandet efter vägar ut ur dessa återvändsgränder anlitar maskininlärare nya verkningfulla kodfragment som påverkar tillståndet i nätverket, vad Latour (1987) benämner *aktanter*. Programmering görs även inom *scenarier*, ett slags ”performativa narrativa resurser” som ”upprättar horisonter vilka programmerare kan hålla fast vid – samtidigt som de hålls fast av dem – och därigenom fastställa gränserna för programmeringsförlopp” (s. 192). Dessa berättelser utgör en sorts arbetsplan, men därutöver menar Jatón att de är äventyr som i sin ovisshet väcker affekter hos programmeraren. Man kan fråga sig om inte de krafter som berättelserna sätter igång egentligen grundas i det som Richard Sennett (2008) kallar *hantverksmässigt etos*, något som även verkar göra sig påmint under det knepiga men förlösande arbetet med att ta sig ut ur återvändsgränderna.

Jatóns tredje nyckelbegrepp, *formuleringar*, synliggör aktiviteten som översätter eller *plattar till* material i dataset för att det ska kunna ordnas enligt matematikens

grammatik. Formuleringar etablerar ett släktskap med matematikens certifierade eller stabiliserade kunskap. Reduktionen – i form av ömsom kvantifiering, ömsom formalisering – gör det nämligen möjligt att i stor utsträckning bearbeta materialet. Den successiva bearbetningen leder slutligen till en ny algoritm vars funktion möjliggör just igenkänning av ansikten på bilder.

I boken vänder sig Jatón mot konstruktionsbegreppet. Med stöd i forskare som bland andra John Law och John Urry (2004) framhåller han att analytikerns egna positioner och politiska anspråk tenderar att osynliggöras genom det deskriptiva anspråket. I stället framhåller Jatón *konstituering* som en central idé för att tydliggöra att hans eget bidrag är partiellt, värderingsburet och i viss mån världsskapande. Det är oklart om några landvinningar görs genom detta grepp; det liknar mest en reflexiv diskussion om forskares situerade kunskapsproduktion och samhällsvetenskapens performativa drag. I bokens slutdiskussion anknuter författaren till Antonio Negris (1999) idé om *upproriska handlingar* som syftar till att avtäckta konstitueringsprocesser för att kunna återpolitiserade dem. Jatón (s. 287) beskriver själv sitt politiska bidrag som en ”alternativ upprorisk syn på hur algoritmer bildas som syftar till att tillföra nya argument och föreslå nya organisationssätt”.

Men förutom några nedslag i de prekära arbetsförhållandena inom *crowdsourcing* (se även Irani 2015) och framhävandet av datavetenskapens materiella, förkroppsligade och affektiva drag, ägnar sig Jatón huvudsakligen åt beskrivningar. Negris annars potenta argument blir därmed en variant av vad Ian Hacking (1999:7) ansåg vara kännetecknande för den konstruktivism som Jatón spjärnar emot: ”X är inte oundvikligt”. Spänningar inom algoritmskapandet hade kunnat undersökas närmre, exempelvis hur forskargruppen motiverade sitt beslag av massvis med bilder av mänskliga ansikten från allmänheten insamlade från plattformen *Flickr* eller hur forskargruppen bestämde vad som *egentligen* är ”framträdande egenskaper” i dessa främlingars ansikten. För intresserade läsare framkommer tydligare förslag på nya analysverktyg som intervenerar i sådana vägval i andra texter av samme författare (se Jatón 2021b).

Under de senaste åren har det vuxit fram en omfattande forskning som politiserat algoritmer genom att utreda deras konsekvenser för samhällslivet (se exempelvis Noble 2018). Den största förtjänsten med Jatóns studie är den skarpa blicken på forskarnas praktik med en begreppsutveckling som i stället synliggör algoritmskapandets dunkla aktiviteter. Arbetet introducerar flera analytiska vägar att gå vidare på – i synnerhet med ledning av de begrepp som återfinns redan i bokens titel. Studien har särskild behållning för läsare som är intresserade av maskininläring, artificiell intelligens, vetenskap- och teknikstudier (STS) och digital sociologi. Direkt nödvändig är den för forskare inom kritiska algoritm- och datastudier.

Isak Engdahl

Lunds universitet

Referenser

- Christin, A. (2017) "Algorithms in practice. Comparing web journalism and criminal justice", *Big Data & Society* 4 (2). <https://doi.org/10.1177/2053951717718855>.
- Crawford, K. (2021) *Atlas of AI*. New Haven: Yale University Press.
- Hacking, I. (1999) *The social construction of what?* Cambridge: Harvard University Press.
- Irani, L. (2015) "Difference and dependence among digital workers. The case of Amazon mechanical turk", *South Atlantic Quarterly* 114 (1):225–234. <https://doi.org/10.1215/00382876-2831665>
- Jaton, F. (2021a) *The constitution of algorithms. Ground-truthing, programming, formulating*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/12517.001.0001>
- Jaton, F. (2021b) "Assessing biases, relaxing moralism. On ground-truthing practices in machine learning design and application", *Big Data & Society* 8 (1):1–15. <https://doi.org/10.1177/20539517211013569>.
- Knorr-Cetina, K.D. (1981) *The manufacture of knowledge. An essay on the constructivist and contextual nature of science*. New York: Pergamon Press.
- Latour, B. (1987) *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, B. & S. Woolgar (1986) *Laboratory life. The construction of scientific facts*. Princeton: Princeton University Press.
- Law, J. & J. Urry (2004) "Enacting the social", *Economy and Society* 33 (3):390–410. <https://doi.org/10.1080/0308514042000225716>
- Lee, F. & L. Björklund Larsen (2019) "How should we theorize algorithms? Five ideal types in analyzing algorithmic normativities", *Big Data & Society* 6 (2):1–6. <https://doi.org/10.1177/2053951719867349>.
- Negri, A. (1999) *Insurgencies. Constituent power and the modern state*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Noble, S.U. (2018) *Algorithms of oppression. How search engines reinforce racism*. New York: New York University Press.
- Sennett, R. (2008) *The craftsman*. London: Penguin Books.

Äntligen kunde vi mötas!

ALLT SOM ÄR fast förflyktigas. Sådan är tidens gång och vår uppgift som sociologer är att förstå, förklara och med våra resultat möjligen också förbättra vår värld och människors föränderliga villkor. När jag skriver detta har Sveriges regering beslutat att ansöka om medlemskap i militäralliansen Nato. Ett beslut som på många sätt förändrar vår vardag och vår framtid. Men det är inte bara våra svenska förhållanden som är under snabb omvandling; kriget i Ukraina rasar och parallellt – och emellanåt sammanflätat – med den eskalerande klimatkrisen påverkas människor i hela världen.

Kollegor, vi har alltså mycket att göra! Vi vet, av hävd, att sociologisk kunskap och sociologiska analyser bidrar till nya och ofta oväntade resultat. Dessa behöver vi nu. Och att svensk sociologi verkligen är en källa till ny och utmanande kunskap stod klart inte minst under årets Sociologidagar.

De välorganiserade och fullspäckade dagarna hölls mellan 14 och 16 mars i Uppsala, där Sociologiska institutionen firade 75-årsjubileum. Äntligen fick vi möjlighet att träffas på plats! Närmare trehundra sociologer mötte upp för att under tre dagar diskutera pågående forskning i inte mindre än 26 olika arbetsgrupper. Avgående ordförande Kenneth Nelson öppnade konferensen med en underfundig reflektion av hur en typologi grundad i fågellivets mångfald kan vara behjälplig i sökandet efter en sociologisk identitet och praktik (som återfinns i detta nummer av *Sociologisk Forskning*). Vi hade därefter förmånen att lyssna till två mycket inspirerande, eleganta och tankeväckande huvudtalare. Maria Brandén talade om sårbarheten hos olika socioekonomiska grupper i spåren av covid-19 och Richard Swedberg om teori som text och teori som aktivitet (som också går att del av i detta nummer av *Sociologisk Forskning*).

Hela fyra parallella semi-panelsamtal anordnades också, där vitt skilda ämnen debatterades. Bland annat uppmärksammades den jubilerande Sociologiska institutionen i Uppsala, med lanseringen av Hedvig Ekerwalds och Gunhild Hammarströms jubileumsbok om institutionens och ämnets utveckling. I ett annat rum pågick en livlig diskussion om de många och (o)möjliga utmaningar som en alltmer byråkratiserad etikprövning skapar. Med utgångspunkt i den ständigt aktuella frågan om hur forskningen kan möta samtidens och framtidens utmaningar, fördes det också ett samtal av en sakkunnig panel om vilka forskningspolitiska reformer som behövs för att stärka forskningens roll i samhället. Dessutom fick vi möjlighet att lyssna till en spännande diskussion om utvecklingen från ”bibliometrics evaluation of research to ’evaluation justice’”.

Under sista dagen, och i samarbete med *Sociologipodden*, hölls ett välbesökt semina-

rium om hur sociologin bäst kan bidra till att förstå kriser, där framför allt pandemins effekter stod i centrum.¹

Konferensmiddagen på Östgöta Nation förgylldes med prisutdelning. Torgny T. Segerstedts pris för bästa artikel i *Sociologisk Forskning* 2020 gick till Rolf Lidskog, Örebro universitet och samma pris för 2021 gick till Kerstin Jacobsson och Katarina Hollerz, Göteborgs universitet. Priset för bästa avhandling 2020–2021 gick till Johan Rosquist, Linnéuniversitetet, och hans avhandling *Moral i rätten. Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997–2017*. Sara Eldén och Stefan Svallfors var bedömare för Segerstedtpriset och Göran Ahrne och Gerd Lindgren bedömde de nominerade avhandlingarna. Stort grattis till pristagarna och varmt tack till bedömarna!

Att anordna konferenser kräver mycket tid och engagemang, och ett alldeles särskilt tack tillägnas så klart organisationskommittén i Uppsala för tre utomordentligt roliga och lärorika dagar. Tack! Förbundet lämnar nu med varm hand över stafettpippen till våra kollegor i Göteborg, som anordnar Sociologidagarna 2024.

Jag vill slutligen rikta ett varmt tack till den gamla styrelsen, vars initiativrika och viktiga aktiviteter lyste upp en annars så grå covidhimmel. Vi i den nya styrelsen hoppas kunna bidra till liknande initiativ och därmed också synliggöra förbundet och ämnet även de nästkommande två åren. Vi börjar redan i höst: den 17 oktober bjuder vi in alla medlemmar till ett seminarium (online) med pristagaren för bästa avhandling, Johan Rosquist. Mer information kommer. Till årsskiftet avslutar dessutom den nuvarande redaktionen för *Sociologiska Forskning* sitt gedigna och uppskattade arbete. Vi uppmanar därför de medlemsinstitutioner som är intresserade av detta viktiga uppdrag att senast den 15 september skicka in en intresseanmälan till förbundet!

Åsa Lundqvist

Ordförande i Sveriges Sociologförbund

---

1 För de som missade samtalet finns det – och många andra – att lyssna på här via denna länk: <https://www.gu.se/socav/var-forskning/sociologipodden>.

Förbundets nya styrelse

Vid årsmötet för Sveriges Sociologförbund i Uppsala den 17 mars 2022 valdes följande styrelse och övriga föreningsfunktionärer för 2022–2023.

Presidium

Ordförande: Åsa Lundqvist, Lunds universitet

Vice ordförande: Åsa Wettergren, Göteborgs universitet

Kassör: Jonas Bååth, Lunds universitet

Sekreterare: Ann-Zofie Duvander, Stockholms universitet och Mittuniversitetet

Ledamöter

Andreas Henriksson, Karlstads universitet

Magdalena Kania Lundholm, Högskolan Dalarna

Emilie Larsson, Mittuniversitetet

Ylva Wallinder, Göteborgs universitet

Magnus Persson, Linnéuniversitetet

Suppleanter

Hernan Mondani, Stockholms universitet

Josef Ginnerskov, Uppsala universitet

Revisorer

Reza Azarian, Uppsala universitet

Erika Willander, Uppsala universitet

Revisorssuppleanter

Arvid Lindh, Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet

Åke Nilsén, Högskolan i Halmstad

Valberedning

Kenneth Nelson, Institutet för social forskning (SOFI), Stockholms universitet

Oskar Engdahl, Göteborgs universitet

Lena Karlsson, Umeå universitet

Torgny T. Segerstedts pris för bästa artikel i Sociologisk Forskning 2020 och 2021

Torsdag 17 mars, under konferensmiddagen vid Sociologidagarna i Uppsala, tillkännagavs mottagarna av Torgny T. Segerstedts pris för bästa artikel i Sociologisk Forskning, för årgångarna 2020 och 2021. Priset delas ut till den artikel som under året publicerats i tidskriften och som lämnat ett särskilt värdefullt bidrag till den sociologiska disciplinens utveckling. Priset inrättades av Sveriges Sociologförbund år 1994 och bär sitt namn efter Torgny T. Segerstedt som 1947 utsågs till Sveriges första professor i sociologi. Följande motivering till årets utdelning gavs av juryn:

2020 års pris

Tilldelas Rolf Lidskog, för artikeln ”Samhället utmanat? Artificiell intelligens och sociologisk kunskap”.

Prismotivering: Baserat på en gedigen kunskap om aktuell samhällsvetenskapligt inriktad AI-forskning pekar Lidskog på en rad punkter ut de fundamentala sociologiska frågor som aktualiseras. Maktrelationer, fördelningskonflikter, riskhantering och etikfrågor både påverkas av och påverkar den artificiella intelligensens funktionssätt och tillämpning. Ytterst väcks frågan om vad det egentligen innebär att vara människa i ett tidevarv präglad av dramatisk teknologisk förändring. Artikeln är en välskriven och insiktsfull appell till sociologsamfundet att ta sig an dessa utmanande och rent ödesdigra frågor.

Artikeln publicerades i Sociologisk Forskning volym 57, nr 2. Lidskog är verksam vid Örebro universitet.

2021 års pris

Tilldelas Kerstin Jacobsson och Katarina Hollertz, för artikeln ”Commitment and control. Teamwork as management tool in a welfare state bureaucracy”.

Prismotivering: Grundat i en djupgående etnografisk undersökning av Försäkringskassan visar artikeln på konsekvenserna av införandet av nya organisationsmodeller i välfärdsprofessioner. Genom att sammanföra teorier om gräsrotsbyråkrater med kritiska managementstudier visar artikeln på vikten av att studera kollektiva processer i arbetets organisering. Analysen av den stundtals förbluffande empirin landar i en ny modell för sociologisk analys av ”teamwork” som kan fånga både arbetsformens problem och dess attraktionskraft. Artikeln är mycket välskriven och ett utomordentligt exempel på den stora potentialen i en väl utförd institutionell etnografi för att kritiskt analysera dagens samhällsförändringar.

Artikeln publicerades i Sociologisk Forskning volym 53, nr 3. Jacobsson och Hollertz är verksamma vid Göteborgs universitet.

Juryn bestod av Sara Eldén, Lunds universitet, och Stefan Svallfors, Institutet för framtidsstudier.

KENNETH NELSON

Fyra generaliserade steg i lärandeprocessen

En vardagssociologisk betraktelse över gitarrspelande och sociologi

Anförande vid Sociologidagarna, Uppsala 16–18 mars 2022

Four generalised stages in learning. An everyday observation of guitar playing and sociology.

This essay was delivered as a speech by the outgoing president of the Swedish Sociological Association in connection with the bi-annual Sociologidagarna in Uppsala 16–18 March 2022. Guitar playing and sociology has many things in common, including how competence and skills are achieved. Based on everyday observations, four generalised stages in learning are outlined, that apply equally to guitar playing and sociology. To clearly differentiate each successive stage in the learning process, innovative analogies to bird life was used. In chronological order from novice to genius, the following separate stages of learning were identified: the birdhouse, the magpie, the lyrebird, and the nightingale. The birdhouse is characterised by surprise, confusion and almost total inability or ignorance, whereas the most prominent features of the magpie is curiosity, high energy and repetition. The lyrebird is occupied by imitation, self-centring and identity creation, whereas the nightingale shows clear signs of excellence and genuine innovation. Few guitar players and sociologists make the move from lyrebird to nightingale.

Keywords: sociology, guitar playing, learning, excellence

Inledning

Som avgående ordförande för Sveriges Sociologförbund ingår det att hålla ett högtidligt tal till medlemmarna vid Sociologidagarna. Traditionen bjuder att talet ska vara sociologiskt relevant, roligt och kanske rent av lite provocerande. Min uppgift under den närmsta timmen är således att vara både underhållande och undervisande. Den långa raden av tidigare närmast klassiska anföranden gör inte uppgiften mindre avundsvärd.

Faktum är att jag under lång tid oroat mig för detta grannliga åtagande. Uppgiften att adressera Sveriges främsta sociologer, vinna ert intresse och ge er något att minnas för lång tid framåt har emellanåt känts oöverstiglig och förlamande. Socialpolitiska forskare, ett litet skrä inom sociologin som jag tillhör, är inte kända för sina sociologiska utsvävningar. Inte heller för sin gränsöverskridande humor.

Flykt och kamp

I min desperation att finna inspiration gick jag tillbaka till tidigare anföranden. Jag slogs direkt av texternas höga kvalitet, hur de lyckades göra en närmast perfekt sociologisk analys av vardagliga men helt meningslösa ting. Flera av betraktelserna visade också prov på underfundig humor med allvarliga övertoner.

Mot denna bakgrund försökte jag få till en sociologisk betraktelse över mina husdjur. Jag noterade dock tidigt att hund och katt ledde mig in på ett alldeles för konfliktfyllt spår. Jag satte ihop en historia där jag visade prov på min ödmjuka personlighet, inkännande sinnelag och förståelse av egna brister och begränsningar. Slutresultatet kändes dock inte helt trovärdigt. Jag skissade på ett tal där jag ifrågasatte i stort sett all svensk sociologisk forskning, utom min egen så klart. Min hustru föreslog att jag skulle bygga mitt resonemang utifrån konst eller litteratur, men jag misstänker att det var en fint för att rikta in mitt intresse på andra områden, så där slog jag dövörat till. Oavsett ämne fick jag inte riktigt till det.

En gitarr

Det var faktiskt min äldsta dotter som räddade mig ur denna kakofoni av mer eller mindre osammanhängande och ogenomtänkta sociologiska betraktelser. Min dotter går andra året på gymnasiet och har helt plötsligt börjat intressera sig för mina gitarrer, som under lång tid legat undanstoprade i källaren. Hon försöker också febrilt bli tillräckligt duktig för att kunna vara med i ett band som några av hennes klasskamrater precis bildat. Hennes klinkande på gitarrerna fick mig att minnas hur jag själv lärde mig spela gitarr, hur min omgivning reagerade och vilka vägval musiken ledde mig in på.

Ju mer jag tänkte tillbaka, desto klarare gick det upp för mig att det finns många likheter mellan gitarren och det sociologiska ämnet. Båda är svåra att behärska till fullo. Gitarren är ett mycket mångfacetterat instrument som används i allt från klassisk musik till hårdrock. Gitarren kan frambringa de mest skilda ljud, rytmer och harmonier. Det är också ett utomordentligt instrument för att förmedla känslor.

Sociologin delar dessa egenskaper. Vi har nog alla slagits av sociologins bredd, att det tycks finnas en särskild sociologisk inriktning för i princip allting, inklusive kroppens sociologi. Skillnaderna mellan sociologins inriktningar är faktiskt många gånger större än de olika ljud en gitarr kan frambringa. Vi vet också att sociologin väcker känslor av allehanda slag, såsom nyfikenhet, glädje, avund, misslyckande och skam.

Lärandeprocessen

Mitt anförande går ut på att det finns olika stadier i hur vi tillgodogör oss ny kunskap och lär oss nya färdigheter, som att lära sig spela gitarr eller att lära sig behärska det sociologiska ämnet. Jag menar också att de steg i lärandeprocessen som alla gitarrister går igenom sammanfaller med de stadier som en blivande sociolog behöver tampas

med. Det handlar om ett antal generaliserade faser i en utvecklingsprocess som med stor sannolikhet har relevans också på andra områden.

De olika stadierna i lärandeprocessen ska ses som idealtyper eller stiliserade faser, där jag har renodlat vissa drag för att tydliggöra mitt resonemang. Det är således svårt att finna verkliga exempel på varje enskild fas i dess mest utpräglade form. Det innebär dock inte att de olika faserna är påhittade. De är i högsta grad reella, bara svåra att observera. Det är just detta som är så praktiskt med idealtyper och säkerligen det som förklarar deras popularitet inom sociologin.

En intressant aspekt av mina lärandestadier är deras kontextberoende, som uppmuntrar till ett reflexivt förhållningssätt till individuellt handlande. Jag bygger således vidare på en lång teoretisk tradition där både Merton och Popper var viktiga förgrundsgestalter. Även om jag nu sällar mig till dessa giganter inom socialvetenskaperna är det på sin plats att göra ett klarläggande. För mig handlar det reflexiva förhållningssättet inte så mycket om hur forskaren påverkar studieobjektet som om samspelet mellan individen och dess omgivning.

Syftet med mitt tal är att leda mina fundamentala lärandestadier i bevis genom en vardagssociologisk analys. Jag förlitar mig på deltagande observation, men också på strukturlös explorativ analys av personliga upplevelser, tankar och erfarenheter. Jag har ingen förklarande ambition. Faktum är att förklaringar inom socialvetenskaperna är överskattade, särskilt om de är av mindre komplex natur. Förklaringar som kan förstås av det större flertalet sociologer tenderar att väga lätt, inte minst för att de kan falsifieras. Det är således något som varje sociolog med ambition att bli odödlig och klassisk bör hålla sig borta ifrån. Liksom många andra sociologer finner jag det mer motiverat att blottlägga begreppsmässiga strukturer.

I min analys har jag utgått från de olika teorier om lärande och kunskapsinhämtning som arbetats fram inom utbildningssociologin. Jag har också funnit utvecklingspsykologin inspirerande. Som tidigare nämnts är jag specialiserad inom socialpolitisk forskning. Jag har således anammat uppmaningen i tidigare anföranden vid Sociologidagarna att överge det jag hittills lärt mig för att uttala mig om något helt annat, som jag har mycket bristfällig kunskap om. Man kan tycka att detta förhållningssätt till den vördade institution som jag nu är en del av är respektlöst. Jag kan försäkra er om att så inte är fallet. Faktum är att mitt nyfunna intresse för lärandeprocesser och rigorösa vardagssociologiska analyser visar hur forskare som rör sig mellan olika fält flyttar forskningsfronten framåt.

I mitt fall upptäckte jag ganska snart att tidigare forskning många gånger börjar studera lärande och kunskapsinhämtning i ett alldeles för sent skede. Som exempel kan vi ta första steget i den välkända kompetensstegen, vid vilket individen är omedveten om sin egen okunskap. Inom akademien kallar vi detta snarare för introduktionskursyndromet. Ni har säkert alla stött på det eller kanske rent av överlevt det själva. Man förstår aldrig ett område bättre än när man just fått det översiktligt förklarat för sig. Tonåringar har en kronisk variant av detta syndrom. Hur som helst krävs det en viss om än ytlig förståelse av ett visst ämne för att hamna på detta initiala steg i lärandeprocessen.

Fyra stadier i lärandeprocessen

Min typologi över lärandeprocessen tar sin utgångspunkt i förhållanden och mönster som etableras på ett tidigare stadium än den omedvetet inkompetente. I min ostrukturerade men sammanhängande vardagssociologiska analys har jag identifierat fyra fundamentala och generaliserade stadier som alla gitarrister och sociologer går igenom. I kronologisk ordning kallar jag dessa stadier för fågelholken, skatan, lyrfågeln och näktergalen.

Fågelholken

Fågelholken är en period präglad av förvåning, förvirring och närmast total oförmåga eller okunskap. Benämningen kommer av det flyktbeteende som vi nedärvt från våra avlägsna förfäder, och som innebär att vi reflexmässigt reagerar på yttre hot och svårigheter med höjda ögonbryn (för att vidga synfältet) och öppen mun (för att öka syreupptagningen). Inom psykologin kallar man denna genetiskt betingade försvarsrespons för startle-reflexen (Lang, Bradley & Cuthbert 1990).

Det kan handla om att inte veta hur en gitarr ska strängas, exempelvis om låga e är den tunnaste eller den tjockaste strängen eller hur strängarna på en gitarr vanligtvis är stämnda. Redan här går det att anlägga ett sociologiskt perspektiv. Till skillnad från många andra instrument måste en gitarr kontinuerligt stämmas, annars låter det förskräckligt och den går inte att spela på. Denna egenskap innebär att man mycket enkelt kan föreställa sig en social gradient, där gitarren främst var förbehållen dem med medfött gehör som tydligt kunde uppfatta relationer mellan olika tonhöjder, men också dem som hade förmånen att växa upp i en resursstark familj.

Såsom är vanligt även på andra områden i samhället hade personer med omfattande ekonomiskt kapital goda möjligheter att runda problemet med att stämma gitarren. Det var bara att investera in en elektronisk stämapparat. Förr i tiden var dessa hjälpmedel mycket kostsamma och säkerligen inget som var inom räckhåll för personer från mer resurssvaga familjer. För dem med litet ekonomiskt kapital och utan medfött gehör är det rimligt att anta att gitarrspelandet upphörde så fort den fabriksinställda stämningen gått ur.

Faktum är att många av de främsta gitarristerna i världen växte upp i socioekonomiskt resursstarka hushåll. Enligt tidningen *Rolling Stones* lista över de hundra främsta gitarristerna inom populärmusiken växte endast två gitarrister på topp tio-listan upp i arbetarhem, om vi använder EGP:s klassschema lite slarvigt (Erikson, Goldthorpe & Portocarero 1979). Dessa två gitarrister är också färgade, vilket understryker hur klass och etnicitet korsar varandra, framför allt i USA.

De tio bästa rockgitarristerna enligt *Rolling Stone* (2015) är i fallande ordning Jimi Hendrix (1), Eric Clapton (2), Jimmy Page (3), Keith Richards (4), Jeff Beck (5), B. B. King (6), Chuck Berry (7), Eddie van Halen (8), Duane Allman (9), Pete Townshend (10).

Jimi Hendrix pappa var daglönare, medan B. B. Kings pappa var bomullsplockare. Alla andra gitarrister på listan växte upp i medelklassmiljö. Chuck Berrys pappa job-

bade som entreprenör inom byggindustrin. Han var också pastor i den lokala kyrkan. Chuck Berrys mamma var universitetsutbildad, vilket var mycket ovanligt för en svart kvinna i hennes generation, särskilt i södra USA. Eric Clapton växte upp i sin mammas medelklasshem i den lilla staden Ripley, som ligger i sydöstra England. Jimmy Pages pappa var revisor, medan Keith Richards växte upp hos sina farföräldrar som vid olika tidpunkter var borgmästare i Walthamstow, en stadsdel i norra London. Eddie van Halens och Pete Townshends pappor var båda professionella musiker med stabila karriärer. Duane Allmans pappa var fänrik i det militära men dog tidigt. Duane och hans bror Greg växte upp på en privat militärskola i södra USA.

Man bör notera att min analys av gitarristers klassbakgrund är ett konservativt test av socioekonomiska förklaringsfaktorer. Om jag i stället hade begränsat urvalet till klassiskt skolade gitarrister hade den sociala gradienten med all sannolikhet varit än mer tydlig. Jag är också medveten om den totala avsaknaden av kvinnor på listan. Frågan om genus är något som bör tas upp i framtida analyser.

Hur som helst, liksom ekonomiskt välbefinnande har ökat i samhället har också gitarren blivit mer tillgänglig. Dock inte för att hushållen har fått ökad köpkraft, utan för att tekniken gått framåt. Detta visar också hur viktigt det är med tvärvetenskapliga perspektiv inom forskningen, och framför allt inom sociologin. Numera kan man stämma sin gitarr via datorn, telefonen, surfplattan och andra uppkopplade enheter. En rimlig hypotes för framtida forskning är att teknisk utveckling har försvagat den sociala gradient som länge funnits bland världens främsta gitarrister.

Fågelholken utgör också ett naturligt steg när en person närmar sig sociologin för alla första gången. Sociologi är numera ett ämne på gymnasiet, dock inte i grundskolan. Det är således först med gymnasievalet som många elever och föräldrar behöver brottas med frågan om vad sociologi egentligen handlar om. Även en tränad sociolog kan ha svårt att förklara för sin kära fågelunge vad man gör på jobbet. Förklaringen blir inte tydligare om vi samtidigt försöker beskriva vad våra kolleger sysslar med. De olika definitioner som lärosäten och uppslagsverk använder gör inte beskrivningen mindre komplex.

Jag har här samlat ett antal definitioner (se Tabell 1). Urvalet är representativt så till vida att jag har utgått från hur en samling prestigefyllda svenska och utländska universitet beskriver ämnet. Jag har också använt mig av etablerade uppslagsverk. Av etiska skäl har jag valt att hålla källorna hemliga. Beskrivningarna skiljer sig ganska kraftigt åt, från att handla om relationer mellan grupper av människor till att röra relationer mellan hela samhällen. Min forskning passar bättre in på vissa av dessa definitioner än på andra. Trots detta har jag lyckats bli både professor i just sociologi och ordförande i Sveriges Sociologförbund, om än bara i fjorton timmar till. Den sista definitionen på listan är särskilt träffsäker och säkerligen något som många utanför akademien skriver under på.

Tabell 1. Några definitioner av det sociologiska ämnet.

- The study of relationships between people living in groups, especially in industrial societies.
- The study of social problems.
- A social science that studies human societies, their interactions, and the processes that preserve and change them.
- The systematic study of the development, structure, interaction, and collective behavior of organized groups of human beings.
- The study of human social relationships and institutions.
- Pseudo-intellectual discipline similar to economics but without all of the mathematical rigor the latter discipline pretends it possesses.
- The subject of looking into something too much.

Skatan

Skatan är en fas som karaktäriseras av nyfikenhet, hög energi och upprepning. Denna fas är särskilt viktig om man är intresserad av hur inlärning samspelar med omgivningen.

För gitarristen kännetecknas denna fas av ett febrilt klinkande, men ofta bara på en sträng i taget. Ett generellt mönster är att gitarrister i denna fas väljer att öva på klassiska melodier av Beatles, Cornelis eller Georg Riedel, men endast på en sträng i taget. Resultatet blir platt, uttryckslost och tunt, precis som skatans hest skrattande och lätt kraxande läte. Med tiden involveras fler strängar, med högst varierande resultat beträffande taktfasthet och melodikänsla. Liksom i fråga om skatan kan det många gånger vara svårt att urskilja melodin, som upprepas i det oändliga. Även om man som utomstående emellanåt lyckas känna igen en viss tonföljd, är det mycket svårt att identifiera musikstycket.

Det är ganska ovanligt att gitarristen tar sig vidare från detta steg, vilket ofta hänger ihop med omgivningens reaktioner. I likhet med olika spelteoretiska resonemang skapar mänskligt handlande en rekursiv effekt som antingen förstärker det individuella beteendet eller får det att upphöra. Effekten uppstår i samspel med andra aktörer i omgivningen, vilka belönar eller bestraffar varandra.

Nyborjargitarristens behov att konstant upprepa vissa tonföljder kan vara mycket enerverande för omgivningen. Skatan betraktades länge som en dårfågel med negativt inflytande på dem som hörde dess läten vid fel tid. Även en nyborjargitarrist kan driva sin omgivning till vansinne och få den att småningom börja bestraffa handlingen. Bestrafningen sker många gånger medvetet, exempelvis genom aggressiv verbal kommunikation, men kan också förmedlas omedvetet genom olika subtila ansiktsuttryck och gester eller rent av geografiskt avståndstagande. Bestrafningen kan utövas direkt eller indirekt. Det senare sker ofta genom olika former av avledande manövrer såsom läxläsning, middag eller dammsugning.

Sociologen går igenom en liknande fas i lärandeprocessen. Även här plockas klassikerna sönder, ofta en i taget och utan känsla för de olika tolkningar som sociologiska teorier gett upphov till. För en universitetslektor kan det många gånger vara svårt att

identifiera vilken klassisk sociolog det egentligen handlar om och vilka egenskaper som gjort att teorin fått ett sådant genomslag inom forskningen.

Detta är en i flera avseenden mycket påfrestande fas för universitetslektorn, inte minst på grund av upprepningen. Här rör det sig dock inte om en enskild person som gång på gång tragglar sig igenom ett oidentifierbart stycke musik, utan om ett mycket stort antal studenter som i olika grad missförstått storheten hos våra klassiker. Detta kan få den mest erfarne och inbitne lektorn att tvivla på sitt ämnesval och de kunskaper vi förmedlar till våra studenter.

Liksom gitarristens mognadsprocess inbegriper en övergång från att spela på enskilda till att spela på multipla strängar, utvecklas studentens förståelse av det sociologiska ämnet genom att olika begrepp och teorier jämförs och ställs mot varandra. När vi lyssnar till en nybörjargitarrist är det många gånger svårt att avgöra om tonerna från de olika strängarna är från samma musikstycke. För lektorn i sociologi är det på liknande sätt: ett sammelsurium av teorier och begrepp som många gånger bildar en helhet främst genom det sätt på vilket texten saknar kommativering, styckesindelningar och avsnittsmarkeringar.

För sociologen liksom för gitarristen är det svårt att ta sig vidare från detta steg. Enligt statistik från Universitetskanslersämbetet (2022) var prestationsgraden för sociologistuderande (och studenter i etnologi samt kulturgeografi) i genomsnitt 81 procent för läsåret 2014–2015 till läsåret 2018–2019. Prestationsgraden anger antal avklarade högskolepoäng omräknade till helårsprestationer delat med antalet helårsstudenter. Prestationsgraden har också sjunkit med två procent under perioden. För alla ämnen på universitet och högskola var dock prestationsgraden 83 procent, alltså något högre. Här går det inte att se någon nedgång.

Lyrfågeln

Den fas i lärandeprocessen som jag har valt att kalla för lyrfågeln kännetecknas av imitation, självcentrering och identitetsskapande. Även om gitarristen på detta stadium har lärt sig att hantera instrumentet på ett sätt som inte upprör omgivningen, lyfter inte musiken. Gitarristen har också svårt att finna ett eget uttryck och härmar främst andra musiker.

Det är först i denna fas som gitarristen har förmåga att sätta sig själv i ett vidare musikaliskt perspektiv. Insikten sker gradvis och tar sig olika uttryck. Det börjar vanligtvis med trevande försök att spela tillsammans i ett rockband där både taktfasthet och ljudbild lämnar en del övrigt att önska. Liksom Aristoteles ansåg att jorden stod i centrum, med andra himlakroppar kretsande kring sig, tenderar gitarristen att överdriva sin egen betydelse. I likhet med den geocentriska modellen av himlakroppars rörelser har gitarristen en egocentrisk självbild, där han (för det är oftast en han) framhäver sig själv på bekostnad av övriga bandmedlemmar. Det är troligtvis på grund av denna primitiva och generaliserade egenskap som det skapades en marknad för den så kallade marshallstacken, med vars hjälp gitarristen kan överrösta alla andra ljud i närheten.

Med Copernicus observationer övergav astronomin så småningom den geocentriska

modellen av himlakroppars banor till förmån för en heliocentrisk modell med solen i centrum. Gitarristens självskadebeteende (många gitarrister som nått denna fas i lärandeprocessen lider i dag av tinnitus) är också övergående i den mån som övriga bandmedlemmar fortfarande är kvar. Med tiden förstår gitarristen att hen är en del av en större helhet vars samspel fungerar bättre om alla bandmedlemmar hör sina egna instrument.

Jag har hittills använt benämningen gitarrist lite slarvigt. Det är faktiskt stor skillnad mellan att spela gitarr och att se sig själv som gitarrist. Det första kan i vissa sammanhang betraktas som en tillgång, ett symbolisk kapital, medan det sistnämnda utgör en del av personens habitus. De allra flesta som spelar gitarr utvecklar inte ett gemensamt habitus. De fortsätter att spela på sin gitarr utan några vidare implikationer för personlighet och leverne i övrigt. Dessa personer skulle med all sannolikhet uppfatta det som förmåtet att kalla sig gitarrister.

Det är först när man har uppträtt för första gången, inför en publik som inte endast består av familj och vänner, som man utvecklar en speciell form av personlighet och med tiden börjar anamma de dispositioner som kännetecknar gitarristen. Även om gitarristen i detta skede förstår vikten av att jämkla mellan olika musikaliska perspektiv och ljudbilder, är det svårt att helt utplåna den självcentrering som vuxit fram tidigare i lärandeprocessen. I vilket fall har förhållandet till gitarren nu omformats, blivit mindre ett redskap för individuell förströelse och mer en källa till grupptillhörighet. Individerna börjar betrakta och omtala sig som gitarrist snarare än som någon som spelar gitarr.

Även sociologen går igenom de faser av imitation, självcentrering och identitetskapande som kännetecknar det stadium i lärandeprocessen som jag har valt att kalla för lyrfågeln. Det är särskilt tydligt i början av doktorandperioden, då symbiosen med handledaren är mycket stark. De flesta doktorander, och vi andra som själva har gått igenom denna period, känner nog igen detta. Vi försöker skriva som vår handledare och andra stora sociologer, men det kan många gånger kännas som om det inte riktigt är ens egna ord och tankar som fastnar på papperet eller skärmen. Vi tenderar att återanvända tidigare teorier snarare än att skapa nya. Genuina forskningsgenombrott är ytterst sällsynta, och det bästa vi kan hoppas på är att åtminstone ha lite ny empiri att visa forskarvärlden.

Den egocentrering som präglar sociologen i detta skede av karriären innebär att vi i likhet med narcissisten har svårt att på ett korrekt sätt identifiera och särskilja våra egna idéer och perspektiv från omvärldens. Många gånger är vi inte medvetna om att vi främst upprepar kunskap snarare än skapar ny. Utomstående har dock lättare att genomskåda detta uttryck och påpekar det gärna för alla som vill lyssna.

Det är på detta stadium som också sociologen utvecklar sin unika identitet. Den sociologiska identiteten utvecklas långsammare än i många andra akademiska ämnen. Enligt min uppfattning formas vårt sociologiska habitus först efter disputation. Studenter på kandidat- och mastersnivå i sociologi, som efter studierna går vidare till ett yrkesliv utanför akademien, glömmer snabbt bort sitt sociologiska ursprung för att i stället fokusera på karriär, ekonomisk vinning och andra materiella ting. Den som investerat i doktorandstudier har dock goda skäl att framhäva de perspektiv, förklaringsmodeller och

begrepp som hen så mödosamt har lärt sig och många gånger införlivat som sina egna, oavsett materiell nytta för sig själv eller för den delen samhället i stort.

Det är dock svårt att närmare precisera hur vi kan känna igen en sociolog eller förstå hur en sociolog instinktivt vet att bete sig och föra sig. Jag menar att vi sociologer främst identifierar oss själva med vad vi inte är, det vill säga hur vi skiljer oss från andra vetenskaper. Vi delar inte statsvetarnas intresse för ärendets gång. Till skillnad från gängse nationalekonomer är vi inte besatta av rationalitet och vinstmaximering. I motsats till psykologerna känner vi ingen lockelse att gräva ner oss i en enskild persons mentala tillstånd. Vi tycker att antropologernas evolutionära perspektiv på människan är underhållande men alltför deterministiskt och så vidare.

De allra flesta sociologer som tagit sig så här långt i lärandeprocessen tenderar att fastna på just lyrfågels stadium. Imitation i kombination med upprepning från tidigare stadier är faktiskt ett ganska bra recept på akademisk framgång. I de allra flesta samhällen krävs inte mycket mer för att nå de allra högsta akademiska positionerna, förutom viss tur vid tjänstetillsättningar. Internationell ryktbarhet erhålls dock först när sociologen frigjort sig från lyrfågels begränsningar och bryter med tidigare vetenskapliga sanningar. Det är också detta som kännetecknar det sista steget, som jag har valt att kalla för näktergalen.

Näktergalen

Få personer når detta steg, som kännetecknas av excellens och genuint nyskapande. Det är först i detta steg som vi är verkligt inspirerande för kommande generationer, etablerar nya inriktningar och når internationell ryktbarhet som består långt in i framtiden.

Den topp hundra-lista över världens bästa gitarrister inom populärmusiken som jag tidigare hänvisade till visar tydligt vilka personer som här tagit steget över till lyrfågeln, även om jag har invändningar mot vissa av placeringarna på listan. Eddie van Halen på plats åtta är ett skämt. Lika lite som en sociologs framgång räknas i antalet ord borde en gitarrist belönas för sin fingerfärdighet. Lister har alltid sina udda fåglar, och generellt är det svårt att inom sociologin bestämma vilka personer som nått status av lyrfågeln. Av strategiska skäl lämnar jag frågan om svenska sociologer på denna lista obesvarad.

Avslutande personlig kommentar

Jag hoppas att min vardagssociologiska analys av olika generaliserade faser i lärandeprocessen har övertygat er om att det finns stora likheter mellan att lära sig spela gitarr och att lära sig utöva sociologi. Jag hoppas att ni också finner inspiration att pröva om de olika stadier i lärandeprocessen som jag har identifierat kan överföras på fler områden. Min hypotes är att så är fallet, inte minst med tanke på den självuppfyllande förklaringsmodell som begreppsliga strukturer ofta blottlägger.

Jag tänkte nu avslutningsvis bli lite mer personlig igen, och jag ska göra en bekännelse. Liksom många andra svenska sociologer befinner jag mig fortfarande på det stadium av lärandeprocessen som jag kallar för lyrfågeln. Jag ägnar mig mestadels åt imitation och upprepning.

Jag vet att vissa i min familj menar att mina studieval hängde ihop med alltför mycket fokus på gitarren när jag var yngre. Jag hade helt enkelt inte de betyg som krävdes för att bli ekonom, läkare eller naturvetare. Jag är likaså medveten om att flera kolleger ser mitt yrkesval som ren slump. Jag hade turen att stå på en lista med studenter när ett par professorer på Institutet för social forskning behövda anställa några nya doktorander eller assistenter. På den tiden var det inte så stor skillnad mellan dessa kategorier.

Jag kan dock avslöja att mitt musikintresse och slumpen inte hade något att göra med mitt val att bli doktorand i sociologi och sedermera forskare. Härvidlag har ekonomerna rätt. Mina vägval var högst rationella och baserade på en mycket viktig iakttagelse om när forskare från olika vetenskaper förväntas sjunga som en näktergal.

Enligt en generell tumregel förväntas forskare inom kemi, fysik, och medicin ha gjort sina stora genombrott innan de fyllt 40 år. Inom vissa inriktningar är gränsen ännu lägre, drygt 30 år. Även om denna halvsanning har justerats uppåt under senare år, visar en ny studie att genomsnittsåldern för Nobelpristagare i fysik är 48 år. Naturvetenskapliga ämnen kändes därför inte så aktuella för mig.

Nu har vi inget nobelpris för samhällsvetenskaperna, så här får vi förlita oss på andra analyser. I mitt fall utgår jag från forskare jag själv har inspirerats av, som jag haft stor nytta av och som kommit så nära en metamorfos från lyrfågel till näktergal som jag anser möjligt. Walter Korpi var 55 år när han utmanade gängse förklaringar till välfärdsstatens framväxt med sin maktresursteori (Korpi 1989). Robert Erikson var 54 år när han publicerade sitt mästerverk *The constant flux* (Erikson & Goldthorpe 1992).

Som vi alla känner till är både Walter och Robert två internationellt erkända svenska sociologer. Hur ser det ut i angränsande samhällsvetenskapliga ämnen? Statsvetaren Paul Pierson var endast 35 år när han fundamentalt omformade vår syn på välfärdsstatens förändring. Nationalekonomen Paul Krugman hade redan vid 38 års ålder stöpt om forskningen kring handelsmönster och stordriftsfördelar. Psykologen Aaron Beck, som gick bort förra året, utvecklade de grundläggande principerna för kognitiv beteendeterapi i trettiårsåldern.

Ni har säkert redan förstått vart jag vill komma med denna ytliga men för mina ändamål högst illustrativa analys. Sociologi är ett förhållandevis säkert kort att satsa på om man vill göra forskarkarriär men samtidigt känner osäkerhet kring förmågan till stora vetenskapliga genombrott.

Härvidlag var mitt val att satsa på sociologi både rationellt och lyckosamt. Utifrån gängse måttstockar inom sociologin kan ingen klandra mig för att jag ännu inte har publicerat ett stort verk som fundamentalt förändrat det vetenskapliga fält som jag är verksam inom. Jag börjar dock närma mig en brytpunkt där jag ordentligt får fundera på om jag ska följa tidigare talares uppmaning att byta yrkeskarriär eller stanna kvar inom sociologin och svälja förtretet att jag aldrig kommer att anta näktergalens skepnad.

Tack för mig.

Referenser

- Erikson, R. & J.H. Goldthorpe (1992) *The constant flux. A study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Clarendon.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe & L. Portocarero (1979) "Intergenerational class mobility in three Western European societies", *British Journal of Sociology* 30 (4):415–441. <https://doi.org/10.2307/589632>
- Korpi, W. (1989) "Power, politics, and state autonomy in the development of social citizenship. Social rights during sickness in eighteen OECD countries since 1930", *American Sociological Review* 54 (3):309–328. <https://doi.org/10.2307/2095608>
- Lang, P.J., M.M. Bradley & B.N. Cuthbert (1990) "Emotion, attention, and the startle reflex", *Psychological Review* 97 (3):377–395. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.3.377>
- Rolling Stone (2015) "100 greatest guitarists", <https://www.rollingstone.com/music/music-lists/100-greatest-guitarists-153675/ritchie-blackmore-52823/> (hämtningsdatum 7 februari 2022).
- Universitetskanslerämbetet (2022) "Högskolan i siffror", <https://www.uka.se/statistik-analys/hogskolan-i-siffror.html> (hämtningsdatum 10 februari 2022).

Författarpresentation

Kenneth Nelson är professor i sociologi vid Institutet för social forskning, Stockholms universitet. Han var vid tillfället för detta anförande ordförande i Sveriges Sociologförbund.

Kontaktuppgifter författare

Kenneth Nelson
Institutet för social forskning, Stockholms universitet
106 91 Stockholm
kenneth.nelson@sofi.su.se

Återigen dags för Sociologisk Forskning att få nya redaktörer och en ny redaktion

DET ÄR ÅTERIGEN dags för *Sociologisk Forskning* att få nya redaktörer och en ny redaktion. Vid årsskiftet har sociologiämnet vid Södertörns högskola haft ansvar för tidskriften under tre år, och det är snart tid för Sociologförbundet att besluta om vid vilket lärosäte tidskriften ska vara placerad de kommande åren.

Förbundet vill härmed uppmana våra medlemsinstitutioner att senast den 15 september inkomma med anmälan om intresse för att ansvara för *Sociologisk Forskning* under perioden 2023–2024, en tvåårsperiod som kan förlängas till fyra år. Vi beskriver här i korthet vad ansvaret innebär, vad ni bör tänka på när ni formulerar en intresseanmälan samt vilka kriterier som kommer att vara centrala när vi bestämmer ny hemvist för *Sociologisk Forskning*.

Om Sociologisk Forskning

Tidskriften *Sociologisk Forskning* har givits ut av Sveriges Sociologförbund sedan 1964, med 4 nummer per år under 58 årgångar. Den är i dag den enda svenska sociologitidskriften, och en av de äldsta i Norden. Merparten av de publicerade texterna är vetenskapliga arbeten på svenska, men även artikelmanus på engelska, danska och norska tas emot för bedömning och publicering. Tidskriften tillämpar anonymiserad kollegial granskning (*double blind peer review*), vilket innebär att artiklar som publiceras i *Sociologisk Forskning* är granskade av två till tre andra forskare utanför tidskriftens redaktion. Vidare har *Sociologisk Forskning* en recensionsavdelning där svensk och internationell sociologisk litteratur granskas. I varje nummer informerar också Sveriges Sociologförbund om sin verksamhet. I tidskriften publiceras ibland föreläsningar, samtal, intervjuer och krönikor samt kortare forskningsnotiser om pågående forskning.

Sociologisk Forskning publiceras med omedelbar öppen tillgång (*open access*) under Creative Commons-licensen CC BY-NC-ND 4.0. Sociologisk Forskning är i dag öppet tillgänglig både på tidskriftens hemsida och genom databasen DiVA. På båda plattformarna finns i dag alla texter från volym 30, nr 1 (1993) till och med tidskriftens senaste nummer. Volymerna 1–55 (1964–2018) av *Sociologisk Forskning* finns också tillgängliga digitalt genom den kommersiella textdatabasen JSTOR (för de lärosätesbibliotek som prenumererar på den tjänsten, alltså inte öppet tillgängligt). Sedan 2015 distribueras tidskriften till medlemmarna av Sveriges Sociologförbund enbart i elektronisk form, men ett antal exemplar av tidskriften trycks fortfarande på papper

till ett antal bibliotek i Sverige och utomlands. Tidskriften indexeras i ett stort antal databaser, inklusive Web of Science och Scopus.

I förbundets stadgar står sedan årsmötet 2020 att läsa om tidskriften:

§19. Sociologisk Forskning är Sociologförbundets tidskrift. För tidskriften ansvarar den av förbundsstyrelsen utsedda redaktionen. Förbundsstyrelsen utser den institution eller motsvarande där redaktion ska förläggas efter ett öppet utlysningförfarande, normalt för en tid av två plus två år. Redaktionen svarar för innehåll, utgivning, administration och ekonomisk redovisning. Det ekonomiska ansvaret åvilar förbundsstyrelsen. Redaktionen skall fortlöpande informera förbundsstyrelsen om tidskriftens verksamhet och ekonomi.

Av tradition flyttar ansvaret för att ge ut *Sociologisk Forskning* mellan olika lärosäten i Sverige. Tidigare har redaktionen varit förlagd till följande lärosäten under följande år: Uppsala universitet (1964–1966, 1973–1974, 1983–1985, 1993–1995 och 2009–2012), Lunds universitet (1967–1969, 1976–1977, 1987–1989, 2006–2008 och 2017–2020), Göteborgs universitet (1970–1972, 1985–1987 och 1995–1997), Stockholms universitet (1975, 1980–1983, 1991–1993 och 1999–2001), Umeå universitet (1978–1980, 1989–1991 och 2003–2005), Örebro universitet (1997–1999), Linnéuniversitetet (Växjö) (2001–2003), Mittuniversitetet (Östersund) (2012–2014), Högskolan i Dalarna (Falun) (2014–2017) och Södertörns högskola (2020–2022).

Vid de sociologiinstitutioner eller sociologiämnen som för tillfället ansvarar för tidskriftens utgivning utses redaktörer och en redaktion. Redaktörerna sköter det dagliga arbetet med tidskriften och ansvarar för all korrespondens med författare och externa granskare, kontakter med sättere och tryckeri, hantering av hemsidan och sociala medier samt alla övriga delar av slutproduktionen av ett nummer. Redaktörernas kommunikation med skribenter och granskare sköts via Open Journal Systems (OJS), ett webbaserat system för digital hantering och publicering av tidskriftsartiklar.

Redaktionen hjälper löpande redaktörerna att bedöma inkommande manus samt utgör ett stöd i arbetet med tidskriften. Ansvarig utgivare utses av Sociologförbundet. *Sociologisk Forskning* har även ett redaktionsråd (vetenskapligt råd) bestående av välmeriterade sociologiska forskare, i huvudsak från Sverige men även från våra nordiska grannländer. Syftet med redaktionsrådet är att förankra tidskriften vid landets sociologiinstitutioner samt bistå redaktionen med sakkunskap, synpunkter och tips.

Tidskriftens huvudsakliga stabila intäkt är Vetenskapsrådets tidskriftsbidrag, som måste sökas var tredje år. Tidskriftsbidraget från VR förvaltas av det lärosäte där redaktionen för närvarande är förlagd. För perioden 2021–2023 erhåller *Sociologisk Forskning* 319 000 kr per år. Utöver detta krävs även samfinansiering från det lärosäte där redaktionen är förlagd. För närvarande erhåller den Södertörnsbaserade redaktionen av lärosätet 340 000 kr per år i medfinansiering, för att göra det möjligt att de två redaktörerna vardera får 20 procent avsatt inom sin tjänst för att arbeta med tidskriften.

För den som önskar få mer detaljerad information om hur tidskriften produceras och dess redaktionella praxis, kontakta tidskriftens nuvarande redaktörer (sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se) för konkreta frågor eller för ett kortare samtal om vad redaktörskapet innebär.

Vad intresseanmälan bör innehålla

Intresseanmälan kan skickas in från förbundets medlemsinstitutioner och måste vara förankrad vid institutionen/ämnet.

I intresseanmälan ska två redaktörer namnges, samt dessa personers relevanta meriter. Vi bedömer att det löpande arbetet med tidskriften kräver två redaktörer. Meriterande i sammanhanget är: erfarenhet av arbete med vetenskapliga tidskrifter eller annan vetenskaplig publicistisk verksamhet; erfarenhet av redaktionsarbete; samt god språkkänsla och erfarenhet av att språkgranska svensk vetenskaplig text. Det bör även framgå hur stor procent som de båda redaktörerna kommer att arbeta med tidskriften inom ramen för sin ordinarie tjänst.

Intresseanmälan ska klargöra i vilken utsträckning lärosätet kan lova årlig medfinansiering av tidskriftens utgifter – främst lönekostnader för redaktörerna (inklusive löneomkostnader och overhead) – under åren 2023 och 2024.

Intresseanmälan bör också tydliggöra tankar om den lokala redaktionens sammansättning. I och med att redaktionen löpande ska hjälpa till med att läsa inkommande manus är det viktigt att det finns en samlad kompetens för olika sociologiska underdiscipliner, metoder och teorier. Det är utöver detta bra om den samlade redaktionen har god kunskap om svenska sociologer vid andra lärosäten, eftersom en del av arbetet består i att föreslå lämpliga externa granskare till inkommande manuskript. De sociologer som ingår i den lokala redaktionen kan även komma från andra institutioner vid samma lärosäte och behöver inte bara vara från den medlemsinstitution som har ansvar för tidskriften.

Intresseanmälan bör också tydliggöra redaktörernas tankar kring hur de vill arbeta med tidskriften och även på vilka sätt de vill utveckla tidskriften samt främja spridningen av de texter som publiceras i tidskriften, i vetenskapliga och andra sammanhang.

Intresseanmälan ska skickas in till Sociologförbundet senast 15 september. Förbundets styrelse kommer kort därefter att besluta om vilken medlemsinstitution som kommer att ansvara för *Sociologisk Forsknings* utgivning 2023–2024. Under hösten kommer överlämning stegvis att ske från Södertörnsredaktionen till den nya redaktionen.

Intresseanmälan avser redaktörskapet för åren 2023 och 2024, men i enlighet med förbundets stadgar kan redaktörsskapet förlängas med två år till.

Hur inkomna intresseanmälningar bedöms av styrelsen

Styrelsens beslut om vid vilket lärosäte som *Sociologisk Forskning* ska vara förlagd under perioden 2023–2024 kommer att utgå från en bedömning där vi ser till de föreslagna redaktörernas meriter och erfarenheter; huruvida tillräcklig medfinansiering kan garanteras från det aktuella lärosätet; huruvida redaktörer och tilltänkt redaktion har den bredd som krävs för att hantera inkommande manus grundade i olika sociologiska teorier, metoder och forskningsfält; och i viss mån även huruvida *Sociologisk Forskning* någon gång tidigare eller relativt nyligen varit förlagd vid lärosätet i fråga, samt de sökandes idéer om hur tidskriftens utgivning och spridning kan upprätthållas och utvecklas.

Å förbundsstyrelsens vägnar

Åsa Lundqvist

Ordförande för Sveriges Sociologförbund

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar vetenskapliga artiklar för eventuell publicering på svenska, engelska, danska eller norska. Tidskriften tillämpar anonymiserad kollegial granskning (*double blind peer review*), vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är granskade av minst två andra forskare utanför tidskriftens redaktion. Sociologisk Forskning accepterar endast texter som inte tidigare publicerats och avvisar manuskript som samtidigt erbjudits annan tidskrift eller förlag. Inga avgifter tas ut för publicering i Sociologisk Forskning.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast kompletta manuskript. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
  2. Manuskriptets författare ska följa Sociologförbundets riktlinjer för samförfattande.
  3. Manuskript registreras via Sociologisk Forsknings hemsida.
  4. Manuskriptet ska vara skrivet i MS-Word med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med radbrytning. Manuskriptets omfång ska vara minst 4 000 ord och högst 10 000 ord, inklusive abstract/sammanfattning. Redaktionen tar endast emot manuskript via hemsidan.
  5. Författare ska inte anges i manuskriptet. På manuskriptets första sida anges endast titel och antal ord.
  6. En sammanfattning (abstract) om maximalt 175 ord, samt fem nyckelord ska bifogas.
  7. En kort författarpresentation på ca 50 ord ska bifogas. Ange även din titel, vetenskapliga hemvist, samt postadress.
  8. Eventuella noter placeras som fotnoter i manuskriptet. Slutnoter ska inte användas.
  9. Tabeller, figurer och bilder ska både inkluderas i manuskriptet samt laddas upp i separata filer i sitt ursprungliga filformat.
  10. Undvik förkortningar i den löpande texten. Eventuella förkortningar skrivs med punkt ("t.ex.", "m.fl.").
  11. Vid användning av akronymer för organisationer, institutioner eller dylikt, skriv ut den oförkortade lydelsen första gången akronymen används i texten.
  12. Vetenskapliga termer och begrepp bör i första hand översättas, till vedertagen svensk översättning.
  13. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35). Vid flera refererade verk inom samma parentes, skriv: (Sontag 1977:35; Pilgrim & Rogers 1993:25). För litteraturhänvisningar till verk med fler än tre författare, skriv: (della Porta, Hänninen, Siisiäinen m.fl. 2015:79). För litteraturhänvisningar i vilka flera verk av samma författare anges, skriv: (Merton 1949, 1973, 1976).
  14. För alla referenser i referenslistan för vilka det finns ett DOI-nummer registrerat, ska det numret anges i referensen (i den form som anges i exemplet för tidskriftsartiklar nedan).
-

Referenserna i referenslistan utformas på följande sätt

Bok: Durkheim, É. (2005[1897]) *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203994320>

Artikel: Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence. The sexual life of three generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430. <https://doi.org/10.1177/000169939603900403>

Kapitel i bok: Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor. Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av sociologiska avhandlingar och annan relevant litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension ska vara minst 700 ord och högst 1 500 ord. En recensionsessä, det vill säga en recension där två eller fler böcker behandlas, ska vara högst 2 500 ord. Recensioner laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Debatt och kommentarer

Debattinlägg ska vara högst 3 000 ord. Kommentarer till texter publicerade i tidskriften ska vara högst 1 000 ord och skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras ges alltid utrymme att svara på kommentarer. Debattinlägg och kommentarer laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Redaktörerna har ordet

Lena Sohl & Magnus Wennerhag

Theory as text or theory as activities?

Richard Swedberg

Järnburen smids på nytt – Ett klassiskt sociologiskt perspektiv på new public management och dess konsekvenser

Olof Hallonsten

Altruismens kollektiva former – Om altruistiska ”yrkeshjältar” utifrån Durkheim

Daniel Persson Thunqvist

Ekonomisk form och den ömsesidiga konstitueringen av ojämlika sociala relationer

Magnus Granberg

”Jag är inte prostituerad, jag lever normalt” – Sugardejtares språkliga och praktiska relationsarbete för att avgränsa sugardejting från prostitution

Alessandro Johansson & Lena Gunnarsson

Arv, miljö eller både och? – En kritisk realistisk kritik av heritabilitetsmetodiken

Johan Alfonsson

Shout out! – Ortenpoddar som folkbildning, motoffentlighet och underhållning

Sara Uhnöo & Ove Semhede

Den sociala meningen med barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesprocesser

Angelica Wågby Gräfe

Teacher careers and professional dispositions in a diversified school market

Per Dannefjord & Magnus Persson

Recensioner

Sociologförbundet har ordet – Äntligen kunde vi mötas!

Åsa Lundqvist

Sociologförbundet informerar – Förbundets nya styrelse

Torgny T. Segerstedts pris för bästa artikel i Sociologisk Forskning 2020 och 2021

Fyra generaliserade steg i lärandeprocessen – En vardagssociologisk betraktelse över gitarrspelande och sociolog

Kenneth Nelson

Återigen dags för Sociologisk Forskning att få nya redaktörer och en ny redaktion

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association

www.sociologiskforskning.se